DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Sıradışı Filozoflar

"Büyük düşünenlerin
büyük hatalar yapması kaçınılmazdır."

NIGEL RODGERS - MEL THOMPSON

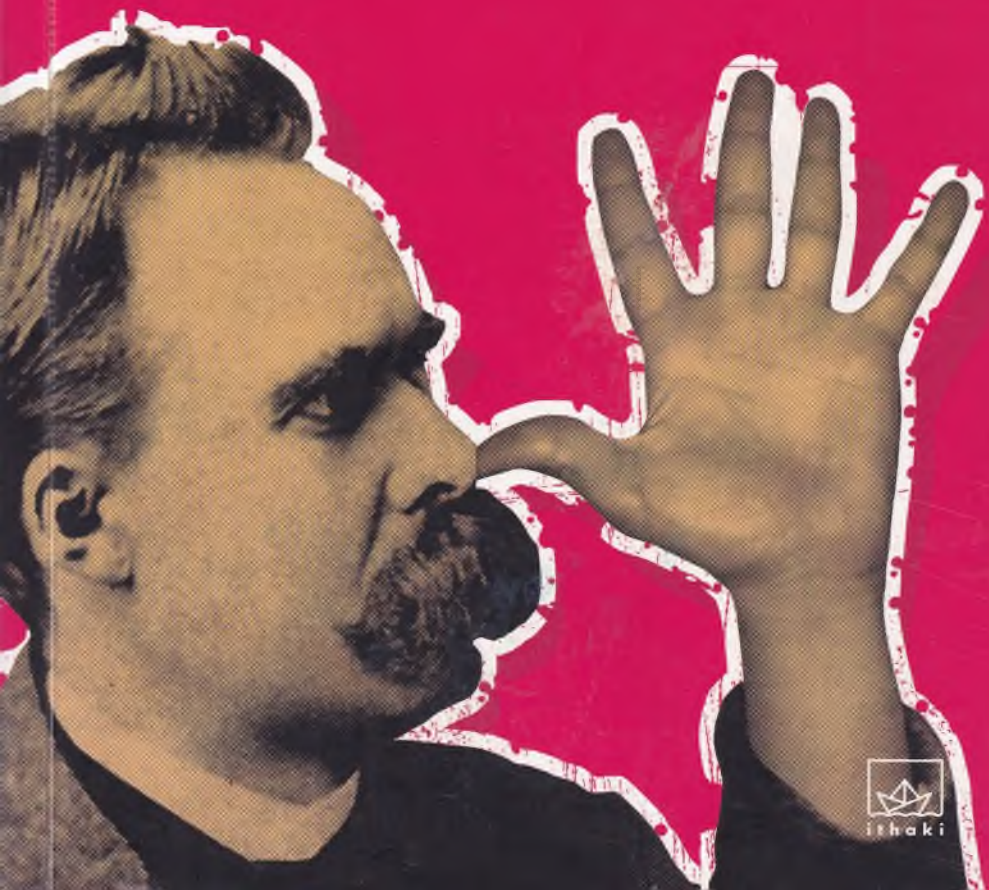

İthaki

Nigel Rodgers ve Mel Thompson

Nigel Rodgers; bir tarihçi ve yazardır, yayımlanan kitapları arasında Hitler ve Churchill'in biyografileri de bulunmaktadır.

Mel Thompson; felsefe ve din konulu yirmiden fazla kitabın yazarıdır ('Teach Yourself' serisi altında yayımlanmış birçok kitabı da vardır) ve aynı zamanda felsefe bölümünde öğretim görevlisidir.

Nigel Rodgers ve Mel Thompson
Sıradışı Filozoflar
Özgün Adı: *Philosophers Behaving Badly*
Çeviren: Nur Küçük
Redaksiyon: Evrim Öncül

İthaki Yayınları -519
Tarih Toplum Kuram - 87
ISBN 978-975-273-328-2

1. Baskı Şubat, 2007, İstanbul

© Nigel Rodgers ve Mel Thompson 2005
© İthaki, 2007

Bu eser Peter Owen Publishers ile yapılan anlaşmaya dayanılarak yayımlanmış ve yayın hakları ONK Telif Hakları Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın herhangi bir alıntı yapılamaz.

Yayın Koordinatörü: Füsun Taş
Sanat Yönetmeni: Murat Özgül
Düzelti: Şule C. Koçak
İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.

Kapak, İç Baskı: İdil Matbaacılık
Emintaş Kazım Dinçol Sanayi Sitesi No: 81 / 19
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 674 66 78
(Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.)
Cilt: Yıldız Mücellit

İthaki Yayınları:
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 34710 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Nigel Rodgers ve Mel Thompson

SIRADIŞI FİLOZOFLAR

Çeviren

Nur Küçük

İÇİNDEKİLER

Uyarı Notu 7
Sunuş 9
1. Jean-Jacques Rousseau: Kurban Olarak Felsefeci 17
2. Arthur Schopenhauer: Sevimsiz Bodhisattva 49
3. Friedrich Nietzsche: Hasta *Übermensch* 75
Makale: Nietzsche ve Nazizm 109
4. Bertrand Russell: İnsan Davranışının Matematiği 111
5. Ludwig Wittgenstein: Öfke ve Çilecilik 151
6. Martin Heidegger: Büyücü, Yırtıcı Hayvan, Köylü ve Nazi 181
Makale: Héloïse Kompleksi 211
7. Jean-Paul Sartre: Entelektüel Zorbalık, Büyüleyicilik ve Kötü Niyet 213
Makale: Kötü Davranışlı Kadın Felsefeciler 237
8. Michel Foucault: Delilik, Seks ve Ceza 239
Makale: Demetrios, Atina'nın Filozof Kralı 261
Sonnot 263
Kaynakça 267

UYARI NOTU

Yazarlar olarak, okuyucuyu temin etmek isteriz ki, elinizdeki kitapta yer alan tüm felsefecilere karşı titizlikle ve eşit ölçüde adaletsiz olmak için elimizden gelen çabayı gösterdik ve incelemeye çalıştığımız malzemenin tamamen kendi seçimimiz olmasına uğraştık. Ayrıca, şu ya da bu felsefeciyi kitaba almayışımız onun iyi bir karakter taşıdığını ima ettiğimiz şeklinde anlaşılmamalıdır.

Dahası, kötü davranış, aptallık ve topluma uygunsuzluğu birbirlerinden net biçimde ayrı tutma eğilimine direndik. Çünkü böyle ayrımlar yalnızca davranışın ahlaksal değerlendirmesiyle ilgilidir, oysa bizim amacımız bilgelerin yaptığı akılsızlıkları göstererek hatıralarını, kutsallaştırmanın vereceği utançtan korumaktır.

Bunu yaparken fark ettik ki, çoğu zaman dürüstlük ahlaksal açıdan iyi olan yaşamın belirleyici bir özelliği sayılıyor. Dolayısıyla, davranışlarını incelediğimiz her bir felsefecinin hem yaşamını hem de düşünceye başlıca katkılarını ana hatlarıyla vermek zorunlu oldu, zira bir kimsenin adil ve doğru olduğunu iddia ettiği şeylerle bağdaşmayan davranışlarının en kötü davranış biçimi olduğu kanısındayız. Buna bağlı olarak, modern döneme ait sekiz düşünürü yaşamları çerçevesinde ortaya koydukları düşünceleriyle birlikte ele alan bir sunuş yazdık. 'Modern' terimi ile genel olarak René Descar-

tes zamanından bu yana üretilen felsefe kastedilir. Elbette eski ve orta çağlarda da birçok kötülük ve adaletsizlik yaşanmıştır, fakat bunlar şu anki araştırmamızın alanı dışında kalıyor.

SUNUŞ

"Her büyük felsefe, kurucusunun kişisel anılarından oluşan bir tür gizli ve iradedışı itiraflar toplamıdır." – Friedrich Nietzsche
"Büyük düşünenlerin büyük hatalar yapması kaçınılmazdır."
– Martin Heidegger

2500 yıldır felsefeciler hep tekrar eden şu soruyla karşı karşıya kalmıştır. Akıl ve mantıkla ürettiklerinin konferans salonunun dışındaki hayatla ilgisi nedir? Geleneğin en büyük Batılı felsefeci saydığı Platon'un öğretmeni Sokrates düşünsel açıdan "gözden geçirilmemiş yaşam yaşanmaya değmezdir" iddiasındaydı ve yaşamını Atina sokaklarında dolaşıp Atinalıları kendi yaşamlarını gözden geçirmeye ve değiştirmeye ikna etmeye çalışarak geçirdi. Ama onunki pek cesaret veren bir örnek sayılmaz. Sonunda Atinalılar sürekli sorular sormasından bıkıp onu İÖ 399'da ölüme mahkum ettiler.

Sokrates'in başına gelenden korkan felsefeciler Platon'un önderliğinde akademiye çekildiler –Platon ilk akademiyi özellikle şehrin *dışında* kurdu– ve zamanın politikasıyla hiç ilgilenmemeye karar verdiler. İyi toplum üzerine bir tasarı olan *Devlet*'te Platon *yalnızca* felsefecilerin yönetici olmaya gerçekten uygun olduklarını ileri sür-

dü, çünkü bir tek onlar tam anlamıyla mantık sahibiydiler, aşağılık tutkuları bastırmaya ve gerçek iyiyi algılamaya yetenekliydiler. *Devlet* dünya üzerinde gerçekleştirilmesi niyetiyle değil, bir ideal olarak tasarlanmıştı, fakat Platon politikaya geri dönme arzusuna karşı koyamadı. Sirakuza'nın tiranı Diyonisos'un sarayını, Diyonisos'un oğlu II. Diyonisos'ta felsefe kıvılcımını çakmayı umarak, en az üç kez ziyaret etti. Sonuç tam bir felaketti. Genç Diyonisos felsefeciymiş gibi davranan bir tiran oldu ve tahtını kaybetti, bunun nedeni, kısmen, cinsel isteklerini kontrol altına alamamasıydı. (Babası doğru bir sezgiyle, onu başkalarının karılarından uzak durması konusunda uyarmıştı –ama boşunaydı.) Platon güçbela hayatını kurtardı, Sirakuza ise iç savaş sonunda yok oldu. Bu olayların ardından, çoğu felsefeci uzun süre politikadan tamamen uzak durdu –kısa bir dönem Atina'nın diktatörü olan Phaleron'lu Demetrios gibi gülünç istisnaların tek kanıtladığı, felsefe ve politikanın neredeyse kesinlikle bağdaşmaz olduklarıydı.

Felsefecilerin bilge ya da aziz olmaları, kusursuzca erdemli hayatlar sürmeleri gerektiği hiçbir zaman iddia edilmez ve edilmemiştir. Akıl yürütürler ve bireysel zaafları, vardıkları sonuçları doğrudan doğruya geçersiz kılmaz. Felsefeciler rahip değildir, ama yaşamları ve eserleri arasında hiçbir bağlantı olmadığını iddia eden sanatçılardan da değildirler –ve bir felsefeci böyle bir iddiada bulunursa tartışılabilir. Sanatçılar, müzisyenler ve şairler göze batacak ölçüde kötü davranabilir ve yine de büyük şair, büyük müzisyen, büyük ressam vb. olarak kabul edilebilirler –aslında kötü davranışları ölümlerinden sonraki ünlerini, çoğu kez artıran bir şeydir. Eğer serseri bir hayat sürmek yerine mutlu bir evlilik sürdürse, erkenden ve ayık bir halde yatağına girseydi, Lord Byron'ın ünü çok daha az olurdu. Eğer Picasso ilk karısına sadık kalmış olsaydı, ünü ve herhalde sanatı da kayba uğrayabilirdi. Wagner'e gelince... Wagner dostlarının ve kendine iyiliği dokunanların karılarını baştan çıkar-

dı, zevk ve eğlence düşkünü lüks yaşamında kendisine destek veren herkesin sırtından geçindi. Bunlar arasında Yahudi olan hayranları da vardı –kendisi fanatik Yahudi karşıtlığının öncülerinden olmasına rağmen. Ama yine de, W. H. Auden'e göre, "gelmiş geçmiş belki en büyük deha" olmasını sağlayan bir müzik yazdı, ileriki tarihte tüm yaşananlara rağmen, Mahler'den Daniel Barenboim'e kadar Yahudi müzisyenler tarafından bile çok sevilip icra edilen bir müzik.

Fakat felsefecilerden daha soylu, daha bilgece davranışlar beklememiz, en azından ideallerini hayatlarında gerçekleştirmeye çalıştıklarını görmek istememiz hiç mantıksız değildir. 'Felsefeci' sözcüğü bilgelik sever anlamına gelir, bu da nasıl tanımlanırsa tanımlansın, erdem ya da hakikatin entelektüel ve dürüst bir şekilde peşine düşülmesi demektir. Bu ideali gerçekleştirmiş birçok felsefeci vardır. Antik Yunan'da, ilk Stoacı olan Kıbrıslı Zenon ve Epikürcülüğün kurucusu Epikuros düşünce alanında ayrı kutuplardı, ama ikisi de çok büyük erdem yaşamları sürdüler. 17. yüzyıl Hollanda'sındaki Spinoza ve 18. yüzyıl Almanya'sındaki Kant dürüst, münzevi insanlardı. Spinoza bir tür münzeviydi, ama zamanın fikirlerine büyük zarar veren ve cesurca ifade ettiği aykırı görüşleri yüzünden yalnızlık ona zorla dayatılmıştı. Daha rahat bir çağda yaşayan Kant son derece sosyaldi, düzenli olarak kendi küçük arkadaş ve meslektaş çevresini ağırlardı. İkisi de her tür ayartmaya direnip kamu yaşamından akıllıca uzak durdular. Her ne kadar ikisi de saygın üniversitelerden teklifler aldılarsa da, birkaç meslektaş ve öğrenciden gelen övgü ya da eleştiriyi güç sahiplerinin yaltaklanmalarına –ya da günümüz terimiyle, medyanın pohpohlamasına– tercih ettiler.

Ama diğerleri, bazen en ünlüleri, yenik düştüler. Şöhret, seks ve güç –ve, her ne kadar yaşamlarını rahatlatacak miktarda para nadiren eşlik etse de, bazen bu üçü birden– onları ayartarak fildişi kulelerinden çıkarıp, akademik olana pek de aldırış etmeyen bir dünya-

da entelektüel başarılarını kullanmaya çalışmalarına yol açmıştı. Bazen kötü davrandılar, bazense, ne üzücüdür ki, entelektüel alanda tanrı gibilerken gücün ve paranın dünyasında en acınacak haldeki çocuklara döndüler. En üzücü, ya da en kötü örnek Martin Heidegger olabilir; 1933 yılında Black Forest'taki münzevi yaşamından ayrılıp yeni Nazi rejiminin ünlü propagandacısı haline geldi. Zorbalık severliği ve bu yöndeki şevki, birçok diktatörlük gibi, öyle çok yüksek değil ama eksantrik ve yumuşak başlı deha isteyen Naziler karşısında bile ona fayda etmedi. Aslında Heidegger 1933'te Marburg Üniversitesi'nin rektörü olduğu kısa dönemde mesleki açıdan zarar gördü, ama yine de, Üçüncü Reich'ın çöküşünden sonraki otuz bir yıl içinde, hatasını hiçbir zaman kabul etmedi. Diğer politik uçta yer alan, 20. yüzyıl ortalarında çok sayıda insanın rehberi olmuş varoluşçu Jean-Paul Sartre ise birkaç yıl kadar Sovyet Komünizminin savunucusu oldu, hem de Gulag'da işlenen kötülükler ortaya çıktıktan yıllar sonra.

Politika, hayatın felsefe ile çoğu kez bağdaşmayan tek alanı değildir. Anıt eseri *Principia Mathematica*'yı (Matematiğin İlkeleri) Alfred North Whitehead ile birlikte 1913'te tamamladıktan sonra Bertrand Russell özellikle evlilik, çocuk terbiyesi ve cinsel ilişkiler gibi insana ait daha önemsiz bütün sorunlar üzerine otoriter bir şekilde konuşma hakkını kendinde buldu. İnanılmaz bir verimlilikle –tahminen günde 2000 sözcük– 20. yüzyıl başlarında bir ilerici olarak emredercesine bir üslupla yazdı. Ama kendi evlilik yaşamı tam bir ibret teşkil ediyordu. Yaşadığı üç acı boşanma geride kırık kalpler, dağılmış aileler bırakmış ve torunlarından bazılarını öyle feci bir şekilde etkilemişti ki, yaşamları sözcüğün tam anlamıyla paramparça oldu. Çok sayıda gönül macerası ona Felsefeci Hovarda ya da Kirli Bertie gibi takma adlar kazandırdı. Politik görüşleri de değişken olabiliyordu. Nükleer silahlara karşı kampanya yürütmesi ve çok daha önceleri de I. Dünya Savaşı'nda vicdani retçiliğiyle ünlüdür,

ama SSCB'nin nükleer silahı olmadığı 1940'larda, erken davranıp Sovyetler Birliği'ne karşı nükleer savaş açılmasında ısrar ettiği ise çok daha az bilinen bir olgudur.

Politikaya ya da kamu yaşamına ilgisi olmayan başka felsefeciler görünürde yeni dünya görüşleri sunan, kağıt üzerinde heyecan verici bir ikna ediciliği olan inançlar ileri sürmüşlerdir. Neredeyse hipnotize olmuş takipçileri onları yanılmaz peygamberler ya da gurular gibi görüp büyük saygı duymuşlardır. Ludwig Wittgenstein 1930'larda ve 1940'larda Cambridge'te karizmatik otoritesiyle felsefe yaşamına egemen oldu, takipçileri ondan o kadar etkileniyordu ki, giyim tarzını bile taklit ettiler. Wittgenstein kendi isteğiyle çetin bir yaşam sürdü. Kendine kalan muazzam mirası reddetti, hemen hemen manastır çileciliği tipinde bir hayatı tercih ederek bir akademisyenin ortalama konforundan bile uzak durdu. Böyle bir tutum savunulabilir –birçok mistik ve aziz, kendi vizyonlarına yoğunlaşabilmek amacıyla kişisel ilişkileri ve zenginliği reddetmişlerdir ve Wittgenstein da, yaradılışı gereği, kesinlikle tarihteki büyük çileciler arasında sayılmalıdır. Ama gerçek bir manastır düzeninde, böyle bir kendine eziyet etme gösterisi *ad majorem gloriam Dei* –Tanrının yüce onuruna– denetlenip yönlendirilir, keşişinkine değil. Wittgenstein için (bir kez bir manastıra girmek için başvuruda bulunmuş, ama uygun görülmeyerek geri çevrilmişti) çileciliğinin sonucu birçok bakımdan kurak ve çorak bir hayat oldu. Son derece ince ayrıntılı ve derin düşüncelerini açıklarken sergilediği fanatizm, bazen de fiziksel şiddet, kısmen, sakatlanmış iç yaşamından kaynaklanıyordu. Eşsiz metaforlarından birinde öne sürdüğü gibi, "sineğe şişeden çıkış yolunu göstermek"ten çok uzak olan Wittgenstein birçok öğrencisinin yaşamını mahvetti, şaşırtıcı bir biçimde bunlardan bir iki tanesi, idolleri tarafından korkutulduktan ve gözdağı verildikten sonra bile, yine de felsefeci oldular.

Felsefeciler yaşam ile yapıt arasında kurulan her tür bağlantıyı

eğer olanaklıysa gözardı etmeyi –ve değilse buna hayıflanmayı– tercih ederler. Felsefe bilgikuramsal sorunlara (neyi bildiğimiz ve nasıl bildiğimiz ile ilgili sorunlar), mantığa ve dilbilime yoğunlaştığı sürece, akademik kalabilir. Ama son dönemlerde etik üzerinde gelişen yeni odaklanma ile birlikte, felsefe yeniden kabuğundan çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, kitaplar ve televizyon dizileri felsefeyi kendi kendine yetme rehberleri gibi sunuyor, neredeyse Rahatlama Teknikleri veya Kişiye Özel Zayıflama Diyeti tipindeki programların varyasyonlarıymış gibi. Ama felsefe bunlarla karşılaştırılamaz, çünkü o, ruh ya da zihin için bir tür rahatlatıcı tavuk çorbası değildir, ama saflar için muğlak ve potansiyel olarak tehlikeli bir alandır.

Muhtemelen hiçbir felsefeci saflar için Friedrich Nietzsche'den daha tehlikeli olamaz. Bugün hiçbir felsefeci ondan daha popüler, hattâ modaya uygun değildir. Nietzsche'nin ünü, Marx'ın ve tüm diğer düşünürlerin ününü gölgede bırakmıştır, onun yaşamını ve yapıtını konu alan kitaplar yayınevlerinden sel gibi akmaktadır. Felsefeci olduğu kadar psikolog da olan, özellikle bir sistem kurmayıp aforizmalarla yazan bu entelektüel ip cambazı (çok sevilen bir imgeyi ödünç alıyorum) yerleşik fikirleri altüst etmekle övünüyordu. Hepsinden önemlisi, bir *Ja-sagender* olduğunu, yani yaşama evet dediğini vurguluyor, sadece Yahudi-Hıristiyan geleneğin değil ama Platonist, Budist ve daha birçok geleneğin içinde yaşamı yadsıyanları reddediyordu. Çoğu kez bunu, tasavvur edilebilecek en kaba biçimlerde yaptı, örneğin kendi aristokratik, *übermenschlich* (üstün-insan) idealinin örneği olan Cesare Borgia gibi despotları övdü. Atalarından kalan Hıristiyanlığa bilerek zarar veriyordu, Hıristiyanlığın seks üzerine feci halde olumsuz görüşlerinin beş para etmediğini söyleyerek saldırısını daha da öteye götürmüştü.

Nietzsche pek çok şeyle suçlanmıştır, bunlardan biri de 'Faşizmin manevi babası' olduğu suçlamasıdır, ki bu zaman içinde aralık-

larla su yüzüne çıkar. Ama onunla bununla düşüp kalkmak gibi bir şeyle asla suçlanamaz, çünkü seks hayatı neredeyse hiç var olmadı. İlişki bile diyemeyeceğimiz tek ciddi gönül bağı Lou Salomé ile oldu, yanaktan bir öpücüğün ötesine geçmeyen ilişkileri Nietzsche'nin küçük düşürücü biçimde reddedilmesiyle sona erdi. Büyük olasılıkla frengiden ölmüş olmasaydı bakir olarak öldüğünü varsayabilirdik.

"En büyük ruhlar en büyük erdemler kadar en büyük erdemsizliklere de yeteneklidir," der Descartes. Kafası karışmışlar için felsefede bir rehber arayanlar, felsefenin bir yandan aydınlatırken bir yandan da yanlışa yönlendirebildiği ve yanıltabildiğinin farkına varmalıdırlar. Felsefecilerin bazen kötü, bazen üzücü, arada bir büsbütün delice davranışları tam anlamıyla 'kişisel anılardan oluşan iradedışı bir toplam' olmayabilir, ama düşünceleri ile *tamamen* bağlantısız olmaları da çok seyrek rastlanan bir şeydir. Bazen de yaşamları düşüncelerini doğrudan doğruya etkiler ya da şekillendirir.

O halde, yaşamımızı nasıl sürmemiz gerektiği üzerine öğütlerini almadan önce, en büyük felsefecilerin (gerçekten büyük felsefeciydiler) kendi yaşamlarını nasıl yaşadıklarına ve yaşamdaki seçimlerinin düşüncelerini nasıl doğruladığı ya da yalanladığına bakalım.

1

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (1712-78): KURBAN OLARAK FELSEFECİ

"Tanrı her şeyi mükemmel yaratmıştır, insan işe karışır ve hepsi berbat olur."
– Jean-Jacques Rousseau, *Emile*

"İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur!" Bu politik, kültürel ve toplumsal devrim çağrısı ile Rousseau hem Fransız Devrimi'nin hem de Romantik Devrim'in koruyucu azizi oldu. Yozlaşmış bir toplumu reddetmesi ve gizemli biçimde muazzam sonuçlar doğuran Genel İrade kavramından ötürü, Robespierre gibi aşırı Jakobenlerin büyük saygısını kazanan Rousseau'nun ölümünden sonraki etkisi son derece büyük olmuştur. Sol ya da Sağın radikal diktatörlüğünden memnun olanlara göre, o tartışmasız bir kahramandır; liberal, tutucu ya da sadece kuşkucu olan diğerlerine göre ise lanetlenmiş biridir. Kimi zaman pek tartışma konusu edilmese de, bundan daha da önemlisi insanlığın uygarlık tarafından yozlaştırılmasından önceki doğal iyiliğine getirdiği vurguydu. Bu düşüncenin, özellikle çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi üzerinde ve daha geniş anlamda bireysel sorumlulukla ilgili düşünceler üzerinde ezici bir etkisi olmuştur. Bugün, çocuklara var olan bilgiyi ya da fikirleri aktarmaya çalışmaktan çok onların kendilerini ifade etmesi-

ne izin vermeye teşvik edilen her öğretmen, Rousseau'nun düşüncesinin günümüze dek süren etkisini dolaylı yoldan yaşamaktadır. Benzer olarak, suçunun sorumluluğunu almak yerine toplumun kurbanı olduğunu mazeret gösteren her suçlu da, Rousseau'nun *amour de soi*'sı (öz sevgisi) olan bir bireyin doğuştan erdemli olduğu ve yanlışa götüren şeyin yalnızca yanlış çevre olduğu yolundaki görüşlerini farkında olmadan tekrarlıyordur.

Ama, 18. ve daha önceki yüzyılların uygarlığını büyük ölçüde reddetmiş ve doğa durumuna geri dönmeyi özleyen bir doğa-sever devrimci olan, insan Rousseau çoğu zaman, yalın ve kahramanlara özgü bir doğallıktan çok uzak bir yaşam sürmüştür. Rousseau'nun kirli çamaşırlarını eşelemeye hiç gerek yoktur, çünkü zaten o bunların çoğunu eşi görülmemiş bir açıksözlülük örneği, kendini aklama ve kendine acımanın yazınsal başyapıtı *İtiraflar*'da gün ışığına çıkarmıştır. Ama yine de yapıt, onun iddia ettiği kadar da doğru sözlü değildir. Çağının eşitsizliğini açıkça reddeden biri olarak Rousseau kendisini besleyen ve şımartan aristokrat elleri, ki çoğu kadındır, defalarca ısırmış olsa da, zengin ve kudretlilerin sırtından geçinme konusunda usta olduğunu kanıtlamıştır. Ama daha da beteri –zira hayata pek az avantajla başlamış bir insanın yaptığı bazı şeyler affedilebilir– iyi ebeveynler olmanın yaşamsal önemini vaaz eden bu felsefeci beş çocuğunu birden, o dönem sıklıkla yaşandığı üzere, çocukların çoğunun kısa süre içinde öldükleri bir yetimhaneye terk etmeye hazır, katı yürekli biri olduğunu göstermiştir. 18. yüzyıl ölçütlerine göre bile, göze çarpacak boyutta kalpsiz, ikiyüzlü bir davranıştı bu.

Ölümünün hemen ardından Rousseau, formel felsefeye katkılarından çok, müthiş etki yaratmış romanlarıyla, aristokratlar arasında bile, neredeyse herkesin saygı ve hayranlığını kazandı. Nefes kesen, çoğu zaman çarpıcı sayfalarda felsefe, duyumculuk ve duygusallığı, çağının taptığı yeni bir 'romantik' tarzla bir araya getirdi. Po-

litik ve toplumsal bir hayalperest olarak ünü 19. yüzyılda yayılmaya devam etti. Doğaya geri dönüşün ve uygarlığın kısıtlamaları ile ikiyüzlülüklerini reddetmenin ilk öncülerinden olan Rousseau, bugün hâlâ en etkili sanatsal ve düşünsel hareketler arasında yer alan Romantik Hareket'in babalarındandı. Etiketinde 'Doğal Maden Suyu' yazan bir içeceği satın almaya yönelen herkes, Rousseau'nun doğal olanın yapaya her zaman tercih edilebileceği inancına –ve bunun yanısıra onun aşırı bir duygusallıktan pek fazla bir şey ifade etmeyen, çoğu kez karman çorman düşünce biçimine– bilmeden bağlılık göstermektedir. ("*Doğal olmayan* su nelerden oluşabilir?" diye sorabilir bir kuşkucu.) Ama onun belki de en büyük etkisi, tamamen masum olan bu zavallıyı, hayret verici biçimde sık sık söylendiği gibi, bu kurbanı ilahlaştırma noktasına gelmemizde olmuştur. Bu, Rousseau'nun tüm yaşamı boyunca şahane biçimde oynadığı bir roldür. Duygularda yarattığı bu devrim bugün de halen fazlasıyla bizimledir.

Jean-Jacques Rousseau 28 Haziran 1712'de, şehir devleti Cenevre'de dünyaya geldi. 10.000'den az nüfusuyla ufacık bir yer olmasına rağmen, Cenevre, İsviçre konfederasyonuna bağlı, ciddi cumhuriyetçi Kalvinist gelenekleriyle çok gururlanan, bağımsız bir şehir devletiydi; Rousseau da bu gururun mirasçısıydı. 18. yüzyıl Cenevre'si aslında en zengin yurttaşlarının oluşturduğu küçük bir hizip tarafından yönetilse de, komşuları Fransa ve Sardunya'nın mutlak monarşileriyle karşılaştırıldığında görece özgür bir kentti. Aslında Rousseau, Fransa'da, bu ülkenin büyük kentlerine ve kozmopolit toplumuna güvensizlik duyan ve Platon'un neredeyse bir otarşinin yalınlığına duyduğu özlemi paylaşan bir yabancı olarak kaldı hep.

Annesi toplumsal açıdan oldukça etkin bir aileden geliyordu, ama Rousseau doğduktan hemen sonra öldü ve ona teyzelerinden biri baktı. Ek gelirini dans derslerinden elde eden hovarda bir saatçi olan babası ise girdiği bir kavganın ardından mahkemeye çıkmak

yerine kentten kaçmayı tercih etti. O sıralar on yaşında olan oğlunu dayılarından birinin bakımına bıraktı, o da Rousseau'yu yörenin papazlarından Pastör Lambercier ile kız kardeşine eğitmeleri için verdi. Rousseau orada otuz yaşında çekici bir kadın olan Matmazel Lambercier'nin şaplaklarının hazzını keşfetti. Bu deneyimin tüm yaşamı boyunca cinsel zevklerini şekillendirdiğini itiraf eder: "Evlenecek yaşa geldikten sonra bile, bu eski zevk sürdü ve beni neredeyse ahlaksızlığa ve deliliğe sürükledi... Buyurgan bir metresin ayakları dibine düşmek, onun egemenliği altına girmek ya da ondan bağışlanma dilemek benim için en nefis hazlardı, ve canlı hayal gücüm kanımı tutuşturdukça, ağlayıp sızlayan bir âşık görünümünü daha çok kazanıyordum."

Rousseau'nun hayat boyu süren mazoşizmi neredeyse bir tek mastürbasyon fantezilerinde çıkış bulmuş görünür. Olasıdır ki, sevgisiz çocukluğundan kaynaklanan, mutlak bir özen ve güvenceye yönelik, çocuklara özgü bir özlemin ifadesiydi. Şu sözleriyle bu durumu kendisi de kabul eder: "Bazı bakımlardan bir erkek olarak doğmuş olsam da, başka birçok bakımdan uzun süre çocuk kaldım ve hâlâ öyleyim." Etrafında buyurgan, tercihen aristokrat kadın patronlar olmasından daima zevk almakla birlikte, hiçbir zaman kendini kırbaçlatmamıştı ve kesinlikle Marquis de Sade'ın rakibi değildi; Sade'ın insanlığın gerçek doğası üzerine görüşleri –insanın, özünde, yoldan çıkmış ve ahlaksız olduğu düşüncesindeydi– ileride Rousseau'nun görüşlerini tersyüz edecek ve zayıflatacaktı. Bununla birlikte, Rousseau, yatak odasının dışı söz konusuysa, kadınların Antik Roma ya da Yunan'da olduğu gibi, emir altında tutulmaları gerektiğine hep inandı. Kadınlara politik ya da toplumsal eşitler olarak davranmak gibi bir suçlamayla asla karşı karşıya kalmamıştır.

Rousseau çocukken Antik Romalılar ve Yunanlıları, Plutark'ın *Paralel Yaşamlar*'ından okumuştu, kitaplardan biri annesine aitti. "On iki yaşımdayken bir Romalıydım," diye böbürlenmiştir, her ne

kadar daha sonraları hayranlık duyduğu toplum 'kapalı toplum'un tipik bir örneği olan ilkel Sparta olsa da. On üç yaşındayken bir oymacının yanına çırak verildiğinde okuma dönemi de sona erdi. Böyle aşağı tabakadan bir hayatın hiç çekiciliği yoktu, üç yıl sonra Cenevre'den kaçtı. *İtiraflar*'ına bakılırsa, yaşadığı sürgün az çok rastlantıyla başlamış. Kırlarda avare avare dolaşmakla geçirdiği bir pazar gününün sonunda geç saatte geri dönerken, şehir kapılarının kapatıldığını görmüş, o da dönüp gitmiş. Cenevre sınırının tam karşısında daha büyüleyici olan Katolik Piemonte monarşisi gözleri önündeymiş. Rousseau hemen Katolikliğe dönmüş, umudu Savoy soylularından birinin yanında bir görev elde etmekmiş. Bunun yerine, din değiştiren genç erkekleri 'cesaretlendirmeye' özen gösteren, kendisi de eski bir İsviçre Protestanı olan aristokrat Madam de Warens'in desteğini görmüş. Rousseau, Piemonte'nin başkenti Torino'da bir soylunun evinde uşak olarak çalışmış. Bir gün, pembe, ipek bir kurdele çalmış; önemsiz bir suç olsa da bunu başka bir hizmetkar olan Marion'un üstüne atmış. Kız suçu kararlılıkla reddetmiş ve Rousseau'nun karakterinin iyi yanına seslenmeye çalışmış –ama boşuna, çünkü suçlamasından vazgeçmiyormuş. Sonunda, kafası karışan işveren ikisini de kovmuş. "Mutsuz kızı suçladığım o zalim anda düşüncelerimde zerre kadar kötülük yoktu," diye açıklar ileride, ve sorunun kaynağının kızla arkadaşlığı olduğunu, çünkü yaşayacağı utançtan kaçmak için aklına gelen ilk kişiyi suçlayıverdiğini söyleyerek devam eder. Böyle hırsızlıklar ve bunlara eşlik eden, bir şey bildiğini reddetmeler, su götürmez hataları için bile asla pişmanlık ifade etmemek onun yaşamında hep var olmuştur.

O sıralar Rousseau'nun kafasında rahip olma fikri dolaşıyordu, kısa süre bir papaz okuluna devam etti, sonra oradan ayrılıp bir katedral idaresindeki koro okullarından birine yazıldı, bu onun gerçek yeteneklerine çok daha yakın bir şeydi. Kudüs'teki Kutsal Kabir'i restore etme amacıyla yardım topladığını iddia eden sahte bir başra-

hibin yazmanı olmak da girdiği diğer tuhaf işler arasındaydı; daha sonra II. James yanlısı İskoç bir soylu gibi davranan zengin bir hanımın jigolosu oldu. Ama evi olarak hissettiği yer, Chambéry'de dağlar arasındaki Madam de Warens'in eviydi, her zaman *maman*[1] diye seslendiği kadınla birlikte orada geçirdiği günleri hayatının en mutlu zamanlarıydı. Sonunda, yirmi bir yaşına ulaştığında, kadın yatağına gelmesine izin verdi; ondan sonra Rousseau annesi yerine koyduğu bu etine dolgun kadınla mutlu bir yaşam sürdü, velinimetine hizmet etmediği zamanlar doymak bilmez şekilde okuyor ve müzik yeteneğini geliştiriyordu. Madam de Warens'in, ufak tefek işlere bakan hayli yaşlı hizmetkarına verdiği armağanları bile paylaşmak istiyordu, adamın ölümünün ardından bu rakibinin giysilerini memnuniyetle alacaktı.

Sürüp giden bu tatlı hayat 1742 yılında sona erdi, otuz yaşındaki Rousseau ününü kazanacağı Paris'e gitti. Bir yıl sonra, başka bir aristokrat hanım sayesinde, kendini Venedik'te Fransız büyükelçisinin sekreteri olarak buldu; büyükelçi Rousseau'ya maaş ödemeyi ihmal etse de, ona yaşamına gondollarla süzülüp giren birinci sınıf fahişeler sağlamayı *ihmal etmeyen* sarhoşun biriydi. O sıralar Venedik, kibar fahişeler ve *dauceur de vie*[2] ile ünlüydü, ama Rousseau hiçbirine uzun süre kapılmadı, frengiye yakalanmaktan ölesiye korkuyordu. Fahişelerden biri, Zulietta, yalnızca tek bir meme ucu olduğunu açıkladığında Rousseau'nun gözyaşlarına boğulmasına sebep oldu. Sinirlenen kadın, garip biçimde algısı yüksek olmalıydı ki, ona, "Gianni, kadınların peşinde koşmayı kes, onun yerine git de matematikle uğraş!" dedi.

Rousseau 1744'te Paris'teki hükümetten ödenmemiş maaşını talep etmeye karar verdi. Aynı zamanda, yazdığı bir operayı da orada sahnelettirmeyi ve notaları göstermek için sayıların kullanıldığı,

1) Çocuk dilinde anne, (çn).
2) Tatlı hayat, (çn).

kendi icadı yeni bir notalama sistemini de yayımlatmayı umuyordu. Bu projelerin ikisinde de başarısız oldu –gerçi çok sonraları maaşının bir kısmını nihayet alabildi– bu da onu Fransa'ya ve özellikle Paris'e karşı soğuttu. Ama, 1745'te başkentte, aralıklarla da olsa uzun süreli bir ilişki kurduğu tek kadın olan Thérèse Levasseur ile tanıştı. O sıralar Rousseau'nun kaldığı otelin çamaşırhanesinde çalışan on sekiz yaşındaki Thérèse alışılmadık biçimde, hemen hemen hiç albenisi olmayan biriydi. Günümüze dek gelmiş portrelerinden görüyoruz ki, yadsınamaz derecede çirkindi, aynı zamanda fena halde cahildi, saate bakıp kaç olduğunu bile söyleyemezdi, görgüsüz ve aptaldı, –sadece Rousseau'nun parasını tırtıkladığı zamanlar hariç, ki böyle anlarda biraz daha gösterişli olsa da yine kendisi kadar itici olan annesi ona yardım ediyordu.

Rousseau'yu kıza çeken şeyin –aşçılıktaki hüneri dışında– ne olduğunu söylemek zor. Belki kızın hiçbir çekiciliğinin olmayışı mazoşist ruhuna hitap ediyordu, gerçi onun Rousseau'yu şaplakladığını ileri sürmek için elde hiçbir kanıt yok. Çok daha muhtemel olan şey, Rousseau'nun toplumda aşağı bir konumda olduğu yönündeki kökleşmiş duygusunun kızın varlığı sayesinde hafiflemesiydi. Kendisine dış dünyada ne olursa olsun, Thérèse'ye üstün olduğu duygusuna her zaman güvenebilirdi; kıza sürekli olarak hizmetçisi gibi davranıyordu, hattâ konukları çoğu kez gerçekten öyle sanıyorlardı –hem de Rousseau'nun herkesin içinde defalarca küçük düşürdüğü bir hizmetçi. Hiçbir zaman evlenmeseler de, ardı ardına beş çocukları oldu, Rousseau hepsini terk etmeye kararlıydı. Yıllar sonra bir mektupta şöyle itiraf eder: "Bu ilişkiden dünyaya beş çocuk geldi, hepsi Kimsesiz Çocuklar Yurdu'na yerleştirildi, sonradan kimliklerini saptamayı düşünmediğim için, doğum tarihlerini bile kaydetmedim." Yaptıklarına mazeret olarak öne sürdüğü şey ise, onlara hak ettikleri baba ilgisini gösteremeyeceğine göre çocukların başka bir yerde daha iyi olacaklarıdır. Ama ayrıca, Madam d'Epinay ve

Lüksemburg Düşesi gibi zengin hayranlarının manevi ebeveynlik önerisini de geri çevirmiştir, gerçek bir paranoya ile şöyle der: "Eminim çocukları anne ve babalarına kin besleyecekleri, hattâ onlara hainlik edecekleri şekilde yetiştirirlerdi."

Sonraki birkaç yıl boyunca Rousseau müzik eserleri kopya ederek ve yeni *Encyclopédie* için müzik ve politik ekonomi üzerine (iki konuda da kendi kendini eğitmişti) makaleler yazarak az bir miktar para kazandı. Bu büyük projeyi, *Encyclopédie*'yi yayıma hazırlayan, kendisi de Rousseau gibi taşradan Paris'e gelmiş olan Denis Diderot idi. Aslında *Ephraim Chambers' Cyclopedia*'nın çevirisinden başka bir şey olmayan *Encyclopédie* 18. yüzyılın entelektüel dönüm noktalarından biri konumuna yükseldi; otuz dört cilt halinde, Aydınlanma'nın bilimler, toplum, politika, aslında tüm insan yaşamı hakkındaki başlıca düşüncelerini aktarıyordu. Radikalliği Fransız hükümetini sonunda o kadar rahatsız etti ki yasaklandı, sonraki bazı ciltler gizlice basıldı. Esere katkısı olanlar zaman zaman hapis tehditleriyle karşılaştılar –Diderot 1749'da, Tanrının varlığı hakkındaki geleneksel uslamlamalara saldırmaktan hapse atıldı– gerçi bu tehditler bizzat *ancien régime*'deki[1] gizli sempatizanlarca yumuşatılıyordu. Diderot aracılığıyla Rousseau, –*Encyclopédie*'ye katkıları olan Voltaire ve Jean d'Alambert gibi– başka *philosophes*'i tanıdı (bu terim formel felsefecileri değil, politik açıdan etkin entelektüelleri ifade eder). Ama Rousseau böyle çevrelerde pek rahat değildi. Bu çevrenin en önemli inancını, yani ancak eğer akılcı bir araştırma ruhuyla kadim batıl inanç ve kısıtlamalar –özellikle dinsel ve politik olanlar– ortadan kaldırılırsa, insanlığın mükemmelliğe giden o geniş yola girebileceği inancını hiçbir zaman paylaşmadı. Böyle çevrelerde kendi entelektüel sınırlarının da farkına varıyordu, ama bununla birlikte eğer isterse en sofistike dinleyicileri bile büyüleyebiliyor ve etkileyebiliyordu.

1) Eski rejim. Fransa'da krallık devri, (çn).

Ün, hiç beklenmedik bir şekilde 1750'de çıkageldi. Dijon Akademisi'nin düzenlediği 'Sanatların ve bilimlerin gelişmesi ahlak üzerinde arındırıcı bir etkide bulunmuş mudur?' konulu bir yarışmaya katılmıştı. Beklenen yanıt, belki koşulları olan, bir 'Evet' idi. Küstah, şoke eden bir özgünlükle Rousseau 'Hayır!' dedi. *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylem: İlk Söylem* (*Discourse sur les sciences et les arts*) ilk ödülünü kazandı, hem nesrin güzelliğinden –Rousseau fevkalade bir yazardı– hem de putkırıcı içeriğinden ötürü. Uygarlığın ilerlemesinin insanın başlangıçta var olan erdemini yok ettiğini ileri sürüyordu. Yapay gereksinimler (matbaa, şeker, mobilya gibi) yaratarak 'ilerleme' insanları özgürleştirmemiş, köleleştirmiştir. Akla olan inancı, ki Aydınlanma'nın temel inancıdır, hiçbir şekilde onaylamayan Rousseau, kültürel gelişimin özümüzde var olan masumiyeti yok ettiğini düşünüyordu. Doğal masumiyet için getirdiği kanıtlar tamamen özgün değildi. Diderot başta olmak üzere başkaları da, gerçek bir doğa durumunda, insanların komşularına zorlanmadan sevgi hissedeceklerini zaten ileri sürmüşlerdi. İnsanlığın ilk günahla lekelendiğini ve yalnızca Tanrının inayetiyle kurtulabileceğini kabul eden geleneksel Hıristiyanlığa saldırmışlardı. Tersine, *philosophes* insanların özlerinde iyi ve potansiyel olarak özgür olduklarına inanıyordu. Her bir bireyin diğerleriyle rekabet halinde olduğu, diğerlerini doğuştan gelen değerlerinden çok sosyal konumları ve zenginlikleriyle yargıladığı modern toplumun teşvik ettiği kendini beğenme, gurur ya da kendini kayırma –Rousseau'nun terimiyle *amour propre*[1]– başkalarına karşı *pitié*, yani şefkat duymaya engel olmayan temel ve doğal öz-sakınım duygusu *amour de soi* ile çatışıyordu. Rousseau'ya göre uygarlığın en büyük hatası masum, kendini sınırlayan *amour de soi*'yı kötü niyetli biçimde rekabetçi ve toplumsal açıdan bölücü olan *amour propre*'ye dönüştürmüş olmasıydı.

Rousseau 18. yüzyılın 'Soylu Yabanıl'a gitgide artan hayranlığını tutkuyla paylaşıyor ve yayılmasına yardımcı oluyordu, ilk erdemin

1) İzzeti nefis. (çn).

o kusursuz örneği, şu yoz devirden uzay ve zaman bakımından çok uzakta bir yerlerde bulunacaktı. "Bizim bastırmakta güçlük çektiğimiz birçok erdemsizliğin adını dahi bilmeyen o mutlu uluslardan söz etmeye kalkışmıyorum bile: Amerika'nın yabanılları, Montaigne'nin, basit, doğal yönetimlerini... yalnızca Platon'un yasalarına değil ama devlet felsefesinin bir gün ortaya koyabileceği en mükemmel vizyona bile tercih ettiği basit, doğal yönetimleri!" diye yazıyordu *Söylem*'deki coşkulu bir dipnotta. Ama, hâlâ biraz var olan gerçekçiliğiyle, 18. yüzyıl Avrupalılarının *en masse*[1] bakir ormana geri dönmeleri gerektiğini hiçbir şekilde öneriyor değildi. Bunun yerine, eski dünyanın şehir devletlerine, özellikle Sparta'ya bakıyordu: "Atina, güzel sanatlar kılığı altında erdemsizliklerle tanışırken, bilimin boşunalığının bengi kanıtı olarak Sparta insanlardan ziyade yarı-tanrıların cumhuriyetiydi." Rousseau "baştan çıkarıcı ve kurnaz Yunanlılar" tarafından yozlaştırılmasından önceki erken Roma'yı da övüyordu. Örnek gösterdiği kahraman cumhuriyetler ileride Fransız Devrimi'ne esin kaynağı olacaktı.

Böyle çileci cumhuriyetlere hayranlığını itiraf etmesine rağmen, yine de resmi anlamda ödüllendirilip, kraliyetin en çekici ve zeki hanımlarından Madam de Pompadour tarafından yönetilmekte olan, XV. Louis'nin kötü şöhrete sahip lüks ve sefih, rokoko tarzı sarayında bir görev almayı umuyordu. 1752'de kendi yazdığı *Köyün Kahini* (*Le Devin du village*) operası Fontainbleau'da kralın önünde müthiş bir başarıyla icra edildi. O sıralar, yöneticiliğini yaşlı Jean-Philippe Rameau'nun yaptığı ciddi, geleneksel Fransız operasının savunucuları ile daha doğalcı, daha neşeli bir yaklaşımı vurgulayan İtalyan operasının savunucuları arasında *Querelle des Bouffons*[2] denilen, müzik üzerine fikirlerin savaşı sürmekteydi. Rousseau İtalyanların yanında yer aldı, 1753'te Rameau'ya bir açık mektupla vahşice

1) Hep beraber, (çn).
2) Soytanların Çekişmesi, (çn).

saldırdı. Fransız ulusal okulunu tanımazlık edemese de, XV. Louis kişisel olarak Rousseau'nun İtalyan üslubunu tercih etti ve ona aylık bağlama önerisinde bulundu. Bir sebeple Rousseau, gururdan ya da medeni cesaretsizlikten ötürü, ortaya çıkıp maaşı kabul etmedi. İleride, kendisini vazgeçiren şeyin kralın huzuruna çıkmak değil, kibirli kapı uşakları olduğunu söylemiştir, çünkü nükseden mesane problemlerinden çekiyor ve bu da her yarım saatte bir koştura koştura tuvalete gitmek zorunda olduğu anlamına geliyordu –Avrupa'nın en görkemli saraylarının bir üyesi için hiç de ideal bir durum değildi. Her ne kadar saray bestecisi olma yönündeki her tür denemeden vazgeçse de, 18. yüzyılın büyük opera reformcusu Christoph Gluck ileride şöyle diyecekti: "Başarmaya çalıştığım tek şey... besteciliği bırakıp kitap yazmaya yönelmemiş olsaydı Rousseau'nun üreteceği eser türünde bir eser ortaya çıkarmaktadır."

Rousseau'nun devrimci bir entelektüel olarak kariyeri ise, entelektüellere her zaman saygı gösteren ülkede hızla ilerliyordu. Saray lüksü içinde yaşamaktansa yazılarından kazandığıyla geçimini sağlamayı yeğlediğini söylerken, yazdığı *Narcisse*[1] adlı oyun (operası da yapılmıştır) sonunda pahalıya patlayan bir fiyaskoya döndü –kendisinin de katkıda bulunduğu sanatlar, bilimler ve edebiyata saldırılar içeren bir eserdir. On sol'a[2] nota kopyalamaktan ya da *Encyclopédie* için müzik yazıları yazmaktan çok az kazanıyordu. Deneyimli olduğu için, kısa zamanda Fransız *grande bourgeoisie*'si[3] ve soyluları arasından zengin hamiler buldu. Her zaman için minnettarlığın gerçek dostlukla bağdaşmadığını düşündüğünden o da minnettarlık göstermek için asla özenli davranmadı. Dostluk üzerine görüşleri de alışılmadıktı, zira her ilişkiye yalnızca ona yaşattığı hoş duygular açısından bakıyor, kendisinden karşılıklı yükümlülük

1) *Narsist*, (çn).
2) Para birimi, (çn).
3) Büyük burjuvazi, (çn).

bekleyen her talebi gözardı ediyordu. Bedava kalacak yer hariç, açıktan desteği reddettiği takdirde, hayranların çoğu kez gizlice verdikleri parayı Thérèse mutlulukla cebe indiriyordu. Thérèse ve annesi ile minicik bir çatı katını paylaşırken, bir yandan da o dönemler dünyadaki edebiyat, sanat ve bilim tartışmalarının en heyecan verici merkezleri arasında olan Paris salonlarında gördüğü büyük rağbetin tadını çıkarıyordu.

Yine ödül almak için yazdığı ve *İkinci Söylem* diye adlandırılan denemesi *Eşitsizlik Üzerine Söylem* (*Discours sur l'origine et les fondemontals de l'inégalité parmi les hommes*) gibi 1755 tarihli *Siyaset Ekonomisi Üzerine Bir Söylem* (*Le Citoyen: ou Discours sur l'économie politique*) adlı uzun makalesini de *Encyclopédie* içinde yayımladı. Söz konusu makalede ilk insanların tek başına yaşamlar sürdüklerini tasavvur ediyordu –17. yüzyıl İngiliz felsefecisi Thomas Hobbes'un sözleriyle ilk insanlar "yalnız, fakir, pis, yabanıl ve kısa boylu" insanlar değillerdi. Bunun yerine Rousseau inandırıcı olmayan bir biçimde, ilk insanların aslında asosyal varlıklar olduklarını, erkeklerle kadınların ormanlarda rastgele çiftleşmek için buluştuklarını, sonra da kadınların çocuklarını tek başlarına doğurup onlara baktıklarını ileri sürüyordu. İnsanın en baştaki eşitlikçi masumiyetinden, kendisinin de içinde yaşadığı, aşırı derecede eşitliksiz çağa ilerleyişini değerlendirirken, önceki ilkelci akıl yürütmelerini biraz ılımlı hale getiriyor, sanatların ve bilimlerin *her zaman* yozlaştırıcı olmak zorunda olmadıklarını, ama çağın ahlakdışı eşitsizliği yüzünden şimdi böyle olduklarını itiraf ediyordu. Bu durum özel mülkiyetin icadından kaynaklanıyordu. "Bir parça toprağı çevirip sahiplenen ve kendi kendine, 'Burası benim,' diyen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusuydu. Şayet biri onun diktiği kazıkları söküp, çukuru doldursa ve, 'Bu sahtekarı dinlemeyin!' diye haykırsaydı, insanlık ne suçlar, ne savaşlar, ne cinayetler, ne sefillikler ve ne dehşetlerden kurtulmuş olacaktı," diyordu korkunç bir suçlamayla.

Rousseau aynı zamanda çiftçiliğin ve maden eşya üretiminin icadını da melun bir gelişme olarak görüyordu. Ve akıla da hiç tahammülü yoktu. "Akıl, benmerkezciliği doğurur... Akıl, insanı kendi içine çeviren şeydir. Akıl, kişi ile insanların bütün sıkıntı ve dertleri arasına sınır çeken şeydir," diye ilan ediyordu. *İkinci Söylem*'ini son derece eşitlikçi retorik havasıyla bitiriyordu: "Doğada herhangi bir eşitsizlik hemen hemen hiç olmadığına göre, şu an hüküm süren bütün eşitsizlik insan zihninin ilerlemesinden türer, mülkiyetin ve yasaların oluşturulmasıyla da sonunda kalıcı ve meşru hale gelir... Sadece pozitif hakkın izin verdiği ahlaksal eşitsizlik doğal adaletle çatışır... Ayrıcalıklı pek az sayıda insan lüks şeylerle midesini tıka basa doldururken, açlıktan ölmek üzere olan kalabalıklar, ancak yaşamak için yetecek kadarından bile yoksundurlar." Şimdi artık, tüm bu tarih öncesi erdemlerin kendisinde somutlaştığını düşünmeye başlıyordu, zira insanlar içinde bir tek kendisi toplumun tüm erdemsizliklerini üzerinden atmış ve "doğal iyilik"ini geri kazanmıştı.

Oldukça Arkadyen[1] olan ilkinden çok daha sarsıcı olan *İkinci Söylem* hiç ödül kazanmadı, bu onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Dijon Akademisi toplumda ileri gelenlerin kurduğu bir okul olduğundan, anlaşılan o ki, ısırdığı ellerin onu hâlâ beslemesini bekliyordu. Desteğini alma umuduyla Voltaire'e *Söylem*'in bir kopyasını gönderdi, ama Voltaire'in yanıtı, her zamanki kırıcı nüktedanlığıyla, şu oldu: "İnsan ırkına karşı olan yeni kitabınızı aldım, teşekkür ederim. Bizleri aptallaştırmayı amaçlayan bir girişime hiç bu kadar çaba harcanmamıştı. Kitabınızı okuyunca insan dört ayak üzerinde yürümeyi çok istiyor. Ama o alışkanlığı altmış yıl önce kaybetmiş olduğumdan, tekrar kazanmam korkarım olanaksız."

Bu olay, karşılıklı gösterilen soğuk kibarlıkların ardından herkesin bildiği bir düşmanlığa dönüşen şeyin başlangıç noktasıydı, üstelik Rousseau, Voltaire'in 1755'teki büyük Lizbon depremine ver-

1) Arcadia: Kırsal cennet, (çn).

diği tepkileri okuduğunda bu düşmanlık daha da pekişti. Deprem bir pazar sabahı vurmuş, şehrin çeşitli yerlerinde kiliselere doluşup ibadetlerini yerine getiren binlerce insanın ölümüne yol açmıştı. Voltaire'e göre, bir doğal afetin bu olağandışı görünümü, evrenin gerisinde yumuşak huylu bir tanrının ya da inayetin olmadığını düşündürüyordu. Her ne kadar çoğu *philosophes* ismen Katolikse de, uygulamada genellikle Deisttiler, yani yaratısından ayrı ama onu denetleyen yaratıcı bir tanrıya inanıyorlardı, tıpkı bir saat yapıcısının gözünün çalışan saatlerinin üzerinde olması gibi. Rousseau, iyimser olsa da yüzeysel kalan bu görüşü reddediyordu. Fakat onun için çok daha tiksinti verici olan şey, Voltaire'in karamsarlığıydı. "Her zaman Tanrıya inanırmış gibi yaparken Voltaire aslında şeytandan başkasına asla inanmadı, çünkü onun sözümona Tanrısı, kendisine göre, en sevdiği şey zarar vermek olan kötü niyetli bir varlık," diye yazıyor ve eğer Lizbon halkı gerektiği gibi tarlalarda ve ormanlarda dağınık yerleşimde kalmış olsaydı depremde çok daha az insanın öleceğini ekliyordu –kır yaşamının doğruluğu için bu yeni bir kanıttı. (Voltaire'in buna dolaylı yanıtı, ünlü romanı *Candide* oldu.) Uygarlığa ve akla inanan, kuşkucu, kinik Voltaire ile zaptedilmeven duygulara ve bozulmamış doğaya inanan yeni kültün başrahibi Rousseau arasındaki husumet böyle başladı.

Rousseau her zaman kendini bir Hıristiyan olarak gördü, gerçi onunkisi tüm etik irdelemelerden uzak, kişiselleştirilmiş, topla-karıştır tipinde bir Hıristiyanlıktı. Merkezini oluşturan şey ise, İsa'nın aslında Rousseau'nun geleceğini müjdeleyen erken bir kurban olduğuydu. İlk günahı kabul etmeyen Rousseau'nun kurtarılmaya ihtiyacı yoktu, İsa'nın çarmıhta kurban olmasını ilgisiz buluyordu. Tahmin edilebileceği gibi, mezhepleri de hiçbir şekilde mesele yapmıyordu. Doğduğu kente ünlü biri olarak geri dönmek istiyor, ama yurttaşlığının iadesini talep edebilmek için Kalvinizm mezhebine geri dönmesi gerekiyordu. O da gerekeni 1754 yılında yaptı, ama

Cenevre'de yakınlık görmedi. Fransa'daki zulümden kaçıp Cenevre'ye henüz yerleşmiş yeni düşmanı ünlü Voltaire görkemli partiler veriyor, ağırbaşlı kasaba sakinlerinin sefih Fransız soylularıyla aynı ortamı paylaştığı bu partilerde karşılıklı bir şaşkınlık yaşanıyordu.

Ayrıca Voltaire, Cenevre'de bir tiyatro kurmaya da çalışıyordu, amacı kendi oyunlarını sergiletmekti, fakat püriten cumhuriyette tiyatro yasaktı. D'Alembert *Encyclopédie*'de yazdığı bir makalede Voltaire'e destek verdi. Daha önce tiyatro uğruna harcadığı çabaları, bekleneceği üzere, unutan Rousseau, esas olarak Voltaire'e olan düşmanlığı yüzünden, tiyatro yasağını bas bas bağırarak destekliyordu. Özü itibariyle hafifmeşrep ve uçarı olduğu için ve özellikle de kadınlara rezil bir biçimde "izleyicileri üzerinde de âşıkları üzerindekiyle aynı gücü" vererek evrensel ahlak çöküntüsüne yol açması yüzünden bütün tiyatroya saldırıyordu. "Genelde kadınlar sanattan hoşlanmaz, değerini bilmezler ve dehaları da yoktur," açıklamasını yapıyordu. Tersine, her zaman bilge olan Eski Yunanlılar ve Romalılar ise kadınların tiyatro sahnesine çıkmalarını yasaklamışlardı. (Ancak, Rousseau eski dünyaya bakarken tamamen de hayalperest değildi, o dünyanın aylak sınıflarının kölelere son derece muhtaç olduğunu kabul ediyordu, bu, o dönem sıklıkla gözden kaçırılan bir şeydi.)

Doğduğu kentin gözüne girmek için *Eşitsizlik Üzerine Söylem*'ini ona adadı, Cenevre'yi "tam kıvamında demokrasi"nin bir modeli olarak övüyordu. Ama bunun bir hata olduğu ortaya çıktı. Şehir Yöneticileri eşitlikçilikle uzaktan yakından ilgili değildi ve kitabı, yazarı sinirlendirecek ölçüde soğuk karşıladılar. Cenevre'ye temelli geri dönmek yerine Rousseau, 1756'da Paris'in yalnızca yirmi kilometre dışındaki –gerçi, yollar iğrenç derecede çamurlu olduğundan ziyaretine gelecek olanlar için bundan daha uzak sayılan– Montmorency yakınlarına taşındı. Burada, Tasfiye Baş Memuru'nun kültürlü karısı Madam d'Epinay'in alıngan olsa da şımartılmış konuğu

olarak, inziva evi onun kullanımına bırakıldı. Söz konusu ev, muazzam Epinay arazisi içinde yer alan büyük ve konforlu –hattâ bugünkü kadar gelişkin olmasa da bir çeşit merkezi ısıtması bile vardı– ferah bir evdi ve yakınlarda tadil edilmişti; Rousseau iki *gouvernantes*'si (kahya), Thérèse ve onun Madam d'Epinay'den para koparan seksen yaşındaki annesi ile birlikte oraya yerleşti. Fakat Madam d'Epinay'in, özel olarak davet edilmedikçe ünlü konuğunu ziyaret etmesi kesinlikle yasaktı. Kır yaşamına çekildiği bu yıllarda Rousseau en büyük eserlerini üretti.

Bunların ilki romantik, aslında aşırı duygusal bir melodram olan *Julie: ou la nouvelle Héloïse*[1] (başlık Abelard ve Héloïse'i hatırlatması için özellikle seçilmişti) adlı romandı. Kaleme almaya o yaz başladı; civar ormanlarda, kitaptan kesitleri hayranı olan dostlarına okuyordu. Romanın (kaçınılmaz olarak) İsviçre gölleri ve dağları arasında yetişmiş erdemli, idealist ama aristokrat kahramanı genç Julie, özel öğretmeni olan genç, idealist, erdemli ama burjuva Saint-Preux'ya âşık olur. "Tanrı bizi birbirimiz için yaratmış!" diye haykırır Julie. "Böyle mükemmel bir birleşme asla olmamıştır. Ruhlarımız da birbirlerine sımsıkı sarıldı, onları artık hiçbir şey ayıramaz." Sonunda Saint-Preux kendinden geçercesine istekli Julie'yi baştan çıkarır. Kızın babası züppe Baron d'Etange onun halk tabakasından biriyle evlenmesini yasaklar ve ateist, kinik ama aristokrat Wolmar ile evlenmesinde ısrar eder. Çelişkili bir biçimde, kız, Saint-Preux'ya olan gerçek aşkına rağmen, kendini Wolmar ile evlenerek babasına itaat ederken ve geleneklere uyarken bulur, takdire şayan genç adam ise ileride Julie'nin oğullarına öğretmenlik yapmak üzere Wolmar'ların evine katılır. Bazı okurların yorumuna göre bu, ikiyüzlü ya da sahtekar bir davranıştı, çünkü Julie gerçekten sevdiği erkeği daha zengin bir talip uğruna terk ediyordu. Fakat tüm kitabın zaten pek mantıklı bir yanı yoktur, Rousseau'nun sözleriyle "şehvetli hayaller",

1) Julie ya da Yeni Héloïse, (yhn).

"masumiyetin yumuşak renkleri" ile tuhaf bir şekilde iç içe geçmiştir. Julie'nin yaşamındaki melodramatik bir üslupla verilen iniş çıkışlar (hamileliği, düşük yapması), Alp dekorunu anlatan lirik tasvirler ve kitabı gerçek bir romandan daha fazlası –ya da azı– haline getirmek amacıyla kullanılan genel felsefi düşünceler, hepsi bir aradadır.

Her ne kadar bugün artık *La Nouvelle Héloïse* gülünçlük düzeyinde duygusal gelse de, 1761'de yayımlandığında uluslararası en çok satanlar arasına girdi. Rousseau'ya uluslararası ün kazandırdı –ilk başta kitabın sadece editörü olduğunu iddia ediyordu– ve Avrupa'nın her yanında yaşamları ve tarzları değiştirdi. En gerçek, dizginsiz tutkularla titreyen Julie, ideal kadın ve rol modeli olarak selamlandı. Belki ne yazdığını geç de olsa yarım yamalak algılayan Rousseau daha sonraları eklediği bir önsözde, genç ve saf okurlara elbette cazip gelen romanın bu kişiler tarafından okunmaması gerektiğini söyledi.

La Nouvelle Héloïse yayımlanmadan önce benzer bir durumu Rousseau yaşamıştı. 1757 yılında, kendinden on dokuz yaş küçük, hoş ve sevimli Kontes Sophie d'Houdeot'ya umutsuzca âşık olmuştu. Kadın kocasından tiksiniyordu, ama zaten sürekli bir âşığı da vardı, Marki de Saint Lambert. Kontes, felsefecinin kalbini ilk kez, üzerinde binici pantolonu ve elinde kamçıyla onu ziyarete gittiğinde kazandı, belli ki kamçı Rousseau'yu çekmişti. Rousseau'nun heyecanlı ilgisinden hoşlanmışsa da –felsefeci bu sefer umutsuzca âşık olmuştu– kadının genellikle hasta ve kendisinden çok daha yaşlı olan bu adama, en azından ilk başta, arzu duymaktan çok ihtimam gösterdiği anlaşılıyor. "Masumiyetin ve cennet mutluluğunun ölümsüz hatırası! O koruda, baharlar açmış bir akasya ağacının dibinde çimlerle kaplı toprağın üzerinde otururken, kalbimdeki duyguları karşılayacak sözcükleri buldum. Bu, hayatımda ilk ve tekti... Kendimden geçmiş halde, ayaklarının dibine ne gözyaşları döktüm... Iç çektim. Onu öptüm. Ne öpücüktü –ama hepsi bu kadardı," diye yazı-

yordu *Itiraflar*'da, yine her zamanki gibi, gerçekler için duyduğu kıt saygı ile. O sıralar ilişkilerini gizlemiyor, Madam d'Epinay'in penceresinin altında bile kol kola dolaşıyorlardı. Tam olarak ne kadar seks yaptıkları kesin değildir, çünkü Rousseau onunla buluşmalarına gittiği sırada kendisinin "güçsüz, yorgun ve ayakta bile duramayacak halde," olduğunu ifade eder, bunun anlamı, hâlâ alışkın olduğu üzere, randevularına giderken mastürbasyon yaptığıdır.

Sophie ile mektup yoluyla iletişim kuruyordu, okuma yazma bilmediği için güvenilir olan Thérèse de aracı oluyordu; ama bir gün Madam d'Epinay, Thérèse'nin yolunu kesip mektubu okudu. Rousseau, aristokrat toplumda açıkça ve şiddetle eleştirdiği ikiyüzlülüğün tıpatıp aynısını sergileyerek, sadece hâlâ sürekli eşi olan Thérèse'yi değil, ama kendisine karşı romantik duygular besleyen ev sahibesini de aldatmaktaydı. Dahası, 1757 tarihli *Ahlak Mektupları*'nda (*Lettres Morales*) evlilikte sadakatin önemini vaaz ediyor, böylelikle Saint-Lambert'in Sophie ile uzun süreli bağını zayıflatmayı, kendi hedefinde ilerlemeyi umuyordu. Ne yazık ki, rakibi savaşlardan ağır hasta olarak geri döndüğü zaman, Sophie tüm dikkatini ona verip Rousseau'yu tamamen dışladı –Rousseau aynı zamanda Madam d'Epinay'in de gözünden düştü. Ev sahibesine olan davranışlarının baştan sona affedilmez olduğunu düşünen Diderot'nun dostluğunu da o zaman kaybetti. Ama Rousseau çok geçmeden başka zengin hamiler buldu, Lüksemburg Dükü'nün teklifiyle sadece birkaç kilometre uzaklıktaki bir kır evine taşındı. Kısa zaman içinde Dük ve Düşes, eşitlikçi olduğunu ilan etmiş felsefecinin öyle iyi dostları oldular ki, Paris'teki büyük evleri Hôtel Luxembourg'da Rousseau'ya özel odalar tahsis ettiler. Soylularla içli dışlı olmadığı zamanlar Rousseau iki büyük ama birbirinden farklı yapıtını yazmaya yoğunlaşıyordu, *Emile: Eğitim Üzerine* (*Emile: ou de l'éducation*) ve *Toplum Sözleşmesi* (*Du contrat social*).

Görünürde roman olan *Emile* aslında eğitim konulu bir kitaptı.

Genç Emile onu eğiten ve ona gözkulak olan, her şeyi bilen bir özel öğretmenle (bu, kendini pek de gizlemeye çalışmayan Rousseau'dur) şehirden, hattâ başka çocuklardan soyutlanmış olarak köyde yetişir. Geliştirdiği ilgi ve meraklar gözlenir; doğramacılık gibi pratik becerileri teşvik edilir; kitaplar uzun zaman ona yasaktır (18. yüzyıl ilkelcilerinin kutsal kitabı *Robinson Crusoe* hariç); ancak çok sonraları entelektüel çalışmalar içine sokulur, bunların en sonuncusu din felsefesidir. Erken yaşlarda çocukların kafasına dini öğretiler, İncil ve, eğer erkek çocuklarsa, matematik, Yunanca ve Latincenin döve döve sokulduğu, çağın normal eğitim sürecinin ters çevrilmiş haliydi bu. Emile bedensel cezadan kurtulur, ama öğretmeninin ceza olarak yönelttiği bazı 'öğretici' aşağılamalar da o derece sadistçedir. Kitap, toplumun yozlaştırmasından uzakta tutulduğunda insanların nasıl hem masum hem de bilge olduklarını gösterme amacındadır. Sarsıcı bir ifadeyle başlar: "Tanrı her şeyi mükemmel yaratmıştır, insan işe karışır ve hepsi berbat olur." Fakat Emile bile eninde sonunda toplumla ilişkiye girmek zorunda kalacağı için, toplum içine yavaş yavaş sokulur.

Emile feministler için bir tiksinti kaynağıdır, çünkü uygun yaşa geldiğinde (yirmi) Emile'in önceden seçilmiş eşi, tatlı genç Sophie ile tanışmasına izin verilir –yazar için bu elbette derin bir isimdir, ama kitapta Rousseau'nun hayali kadınlarından bir diğeridir, o kadar. Sophie de bu an için hazırlanmıştır, çok başka bir biçimde olsa da. Emile'in arzu ve dürtüleri pek engellenmeyip, sadece başka tarafa yönlendirilirken, Sophie bütün arzularını bastırmak zorunda kalmıştır. Böylesi sistematik, tipik tutucu bir kısıtlama, Rousseau'nun görüşüne göre, eğitilen kızlar için zorunlu bir şeydi, böylece kızlar erkeklerine itaat edecek, onlara bakacak ve destek olacaklardı. Soyut, kurgul düşünmenin kadınların kavrayış gücünün ötesinde kaldığını düşünüyordu –Batı felsefecileri arasında bu sadece ona özgü bir görüş değildir. Yine de, *Emile*'in eğitim üzerine radikal

görüşleri Rousseau'nun yazıları içinde en etkilileri arasında yer almıştır. Günümüzde, çocukların kendi doğalarına uygun olarak gelişmelerine izin verilmesi gerektiğine olan inancını şöyle ya da böyle kanıtlamayan pek az ilkokul vardır.

Emile ayrıca "Savoy'lu Bir Rahibin İmanı Üzerine" diye bilinen, çarpıcı biçimde ilgisiz de olsa ünlü olmuş, bir pasaj içerir. Bu parçada Rousseau çoğu kez Tanrı dediği Yüce Varlık üzerine kendi görüşlerini de ortaya koyuyordu; bütün dinsel vahiyleri reddediyor, onların yerini ilahi varlığın kendini açıkça gösterdiği, doğa üzerine yüce bir tefekkürün alması gerektiğini savunuyordu. "Tanrının ilahi özünde tüm yetilerin var olduğuna inanıyorum... ama ona dua etmiyorum. Ondan ne isteyebilirim ki? Benim uğruma doğanın akışını değiştirip mucizeler yaratmasını mı?.. Tanrıya bana doğruyu yapma gücü versin diye de dua etmiyorum, zira bana zaten vermiş olduğu şeyi niye isteyeyim ki?.. İnsanların Tanrıya ilişkin açımlamaları, Tanrıya insana ait tutkular yükleyerek onu daha aşağı bir konuma düşürmekten başka bir şey yapmaz... Tanrıyı çevreleyen, sözü bile edilemez gizemlere insanlar saçma çelişkiler ekliyorlar, ve dünyaya huzur getirmek yerine insanları kibirli, hoşgörüsüz ve zalim yapıyorlar." Rousseau devamında, İsa'yı ölümlülerin en bilgesi ve en sevilmeye değer olanı şeklinde betimler, ama Hıristiyanlar İsa'yı ölümlü olarak görmezler. Böyle bir "doğal din" –aslında panteizme yakındır, ama Spinoza'nınkinden farklı olarak akla değil yalnızca kalbe başvurur– yaratıcısını mezarında zor durumda bırakacak şekilde, hem Protestan hem de Katolik Kiliselerini reddediyordu.

Rousseau'nun politika felsefesi alanında en ciddi denemesi *Toplum Sözleşmesi* aynı dönemde yazılmıştır. O ünlü güçlü haykırışla başlar: "İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur. İnsan kendini diğer insanların efendisi diye düşünür ama diğerlerinden daha da köle olarak kalır"; kitap, sonunda birbiriyle bağdaşmaz hedefler olduğu anlaşılmış özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin peşine

düşülmesiyle devam eder. Toplumsal sözleşme fikri aslında özgün bir düşünce değildi. (17. yüzyıl düşünürleri toplumsal sözleşme hakkında çeşitli kuramlar üzerinde incelikli çalışmalar yapmışlardı: İnsanlığın durumuyla ilgili genellikle karamsar bir görüş taşıyan Hobbes, çaresizlik içindeki insanların kendilerini birbirlerinden korumak üzere bağıtlar ya da sözleşmeler oluşturduğuna inanıyor, daha iyimser olan John Locke ise insanların gönüllü olarak bir araya geldiklerini düşünüyordu. Tüm böyle kuramlar Tanrının İbranilere Taahhütü'nden türemiştir, Eski Ahit'te betimlenen bu Taahhüt'ü kendi sözleşmelerini *Mayflower*'da hazırlamış Pilgrim Fathers[1] gibi İncil düzeltmeni Protestanlar ve Cenevre Kalvinistleri çok iyi biliyorlardı.) Önceki soylu yabanıl inancını artık yumuşatmış olan Rousseau, insanların bundan böyle doğaya uygun yaşayamayacakları bir noktaya ulaştıklarını kabul ediyordu. Bunun yerine, herkes kendi doğal özgürlüğünü üstün bir cumhuriyetçi özgürlükle değiş tokuş etmeli, "kendini ve tüm haklarını olduğu gibi bütün topluluğa devretmeliydi". Tüm üyelerinin uymak zorunda olduğu "gerçek yasalar"ı –ki 18. yüzyılın yanlış yasalarının tam karşıtıydılar– bu Toplum Sözleşmesi'nden geliştiren bir toplum canlandırıyordu kafasında.

Halihazırdaki mutlak monarşileri ve İngiliz parlamenter sistemini reddederken –İngiliz halkının özgürlükten ancak seçim günlerinde hoşlandığını söylüyordu– Cenevre gibi küçük devletlerde bile tam demokrasiyi savunmuyordu. "Eğer tanrılardan oluşan bir ulus olsaydı, kendini demokrasiyle idare ederdi. Bu kadar mükemmel bir yönetim insanlara uygun değildir," derken klasik Atina örneğini gözardı ediyordu. Vatandaşların (erkek olanların) yöneticilerin koyduğu yasaları ancak oylayabileceklerini öne sürdüğünde, doğruluk ve erdemin mükemmel örneklerinden oluşturulan ve kendisine seçme yetkisi verilen aristokrasinin, mükemmel olmayan

1) 1620'de Mayflower gemisiyle Massachusetts'in Plymouth kentine gelip yerleşen İngiliz göçmen topluluğu, (çn).

kitleleri yönettiği, hem kendisinin hem de Platon'un ideal kent devleti olan, Sparta'yı düşünüyordu bir kez daha. Sparta meclisinde sıradan Spartalılar karşılarına getirilen tekliflere yalnızca kabul ya da ret diye bağırabiliyor, en yüksek sesle bağırabilenler oylamayı kazanıyordu. Çok fazla kısıtlamalı olsa da bu doğrudan demokrasi çeşidi Rousseau'ya en iyisi gibi gözüküyordu, ama görüşünü esnetebiliyordu da. Fransa kadar geniş toprakları olan bir devlet için bir çeşit monarşiyi düşünmeye bile hazırdı. Bununla birlikte bu monarşi Bourbon'larınki gibi (ve 18. yüzyıl Avrupa'sındaki tüm diğer krallıklar gibi) kalıtsal olmayacak, halkın egmenliğinin ideal bir yöneticide cisimleştiği bir monarşi olacaktı.

İnsan, her gün gizemli bir tarzda yenilenen Toplum Sözleşmesi'ni kabul ederek "kendisini yoldan çıkaran her şeyi elde etmeye yönelik doğal özgürlüğünü ve mutlak hakkını" kaybeder, ama karşılık olarak "medeni hakları ve kendisine ait olan şeylerin haklı iyeliğini" kazanır. Ayrıca, kendi kendinin efendisi olma gibi bir ahlaksal özgürlüğü de elde eder, çünkü "bir insanın kendisine emredilen bir yasaya itaat etmesi özgürlüktür". Elbette şöyle bir soru doğar: İtaat edilmesiyle tüm üyelerin özgürleştiği tek bir iradeye ayrı ayrı bireylerden oluşan bir grup nasıl sahip olabilir? Rousseau bu soruya yapay bir *volonté générale*, Genel İrade, önererek yanıt verir, söz konusu iradeyi her birey paylaşacak ve bu, herhangi bir özel iradeye üstün olacaktır. Genel İrade "insanları özgür olmaya zorlayacaktır" ve dolayısıyla da erdemli olmaya. İdam da dahil yasal cezalar, aşağılık tutkularının kölesi haline gelmiş bireylerin başlangıçtaki gerçek erdemlerine geri dönmelerine yardım edecektir. Bu, Rousseau'nun en tartışmalı kavramlarından biridir ve Fransız Devrimi'nin gösterdiği gibi de suistimale açıktır. Rousseau'nun birçok ibaresi Fransız devrimcileri tarafından hazırlanan *İnsan Hakları*'nda sadece biraz değiştirilmiş biçimde tekrar görünür. Robespierre de özgürlüğü toplumsal erdem ile eşit görme ve toplumsal erdemin, Halkın Güvenliği Komite-

si gibi, kendi kendini seçmiş koruyucularının Doktor Guillotin'in[1] yeni makinesinin yardımıyla erdemsizleri yok etmeye tanrısal bir hakkının olduğuna inanırken Rousseau'yu izliyordu.

Emile ve *Toplum Sözleşmesi* kısmen Luxembourg'ların yardımıyla 1762'de yayımlandığı zaman, Rousseau o denli tasasız bir şekilde saldırmış olduğu, hem dinde hem politikada güçlü çıkar çevrelerinin zulmüyle karşı karşıya kaldı bir anda. Fransa'da ve Cenevre'de kitapları yasaklandı, ve hakkında tutuklama emri çıkarıldı. Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı ve yarı bağımsız bir İsviçre kantonu olan, Neuchâtel'deki Moitiers'de bir sûre sığınacak yer buldu. Dinsel görüşlerini savunduğu, Paris Başpiskoposu'na açık mektubu da Cenevre'de yasaklandı –mektupta "rahiplerin değil, İsa Mesih'in müridi" olduğunu ileri sürüyor, ilk günahı reddediyor ve insanın doğuştan iyi olduğu yönündeki inancını tekrarlıyordu. Bezginlik yaşayan Rousseau, Cenevre vatandaşlığından bir daha dönmemek üzere vazgeçti. Moitiers'de bile köylüler sonunda ona düşman oldular ve evini taşladılar, bunun kısmi nedeni garip biçimde yabancı görünmesiydi, hem sıcak tutsun hem de kötüleşen mesane sorunlarını hafifletsin diye giydiği kendi tasarladığı Ermeni cüppesi içinde ortalıkta dolaşıyordu. Tüm bunların onun hem kendine acıma duygularını hem de paranoyasını körüklemesi anlaşılabilir bir şeydir –gerçi Voltaire görüşleri yüzünden çok daha kötü zulme maruz kalmış, iki kez hapse atılmıştı.

Civar toprakların sahibi, ve aydınlanmış despotizm ile dinsel kuşkuculuk modeli Prusya Kralı II. Frederick (bir zamanlar Voltaire'in dostuydu) Rousseau'ya sığınak önerdi, ama o nihayet 1766 yılında İskoçyalı felsefeci David Hume'un yardımıyla İngiltere'ye sığınmayı kabul etti. Son derece yüce gönüllü ve sıcak kanlı biri olan Hume, artık iyice paranoyaklaşan Rousseau'ya yardımcı olabilmek için her şeyi yaptı. Varsayımsal olarak tutuklanma riski olduğu hal-

1) Fransız fizikçi Joseph-Ignace Guillotin. (çn).

de Rousseau, Fransa üzerinden geçerek başarılı ve ona sevinç veren bir yolculuk gerçekleştirdi –*Köyün Kahini*, onun onuruna Strasbourg'da sahnelendi– ve Paris'te yeniden büyük rağbet gördü. İngiltere'de de artık ünlü olan Rousseau, Londra'ya vardığında bitmez tükenmez sayıda ziyaretçi ve davet kabul etti. Çok geçmeden Thérèse de ona katıldı –yolculuğu sırasında ileride Dr. Johnson'ın yaşamöyküsünü yazacak olan doyumsuz James Boswell tarafından baştan çıkarılmıştı. Hume sayesinde Kral III. George, cumhuriyetçi felsefeci Rousseau'ya derhal bağlanacak mütevazi bir emekli aylığı önerdi: Fena halde paraya ihtiyacı vardı, ama bunun bir kral tarafından ödendiğinin bilinmesini istemiyordu. Kaçamak cevapları yüzünden bu maaşı kaybetti; ama ondan önce, yine Hume'un arabuluculuğuyla, kendisine Wootton'da kalması teklif edilmişti, Derbyshire'da geniş bir arazisi olan, muhteşem bir kır eviydi. Cüzi kirasına (yıllık 30 pound) tam pansiyon ve bir hizmetçi kadrosu dahildi.

Burada Rousseau bitki örnekleri toplayarak ve doğaya taparak uzun yürüyüşler yapıyor ve aralarında Erasmus Darwin'in de (Charles Darwin'in büyükbabası) bulunduğu, yörenin yüksek tabaka insanları ziyaretine geliyordu, bu tuhaf yabancı, meraklarını çekmişti. Bir yıl kadar Thérèse ve Rousseau sert havaya rağmen Wootton'da mutlu yaşadılar; Rousseau *İtiraflar*'ını yazmaya başladı. Fakat Thérèse tüm hizmetçileri uzaklaştırmayı beceriyordu, bunun nedeni Rousseau'nun metresi olmalarından çok –George Devri İngiltere'sinde çoğu kez kabul gören bir şeydi bu– kendi olumsuz tavırlarıydı. Sonunda, hizmetçiler Rousseau'nun çorbasına kül koyarak intikamlarını aldılar –ya da kendisi böyle diyordu–, bunun üzerine Rousseau, Wootton'ı terk etti, ardında tek bıraktığı talihsiz ev sahibi için uzun bir suçlama mektubuydu, mektupta bir konuk olarak katlandığı bütün dehşet verici şeyleri sıralıyordu.

Rousseau daha önce Hume'a şaşırtıcı derecede düşmanca ve olağanüstü uzun (7500 sözcüklük) bir mektup yazmıştı; kendisine çok

iyiliği dokunan Hume'u ihanetle ve kendisiyle alay etmekle suçluyordu. Hume'a karşı bu suçlama tamamen haksız olsa da, olayın sebebi Rousseau'yu hicveden ve aslında Horace Walpole'un muziplik olsun diye yazdığı ama Prusya Kralı'ndan geliyormuş gibi gösterdiği bir mektuptu. Felsefecinin kesinlikle mizah duygusu yoktu, o yüzden kendisiyle her eğlenildiğinde ciddi zarar görüyordu. Şaşıran Hume dostunu sakinleştirmeye çalıştı, ama boşunaydı; dostlukları sona ermişti. Rousseau'nun olası saldırılarına karşı koymak için mektuplaşmalarını yayımladı, böylece onun sahtekar ve paranoyak olduğunu açıklamış oluyordu. Bu da Rousseau'nun Hume'u çok sayıda düşmanı içinde en kötüleri arasında saymasına yol açtı. Hume, Rousseau'nun çok satan kitaplarının telifi sayesinde hiç de iddia ettiği kadar yoksul olmadığını keşfettiğinde *sinirlenmişti*, fakat yine de sonunda onu çok cömertçe betimledi: "O, bütün yaşamı boyunca sadece *hissetmiştir*, bu açıdan onun duygusallığı hiç örneğini görmediğim kadar yüksek bir perdeden... Sadece giysileri değil, derisi de elinden alınıp öylece dışarıya soğuk ve fırtınalı havayla dövüşmeye çıkarılmış bir adam gibidir."

Bazen takma adla yolculuk eden Rousseau, Mayıs 1767'de Fransa'ya ister istemez geri döndü. Her ne kadar entelektüel dostlarından çoğu ile bozuşmuş olsa da, şimdi bile aristokratların desteğinden yoksun kalmıyordu. Prens de Conti onu bir yıl süresince Normandiya'daki şatosunda barındırdı, ama Rousseau, Prens'in hizmetkarları arasındaki casuslar ve düşmanlarla çevrelenmiş olduğunu, hepsinin onu Bastille'e hapsedilsin diye teslim etmeyi istediklerini sanıyordu. Prens'in yanından ayrıldıktan sonra nihayet Thérèse ile 'evlendi', sözümona amacı kadını toplumda saygın bir konuma çıkarmaktı. Ama bizzat yönettiği tören geçersiz ve gülünçtü, çünkü o sıralar bir Protestan ile bir Katoliğin evlenmesi Fransa'da yasaktı. Törenden sonra düğün ziyafetinde konuklara tumturaklı bir konuşma yapıp onların kendisini tanıdıkları için ne kadar şanslı oldukla-

rını söyledi ve ardından gözyaşlarına boğuldu. Görünen o ki, düğün törenine hazırlanması için kendisine ancak dakikalar verilmiş olan zavallı Thérèse gerçekten evlendiğine inanmıştı.

Rousseau'nun paranoyası kasaba kasaba dolaşırken daha da kötüledi, bazen yetkililerle güçlükler yaşıyordu, ama hiçbir zaman tutuklanmadı. Bu aşırı heyecanlı durumda en uzun başyapıtı *Itiraflar*'ı yazmayı sürdürdü. Kitabın başlığı St. Augustinus'un IS 397 tarihli *Itiraflar*'ını kasten tekrarlar, ama Rousseau'nun amacı büyük tanrıbilimciden çok farklıydı. Augustinus'un *Itiraflar*'ı aslında Tanrıya sesleniyor, geçmişte işlediği birçok günahı ve ardından Tanrının inayeti sayesinde günahkarlıktan kurtuluşu anlatıyordu. Rousseau'nun iç dökmeleri ise tamamen insan dinleyicilere yönelikti. Onun kurtuluşa giden yolunu anlatıyor değildiler, çünkü kurtarılmaya ihtiyacı olduğuna inanmıyordu. Bunun yerine, söz konusu iç dökmeler onu aslında günah işlemekten çok kendisine karşı günah işlenmiş, –her anlamda– masum bir varlık olarak gösteriyordu; kaçınılmaz olarak masum tarafta yer aldığı, başkalarının ona rezilce kötü davrandığı kalpsiz, ikiyüzlü bir dünyada kendine yol açan biriydi. "İnsanların en iyisi olduğumu düşündüm hep ve hâlâ düşünüyorum," diyordu ciddi ciddi.

Rousseau kendine düstur olarak Juvenal'in *vitam impendere vero*'sunu, yani insanın yaşamını gerçekliğe adamasını seçmişti, bu doğrultuda *Itiraflar*'ını yazarken kimsenin yüzünü kızartmaktan kaçınmadı –belki Sophie d'Houdetot hariç, çünkü aralarında bir öpücükten fazlası olmadığını ima etmişti. Tamamladığı her bölümden sonra, kitabın parçalarını Paris'teki hayranlarına okuyordu. 1770 yılında, hiçbir şey yayımlamaması koşuluyla Fransa'ya dönmesine izin verilmişti –bu ayrıcalık hâlâ sürgünde olan ve evine geri dönmeyi çok isteyen Voltaire'i öfkelendirdi. Okuma oturumlarından biri on sekiz saat sürdü, bazı dinleyiciler açıktan açığa gözyaşı döktüler, Rousseau'nun yaşadığı felaketler onlara çok dokunmuştu. Ne

var ki, başka Parisliler bundan sonraki sansasyonel açıklamaların kendileriyle ilgili olabileceği telaşına düştüler, sonuçta başka okuma oturumu yapılması yasaklandı. Gerçekten öncü bir yapıt olan *Itiraflar* ancak 1782 yılında yayımlandı. Sansasyonalizm ile pek inandırıcı olmayan bir açık kalplilik kılığındaki kendine acıma karışımı, kitabın daha ileriki sayfalarında gelecek itiraflara hazırlıktır, çünkü yazar böylelikle herhangi bir şeyin sorumluluğunu almayı veya herhangi bir konuda suçlama kabul etmeyi bile reddedebilecektir. Bütün dünya suçlu, Jean-Jacques masumdu!

Son yapıtları arasında 1776'da yazdığı *Dialogues: Rousseau, juge de Jean-Jacques* (Diyaloglar: Jean-Jacques'ın Yargıcı Rousseau) bulunur; yapıtta Rousseau artık iyice manikleşmiş bir inancını dile getiriyordu: yaşamı İsa'nınkinin tıpatıp aynısıydı. Tıpkı İsa'nın Yahudileri döndürememesi gibi, Rousseau da İsviçrelileri ve Fransızları döndürememişti. Her iki adam da zulüm gördü, ikisi de suçsuzdu. Modern insanlık kendisini masumiyete ve doğaya geri döndürecek bir kurtarıcı ihtiyacındaydı: Bu adam Jean-Jacques idi. Kitabın hiç yayımlanmayacağından korkan Rousseau, Paris'teki Notre Dame katedralinin yüksek sunağı üzerine kitabın bir kopyasını koyarak Tanrının korumasını elde etmek istedi, ama sunağa geçişin kilitli olduğunu görüp hayal kırıklığına uğradı. O da bunun yerine bir kopyayı Paris'ten geçmekte olan, Wootton'dan eski komşusu Brooke Boothby'ya verdi. (Olması gerektiği gibi, Boothby kitabı Rousseau'nun ölümünden sonra yayımladı.) Gitgide daha çılgınlaşan Rousseau, üzerlerine "Adaleti ve Gerçeği Hâlâ Seven Bütün Fransızlara" diye yazdığı kağıtları Paris sokaklarında insanlara dağıtmaya çalıştı. Ancak birkaç kişi almayı kabul etti. O Ekim, bir gün caddede kocaman bir köpek tarafından yere serildi. Garip bir biçimde, bu şok, manisini hafifletmiş görünür, çünkü son yapıtı *Yalnız Gezerin Hayalleri*'ni yazabildi.

Kitap muazzam ölçüde benmerkezci bir ifadeyle başlar: "İşte

ben, kendimden başka kardeşim, akrabam, dostum ya da arkadaşım olmadan yeryüzünde tek başıma kaldım." Bu ifade, fazlasıyla suistimal ettiği otuz yıllık sadık hayat arkadaşı Thérèse'yi ve kendisini hâlâ destekleyen bütün o diğer insanları yok sayıyordu –Luxembourg'lar, Prens de Conti ve ayrıca Cenevreli Paul Moutou gibi eski dostları. Ama doğanın güzelliklerini betimleyen ve Fransa'da ilk kez olarak modern anlamıyla *romantik* sözcüğünü kullanan kitap, hataları ne olursa olsun o yaşta ender rastlanacak bir lirizm ile yazan birinin en güzel eserleri arasındadır.

Rousseau 2 Haziran 1778'de, Paris'in elli kilometre doğusundaki Ermenonville'de beyin kanamasından öldü; yine aristokrat olan bir başka destekçisi Marki de Girardin'in, kullanımına tahsis ettiği küçük bir köşkte yaşamaktaydı. Adını üzerindeki kavak ağaçlarından alan, romantik bir göl adası olan Isle des Peupliers'ye gömüldü. Mezarı kısa zamanda kutsal bir yer gibi ziyaret edilmeye başladı, ölümünden sonra canlanan adı, Rousseau'yu yaşarken tattığından bile daha büyük bir üne hızla kavuşturdu. Bir çalımla küçümsemiş olduğu *beau monde*[1] çok geçmeden, mezarı başında ona saygılarını göstermek üzere Paris'ten mezarlığa doğru tabana kuvvet yol alıyordu, aralarında Kraliçe Marie-Antoinette de vardı. Elbette Kraliçe sadece devrimin ve eşitliğin peygamberini değil, duygusallığın ve doğal duygunun yazarını da onurlandırıyordu. Hattâ genç bir erkek, idolünün yanına gömülür umuduyla adada intihar etti. Devrim gerçekleşince, Rousseau daha büyük bir hızla bir dünyevi aziz haline getirildi. 9 Ekim 1794'te müzisyenler Rousseau'nun kendi müziğini çalarlarken, tabutu mezardan çıkarıldı ve ağırbaşlı bir kortej eşliğinde Paris'e taşındı. Orada, törenle –son zamanlarda Yüce Varlık'a ibadet yeri olan– Panthéon'a, ne ironiktir ki, eski düşmanı Voltaire'in mezarının tam karşısına yeniden gömüldü. İlk gömülen Voltaire'di, 1791'de Devrim'in başlangıçtaki liberal evresi sırasında.

1) Yüksek tabaka, (çn).

İki rakibin resimleri daha ileride devrim alayında yan yana taşınacaktı, herhalde bu durum ikisine de hiç komik gelmemiştir. Robespierre, Rousseau'nun defni sırasında şöyle demişti: "Tiranlığa açıkça saldırdı, tanrısallıktan coşkuyla söz etti; onun erkekçe belagati, erdem dileğini alev alev yanan renklere boyadı... doğadan esin almış öğretisi erdemsizlikle taban tabana zıttı."

Rousseau'nun ölümünden sonraki ünü daha uluslararası hale gelmiştir. Shelley'nin son büyük şiiri "Yaşamın Zaferi"nde (1822) Rousseau, *İlahi Komedi*'de Virgil'in Dante için oynadığı aynı ileri görüşlü rolü, rehber rolünü oynar, ama çok daha kararsız şekilde. (Şiir tamamlanmamıştır.) 19. yüzyılın en ünlü Romantik şairi Byron ise *Childe Harold*'ın (1816) üçüncü kıtasında Rousseau'ya övgü düzer:

Tutkunun ruhuydu sevgisi
Göksel ateşle tutuşmuş
Alev alev bir ağaç gibi
Tutuşmuş, kavrulmuş
Onda çünkü birdi
Aşk ile yanış.
Alev saçan o sayfalar boyu
Birdi onda varoluş ve sonsuz üretiş.

Rousseau'nun yazınsal etkisi hakkında hiçbir tartışma olamaz. *La Nouvelle Héloïse* romantik edebiyatın bütün gereklerini yerine getiren ilk gerçek örneğidir.

Daha sonraları felsefeciler onu sık sık gerçek bir felsefecinin en başta gelen zorunlu özelliğinden yoksun olmakla suçladılar: konuları entelektüel olarak inceleme yeteneği ve arzusuna sahip olmak. 20. yüzyılda, totalitarizm serpilirken, Rousseau'nun ünü başaşağı oldu. Isaiah Berlin onu "ilk kültürsüz militan" diye adlandırdı. Rousseau'nun tiranlığa özgü Genel İrade kavramını düşünerek Bertrand

Russell daha da ileri giderek şu iddiada bulundu: "Hitler, Rousseau'nun sonucudur." Ama 20. yüzyıl totalitarizminin birçok ebeveyni vardı, ve politikada bir peygamber olarak Rousseau'nun yerini entelektüel açıdan çok daha hatırı sayılır bir figür olan Marx aldı. Rousseau'nun bugün bizi ilgilendiren yanı doğanın, doğallığın, bastırılmamış duygunun peygamberi oluşu ve bunun yanısıra da *Itiraflar*'da ifade ettiği bir inancıdır: Her şeyi açığa sermek bir biçimde her şey için bağışlanmak demektir. Bu noktada Rousseau sürekli olarak tutum değiştiriyordu, bazen de bu, tartışmasız çok işe yarıyordu.

Eğitim üzerine görüşlerinden bazılarının olumlu olduğunu pek az kişi yadsıyacaktır. Johann Pestalozzi, Friedrich Froebel ve Maria Montessori gibi reformcular üzerinden aktarılan bu görüşler, eğitim verirken ruhu ezen ezberciliğin yüzyıllarca sürmüş eski rutinlerinden uzaklaşıp en azından potansiyel olarak daha neşeli bir noktaya götürülmesine yardımcı oldular –gerçi şimdi ibre, son derece makuldür ki, geleneği aktarmanın çok ötesini göstermektedir. Rousseau'nun ormanlar, göller ve dağlar arasında yaşadığı ve *La Nouvelle Héloïse* ve *Emile* gibi kitaplarda lirik bir dille betimlenen mistik, panteist duyguları ondan sonra gelen hemen hemen her kuşağı etkilemiştir.

> Bir an düşündürse seni ilkbaharda bir orman
> Böylece öğrendiklerin insana dair
> Öğretemez bu kadarını tüm bilgeleri toplasan
> Ahlaksızlığa ve güzel ahlaka dair.

Wordsworth böyle yazarken, Rousseau'nun bozulmamış doğa üzerine tefekkürün insanı ahlaken geliştireceği yönündeki inanışını yinelemekteydi, bu inanç 19. yüzyılda Avrupa'nın kuzeyinde ve Kuzey Amerika'da neredeyse kutsal bir yasa olmuştur. Ama Rousseau'nun kendi yaşamı feci bir çelişkiler ve tutarsızlıklar kümesiydi. Karı koca arasındaki aşkı överken kendisi hayat arkadaşı Thérè-

se ile asla uygun biçimde evlenmediği gibi onu kalpsizce yok saydığını gösteren davranışlar da sergiledi. Çocuklara taparken, kendininkileri kolayca terk etti. Entelektüel düşmanlıkların en kötüsü olduğuna inanırken, sonu gelmez düşünce savaşlarına girdi. Matbaayı onaylamazken, üretken bir yazar oldu. Ayrıcalıklara ve servete düşmanken, her zaman zengin ve ileri gelenlere sırtını dayadı. Tiyatronun yozluğuna lanet ederken, bizzat kendisi birçok oyun ve opera kaleme aldı.

Duygunun düşünceye önceliğini vurgulayan ilk büyük düşünür olan Rousseau'nun, birçok bakımdan neredeyse iflas etmiş varisleri olduğumuz Romantik Hareket'in kurucu babalarından olduğu gerçeği bakidir. Günümüzde belki global endüstriyalizme gerçekten kafa tutan tek görüş olan Yeşil Hareket, kısmen Rousseau'nun doğanın el değmemiş mükemmelliğine olan inancı ile buna bağlı olarak teknolojiye ve büyük kurumlara olan güvensizliğinin mirasçısıdır. Ama yaşamına hükmeden kendini aldatma, kendine acıma ve paranoya bir yeşilci guruda görmeyi umduğumuz nitelikler sayılmaz.

2
ARTHUR SCHOPENHAUER (1788-1860): SEVİMSİZ BODHISATTVA

"Yaşam lanet bir iş. Onu, anlamaya çalışarak harcamaya karar verdim."
– Arthur Schopenhauer, Christoph Wieland'a mektup, 1809.

Arthur Schopenhauer şaşırtıcı bir biçimde 21. yüzyıla uygun bir felsefecidir. Kişisel bir Tanrısı olmadığından, Tanrının insanlar karşısında kullandığı yöntemleri haklı çıkarmaya çalışmayan neredeyse ilk büyük Batılı düşünür, Hinduizm ile Budizmin değerini anlayan ilk felsefeci ve Platon'dan beri Batı felsefesinde aksiyomatik olan zihin-beden ikiliğini reddeden ilk felsefeciler arasındadır. Bu da onun, sarsıcı bir modern dürüstlükle, insan yaşamında seksin merkezde yer aldığını fark etmesine yol açan şeyler arasındadır: "Cinsel arzu... yalnızca arzuların en güçlüsü olmakla kalmaz, hattâ tüm diğerlerinden kesinlikle daha güçlü bir türdendir." Ayrıca, deney için canlı hayvan kesilmesine de karşıydı, çünkü zamanında genelin kabul ettiğinin aksine Schopenhauer hayvanlar ile insanlar arasında hiçbir mutlak ayrım görmüyordu.

Bu özellikleriyle, Avrupalı olmayan dünyayı çoğunlukla neredeyse yok sayan önceki Batı felsefecilerinin çoğundan farklı, yeni ve ilginçtir. Ender görülen bir başka değeri daha vardır: Genellikle felsefi jar-

gondan uzak berrak bir dille, çoğu kez nüktelerle yazar. Hem bu yüzden hem de sanata verdiği yüksek önemden ötürü akademi dışından geniş çapta okur bulmuş, örneğin Tolstoy, Hardy, Conrad, Proust, Thomas Mann, Beckett ve Houellebecq gibi çeşitli yazarlar tarafından okunmuştur. Hattâ Mann açıkça der ki, "Bir irade psikoloğu olarak Schopenhauer tüm modern psikolojinin babasıdır," ki bu iddiayı Freud da kabul eder. Fakat Schopenhauer insanın içinde bulunduğu açmazla ilgili karamsarlığında Freud'u bile geride bırakır. Angst'ın[1] o denli kökleştiği, dolayısıyla sürekli olarak yeni bir karanlık çağa dönüşme tehlikesi altında olan çağımız için Schopenhauer aydınlanmış, insancıl bir karamsarlığın ideal önderi olarak görülebilir.

Schopenhauer dünyayı hemen hemen hiç dinmeyen kederin yaşandığı bir yer olarak görüyordu, bu, 1818'de o henüz otuz yaşındayken yayımlanan *magnum opus*'u[2] *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*'daki hakim görüştür.

> Eğer bir insanın gözlerinden o Maya[3] örtüsü, *principium individuationis*[4] kaldırılır da kendisi ve diğerlerinin şahsı arasında yaptığı o bencilce ayrımı bundan böyle yapmaz olursa... o zaman buradan, tüm varlıklarda kendi gerçek ve en-iç 'kendi'ni fark eden böyle birinin tüm yaşayanların çektiği sonsuz ızdıraplan da kendisinin olarak görmesi gerektiği kendiliğinden çıkar... Hiçbir ızdırap bundan böyle ona yabancı değildir... Nereye baksa, ızdırap çeken insanlığı, ızdırap çeken bir hayvanlar dünyasını ve geçip giden bir dünyayı görür.

Temel görüşü uzun yaşamı boyunca değişmeden kaldı. Aslında önceki yapıtlarının daha veciz biçimde yeniden ifade edildiği 1851 tarihli son yapıtı *Parerga ve Paralipomena*'da (Yarım Bırakılanlar ve

1) Endişe, korku, (çn).
2) Başyapıt, (çn).
3) Yanılsama örtüsü, (çn).
4) Bireyleşim ilkesi, (çn).

Geride Kalanlar) şöyle yazıyordu: "Kendinizi bu dünyayı... bir tür ceza kolonisi... olarak görmeye alıştırmanızdan daha yararlı hiçbir şey yoktur... gerçekten de düşünülebilir ki, insanların birbirine en uygun hitap biçiminin sör veya mösyö değil, ama ızdırap arkadaşım, *compagnon de misères*, olması gerekir."

Yapıtın yayımlanmasının hemen ardından Schopenhauer nihayet hak ettiği yeri kazanmaya başladı; Almanya'nın yaşayan en önemli felsefecisi, aslında tüm Avrupa'nın en büyüğü olma yolundaydı. Her ne kadar yaşanan savaşların ve diğer dehşet verici olayların ondaki karamsarlığı tamamen doğruladığı söylenebilecek olsa da, 20. yüzyılda saygınlığı kısmen gölgelendi. Kendi kendisinin düşürdüğü gölge, felsefesinin parlaklığını soldurma eğilimi taşımıştır hep –o sadece felsefenin, hiçbir gerçek dostu ya da ailesi olmayan, en büyük insan düşmanı değil, aynı zamanda Batı düşüncesinin hiç de feminist olmayan vakayinamesinde yer alan rakipsiz bir kadın düşmanı, utanmazca bencil bir gerici, herhangi bir pintiden daha cimri ve hırçın biriydi.

Bir felsefecinin *mens aequa*'sına (dingin zihin) hiçbir şekilde sahip olmayan Schopenhauer, kendisinin de itiraf ettiği şekilde, "şüphe, sinirlilik, şiddet ve kibire" yatkındı. Böyle bir itiraf karşısında, hiç evlenmemiş ve yetişkin yaşamının neredeyse tamamını yalnız başına yaşamış olması hiç şaşırtıcı değildir. Soyulacağı konusunda paranoyak olduğundan, başta kendi bankası olmak üzere hiç kimseye güvenmezdi. Her hafta sayım yapmak için, (büyük) miktardaki parasının faizini bir banka memurunun eve getirmesinde ısrar ederdi. Mürekkep hokkasının altına altın paralar gizler, hisse senetlerini günlüklerinin ya da kitaplarının sayfaları arasına saklar, eğer değerli herhangi bir şeyi kımıldatmış, hattâ tozunu bile almış olduğunu düşünürse kahyasına fena halde sövüp sayar, her gün berberine tıraş olmaya giderken onun ansızın boğazını kesmeye karar verebileceği korkusuyla 'titreyerek yürürdü.'

Schopenhauer politik açıdan sağ görüşe uzak olduğundan kor-

kuları tamamen sebepsiz olmayabilir. Frankfurt'ta 1848'in başarısız Liberal devrimi süresince hükümetin askeri birliklerini göstericileri vurabilmeleri için evinde misafir etmişti –bunlar onun çalışmadan kazandığı gelirini potansiyel olarak tehdit eden *canaille*'di, yani ayak takımı. Toplum ve hükümet konusunda koyu bir Hobbes'cuydu, otoriter hükümetin gerekli olduğunu ve insanın kökten yok edilemez kötülüğü göz önünde tutulduğunda yaşamı politik ve sosyal açıdan geliştirmeye yönelik meliorist[1] çabaların boş olduğunu düşünürdü. "İnsana zarar veren en ciddi kötülüklerin başlıca kaynağı insanın kendisidir: *homo homini lupus* (insan insanın kurdudur)... İnsanların birbirlerine davranışı genel olarak adaletsizlik, aşırı derecede haksızlık, katılık ve hattâ zalimlikle nitelenir... Devletin ve yasamanın zorunluluğu bu olguya dayanır."

Montaigne, Aristoteles'i yineleyerek, "Tek başına yaşayabilmek için, ya bir tanrının ya da bir hayvanın mizacına sahip olmak gerekir," diye yazmıştı. Hemen hemen bir münzevi olan Schopenhauer hayvanı tercih ediyordu, her zamanki açıksözlülüğüyle bunu şöyle itiraf eder:

> Doğa, kalbimi, onu şüphe, sinirlilik, şiddet ve kibirle donatarak katılaştırmakla rolünü yerine getirdi... Babamdan, lanet ettiğim... ve sahip olduğum olanca irade gücüyle ona karşı savaştığım o korkuyu miras aldım, ama bu korku en küçük fırsatta beni öyle bir kuvvetle etkisine alıyor ki, olasılıktan öteye geçmeyen ya da hattâ hayal edilmesi bile çok güç olan aksilikler capcanlı biçimde gözlerimin önüne geliyor... Delikanlıyken de hayali hastalıklar ve ağız dalaşlarının işkencesi altındaydım... Naples'den çiçek hastalığı korkusuyla, Berlin'den kolera korkusuyla ayrılmak zorunda kaldım. Verona'da zehirli enfiye çektiğim *idee fixe*'ine[2] kapıldım... Geceleri

1) Meliorizm: Dünyanın insan çabasıyla daha iyi bir yer haline getirilebileceği inancı, (çn).
2) Sabit fikir, (çn).

ne zaman bir gürültü olsa, yatağımdan fırlar ve hep dolu olan tabancamı ve kılıcımı kapardım.

Nadiren mektuplaştığı annesi, daha ileri tarihli bir mektupta şuna dikkat çekiyordu: "Iki ay boyunca evinde tek bir kişiyi bile görmeden yaşaman, bu iyi bir şey değil oğlum."

Kendisine ilişkin bu kanıdan bile daha kötü olanı başkaları hakkındaki kanısıydı, özellikle de kadınlar hakkındaki:

> Kadınlar çocukluğumuzun hemşireleri ve öğretmenleri olmaya uygundurlar, çünkü kendileri de çocuksu, aptal ve basiretsizdirler, tek kelimeyle, bütün yaşamları boyunca büyük çocuklardırlar; çocuk ile erkek arasında, ki gerçek insan 'erkek'tir, bir tür ara aşamadadırlar... Ancak cinsel dürtünün gölgelediği bir erkek zihni bodur, dar omuzlu, geniş kalçalı ve kısa bacaklı kadına cinsi latif diyebilir... Daha uygunu... kadınların estetik zevke uzak cins diye adlandırılmaları olur. Ne müzik, ne şiir, ne de plastik sanatlardan tat alma duyguları vardır.

En azından, kadın düşmanlığı açısından, Schopenhauer vaaz ettiği şeyi uygulamıştır. Hiç evlenmemiş, toplumsal ya da entelektüel düzeyde kadınlarla hiç ilişkisi olmamıştı, –bu kadar zeki bir adam için güç bir şey, ama hiç de olanaksız değil– bunun yerine hizmetçiler ya da aktristlerin arkadaşlığını yeğlemişti. Onlara bile kötü davranırdı. Hem insan hem kadın düşmanı oluşu onun kadınlara aldırışsızlığını daha anlaşılabilir kılıyor. Fakat Schopenhauer'ın en büyük, en köktenci Batılı düşünürler arasında olduğu gerçeği bakidir; 20. yüzyıl analitik mantıkçılarının ihmal ettiği bir şeyi yapmış, birleşik bir metafiziksel dünya görüşü ortaya koymaya çalışmıştır.

Platon'dan sonra yaşamış en büyük Batı felsefecisi saydığı, 1804'te ölen Kant'ın doğrudan (ve tek) mirasçısı olduğunu düşünüyordu, ama düşüncesi ve hattâ dili zaman zaman Budizmi anımsa-

tır. Şu çok önemlidir ki, numenler dünyasının (bilinemez nihai gerçeklik) özsel birliği hakkında ulaştığı vargılar Kant'tan çok Budizm ve Hinduizme yakındır. Hem Kant'a hem de Budizme göre, iki gerçeklik düzeyi vardır, bunlardan yalnızca birini duyularla deneyimleriz. Kant fenomenler, yani duyularla deneyimlenen dünya ile, doğaları gereği bilinemez olan, numenler ayrımını getiriyordu. Deneyimlediğimiz şeyin büyük ölçüde duyusal aygıtımız tarafından belirlendiği görüşündeydi –şeyler uzayda ve zamanda oldukları gibidirler, çünkü bu bizim onları görebilmemizin tek yoludur. Benzer olarak Budizm de *samsara*'nın, yani ayrı kendiliklerin oluşturduğu sıradan, deneyimlenen dünyayı hepimizin gerçeklik dediği şeyden ibaret görüyor, daha derin bir düzeyde, bireyselliğin yanılsama olduğuna inanıyordu. Her şeyin altında yokluk, *shunyata*, vardır, her şeyin merkezindeki bölünmez bütün.

Kant'tan farklı olarak ve daha çok Doğu düşüncesine benzer biçimde, Schopenhauer numenler dünyasının tekil, ayrımlaşmamış bir gerçeklik olması gerektiğini, çünkü ayrı ayrı nitelikler aldığı zaman fenomenler dünyasının bir parçası haline geldiğini fark etti. Hem Kant'ı izleyerek *Ding an sich* (kendinde şey) dediği hem de kendi terimiyle İrade dediği bu numenal birlik, içinde var olduğumuz gündelik yaşamın fenomenler dünyasının temelinde yatar. Ama çok ender olarak da olsa, doğrudan doğruya da deneyimlenebilir. Aşkınlığıyla özgürleştirici olmakla birlikte betimlenemez olan bu deneyim şu Sanskrit deyimiyle özetlenebilir: *Tat tvam asi*, yani 'Sen osun.'

Schopenhauer, vargılarına Hint düşüncesinden bağımsız olarak ulaştığı iddiasındaydı. Bununla birlikte, ilk büyük yapıtını tamamlamakta olduğu sırada *Oupnekhat*'ı okuyordu –bir oryantalist olan Friedrich Mayer 1813'te *Upanishadlar*'ın bir Farsça versiyonunun bu Latince çevirisini Schopenhauer'a tanıtmıştı–, o yüzden Hint etkisi tamamen gözardı edilemez. Bu ilk kitabına *Yeter Sebep İlkesinin Dörtlü Kökeni Üzerine* (*Über die vierfache Wurzel des Sotzes vom zure-*

ichenden Gründe) adını koydu –hiç çekici olmayan başlıklar seçme konusunda her zaman çok becerikliydi. Doğulu tinsel düşünürlerin meditasyon ve doğrudan içgörü sayesinde bildiklerini iddia ettikleri şeylere Schopenhauer salt akıl yoluyla ulaşmıştı. Nasıl ki bu vargılara götüren yollar farklıysa, verdikleri karşılıklar da öyleydi. Zira evren görüşleri ve insanın durumuna koydukları tanılardaki benzerlikler insan olarak Siddhartha, Gautama, Buda ve Arthur Schopenhauer arasındaki muazzam uçurumu gizleyemez.

Tüm büyük bilgeler gibi Buda da yardımseverlik ve şefkati ile anımsanır. Öğretisini Dört Asil Hakikat olarak özetlemiştir: Tüm canlı yaşam ızdıraptır (*dukkha*); ızdırap doymak bilmez bireysel arzudan (*tanha*) doğar; ızdırap bireysellik ve arzu duymayı yok etmek sayesinde sona erdirilebilir (*nirvana*); buna en iyi Sekiz Aşamalı Asil Yol ile, yani çilecilik ile zevk düşkünlüğü arasındaki 'Orta Yol' (*magga*) ile erişilebilir. Kadın ya da erkek, zengin ya da yoksul, üst ya da alt sınıftan olsun herkes bu yolu izleyebilir. İÖ 5. yüzyıl Hindistan'ının kast sisteminin olumsuz etkisi altındaki standartlarına göre, bu son derece demokratik bir özgürleşme yoluydu. Buda'nın yaşamı ve öğretileri hâlâ milyonlarca insana esin kaynağıdır. Budizmdeki önemli bir kavram Bodhisattva'dır: içinde duyduğu şefkatin etkisiyle, ızdırap çeken insanlığın aydınlanmaya doğru ilerlemesine yardım etmek amacıyla nirvananın eşiğinden geri dönen, aziz benzeri bir varlık. Uygulanan şefkat en önemli Budist erdemlerinden biridir.

Bu erdem hiçbir zaman Schopenhauer'ınkilerden biri olmadı. Buda gibi, o da ızdırabımızın bireysel 'kendi'lerimizin ayrı varoluşuna olan yanlış inancımızdan türediğini görüyordu. Buda gibi, o da Hinduizmin tam reenkarnasyon kavramlarını reddediyordu. *Bireysel irademizin* (Evrensel İrade'den, *Ding an sich*'ten ayrıdır) çabalamalarının sebep olduğu ızdıraptan kurtulmak için, o da bencil iradeyi aşmak gerektiğini savunuyordu. Buna disiplinli çilecilikle, yani tüm dünyasal zevkleri kendinden esirgeyerek ulaşılabilirdi, ba-

zen gerçekten açlıktan ölerek, yanılsamadan ibaret bireysel ego ya da irade köreltilir, böylece numenal olan ile birliğe olanak tanınırdı. Buraya kadar her şey son derece (oldukça) gelenekseldir, gerçi Schopenhauer bu sona ulaşmak için izlenecek rejimin tamı tamına ne olduğunu açıkça belirtmemiştir. (Birçok Batılı gizemci, numenal olana elbette Tanrı demiştir, fakat Schopenhauer öyle demez.)

Schopenhauer ve onun pek çok okuru için daha özgün ve çok daha ayartıcı olan şey sanat yoluyla özgürleşme olasılığıydı. "Bir estetik algı meydana geldiği zaman, [bireysel] irade bilinçten tamamen silinir. Ama irade tüm sıkıntılarımızın ve ızdırabımızın kaynağıdır," diyerek bunun altını çizer.

> Sonra birdenbire, hep aranan ama bizden hep kaçan huzur... kendiliğinden geliverir, o zaman bizim için her şey yolundadır. Epikuros'un en yüksek iyi olarak, tanrı-benzeri durum olarak çok değer verdiği acısızlık halidir bu; o anda iradenin mutsuz eden baskısından kurtuluruz. İstemenin o çok tatsız köleliğinin Şebat gününü kutlarız; İksiyon'un[1] çarkı durur.

Ancak, böyle yortular herkes için değildir. "Herhangi bir sanatın en mükemmel yapıtları, dehanın en soylu ürünleri insanların kalın kafalı çoğunluğu için sonsuza dek mühürlü kitaplar olarak kalmalı, onlar için yaklaşılmaz olmalıdırlar. Aralarında engin ve derin bir uçurum vardır, tıpkı prenslerin toplumunun sıradan halk için yaklaşılmaz oluşu gibi," diyerek utanmaz bir seçkincilikle devam ediyordu. Ancak, bu sadece basit bir züppelik değildi, çünkü Schopenhauer sanatsal dehaya *gerçekten* her şeyin üzerinde saygı gösterirdi. "Her zaman tikelde evrenseli görmek dâhinin kesinlikle temel niteliğidir, oysa sıradan insan tikelde yalnızca tikelin kendisini fark

1) Havada hızla dönen bir çarka Zeus tarafından bağlanan ve Hades'te hâlâ cezasını çekmekte olan biri, (çn).

eder... merakını çeken tek şey iradesine uygun olan şeydir." Üstelik, deha ne denli büyükse, deneyimlenen acı da o denli büyüktür. "İçinde deha taşıyan kişi herkesten fazla ızdırap çeker." Azap içindeki varoluşa geri dönmek zorunda kalmasından önce, numenal olanı yalnızca kısacık bir an için algılayan sanatsal deha, başka insanların estetik dinginliğin tesellilerine kavuşmasına izin veren sanat yapıtları yaratır. Bu açıdan, gerçek sanatçı insanlığa yardım etmek için geri dönen bir Bodhisattva'yı andırır.

Olağanüstü kültürlü biri olan Schopenhauer tiyatrodan resme dek tüm sanatları takdir ederdi. Mimariyi ise açıkça daha düşük düzeyde görürdü, çünkü ona göre mimari kısmen yararcıydı; ayrıca Schopenhauer içleri taze meyvelerle dolu kaselerin betimlenmesinin, örneğin Hollanda natürmortlarının, iradeyi uyandırarak dünyasal zevklerden kopmayı zorlaştıracak ölçüde duyusal açıdan çekici olabilecekleri kaygısını da zaman zaman taşırdı. Kadın çıplaklığını saplantılı şekilde kullanan Batı sanatında pek çok yapıtta yer alan açık erotik çekicilik konusunda, tuhaftır ki, o kadar kaygılı değildi.

Bununla birlikte, müziğin sadece en yüksek sanat formu olduğunu değil, ama tamamen başka bir düzlemde etkili olduğunu düşünüyordu. "Her yerde anlaşılan gerçek evrensel dil" diye tanımladığı müzikte numenal İrade'nin doğrudan anlatımını görüyordu. Diğer sanatlar İdealar dünyasını, yani numenal ve fenomenal alanlar arasındaki bengi formlar dünyasını taklit ederler. (Schopenhauer bu noktada Platon'un ideal formlar üzerine fikirlerini tekrarlamışsa da, bunu geleneklere son derece aykırı bir yaklaşımla yapmıştır.) Ama "müzik, İdealları aşıp geçtiği için, aynı zamanda fenomenler dünyasından oldukça bağımsızdır, onu gerçekten gözardı eder, ve belli bir dereceye dek aslında hiç dünya olmasa bile yine de var olabilir, ki bu diğer sanatlar için söylenemez... Öyleyse müzik asla diğer sanatlara benzemez, yani İdealar'ın bir kopyası değil, ama bizzat İrade'nin bir kopyasıdır". Schopenhauer, aslında, sanatın gele-

cek yüz elli yıldan fazla süre boyunca Batıdaki en zeki ve duyarlı insanların birçoğu için sahip olacağı yarı-dini rolü öngörüyordu.

Ne var ki, sanat yoluyla kurtuluş, Schopenhauer'ın berbat yaşamının gösterdiği üzere, aydınlanma ya da özgürleşmeyi sağlamaz. Birçok felsefecinin yaşamları rahatsızlık verici olmuş olsa da, böyle aydınlanmış, dürüst kitapların yazarının bencil, kasvetli bir görgüsüz olduğunu, yalnızca kadınlara değil, başkalarına karşı davranışlarının, bırakın bir felsefeciyi, herhangi bir insanı rezil düşürecek nitelikte olduğunu keşfetmek yine de şaşırtıcı bir şey. Bu durum talihsizlikle ya da bozuk sağlıkla açıklanamaz. Varlıklı, sağlıklı, çevresi güçlü, gençliğinde yeterince yakışıklı, istediğinde son derece hoş sohbet biri olan Schopenhauer ailesiz, hattâ çoğu zaman metressiz tek başına bir hayat sürmeyi *seçti*. Annesiyle arası özellikle kötüydü, ömrünün son yirmi yılı boyunca oğlunu hiç görmedi ve Schopenhauer'ın kendi programlı yaşamının kölesi haline geldiği özellikle ileri yaşlarında çok az gerçek dostu vardı.

O denli yılmaz bir entelektüel öncü olan bu adam, yaşamının son yirmi yedi yılını, kendi kendisine dayattığı, bir mahkumunki kadar katı bir rutini izleyerek geçirdi. Her sabah yedide kalkar, yıkanır ama kahvaltı etmez, öğlene kadar (çoktandır ihmal ettiği) yazıları üzerinde çalışır, ardından flüt çalardı –çok iyi çalardı, ama sadece kendi zevki için– sonra bol miktardaki öğle yemeğini uzun uzun yerdi, ama genellikle Frankfurt'un en iyi oteli Englischer Hof'ta yalnız yemeyi tercih eder, ara sıra en gösterişli yabancı müşteriler ya da subaylarla konuştuğu olurdu. Daha sonra kütüphaneye gazeteleri okumaya giderdi, tercihi Londra'da çıkan *The Times* olurdu; bir kez daha tek başına, çoğu kez kendi kendine mırıldanarak yürüyüşe çıkar, yanına çok sevdiği kanişlerinden birini alırdı –genellikle, Sanskritçeden alınma bir sözcükle, Atman adını verdiğini. İlerleyen saatlerde evine geri dönmeden önce yine çoğu kez tek başına bir oyuna ya da konsere gittiği olurdu; eğer gün boyunca fazla-

sıyla sohbet edip arkadaşlığa doymuşsa, akşam bütün davetsiz ziyaretçileri geri çevirir, saat onda yatağına girerdi. Bu hiç değişmeyen rutin, üstünkörü bakıldığında kahramanı Kant'ınkine benzer; doğduğu yer olan Königsberg dolaylarında yaptığı günlük yürüyüşleri o kadar dakikti ki, halk saatini ona göre ayarlardı. Fakat Kant neşeli, sosyal bir adamdı, düzenli alışkanlıkları uzun yaşam akışı süresince düşüncesinin gelişip olgunlaşmasına izin veriyordu. Kant'ın tersine, Schopenhauer'ın katı kuralcılığı ise onun hem yaşamı ve yapıtında hem de yaşadığı sayısız sinir bozukluğunda son derece olumsuz etkisi olmuş katı bir kötümserliğin dışarıdan görünen biçimiydi.

İnsan düşmanlığının ve kötümserliğinin kökleri, Kantçı-Budist felsefesinden ziyade çocukluğu ve gençliğinde geçirdiği travmalarda aranmalıdır –söz konusu felsefenin vargıları sadece ondaki kötümserliği pekiştirmeye hizmet etmiştir. Bununla birlikte, kötümserliği doğuştan ve kısmen de kalıtsal olabilir. Birçok Alman felsefeciden farklı olarak Schopenhauer'ın babası yoksul düşmüş, yüce gönüllü bir papaz değil, zengin, kozmopolit, kültürlü, *çok kasvetli*, Danzig'li bir tüccardı –şimdi Polonya sınırları içindeki Gdansk; o sıralar tıpkı babası Heinrich Floris Schopenhauer gibi egemen sınıftan tüccarların yönettiği bir Alman serbest ticaret kentiydi. Bununla birlikte, Danzig saldırgan bir savaşçı devlet olan Prusya'nın artan gücünün tehdidi altındaydı. Oysa Heinrich Schopenhauer, Britanya'nın ticari ve politik özgürlüklerine hayrandı. 1787'nin sonlarında, hamile olan genç karısı Johanna'yı İngiltere'ye götürdü. Büyük olasılıkla, oraya yerleşmeyi düşünüyordu; belki de sadece henüz doğmamış oğlunun Britanya vatandaşlığı kazanması niyetindeydi. Bir sebeple fikrini değiştirdi ve karı koca bozuk yollar üzerinde kuzey kışından geçerek alelacele Danzig'e geri döndü, 22 Şubat 1788'de Arthur orada dünyaya geldi.

Arthur kendi çocuklarını hiç mi hiç sevmeyen bir anneye sahip olmanın ızdırabını çekti. (Kendisinden dokuz yıl sonra doğan kız

kardeşi Adele de acınası bir hayat sürdü.) Bu durum o zamanlar çok seyrek görülen bir şey değildi, zira kendi sınıfından birçok kadın gibi Johanna da sevdiği için değil, ailesini memnun etmek için evlenmişti –Heinrich Schopenhauer ondan on dokuz yaş büyüktü. Yılın hemen hemen tamamında Schopenhauer'ın kırsalda ıssız bir bölgedeki malikanesinde tek başına bırakılıp sadece hafta sonları Heinrich tarafından ziyaret edildiğinden, marazi olmakta haksız sayılmazdı. Aslında canlı ve girgin bir yapıya sahip olan Johanna gittikçe depresifleşti ve özellikle bebeğine ilgisini yitirdi. Daha sonraları, alaycı bir ifadeyle, "Tüm genç anneler gibi ben de yeni oyuncak bebeğimle oynuyordum," diye yazıyordu, ama hangi yaşında olursa olsun oğlunun varlığından asla çok fazla mutlu olmadı. İçten gelen anne sevgisinden yoksun oluşu –her ne kadar ebeveynlerinden asla kötü muamele görmüş olmasa da– Schopenhauer'ın insanlarla ilişkilerinde herhangi bir duygusal sıcaklık verme ve alma konusundaki yaşam boyu süren başarısızlığını açıklayabilir. İleriki yıllarda, hem kişisel –özellikle annesi tarafından– hem de Alman akademi çevresinden gelen profesyonel reddedilme ve küçük görülmeler bu çocukluk yarasını derinleştirmiş olabilir.

1793'te Prusya, Danzig'i ilhak ettiğinde Schopenhauer'lar daha büyük bir liman kenti olan ve serbest ticaretin yapıldığı Hamburg'a taşındılar; orada Heinrich servetine servet kattı, büyük bir ev satın aldı. Geleceğin felsefeci-münzevisi Avrupa'nın en zengin şehirlerinden birinin en görkemli evlerinden birinde büyüdü –o kadar ki, evin bir balo salonu vardı, annesi şehrin sosyetesini orada ağırlardı (Johanna edebiyat alanında başarılı olma hırsı taşıdığı için konuklar arasında yazar ve sanatçılar da bulunurdu). Bu arada, oğlu diğer zengin tüccarların oğullarıyla birlikte okula devam ediyordu, okulda öğrendikleri başlıca şey zengin, materyalist tüccarlar olmak için nelerin gerektiğiydi. Her ne kadar ilk başta yeterince tatmin olsa da, Schopenhauer yavaş yavaş okuldan bundan fazlasını istediğini keş-

fetti, üniversiteye gitmek için gerekli ama ticaretle ilgisiz olan Latin ve Yunan dillerini öğrenmek istiyordu –okulunda çocuklara sadece göstermelik bir iki Latince dersi veriliyordu. Ne var ki, babasının niyeti oğlunun aile işini devralmasıydı, ama 1803 yılında Fransa ile Britanya arasında yaşanan geçici barış sürecinden yararlanarak yolculuk yapmaya karar verdi.

Katı yürekli bir kurnazlıkla Arthur'a bir seçim sundu: Ya Britanya ve Fransa'ya yapacakları iki yıllık gezide ailesine eşlik edip ardından yola gelerek tüccar olacak ya da kalıp üniversite için çalışacaktı. O çekici koca dünya için bursundan vazgeçmesinden ötürü suçluluk duysa da, on beş yaşındaki Schopenhauer'ın ilk seçeneği tercih etmesi kaçınılmazdı. Bununla birlikte, hem Londra toplumunu görmenin (her ne kadar birkaç haftasını bir İngiliz yatılı okulunda geçirdiyse de) hem de görkemiyle ona hiç tanımadığı bir esrime yaşatan güney Fransa'da dağlara tırmanmanın keyfini yaşadı. Ama Toulon'da kadırgalardaki 6000 tutsağı görmek onu yeni bir dehşete düşürdü. "On yedi yaşımda... tıpkı gençliğinde Buda'nın hastalıklara, yaşlılığa, acıya ve ölüme baktığında hissettiği gibi ben de bir anda yaşamın sefilliğini fark ettim... çıkardığım sonuç bu dünyanın her şeyiyle iyi olan bir varlığın değil, daha ziyade çektikleri ızdırabı seyredip zevk almak için yaratıklar var eden bir iblisin eseri olabileceğiydi." Yaşamın sefillikleri ergenin kafasına çoktan takılmıştı bile.

Zamanı geldiğinde aile kuzey Almanya'ya geri döndü, Schopenhauer bir muhasebe bürosunda ticaret öğrendiği sıkıcı bir hayatın içine girdi. Bu işten kurtulması babasının ani ölümüyle gerçekleşti –1805'te bir ardiye penceresinden atlayarak ya da düşerek öldü, muhtemelen intihar etmişti. Heinrich Schopenhauer bir süredir fiziksel ve zihinsel hastalık belirtileri göstermekteydi, o yüzden de ölümü herhalde tam bir sürpriz olmamıştır. Ölmüş babasına, yaşadığı zamankinden daha fazla hayranlık duymaya başlayan Schopenhauer, Heinrich'in ölümünün intihar olduğunu hiçbir zaman kabul

etmedi. Karakterimizi babamızdan, zekamızı annemizden aldığımıza inanması anlamlıdır –görünüşe bakılırsa bu garip bir inançtır, zira annesinin zihni kendisininkinden son derece farklıydı, ayrıca genetik de bu inancı desteklemez. Ama o, annesinin karakterini hor görür, onun geç gelişen edebi yeteneklerini küçümserken, babasını ise havai bir eş yüzünden ihmal edilmiş, bilge bir soyluluk modeli olarak kabul ediyordu. (Schopenhauer'ın kendisi intihârı her zaman reddetmiştir, intiharın yaşamdan kaçmak için yanlış bir umut sunduğunu savunuyordu, gerçi intihara karşı olan geleneksel yasaların beş para etmediğini söyleyerek her zamanki bağımsızlığını da sergilemiştir.)

Kendisinden çok daha yaşlı olan kocasından nihayet kurtulan Johanna artık istediği hayatı sürmeye karar verdi. Aile işini devredip evi sattı ve 1806'da Adele ile birlikte o dönem Dük'ün özel elçilik danışmanı olan Johann Wolfgang von Goethe'nin ihtişamıyla aydınlanan küçücük bir bağımsız dükalık olan Weimar'a taşındı. Goethe, Almanya'nın en büyük şairi, en büyük oyun yazarı, en büyük edebiyatçısı ve en büyük ilim adamıydı. Doğrusu, felsefe *dışında* hemen hemen her şeyde göz kamaştırıcıydı. Johanna çok geçmeden onun en iyi kadın arkadaşlarından biri olmayı başardı –ama âşığı değildi– ve Weimar'ın en gösterişli ev sahibesi oldu. Masal yazarı Grimm Kardeşler onun bir diğer seçkin konuklarıydı. Kusurları ne olursa olsun –züppe ve gülünç biçimde 'artistik' olduğu anlaşılıyor– Johanna kesinlikle kalın kafalı değildi. Başarılı bir şair ve romancı oldu, hattâ Franz Schubert şiirlerinden birini besteledi. Bu başarısı uzun süre bunu kabul etmeyen oğlu için sinir bozucu bir şeydi.

Artık aile işi diye bir şey *olmadığı* halde, Schopenhauer mantıksız bir şekilde, ilk başta Hamburg'da bir muhasebe bürosunda çalışmayı sürdürerek ölü babasının dileklerine hürmet etmeye çalıştı, bu karar depresyonunu daha da derinleştirdi. O dönemde, hem içindeki kasveti hem de bir şair olarak sınırlarını açığa vuran bir şiir yazdı:

Fırtınalı bir gecenin ortasında
Dışarıdaki fırtınanın uğultusunu işiterek
Büyük bir korku içinde uyandım...
Ama kopkoyu geceyi delip geçebilecek
Ne bir ışıltı ne de soluk da olsa bir renk vardı...
Ardından muazzam bir korku beni avucuna aldı,
Son derece kaygılı, yalnız ve terk edilmiş hissettim.

Dizeler, o çağın yaşadığı ve herhangi bir zamandaki herhangi bir ergenin yaşadığı romantik kötümserliğin ciddiye alınmayacak kadar tipik bir örneğidir. Bu arada annesi, Schopenhauer'ın nefret uyandırıcı bu mesleğe devam etmesi konusunda hiç ısrarcı olmadığı gibi, onu bu işten vazgeçirmeye de çalışıyordu. 1807 Martında ona şöyle yazdı: "Gençliğin neşesini ne kadar az tattığını, babandan... miras aldığın melankoliye, kara kara düşünmeye ne kadar eğilimli olduğunu çok iyi biliyorum." Johanna'nın teşvikiyle –o olmasaydı Hamburg'da o kederli ruh haliyle kalabilirdi– tüccar çıraklığı hayatından Mayıs 1807'de vazgeçti ve üniversite sınavı için çalışmak üzere, Weimar'ın tam içinde sayılmasa da oraya fazla uzak olmayan Gotha'da bir gimnazyuma (gramer okulu) yazıldı. Johanna oğlunun babasına benzemeye çalışmasını istemediği halde onun kendisiyle birlikte yaşadığını da tasavvur edemiyordu. Tam da Weimar'ın *beau monde*'unu (kibarlar alemi) cezbedebileceği büyük bir salonu olmuşken, ihtiyacı olan son şey ortamda kederli kederli düşünüp duran, idaresi zor bir yeni yetme oğuldu. Ev sahibesinin tasa yüklü çocuğuyla ilk tanıştığında Goethe'yi bile bir sessizlik almıştı.

Schopenhauer on dokuz yaşındayken, müthiş entelektüel güçlerini ilk kez tam anlamıyla kullandığında, öğretmenlerini o derece etkiledi ki, bir dâhinin yetişmekte olduğunu düşünmeye başladılar. Çalışmalarına devam etmek üzere Weimar'a gittiğinde kalması için kendisine önerilen yer annesinin evi değil, bir pansiyondu –yirmi

yaşında bile olsa insanı inciten, annenin verdiği bir başka kaba ret cevabı daha. 1809 yılında Göttingen Üniversitesi'ne girdi, önce tıp, ardından felsefe eğitimi aldı. Platon ve Kant'ın yapıtlarını yutarcasına okudu, felsefe onu büyülemişti. Yaklaşık o sıralarda, daha önce kendisini bu kadar yararsız bir konuda çalışmaması yönünde uyaran aile dostu Christoph Wieland'a şöyle yazıyordu: "Yaşam lanet bir iş. Onu, anlamaya çalışarak harcamaya karar verdim." Bu yargısını ve kararını ömrü boyunca terk etmeyecekti. Bu arada, daha şimdiden ustalaştığı yedi dilden oluşan geniş bir alanda okumalar yapıyordu –Latince, Yunanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca ve Almanca. Çalışmadığı zamanlar, flüt çalıyor, tiyatroya ve konserlere gidiyor, diğer öğrencilerle konuşup onları hatipliğiyle etkiliyordu. Artık reşit olduğu halde, annesi babasından kalan geliri hâlâ kontrol etmeye çalışıyor, bu da aralarında bir başka tartışma nedeni yaratıyordu. Ayrıca, kazanç getirmediğini herkesin bildiği bir mesleği seçip felsefeci olan oğlunun akıllı davrandığı konusunda da şüpheleri vardı, onun evlenmesini umuyordu. Ama Schopenhauer kariyerinde ilerlemeye kararlıydı.

1810 yılında bir kitap sayfasının kenarına erken yaşta gelişmiş bir içgörüyle, "Tıpkı Kant'ın spekülatif felsefenin Epikuros'u olması gibi Epikuros da pratik felsefenin Kant'ıdır," diye yazmıştı. Evren içinde, bize iyi yaşama yönünde rehberlik edecek hiçbir düzen görmeyen Epikuros insanın kendisi için iyi olanı tanımlaması gerektiğini düşünüyordu: mutluluk. 1804'te ölen ama o dönem hâlâ Alman felsefesi üzerinde bir kule gibi yükselen Kant da, benzer olarak, nedenselliğin ve değerin dış dünyada keşfedilebilecek nitelikler değil, insan deneyiminden öğrenilen şeyler olduklarını savunuyordu. Kant insan bilgisinin alanının ötesindeki spekülatif düşünceyi eleştiriyordu; Epikuros ise bütünüyle rastlantının hakim olduğu bir dünya görüyordu. Kant, insan zihninin yaratıcı rolünü merkeze koyarken, böylece kendisi de Avrupa felsefesinin merkezine yerleşiyordu.

Ama Prusya'nın başkenti Berlin'in yeni üniversitesinde, Johann Fichte ve Georg Friedrich Hegel'in başı çektiği bir başka felsefeci kuşağı, tartışmaya açık ama daha heyecan verici fikirler ileri sürmekteydiler. Schopenhauer, "Fichte'de gerçek bir felsefeciyle ve güzel bir ruhla karşılaşma umuduyla" 1811'de bu yeni üniversiteye kaydoldu. Her iki beklentisinde de derin bir düşkırıklığı yaşadı. "Anlamsız ve saçma ne kadar şey varsa, bulanık bir açıklama ve dilde kendilerine sığınak bulmuşlardı. Fichte bu ayrıcalığı yakalayıp ondan yaralanan ilk kişiydi," diye haykırıyor, böylece, daha sonra birçoklarının da hissettiği, Fichte'nin felsefi bulanıklığına olan kızgınlığını dile getiriyordu. Hegel daha da kötüydü –"bütün bir kuşağın zihnini tamamen altüst eden ve bozan, o hantal ve mide bulandırıcı şarlatan, o zararlı şahsiyet." Ne var ki, Hegel 19. yüzyılın başlarında Alman düşüncesine hakim oldu.

Schopenhauer bu iki düşünüre hayatı boyunca saldırmayı sürdürdü, kasıtlı bulduğu bulanıklıklarını, otoriteye dalkavukluklarını ve entelektüel dürüstlükten yoksun oluşlarını hep lanetledi. "Fichte... ve Hegel benim kanımca felsefeci değildirler, çünkü felsefeci olmanın en başta gelen gereğini yerine getirmiyorlar, yani araştırma ciddiyeti ve dürüstlüğünü." Normal bilimsel tartışma tonunun irkiltici biçimde dışına çıkan böyle bir dilin Schopenhauer'ın ününe ve saygınlığına verdiği zarar, görüşlerinin verdiğinden çok daha fazla oldu. Hattâ 1840'ta Royal Danish Society (o zamanlar Almanya'daki kültürel gelişmelerle sıkı bir uyum halindeydi), çağının son derece üstün düşünürlerini bir vakitler kaba biçimde eleştirdiği için onu topluluğa almayı reddetti.

Birdenbire Almanya için çalkantılı bir devir başladı. 1812'de Napolyon doğruca Prusya üzerinden Rusya'ya saldırmak için 600.000 askerden oluşan Grande Armée'siyle[1] ilerliyordu. O kış Rusya'nın karları içinde yaşadığı muazzam bozgunun haberi gelince, Fransız

1) Büyük Ordu, (çn).

yönetimi altında bitkin düşmüş, hasta Almanya milliyetçilik ateşiyle kaynamaya başladı. Cüsseli Fichte'nin de aralarında olduğu birçok genç ve çok da genç olmayan Alman, yurtsever bir heyecanla akın akın vatanlarına hizmet etmeye koştular. Ama Schopenhauer öyle yapmadı. "İnsanlığa yumruğumla değil, kafamla hizmet etmek için doğdum ve anavatanım, Almanya'dan daha büyüktür," diye yazıyordu tam bir bağımsızlıkla; 1813 Mayısında sessizce Weimar'a gitti. Ulusal özgürlük savaşlarından daha önemli şeylerle meşguldü kafası. "Zihnimde bir görev şekilleniyor, *tek bir girişimde* hem etik hem de metafizik olacak bir felsefe."

Tahmin edilebileceği gibi, Weimar'da annesiyle bozuştular, bunun üzerine Schopenhauer bir kasaba oteline taşındı ve savaşın gürültüsünden uzakta *Yeter Sebep İlkesinin Dörtlü Kökeni Üzerine*'yi yazdı. Bu yapıtıyla Jena Üniversitesi'nden doktora kazandı ve Kasım ayında Weimar'da annesine kitabın ciltli bir kopyasını armağan etti. Annesi böyle tuhaf adı olan bir kitabın eczacılar için tasarlanmış olması gerektiği yorumunda bulundu. Schopenhauer'ın yanıtı sertti; onun ıvır zıvırları unutulup gittikten sonra da kendi yapıtlarının hâlâ satılıyor olacağını söyledi. Annesi tatlılıkla, gerçekten öyle olacakları, defalarca basılacakları yanıtını verdi. Yazınsal rakiplerin atışması sürerken, Schopenhauer'ın Goethe ile kısa, ama kendisi için yaşamsal önemdeki arkadaşlığı başlıyordu.

Goethe de Alman ulusalcılığının hızla baş göstermesinden etkilenmemişti. Bozguna uğramış olsa da Napolyon'a hayrandı, İmparator'un verdiği Légion d'honneur nişanını hâlâ takıyordu. Etrafı her zamanki dalkavuklarla çevrilmiş Goethe şimdi fark ediyordu ki, genç doktor olağanüstü güçlü, bağımsız bir zihne sahipti. Rengin öznel yapısı üzerine aykırı görüşlerini Schopenhauer'ın destekleyeceğini özellikle umuyordu, zira bu büyük alim, Isaac Newton'ın o zamanlar doğru ve geçerli kabul edilen optik kuramını çürüten *Farbenlehre* (renk kuramı) adlı yapıtının haince gözardı edildiğini göre-

rek inciniyordu. Deneyimin öznelliği üzerine görüşleri Goethe'ninkilerle belli belirsiz de olsa uyuştuğu için Schopenhauer olumlu bir yaklaşımda bulundu. 1813-14 kışı süresince iki adam salon gevezeliklerinden çok uzakta, bu ve başka konular üzerine karşılıklı uzun konuşmalar yaptılar. Mayıs ayında Schopenhauer, Weimar'dan ayrıldığı zaman Goethe ona zarif bir veda beyiti yazdı: "Yaşamda sevinç bulmayı diliyorsan / Dünyaya değer vermelisin." On sekiz ay kadar mektuplaşmaları devam etti, fakat Schopenhauer, Goethe'nin onu kendi renk kuramının bir propagandacısından başka bir şey olarak görmediğini fark edince dostlukları zayıfladı; Goethe'ninkilerden gittikçe farklılaşan kendi fikirlerini *Görme ve Renkler Üzerine* (*Über das Sehn und die Farben*) başlıklı denemesinde taslak halinde sundu. İleride Goethe onu "genellikle yanlış anlaşılan, tanıması zor, ... mükafata layık bir genç adam" diye tanımlıyordu –hakkındaki yargıların çoğundan daha kibar bir yargı. Goethe ile arkadaşlığı Schopenhauer'ın yaşamındaki entelektüel açıdan eşit tek arkadaşlıktı. Bundan böyle tamamen yalnız düşünecek ve yazacaktı.

1814 Mayısında annesiyle bir kez daha bozuştular –bu seferki artık sondu. Ödeme yapan bir müşteri olarak bile olsa, onun evde olmasından usanan Johanna başka bir yerde pansiyon aramasında ısrar etti, böylece kadın kendi yaşamını sürebilecekti, oğlu kıskançlıkla onun bir âşığı olduğundan şüphe ediyordu. Para konusunda da tartışıyorlardı, bunların üzerine Schopenhauer, Dresden'e taşındı. Ailesiyle neredeyse tüm bağlarını kestikten sonra yaşamı hemen hemen münzevi bir hal aldı, tek farkı tiyatroya ve konserlere gitmesiydi. Henüz yirmili yaşlarının ortalarında olduğu o günlerde bütün yaşamının şekli oluşmaya başlıyordu: bazen hayranlıkla bakılan, daha sıklıkla ise pırıl pırıl ama acıtıcı zekası yüzünden kendisinden korkulan ve asla sevilmeyen, neredeyse dostsuz acayip bir entelektüel.

Bu arada, *Oupnekhat*'ı okuması sayesinde görüşleri gelişen Schopenhauer, başyapıtı *İrade ve Tasarım Olarak Dünya* üzerinde çılgın-

ca çalışıyordu (*Die Welt als Wille und Vorstellung* – *Vorstellung* sözcüğü normalde tasarım olarak çevrilir, ama Almancada bir tiyatro oyunu ya da operanın icra edilmesi anlamına da gelir, bu ikili anlam çeviride kaybolur). Hintçedeki *maya*, yani yanılsama örtüsü kavramında kendi Tasarım kavramının eşdeğerini buluyordu; yine kendi İrade kavramı da Brahma'ya paraleldi, "tüm canlı yaratıklar Brahma'dan yaratılır, bir kez doğduktan sonra onun sayesinde yaşar, ona doğru ölür ve hızla ona doğru giderler". Budizm ve Hinduizmde onun için özellikle çekici olan şey bir yaratıcı tanrının olmayışıydı. Ama sonuçta Schopenhauer'ın yaklaşımı Kantçıdır ve Kant da bütünüyle Batı felsefesinin yaklaşımını ve dilini kullanmıştır.

Kitabının değeri hakkında sahte bir açlakgönüllülükte bulunmayarak, yayımcısı Eberhard Brockhaus'a –ne tuhaf ki, Johanna'nın yapıtlarını da o basmıştı– şöyle diyordu: "Yapıtım... yeni bir felsefe sistemi... en yüksek derecede bağlantılı bir düşünce zinciridir, daha önce hiç kimse böylesini düşünmemişti." 1818 Aralığında nihayet başyapıtı yayımlandı. İleride Wittgenstein'ın yapacağı gibi, bütün büyük felsefe sorunlarına çözüm getirmiş olduğuna ikna olarak İtalya'ya ve çok hak ettiği büyük geziye gitmek üzere yola çıkmıştı bile. İtalya onu canlandırmak yerine gevşetti, ama birçok kuzeylininki gibi, ruhu güney göğü altında neşeye kavuştu. 1819'da geri döndüğünde ödül ve alkış ya da en azından ciddi eleştiriler bekliyordu. Ama hiçbir şey olmadı. Ne kadar kopyanın satıldığını sorması üzerine 'hiç' yanıtıyla karşılaştı. Yetişkinlik yaşamının büyük kısmı boyunca süren bu hiç mi hiç takdir görmeme, onu önce hayrete düşürdü, ardından içini acıyla doldurdu.

Berlin'de öğretmenliğe başladı, başlıca amacı görüşlerini yaymaktı, Berlin'i seçmesinin nedeni ise Hegel'in orada olmasından başka bir şey değildi. Hâlâ onun *bête noire*'ı[1] olan Hegel, Alman felsefesinin harika çocuğu olarak ortaya çıkmıştı, Tanrı ya da tarihin,

1) En çok nefret edilen adam. (çn).

kendini Prusya'nın yükselişinde gösterdiğini ilan ediyordu. Schopenhauer'ın (ona göre) böyle saçma görüşlerin yanlışlığını açığa vurmaktaki azmi, sonunda küçük düşürücü bir fiyaskoya dönüştü, bundaki başlıca sebepse derslerini Hegel ile tam aynı saatlerde vermekte ısrar etmesiydi. (Benimsediği 'Hint ateizmi'nin tartışmalara yol açan bir yapı taşıması, baskıcılığıyla ün salmış kentte öğrencileri korkutmuş da olabilir. Prusya'nın yükselişini göklere çıkaran, derslerini asker üniforması içinde vermesiyle dalga geçilen Hegel bile, Hıristiyanlığı reddettiği için sorunlarla karşılaşıyordu.) Schopenhauer'ın sınıflarının genellikle neredeyse boş olması hiç şaşırtıcı değildir. Marazi kibri ders saatlerini değiştirmeye yanaşmamasına sebep olduğu gibi, 1827'de başvuruda bulunduğu Heidelberg ya da Würzburg'da öğretmenlik bulma şansını da yok ediyordu. Bavyera'nın Berlin'deki elçisi bu üniversitelerin referans isteklerine yanıt olarak verdiği güven kırıcı mektupta şöyle yazıyordu: "[Schopenhauer'ın] burada ne yazar ne de öğretmen olarak ünü vardır."

1821 yılında Berlin'de, Caroline Richter adlı on dokuz yaşında bir aktris ve şarkıcıya âşık oldu. Sevgili oldular, ama Caroline'in aynı anda birçok âşığı vardı. 1822'de dünyaya bir çocuk getirdi, babanın kendisi olmadığını fark eden Schopenhauer onu kıskanmıştı. Olasılıkla kalıtsal verem hastalığı bulunan Caroline göğüs ağrıları yüzünden National Theatre'daki rolünden vazgeçmek zorunda kaldı, aynı sebepten neredeyse Schopenhauer da kızdan uzaklaşmak üzereydi –İtalya'da verem olduğunu sandığı bir kadından kaçmıştı zaten. Ama Caroline ona her kadından daha fazla önem veriyor görünüyordu, hattâ aralarında entelektüel ya da sosyal açıdan hiçbir şekilde eşitlik olmadığı halde Schopenhauer onunla evlenme fikrini bir süre kafasında tartmıştı. Bununla birlikte, Caroline'e davranışı hiç centilmence değildi. 1831'deki kolera salgını sırasında –Hegel bu salgında ölmüştü– panik halde Berlin'e kaçtığı zaman Caroline'in de onunla gelmesini istedi, ama çocuğunu orada bırak-

masında ısrar ediyordu. Kadın, doğal olarak, bunu kabul etmeyince Schopenhauer, Frankfurt'a tek başına gitti ve bir daha onu hiç görmedi, ancak vasiyetnamesinde onu unutmamıştı.

Schopenhauer'ın birkaç yıl önce 1818'de Dresden'de gayrimeşru bir kızı dünyaya gelmişti. İlk İtalya yolculuğu öncesinde bebeğe göz kulak olması için, daha önceleri neredeyse varlığının farkında bile olmadığı kız kardeşi Adele'e ricada bulunmuştu. Bu istek karşısında çok şaşıran Adele –henüz on dokuz yaşında bir bakireydi– bebeğin annesine para göndermekten fazlasını yapmayı kabul etmemişti. Çok geçmeden çocuğun ölmesi onu daha sonra yaşayacağı sıkıntılardan kurtardı. Her ne kadar Schopenhauer tüm babalık dürtülerinden yoksun görünse de, en azından her normal erkek kadar cinsel isteğe sahipti. Ama, kendisinin farkına vardığı ve nefret ettiği gibi, alışılmadık ölçüde duygusuz ve soğuk bir cinselliği vardı. Daha sonraları genç bir adam olarak şöyle itiraf ediyordu: "Kadınlardan çok hoşlanıyordum –keşke beni arzu etmiş olsalardı." Yirmili yaşlarındayken Ludwig Ruhl'un yaptığı ünlü portresinde şehvet uyandıran kırmızı dudakların yukarısında geniş ve yüksek, beyaz bir alın görülür. Çarpıcı, hattâ yakışıklı bir görüntüsü vardır, ama gerçek Schopenhauer kadınları etkilemekte başarısız olmuştur. 1813 yılında Weimar'da, bekleneceği üzere onu görmezden gelen, Weimar Dükü'nün güzel metresi Karoline Jagerman'a karşı çılgınca, ama nafile bir tutkuya kapılmıştı. Çoğu insanın sözünü etmeye bile değer bulmayacağı, son derece sık rastlanan bu hiçe sayılma, Schopenhauer'ın kasvetli yalnızlığıyla birleşince etkisi büyük oldu.

Bununla birlikte, hayran olunacak kadar kıvrak zekalı Schopenhauer, seksin yaşamdaki vazgeçilmez önemini Platon'dan bu yana kabul eden ilk felsefeciydi, ancak onun düşüncesine göre seks ideal güzelliği keşfetmek için kullanılan bir sıçrama tahtası değil, zarar verici bireysel iradenin en ikna edici dışavurumuydu:

> [Cinsel arzu] o kadar yüksek derecede temel bir şeydir ki, başka hiçbir haz cinsel arzunun tatmin yokluğunu telafi edemez; üstelik, onun uğruna hayvanlar ve insanlar her tehlikeyi ve çatışmayı göze alırlar... Denebilir ki, insan somutlaşmış cinsel dürtüdür, çünkü insanın kökeni bir cinsel birleşme edimidir, ve en büyük arzusu da bir cinsel birleşme edimidir, ve bir tek bu dürtü... insanın fenomenal görünüşünü sürekli kılar.

Ayrıca Schopenhauer, Freud'un seksin toplumsal açıdan her yerde ve her zaman hazır olduğu yönündeki keşfini de şu eklemeyi yaparak öncelemiştir: "O, büyük Konuşulamaz'dır, asla hiçbir yerde açıkça sözü edilmemesi gereken herkesin bildiği sırdır, ama... herkesin her zaman zihninde mevcuttur... ona dair en hafif ima bile hemen anlaşılır." Yine de, sekse karşı tutumu aslında olumsuzdu. "Size karşı planlanmış ama ifşa edilmiş sert bir şaka yapılıyormuşcasına, bedeninizin ayartmalarına gülerek bakın."

İnsanın diğer daimi ilgi konusu para hakkında ise Schopenhauer ne yüce gönüllülük ne de ilgisizlik gösterir. Annesi ve kız kardeşinin paralarının hemen hemen tamamını, kendisinin ise sadece üçte birini yatırdığı Danzig Bankası 1819'da iflas etti. İtalya'dayken haberi alan Schopenhauer annesiyle yeniden bağlantı kurmak zorunda kaldı. Schopenhauer'lara alacaklarının yüzde otuzu teklif edildi. İlk olarak 'kendisine kalanı Johanna ve Adele ile bölüşmeyi' önerdikten sonra Schopenhauer, anlaşmayı hepten suya düşürüp annesi ve kız kardeşini tam anlamıyla beş parasız bırakma riskine girmesine rağmen yüzde yetmiş talep etti. Kendisine ödenmesi gereken bütün meblağı almak için girdiği hukuk savaşı iki yılını aldı, annesiyle kız kardeşi ise asıl paralarının yalnızca yaklaşık dörtte birini geri alabildiler. Ağabeyi ve annesi arasında yaşanan sürekli anlaşmazlıkta bir zamanlar sıklıkla arada kalan Adele ile olan ilişkisi, Schopenhauer'ın dikbaşlılığı yüzünden tamamen bozuldu.

Terzi Caroline Marguet ile 1821 Ağustosunda Berlin'de girdiği uzun tartışmada daha da çapsız davrandı. Kadının ve bazı arkadaşlarının onun dairesinin hemen dışında çok fazla gürültü yaptıklarından şikayet ediyordu –belki sevgilisi Caroline Richter'i beklemekteydi ve özellikle mahremiyet istiyordu. (Ve birçok müziksever gibi o da her zaman gürültüye karşı had safhada duyarlıydı.) Otuz üç yaşındaki Schopenhauer'a karşılık kırk yedi yaşındaki Marguet, çıkan tartışmada onun kendisini merdivenlerden aşağıya fırlattığını ve işini yapamayacak ölçüde kötü yaralandığını iddia etti. Schopenhauer bunu yalanladı. Hukuk savaşı beş yıl sürdü, bir aşamada Berlin'deki bütün malına mülküne mahkemece el kondu. Sonunda hatalı bulundu ve kadının yaşamı boyunca ona yılda altmış taler ödemekle yükümlü kılındı –bu onun için önemsiz bir miktarken, kadın için öyle değildi. Marguet'nin 1852'de öldüğünü işittiği zaman sadece şunu yazıyordu: "*Obit anus, abit onus*" (Yaşlı kadın ölür, borç ortadan kalkar).

Gecikerek de olsa Schopenhauer'ın ünü artık yayılmaya başlıyordu, bunda Almanya'daki 1848 Devrimi'nin başarısızlığının ardından doğan genel hayal kırıklığının katkısı vardı, çünkü bu ruh hali yüzünden kaygı ve umutsuzluk felsefecisi Schopenhauer, Hegel'den daha kavrayışlı ve halden anlar bir rehber olarak görünüyordu. 1853 yılında İngiltere'deki (editörlüğünü George Eliot'ın yaptığı) *The Westminster Review*'da *Parerga und Paralipomena* –daha geniş bir dinleyici kitlesini hedefleyen son ve en kısa kitabı– için yazılan övgü dolu bir eleştiride Schopenhauer'dan dâhi diye söz ediliyordu. Bu coşkulu makale Almanya'da *Vossiche Zeitung*'da yeniden yayımlandığı zaman, kendisinin henüz yok sayılabilecek ünü artmaya başladı. 1854'te Wagner, Schopenhauer'ı okuyunca onu hemen bir rehber, hattâ guru olarak görmeye başladı. Schopenhauer'ın iradeyi yadsıyan inançlarında besteci kendi olgunlaşmamış, o âna dek bilince çıkmamış fikirleri ve hedeflerinin söze dökülmüş hallerini buldu.

Felsefeciye *Der Ring des Nibelungen*'in librettosunun bir kopyasını yolladı. (Bekleneceği üzere bu hediye minnetle karşılanmadı; Schopenhauer'ın hayranlığı Mozart, Beethoven ve Rossini'yeydi, Alman romantik operasına değil. Wagner'in heyecanlandırıcı varlığı ya da müziği olmadan librettoyu okumak da sıkıcı olmuş olmalı.) Doymak bilmez erotik arzuların, eserin erkek ve kadın kahramanını amansızca *Liebestod*'larına (ölüm sevgisi) doğru götürdüğü, Wagner'in erotik başyapıtı *Tristan und Isolde*, Schopenhauer'ın felsefesindeki en temel bazı düşüncelere etkili biçimde müzikal anlatım kazandırır. Wagner bu yapıtı Schopenhauer'ı keşfettikten hemen sonra bestelemiştir, böylelikle Alman müziği ile felsefesi arasında verimli ama çok tehlikeli bir kaynaşma başladı; ayrıca bizzat Wagner felsefecinin adını yaymak için çok şey yapmıştır.

Şimdi artık Bonn ve Jena Üniversiteleri Schopenhauer'ın yapıtı üzerine dersler veriyor, Fransa'da ve İtalya'da üzerine incelemeler yapılıyor; doğum gününde tanımadığı insanlardan hediyeler yağıyordu. Bir gün keşfedileceğini hep söylemiş olan Schopenhauer yeni ününün keyfini sürüyor, hattâ insanlara gülümsediği oluyordu, fakat bunun uzun sürmesinden hoşlanmıyordu. 1860 yılında kalp hastalığından ölmesi ününe zarar vermedi, sonraki felsefeci ve yazarları etkileyerek artmaya devam etti. Nietzsche'nin Wagner ile dostluğu –Wagner onun yapayalnız yaşamındaki en büyük dostuydu– Schopenhauer'a duydukları karşılıklı hayranlıkla başladı. Nietzsche'nin etkili ve unutulmaz yazım üslubu önceline çok şey borçludur, zaten bunu kendisi de itiraf eder, ama olgun felsefesi Schopenhauer'ın kötümserliğinin bütünüyle tersini yansıtır. Wittgenstein için de Schopenhauer aşağı yukarı aynı önemi taşır. İlk büyük yapıtı *Tractatus*'un açılış pasajlarında dile getirilen bazı düşünceler, Schopenhauer'ın fikirlerinin şifreli bir dille yeniden ifade edildiğini düşündürecek kadar, onu yansıtır.

Daha sistematik –ya da tumturaklı– Batılı felsefecilerin tersine Schopenhauer'ın veciz yapıtları modern okurlara çekici gelebilir. Yaşamlarımızda seksin oynadığı son derece büyük rolün farkına varması, yapıtını Doğu ve Batı düşüncesi arasında bir köprü kılan Budizmle paralellikler ve, en önemlisi, sanat ve estetiğin değerini anlamanın bireysel mutsuzluktan kurtuluşu öneren bir şey olduğunu vurgulaması hâlâ çekiciliğini koruyan konulardır. Jules Laforgue ve Jean-Marie Villiers de l'Isle Adam gibi geç 19. yüzyıl Fransız dekadanları, sanat için sanat inançlarının ve sıradan insanın dünyasından uzak durmalarının felsefi aklamasını sağlıyor görünen Schopenhauer'ın yazılardan zevk alırlardı. Marcel Proust da Schopenhauer'ın estetik tefekkürün önemine getirdiği vurgudan, hem romanları –ki bunlarda tekrar tekrar gözler önüne serilir– hem de yaşamı açısından çok etkilenmiştir. Bir Vermeer sergisini görmek için hasta yatağından acılar içinde kalkan büyük romancının o küçük, göz kamaştıran tuvallerin karşısında yaşadığı neredeyse aşkın deneyim, Schopenhauer'ın, en azından doğru kişi için, sanatın insanın ızdırabını ortadan kaldırmasa bile hafifletebileceği yönündeki inancını haklı çıkarır gibidir. Asla daha fazla işlek olmayan müzeler göz önünde tutulursa, bu yüksek estetikçilik bugün de çok baştan çıkarıcı görünebilir.

Ama şu soru kalır: Schopenhauer'ın varoluşunun aslında olumsuz olan öyküsü, yaşamında olduğu kadar felsefesinde de köklü hatalar olduğunu mu düşündürür? Kuramda öyle olmamalı, ama öncelikle estetik tefekkür yoluyla, dünya zevklerinden bencil olmayan bir uzaklaşmayı vaaz etmek, eğer derin insan düşmanlığını ve acımasızlığı önleyemiyorsa pek fazla yararlı olmaz. Zira Batılı bir Bodhisattva gibi, düşüncesini sevgiyle dışa vurmaktan çok uzak olan Schopenhauer bencil, kasvetli ve çapsız bir birey olarak tüm yaşamı boyunca kederli bir istikrarla davranmıştır.

3
FRIEDRICH NIETZSCHE (1844-1900): HASTA *ÜBERMENSCH*

"Manevi yanları en güçlü olan insanlar... öbürlerinden kat kat daha büyük trajediler yaşar: kesinlikle bu sebeptendir ki yaşamı onurlandırırlar, çünkü yaşam onlara en dehşetli silahlarıyla saldırır."
– Friedrich Nietzsche, *Putların Batışı*

Nietzsche'nin yapıtlarını okumak sarhoş edebilir –öyle ki, hattâ belki üzerlerinde bir sağlık uyarısı bulunmalıdır: "Etkisi altındayken araba veya makine kullanmaya ya da *düşünmeye* kalkışmayın." Anarşistler, Faşistler, Freud'cular, varoluşçular, post-modernistler, yeni-paganlar, aykırı kuaförler ve futbolcular, feministler ve kadın düşmanları –hattâ felsefeciler– onun en popüler kitabı *Böyle Söyledi Zerdüşt*'ün (*Also sprach Zarathustra*) köpük köpük retoriğinde yıkanmışlar ve işitse onu derinden sarsacak müthiş abartılı yorumlarda bulunmuşlardır. "Her şeyden önemlisi, beni olmadığım bir şeyle karıştırmayın!"; sezdiği tehlike karşısında Nietzsche böyle yazıyordu. Ama onun fikirlerinin ruhunu, retoriğinden ayırt etmek zor olabilir:

Bakın, ben şimşeğin peygamberiyim... bu şimşeğe *Übermensch* [üstün-insan] denir... Tüm tanrılar öldü: şimdi *Übermensch*'in yaşamasını istiyoruz... Bir gün o büyük öğle vaktinde bu bizim son is-

teğimiz olsun!.. Hayat bir haz pınarıdır; ama ayaktakımının da su içtiği yerde, bütün kuyular zehirlenir.

Her sevinç bengiliğini ister her şeyin, bal ister, tortu ister, sarhoş gece yarılarını ister, mezarları ister, kabir başında dökülen gözyaşlarının tesellisini ister, yaldızlı günbatımlarını ister...

Yuvamızı Gelecek ağacına kuruyoruz; kartallar gagalarıyla yiyecek getirecekler bize!

Gerçek bir besin ki hiçbir murdar bizimle bölüşemez! Yeseler, ateş yediklerini düşünür, ağızları yanardı!

Başka hiçbir felsefeci yazdıklarında bunlara yaklaşamaz bile –dramanın, sarhoşluğun ve esrimenin tanrısı Diyonisos'un kendi kendini kutsamış peygamberi Nietzsche. Bu tumturaklı dilden irkilenler onun aforizmalar içeren daha heyecansız kitaplarını tercih edebilirler:

Aylaklık tüm psikolojinin başlangıcıdır.

İnsan mı Tanrının hatasından ibaret? Yoksa Tanrı mı insanın hatasından ibaret?

Kasvetli bir işe bulaşmışken neşeli kalmak hatırı sayılır bir maharettir.

Budizm söz vermez, tutar; Hıristiyanlık ise binlerce söz verip *birini bile tutmaz*.

Başka hiçbir felsefeci bunlar gibi de yazmamıştır. Nietzsche felsefeciler içinde en ilginci, en *keyifle* okunanıdır. W.B. Yeats, George Bernard Shaw, Rainer Maria Rilke, D. H. Lawrence, August Strind-

berg, Albert Camus, John Banville, Richard Strauss ve Gustav Mahler onun yazdıklarından etkilenmiş felsefeci olmayan ünlüler arasında yer alırlar. Kendinden sonraki felsefeciler üzerindeki etkisi ise, onu reddettikleri zaman bile –ya da özellikle o zaman– muazzam olmuştur.

Nietzsche'nin en aklı başında olduğu zamanlarda –ki yazarken zihni daha canlı olurdu– düşüncesi dağ gibi bir keskinlik ve berraklık sergiler, bu da uzun yıllar Alpler'de ya da Alpler'in güneyinde yaşamış birinden beklenebilecek bir şeydir. O uzun yıllar aynı zamanda gitgide artan bir yalnızlık içinde geçen yıllardır. Ekim 1888'deki, yani aklını yitirmesinden önceki son doğum gününde sadece bir tane tebrik kartı aldı. Ama yalnız ve sürgün Nietzsche böylece kazandığı entelektüel cesaretle yalnızca Tanrının öldüğünü ilan etmekle kalmadı –zaten ilk ateistin o olduğu pek söylenemez– birçoklarının bugün bile henüz algılayamadıkları bir şeyi, Tanrının ölümünün insan ahlakı için ne anlama geldiğini de kavradı. "Tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi" için yaptığı çağrı –kastettiği gerçekten *tüm* değerlerdir, yoksa cinsler, ırklar ya da sınıflar arasındaki ilişkilerin derli toplu biçimde yeniden düzenlenmesi değildir– ve tanrısız bir evrende hayata anlamını yeniden verecek *Übermensch* için duyulan gereksinim günümüzle de son derece ilgilidir.

İlk önceleri Nietzsche'nin idolü ve dostu, ama sonraları düşmanı ve sürekli saplantısı olan Wagner geleceğin müziğini (*Zukunftmusik*) yazmakta olduğu iddiasındaydı. Nietzsche de gelecek için bir felsefe kaleme almaya çalıştı: *Bir Gelecek Felsefesini Açış* başlığı *İyinin ve Kötünün Ötesinde*'nin (*Jenseits von Gut und Böse: Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*) altbaşlığıydı. Sistematik felsefeden kararlılıkla uzak durarak, daha çok aforizmalar halinde yazdı; yeni yeni filiz verdiklerini düşündüğü kültürel, ahlaksal ve entelektüel yönelimlere, özellikle de çok yaygın *ressentiment* duygusuna (güceniklik, incinmişlik, kurban edilmişlik duygusu) saldırdı –bu duygu, 20.

yüzyıl diktatörleri ve incelikli demagoglar tarafından sömürülegelmiştir. Fakat Nietzsche politikaya pek meraklı değildi. Son derece bireyci biri olarak, tüm kitle hareketlerini küçümsüyordu, *Zerdüşt*'e verdiği altbaşlık *Herkes İçin ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap* idi.

Ciddi felsefe dünyasında Nietzsche'nin bir başka özgünlüğü de düşüncelerini benzersiz bir düzeyde *dile getirmesiydi*. "Tüm yazılar içinde bir tek kanla yazılanını seviyorum. Kanla yazarsanız kanın tin olduğunu keşfedersiniz." Gerçekten de hummalı bir çaba ve heyecanla yazarken, insanın aşkın bir dünyaya bağımlı olan tüm değerlerini reddediyordu. Bu sadece Kant-Schopenhauer idealizmi değil aynı zamanda 2000 yıldır Batı kültürünün belkemiği olan bütün Hıristiyan-Platoncu gelenek demek olduğundan, onun bu reddedişiyle geride korkunç bir boşluk kalıyordu. Nietzsche bu boşluğu, düştüğü zihinsel çöküntü yüzünden tamamlayamadığı *Tüm Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi* (*Umwertung alle Werte*) adlı çalışmasıyla doldurmayı denemekteydi.

Mektuplarından anlaşıldığına göre, söz konusu çaba felsefeciyi tüketiyordu. Fakat okurlar için Nietzsche'nin yapıtı teşvik edici, aydınlatıcı, hattâ tehlikeyi haber verici olabilir. Daha güvenli yollara hiç tenezzül etmeyip zihnin dağlarında gittikçe daha yükseğe tırmanırken biz de, her iki yanımızdaki baş döndürücü uçurumları görmemeye çalışarak, onun ardından sürüklenerek tırmanmalıyız. Yukarıya kılavuzumuza bakarız; bıyıkları topak topak buz tutmuş halde tipinin içinde gözden kaybolur, bir an için uzak bir sırtta tekrar belirir, sonra yine gözden kaybolur, ama bu kez sonsuza dek. Etrafımıza baktığımızda, dağ yarığının ağzında tek başımıza olduğumuzu fark ederiz. "Şimdiye dek anladığım ve yaşadığım kadarıyla, felsefe gönüllü olarak buzlar içinde ve yüksek dağlarda yaşamaktır... Bir ruh ne kadar gerçeği kaldırabilir, bir ruh ne kadar gerçeği *göze alabilir*?"

Nietzsche her zaman kar hattı sınırının ötesinde yaşamadı: "Bütün insanlığı aşağıdan muazzam bir uzaklıktan seyrediyorum." O

aynı zamanda güneşin altında ve Akdeniz'de olmaktan büyük sevinç duyan, bir duygu felsefecisiydi. Wagner romantizmini reddettikten sonra, Bizet'nin, operalar arasında en popüler sayılan ama duygusal olmayan, başyapıtı *Carmen*'i övmeye başladı. Yirmi kez dinlemişti, "ve her dinleyişimde daha çok felsefeci, daha iyi bir felsefeci olduğumu düşündüm... ne kadar sabırlı, ne kadar mutlu, ne kadar huzurlu, ne kadar Hintli oluyorum." Çok yüksek değer biçtiği kendi şiiri, Akdeniz'in 20. yüzyılda kazanacağı çekiciliği önceden görerek, güneyi yüceltir. Nietzsche yanlış felsefenin ya da dinin avuntuları olmaksızın tüm acıları ve zevkleriyle yaşama 'Evet' diyerek bir *Ja-sagender* olmak istiyordu.

Ama *Übermensch*'in peygamberinin, ünlü resimlerindeki gibi görünmesini bekleyenler (heybetli bıyıklar, görkemli bir alın, çukur gözler gösteren fotoğraflar) düş kırıklığına uğrayacaklar. Alp Dağları'nın bir zirvesinden gündoğumunu selamlayan bronzlaşmış, kaslı yapısından –Richard Strauss'un senfonik şiiri *Also sprach Zarathustra*'nın çağrıştırdığı bir imgedir bu– çok uzak olan Profesör Nietzsche zayıf, yarı yarıya kör bir nevrastenikti, düzenli aralıklarla tutan baş ağrıları yüzünden yataktan kalkamazdı. Ağrıların sebebi kısmen erken yaşlardan beri tekrarlayan göz problemleri ve sinüzit, kısmense psikolojikti, belki daha sonraları, 19. yüzyılın AIDS'i frengi hastalığının da bunda etkisi olmuştu. Bir keresinde, bozuk sağlığından dolayı umutsuzluğa düşerek, "Sağlıklı bir nevroz yok mu?" diye bağırmıştı: Şarap tanrısı Diyonisos'a defalarca yaptığı yakarışlar onun neredeyse bir yeşilaycı olduğu gerçeğini örter. En sevdiği içki az yağlı kakaoydu.

Sekse gelince...

Zerdüşt, felsefenin belki en cinsiyet ayrımcısı satırlarını içerir: "Kadınların yanına mı gidiyorsunuz? *Kırbacınızı* unutmayın!" Nükteli konuşmaya yönelik bu çaba Nietzsche'nin kendisinden çok o zamanki Almanya'nın tarzıydı. Ama başka bir yerde olağanüstü sezgili ola-

biliyordu: "Yüksek sınıftan kadınların eğitiminde çok şaşırıcı ve olağanüstü bir şey vardır; gerçekten de, belki bundan daha paradoksal hiçbir şey yoktur. Tüm dünya onları *cinsellik* konusunda olabildiğince cahil bırakmak ve ruhlarını böyle şeylere karşı derin bir utançla doldurmak konusunda hemfikirdir." Günümüzde sıradan ama o günler için sarsıcı olan bu yorumu ilginç kılan şey, sözgelimi, Wagner'den farklı olarak, Nietzsche'nin böyle bir konudaki kanılarına ulaşmasını sağlayacak hemen hemen hiç cinsel deneyimi olmadığı için sezgi gücüne dayanmak zorunda kalmasıdır. Doğrusu, geneleve en az bir kez feci bir ziyarette bulunmuş olması hariç, neredeyse bekarlık yemini etmiş gibiydi. Tek önemli gönül ilişkisi (1882'de Lou Salomé ile) bir öpücükten ileri gitmedi, kelimenin tam anlamıyla elinde kamçısı olan Salomé idi. Herkesin bildiği fotoğrafta Lou Salomé, Nietzsche'ye ve kısa ömürlü *ménage à trois*'larındaki[1] diğer erkek olan Paul Rée'ye kırbacını savurmaktadır. Nietzsche'yi başından atan Lou idi.

Aynı fotoğraf akla başka bir şeyi getiriyor: Hiçbir şekilde fotojenik olmamasına rağmen, söz konusu resimde Lou'nun talibi Nietzsche'de manikliğe yakın bir duygu yoğunluğu gözlenir. Adını çalıp görüşlerini tersine çevirdiği, eskiçağda yaşamış İranlı peygamber Zerdüşt'ün ruhunun onu ele geçirdiğini şakayla karışık iddia ederdi bazen. Bir *daimon*'un (Yunanlıların iyi ya da kötü herhangi bir ruha verdiği ad) etkisi altında olduğunu gittikçe daha çok hissediyordu. "Eğer bir insanda batıl inancın en ufak izi bile kalmışsa, kendisinin karşı konulmayacak kadar büyük güçlerin bedenlenmesinden, sözcüsünden, aracından ibaret olduğu düşüncesinden kurtulması pek olanaklı değildir." Bu sözleri 1889 yılının başlarında, frenginin üçüncü evresindeki, zihinsel çöküntüden kısa süre evvel yazmıştı. O zaman mektuplarını Diyonisos ya da Çarmıha Gerilen diye imzalıyordu.

Çarmıha Gerilen... Ama Yunan panteonunda çarmıha gerilme diye bir şey yoktu. Artık bir yetişkin olan felsefecinin paganizminin

1) Üç kişilik ev, (çn).

altında bir rahip oğlunun zihninde yer etmiş Hıristiyanlığı varlığını sürdürüyordu –cinsel *olmayan* baskının klasik bir örneği. Nietzsche yetişkinlik yaşamı boyunca atalarıyla ve bilgili bir rahip veya dindar bir profesör olsun diye verdikleri terbiyeyle savaştı durdu. Her ne kadar daha sonraları soyunun Polonya aristokrasisinden gelme olduğunu iddia ettiyse de –çünkü milliyetçi Almanlar Polonyalıları küçümsüyorlardı ve o da Alman milliyetçilerinden nefret ederdi– aslında tam bir *Alman* ailesinden geliyordu. Friedrich Nietzsche 15 Ekim 1844 yılında Prusya hakimiyetindeki Saksonya'da Lützen şehrinde dünyaya geldi. Babası Karl Ludwig Nietzsche de birçok Alman felsefecinin babası gibi Lutherci bir rahipti, *her iki* büyükbabası da öyleydiler. Nietzsche ileride şöyle ateş püskürecekti: "Protestan papazı Alman felsefesinin büyükbabasıdır, Protestanlığın kendisi ise onun *peccatum originale*'sidir [ilk günah]." Bu rahip sülalesinin kadınları, her ne kadar kendilerinin vaiz kürsüsüne çıkmaları yasak olsa da, ciddi dindarlardı. Küçük Fritz boğucu bir dindarlığın yaşandığı bu evde bile dine içtenlikle bağlılık gösterdi. Çocukken en sevdiği oyun rahipçilikti, o yüzden aile arasındaki takma adı 'Küçük Rahip'ti. Yardımcısı da uzun süredir ona büyük hayranlık besleyen kız kardeşi Elisabeth'ti.

1849'da babasının otuz beş yaşında ansefalitten (beyin iltihabı) ölmesi Nietzsche ailesini –henüz yirmi dört yaşındaki anne Franziska, dört yaşındaki Elizabeth ve Fritz– Naumburg'a taşınmak zorunda bıraktı. Muazzam katedralinin gölgesi altındaki bu küçük kasabada görgülü bir yoksulluk ve dindarlıkla yaşadılar. Geçmişe baktığında Nietzsche o günlerde benimsedikleri değerlere şiddetle saldırıyordu: "Naumburg erdemleri... masumluk taslamak, derinlik taslamak, dürüstlük ve sadakat taslamak... Küçük bir çocukken solumak zorunda kaldığım ne zehirli bir havaydı!" Fakat o zamanlar örnek bir öğrenciydi; verilen temel bilimler dersleri ve Hıristiyan değerler sistemi ile ün yapmış, Almanya'nın en iyi yatılı okulu olan

Pforta'ya gitmek için 1858'de bir burs kazanmıştı. Onu sık sık yatağa düşüren baş ağrılarına rağmen burada da, yine, Yunanca ve Latince müfredat programlarında son derece üstündü. Her tür hava koşulunda soğuk banyo yapmak, ya da Romalı yazar Mucius Scaevola ile ilgili bir noktayı göstermek için yanan kibritleri avucunda tutmak gibi hareketleriyle fiziksel zayıflığını daha da artırıyordu. Bunlardan etkilenen sınıf arkadaşları ona *Quälgeist* (ızdırap çeken ruh) diye sesleniyorlardı.

Pforta'da şiir yazmaya ve bir oyun kaleme almaya başladı, umudu Goethe'nin üslubunda olmasıydı. Ayrıca, piyanoda doğaçlama yapmakta da harikulade olduğu görülüyordu. Ama müzik kariyerinin bir papazın oğluna yakışmayacağı düşünüldüğünden, klasik filoloji (Yunanca ve Latince) ve teoloji okumak üzere Ekim 1864'te Bonn Üniversitesi'ne kaydoldu. *Studentenkorp*'un[1] âdetlerine uyarak sarhoş da oluyor, korkunç içki sersemlikleri yaşıyor ve hattâ, düellodan kalan yara izleri kısmen zorunlu onur nişanları olduklarından bir başka öğrenciyle düelloya bile giriyordu. Bu geleneksel uygulama sırasında miyop Nietzsche kılıcını körlemesine savurarak sağa sola yalpalarken, burun kemiğinden yaralandı ve kendini toparlamak üzere yatak istirahatına çekildi.

Tam olarak neler olup bittiği belirsiz kalsa da, yaşamında yeni bir dönem açan bir başka geleneksel uygulama daha oldu ki, bu çok daha ciddi sonuçlar doğurdu. Dostu Paul Deussen'e göre, 1865 yılı Şubatında Cologne'yi ziyaret eden Nietzsche yolu sorduğu biri tarafından bir geneleve yönlendirildi. İçeri girdi, kendini "birdenbire gümüş telli kumaşlara ve bürümcüklere sarılı yarım düzine hayaletle çevrelenmiş" buldu. "Umutla bana bakıyorlardı. Bir an dilim tutuldu. Sonra, orada ruha sahip tek şey o olduğundan, içgüdüsel olarak, piyanoya doğru ilerledim. Bir iki akora bastım... ve oradan kaçtım." Fakat *gerçekten* kaçtığına inanan pek az kişi vardır. Thomas

1) Öğrenci birliği, (çn).

Mann'ın *Dr. Faustus*'unda, Nietzsche ile Schoenberg figürlerinin bir bileşimi olan kahraman Adrian Leverkühn de aynı deneyimi yaşıyor, büyülendiği bir kızla birlikte olmak üzere geri dönüyor ve ondan frengi kapıyordu. Nietzsche o geneleve geri dönmüş olsa da olmasa da, hastalığı bu dönemde kaptığı hemen hemen kesindir. Hastalığın bulaşması ile kaçınılmaz çöküş arasında böylesine belirtisiz, uzun bir evre olması istisnai bir durum değildir; bu gibi gezintiler öğrenciler arasında korkunç derecede yaygındı; Schubert, Donizetti, Paganini, Manet, Baudelaire, Maupassant, hepsi de o zamanlar ölümcül olan hastalığa yakalandılar. İleride Nietzsche söz konusu dönem sırasında frengisine tıbbi tedavi aradığını ifade etmiştir. Buradaki en önemli nokta, onurlu davranarak, karısına bulaştırma korkusu yüzünden asla evlenemeyecek olmasıydı.

Ancak, hastalığı akademik kariyerini engellemedi. En sevdiği hocası profesör Friedrich Ritschl'in ardından o da 1865 Ağustosunda Leipzig Üniversitesi'ne geçti, filoloji üzerine yoğunlaşmak için teolojiyi bıraktı –bir rahibin oğlu için çok ciddi bir karardı bu. O Paskalya, Naumburg'da komünyon ayinine katılmamakla ailesini zaten üzmüştü, aralarının açılması bütün büyük teologların 'şüpheler'inin olduğuna dikkat çeken anlayışlı bir teyze sayesinde önlenebilmişti. Ama onun Hıristiyanlığı reddetmesini açıklayan sözcük şüphe değildi. Antik yazın Nietzsche'nin önüne Hıristiyan idealinden çok farklı, çekici bir dünya sermişti, ama modern felsefeyi henüz hiç tanımıyordu. O Ekim, Leipzig'de Schopenhauer'ın *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*'sını okuma şansını yakalamasıyla birlikte yeni bir kozmogoniyle karşılaştı. "Kitabı elimde tamamen yabancı bir şey gibi tutuyor, sayfaları çeviriyordum. Hangi daimonun bana şöyle fısıldadığını bilmiyorum: 'Kitabı eve götür.' ... Eve gelince kendimi kanepenin bir köşesine attım... ve o dinamik, kasvetli, dâhice yapıtın zihnime girmesine izin vermeye başladım." İleride, *Eğitimci Olarak Schopenhauer*'da (*Schopenhauer als Erzieher*) şöyle diyordu:

"İlk sayfayı okuduktan sonra, biliyordum ki, her sayfayı okuyacaktım ve onun söylemek zorunda olduğu her sözcüğü dinleyecektim. Ona olan güvenim bir anda doğmuştu... Onu öyle anlıyordum ki, sanki özellikle benim için yazmıştı."

Schopenhauer, Nietzsche'yi felsefeci *yaptı*, kendinde sergilediği entelektüel bağımsızlık ve cesaret örneğiyle, çok erken yaşta başarılı olmuş bir akademisyenin münzevi bir peygamber olmasına yardım etti. Nietzsche de bu gerçeği kabul ediyordu: "Eğitimcileriniz kurtarıcılarınızdan fazlası olamazlar." Şimdi artık ateşli bir Schopenhauer'cı olmuştu, nefsini körletmek için yalnızca dört saat uyuyordu (Schopenhauer'ın hiç kalkışmadığı bir şey). Çok başarılı denemeler yazarken ve filoloji dergilerinde makalelerini yayımlatırken, gittikçe *felsefeye* çekildiğini hissediyordu. Çalışmaları 1866 Ekiminden 1867'ye kadar Prusya ordusunda askerlik hizmetini yapmasıyla kesintiye uğradı –muaf olmasına yetecek kadar miyop değildi. Askerlik hayatından hiç hoşlanmamasına rağmen, hünerli bir süvari olduğu anlaşıldı, ama semerin üzerine sıçrarken göğsünü yırttığı kazadan sonra yaranın mikrop kapması nedeniyle aylarca yattı. Ardından terhis zamanı geldi, artık sağlığı daha da bozulmuştu.

28 Ekim 1868'de Leipzig'e geri döndükten sonra, müzikli bir yortuya katıldı. Wagner'in *Die Meistersinger*'inin üvertür bölümünü ve *Tristan*'ın prelüdünü dinleyince son derece etkilendi –o zamanlar en yakın dostu olan Erwin Rohde'ye yazdığına göre, müzik onu "alıp götürmüştü." "Bu müziğe ilişkin serinkanlı, eleştirel bir görüş belirtemem. Varlığımdaki her lifi, her siniri titretiyor." On bir gün sonra, o sıralar takma adla Leipzig'de bulunan besteciyle tanıştı. "Şaşırtıcı biçimde hayat dolu ve eğlenceli bir adam; çok hızlı konuşuyor, son derece nüktedan ve arkadaşlarının arasındayken çok neşeli. Akşam boyunca uzun uzun Schopenhauer'dan konuştuk, ve onun Schopenhauer'a çok şey borçlu olduğunu... kendisinden işitmekle yaşadığım sonsuz sevinci hayal edebilirsiniz," diye yazıyordu

bir başka mektubunda. Şimdi Schopenhauer ve Wagner iki idolü olmuştu, ama idol edinmenin tehlikeleri vardı.

Wagner klasik müziğin hem en büyük ustalarından hem de en iriyarı bestecilerinden biriydi –başka şeylerin yanısıra, akıl almaz derecede çekiciydi. Nietzsche'nin babasıyla tam olarak aynı zamanlarda yaşayan Wagner'in hattâ ona benzediği de söylenir. Uzun süredir babasız olan ve farkında olmadan bir kahraman arayan Nietzsche ondan çok etkilendi. Ertesi yaz Rohde'ye, "Wagner insanın arzu edebileceği bütün nitelikleri kendinde barındıyor. Dünya onun ne kadar büyük olduğuna dair en küçük bir fikre bile sahip değil," diyordu. O sıra Nietzsche İsviçre'de yaşıyordu, Basel Üniversitesi'nde Klasik Filoloji profesörlüğünü daha yeni almıştı. Sadece şaşırtıcı biçimde genç değildi –henüz yirmi dördündeydi– üstelik doktora bile yapmamıştı. "İstediği her şeyi yapabilecek biri," diyen Profesör Ritschl'in tavsiye mektubu Nietzsche'nin ünlenme sürecine müthiş bir hız kazandırdı. Anlaşıldığına göre, Alman akademi dünyası –o zamanlar dünyanın en iyisiydi– ayaklarının önüne serilmişti. Fakat, Basel'in Wagner'in kısa süre sonra ikinci eşi olacak olan Cosima ile birlikte yaşadığı Lucerne Gölü yakınlarındaki Tribschen'e sadece seksen kilometre mesafede oluşu Nietzsche'yi daha fazla memnun etmişti. Kahramanını düzenli olarak ziyaret edebilecekti ve etti de; sonraki üç yıl içerisinde yirmi yedi kez Wagner'lerin konuğu oldu, üç Noel'i de onlarla birlikte geçirdi.

Wagner evini yaratıcılığı için kaçınılmaz olarak gördüğü saten ve ipek döşemelikler, heykeller ve başka şeylerle dekore etmişti. (Bunlar arasında sekiz hizmetkar ve bir de altın renkli sülünlerin olduğu kuşhane de vardı.) Bavyera Kralı II. Ludwig'in cömertliğinden hiç kuşku duymayan Wagner, şimdi abartılı bir biçimde siyah kadife palto ve pantolonlar giyiyor, böylece *Meister* için uygun kıyafetin ne olması gerektiği hakkındaki fikirlerini yansıtıyordu. Fakat Nietzsche onun sadece dehasının farkındaydı. Ağustos 1869'da

şöyle yazıyordu: "Onunla birlikteyken kendimi ilahi olanın huzurunda hissediyorum." Wagner'e daha sonraları yönelttiği saldırılara rağmen, bunun yaşamındaki en önemli ilişki olduğunu itiraf ediyordu: "Göğümüzü daha hiçbir bulut karartmadı... Wagner ile ilk bir araya gelişimiz aynı zamanda hayatımda ilk kez derin bir nefes aldığım andı... Wagner'e hayatımın en lütufkar insanı diyorum," kendi yaşamının sonlarına doğru, pembe gözlüklerle baktığı hatıralarında böyle bildiriyordu.

İlk kitabı *Müziğin Ruhundan Trajedinin Doğuşu* (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geist der Musik*) 1872 yılında çıktı. Wagner, operalarının Antik Yunan tragedyalarıyla karşılaştırılmasını büyük haz duyarak benimsemişti. O zaman için, Wagner'in eserlerinin tragedyaların 19. yüzyıl Almanya'sında yeniden yaratılan eşdeğerleri olduğunu düşünen Nietzsche, daha ileride bu kitabından utanarak onu "olanaksız bir kitap... kötü yazılmış, sıkıcı... delice ve karman çorman... yer yer aşırı duygusal" diye niteledi. Fakat kitap, akılcı düşünce ve bireyleşmenin tanrısı Apollon'un tam karşıtı olan drama ve esrimenin 'karanlık tanrısı' Diyonisos'un Yunan kültüründeki merkezi önemini gösteren ilk çalışmaydı.

> Diyonysos'vari duygular uyanır ve bunlar şiddetlenerek çoğalırken, öznel olan her şey tam bir kendini unutmuşluğa ulaşıp gözden yiter... Diyonysos'vari olanın büyüsünün etkisiyle yalnızca insan ile insan arasındaki birlik değil, aynı zamanda yabancılaşmış, düşman olmuş ya da boyun eğdirilmiş doğa da kayıp oğlu insan ile barışmasını bir kez daha kutlar... Her bir insan kendini komşusuyla yalnızca birleşmiş, barışmış ve kaynaşmış hissetmekle kalmaz, aynı zamanda sanki *maya* örtüsü yırtılıp atılmış gibi onunla bir olduğunu hisseder... artık büyülenmiş, esrik halde yürür.

Nietzsche kendi sesini bulmuştu, dâhice güçlü imgeler kullanıyordu. Kendisinin de dediği gibi, "Bu yeni ruh konuşmamalı, şarkı

söylemeliydi." Kitabın kötü adamları, Sokrates ile son büyük oyun yazarı Euripides'ti; Nietzsche Euripides'in kuşkucu akılcılığıyla Yunan tragedyasını öldürdüğünü, mitsel töreni salt tiyatroya çevirdiğini iddia ediyordu.

Mitler hakkında bilgisi olan Wagner hem doğrudan hem de kitaplığı aracılığıyla genç profesörün heyecan verici kitabına düşünce katkısında bulunmuş olabilir. Ne var ki, yapıt, Nietzsche'nin akademik kariyerinin ilerlemesinde pek yarar sağlamadı. 1871'de Basel'de felsefe kürsüsünde açıkta olan profesörlüğü alamamıştı, artık ilgisini pek çekmeyen ve öğrencilerin de pek azının çekici bulduğu klasik filoloji hocalığına devam etmek zorundaydı. Yine de öğrencileri onu eski dillere ve kültüre fevkalade bir beceriyle canlılık getiren bir öğretmen olarak anımsıyorlardı. Müzisyen ve felsefeci, Tribschen'de göl kıyısındaki yürüyüşleri esnasında uzun uzun ve heyecanla konuşurlardı. Aralarındaki çok büyük yaş ve başarı farkına rağmen –o dönem Wagner gittikçe çoğalan alkışların tadını çıkarıyor, Nietzsche ise neredeyse tanınmıyordu bile– ikisi de dâhiydiler ve bunu biliyorlardı. Tribschen'e gelen Elisabeth Nietzsche'nin daha sonra dediğine göre, "Wagner, Bayan Cosima ve ağabeyim insan yaşamının trajedisinden, Yunanlılardan, Almanlardan ve ortak planları ile dileklerinden konuşmaya başladılar. Temelde bu kadar farklı üç insan arasında böyle harika bir ahengi... bütün hayatım boyunca hiç işitmemiştim." Wagner –adını vermediği– bir kişi hariç, "yaşamımı gerçekten zenginleştiren" tek insanın kendisi olduğunu söyleyerek Nietzsche'nin duygularına karşılık veriyordu.

Ama Wagner'in benmerkezli yörüngesinde hiç kimse uzun süre yarasız beresiz yaşayamazdı. İlk başlarda Wagner'in ufak tefek ayak işleri için –onun özel ipekli iç çamaşırlarını gidip satın almaya kadar– koşuşturmaya hazır olan Nietzsche, müzik alanında başarılı olma arzuları taşıyordu ve bir keresinde kendi bestelerinden bazılarını çaldı. Wagner bunları *kirklich* (kilise) ağıtları, bir rahibin oğlu-

nun kasvetli müziği diyerek ciddiye almadı. İncinen Nietzsche, Cosima'nın onun piyano doğaçlamalarını kocasınınkilerden daha iyi bulduğunu iddia etti, ama Wagner zaten şaşırtıcı biçimde kötü bir piyanistti.

Cosima şimdi Nietzsche'nin yaşamında son derece önemli bir figür olmaya da başlamıştı. Fotoğraflardaki, Üstat'ın yanında uysalca oturan, Victoria döneminin saygılı *hausfrau*[1] görüntüleri yanıltıcıdır. Franz Liszt'in gayrimeşru kızı ve, kendisinden yirmi beş yaş büyük o dâhi uğruna terk ettiği, orkestra şefi Hans von Bulow'un eski karısı olan Cosima sıska, neredeyse çirkin biriydi. Çok zeki, müzikten iyi anlayan, kuvvetli bir iradeye sahip olan bu kadın aynı zamanda şiddetli bir Yahudi-karşıtı ve milliyetçiydi. Genellikle Yahudi yanlısı ve pek ender milliyetçi olan Nietzsche, bir süre tereddütlerini sineye çekerek, daha önce karşılaştığı bütün kadınlardan daha sofistike ve daha eğitimli olan bu kadına hayranlık beslemeye başladı. Ona neredeyse yarı yarıya âşıktı. Akıllılık ederek, Oedipus kompleksini andıran duygularını kadının huzurunu kaçırmamak için gizli tuttu, ama deliliğin kıyısındayken ona bir pusula gönderecekti: "Ariadne, seni seviyorum, Diyonisos." Cosima yanıt vermedi.

Nietzsche Temmuz 1870'te patlak veren Fransa-Prusya Savaşına gönüllü yazıldı. Prusya vatandaşlığından ayrıldığı için aslında bunu yapmasına gerek yoktu, ama bu onun son kez kendisini bir Alman gibi hissederek hareket etmesiydi. Sıhhiye eri olarak hizmet verirken dizanteri ve difteriye yakalandı. İyileştiğinde, ruh hali bir daha geri döndürülemez derecede değişmişti. Almanların zaferi Prusya idaresinde yeni ve abartılı bir Alman İmparatorluğu'nun yaratılmasına yol açtı, çok geçmeden Nietzsche kendini yabancı hissedecekti. Daha 1870 Kasımının başlarında Rohde'yi "kölelerin ve rahiplerin mantar gibi bittikleri o ölümcül, kültür-karşıtı Prusya'dan" ayrılmaya zorluyordu. "Yarattıkları pusla kısa zamanda bütün Alman-

1) Ev hanımı, (çn).

ya'yı bizim için karanlık bir yer haline getirecekler." Ve 1873'te, *Vakitsiz Meditasyonlar*'ın (*Unzeitgemäße Betrachtungen*) ilk sayfasında şöyle uyarıyordu: "Yakın zamanda Fransa ile yapılan savaşın doğurduğu bütün kötü sonuçlar içinde belki de en beteri, Alman kültürünün de savaşta muzaffer olduğu yönündeki... o evrensel değilse de yaygın olan hatadır." On beş yıl sonra düşüncesini daha veciz biçimde yineliyordu: "Almanya'nın büyük bir güç olarak doğduğu şu an, Fransa *kültürel bir güç* olarak yeni bir önem kazanıyor." Ne var ki, Almanların çoğuna göre yeni Reich, ulusun uzun zamandır hüsrana uğramış olan birlik arzularını yerine getiriyordu.

Wagner'lerin, Nisan 1872'de Üstat için özel bir opera binası ile lüks bir villanın inşa edilmekte olduğu, Bavyera'daki Bayreuth'a taşınmaları üzerine Nietzsche, kendini en çok yanlarındayken mutlu hissettiği o aileden yoksun kalıyordu. Fakat böylelikle, Wagner'lerin hipnotize edici varlığından da kurtulunca, o denli baştan çıkarıcı bir kendini yok etme vaadinde –tehdidinde– bulunan Wagner müziği hakkında şüpheler duymaya başladı. Klasik eğitim görmüş, Fransız kültürüne –özellikle berraklığına– gitgide daha fazla hayran olan Nietzsche'nin Wagner'perestlikten uzun sürecek, acı verici kopuşu başlıyordu. Bayreuth'tan aldığı pek çok daveti geri çevirdi ve dördüncü *Vakitsiz Meditasyon* olan *Richard Wagner Bayreuth'ta* adlı çalışmasını gecikmeli olarak ancak 1876'da tamamladı. Tuttuğu notlardan anlaşıldığı üzere, yapıtın Üstat'ı övmesiyle meydana gelen ikiyüzlülüğün farkındaydı. (Şaşırtıcı biçimde hiçbir şeyin farkında olmayan Wagner mektupla verdiği karşılıkta, "Dostum, beni nasıl bu kadar iyi tanıyabildin?" diyordu. Muhtemelen Nietzsche mektubu hiçbir zaman okumadı.)

Ağustos 1876'da *Yüzük*'ün ilk eksiksiz icrasında hazır bulunmak üzere Bayreuth'a gitti. Temsil, zaferden çok fiyaskoyla sonuçlandı. (*Siegfried* için İngiltere'den özel olarak sipariş edilen ejderha kostümü geç ulaştı, yanlışlıkla Lübnan'daki Beyrut şehrine gönderilmiş

olan boynu ise ortada yoktu; *Das Rheingold*'da Wotan yüzüğü kaybetti; daha henüz sahne hazırlanırken bir perde erken açıldı...) Ama felsefeciyi üzen şey naif bir biçimde görmeyi beklediği içten Wagner yanlıları yerine zengin ve kudretlilerle dolu bir kent bulmasıydı –"Avrupa'nın bütün o aylak ayaktakımına" itiraz ediyordu. Onun için daha da kötüsü, festivalin Alman kültürü şovenizmi kokmasıydı. Şiddetli bir başağrısı ve mide bulantısı ile kentten hemen kaçtı. Onu uzaklaştıran Wagner'in müziği değil, bestecinin beğeni yoksunu yeni Almanya ile güç birliği yaptığını fark etmesiydi. "Wagner'i hangi sebepten ötürü asla affetmedim?.. *Reich deutsch*'a [imparatorluğun Alman'ı] dönüştüğü için." Nietzsche'nin, babasını öldürmüşcesine büyük bir keder duymasına neden olan bu davranışı entelektüel ve duygusal bağımsızlığı için vazgeçilmez bir şeydi.

Nietzsche, Bayreuth'u yeni bir arkadaşla, romancı, psikolog –ve Yahudi– olan Paul Rée ile terk etti. Bu son hareketin Wagner'i hiddetlendireceğini biliyordu, Wagner *Din ve Sanat*'ta (*Religion und Kunst*), "Yahudi ırkı halis insanlığın doğuştan düşmanıdır," demişti. İki dâhi yalnızca bir kez daha, o Kasımda Sorrento'da karşılaştılar. Üniversiteden bir yıllık hastalık izni alan Nietzsche otuz iki yaşında ilk kez İtalya'yı görüyor ve son derece etkileniyordu. (Güneşin Napoli Körfezi üzerinde batışını ilk kez gördüğü günü yeniden doğduğu gün olarak niteliyor ve, "Ürperdim, yaşamımın başlangıcında bu kadar yaşlı olduğum için üzgünüm," diyordu.) Wagner Hıristiyan âdetlerini öve öve bitiremeyen *Parsifal* üzerinde çalışıyor, onun sahne üzerinde yankılanacak son operası olacağını tahmin ediyordu. Nietzsche, Wagner'in sahte dindarlığının ("Reformasyon-Karşıtlarının ruhu") kendisini şok ettiğini iddia ediyordu. Ama bu noktada samimiyetsizdi, çünkü Cosima 1869'da Tribschen'de ona *Parsifal*'ın librettosunu okumuştu. Nietzsche şimdi en çok Fransız yazarları –Montaigne, La Rochefoucauld ve Stendhal– okuyor, onların psikoloji konusundaki kavrayış yeteneklerinden heyecan duyuyordu. Hiç-

bir şey Wagner için bu Fransız hayranlığından daha yabancı olamazdı. Anlaşılmaz bir karşılıklı hor görmeyle birbirlerinden koptular.

Nietzsche 1882'de çıkan *Şen Bilim*'de (*Die Fröhlich Wissenschaft*) dostlukları üzerine lirik bir mezar yazıtına yer veriyordu:

> *Yıldız dostluğu*... biz her biri kendi hedefi ve rotası olan iki gemiyiz; daha önce olduğu gibi, yine yollarımız kesişebilir ve bir bayramı birlikte kutlayabiliriz... o harikulade olanağın gerçekleşip dosttan fazlası olabilmemiz için hayatımız fazla kısa, görüşümüz fazla küçük. O halde, dünyada birbirimize düşman olmak zorunda kalsak bile... *yıldız* dostluğumuza inanalım.

Wagner'den bunun gibi bir yücegönüllülük gelmez. Eski müridinin hastalığının çok fazla mastürbasyon yapmaktan kaynaklandığı söylentisini yayar –19. yüzyılda mastürbasyon birçok insanın körlüğe ve deliliğe yol açtığına inandığı bir şeydi. Nietzsche'nin doktorluğunu yapmış Dr. Otto Eiser, Wagner'in iftirasına destek vererek Nietzsche'nin sonraki çalışmalarının delilik belirtileri gösterdiğini söyledi, bu, yarı yarıya kör Nietzsche'yi son derece öfkelendiren bir gizlilik ihlaliydi.

Entelektüel açıdan Nietzsche yepyeni, hiç keşfedilmemiş yönlerde ilerliyordu. *Özgür Ruhlar İçin Bir Kitap* (*Ein Buch für Freien Geister*) altbaşlığı ile Mayıs 1878'de çıkan *İnsanca, Pek İnsanca*'da (*Menschliches, Allzumenschliches*) Kant'ınkinin biraz değişik bir versiyonu olan Schopenhauer'ın transandantal idealizminden vazgeçiyordu. Bundan böyle Nietzsche numenal olana daha büyük önem veren Batı düşüncesinin ana akımını reddedecek ve sadece fenomenler dünyasının gerçekliğini dile getirecekti. *İnsanca, Pek İnsanca*'da Wagner'e örtük bir saldırı mevcuttu ("en soylu tipteki güzellik bizi kendine sırılsıklam âşık *etmeyendir*") ama yapıtın başlıca ilgisi insan yaşamının "göze çarpmayan küçük gerçeklikleri"ydi,

bunlarda Nietzsche'nin yeni bir kazanımı, yani insan psikolojisine yönelik bir kavrayış keskinliği kendini gösterir. La Rochefoucauld da Nietzsche'nin bir ifadesini tekrarlar: "Herhangi bir kimsenin bizimle konuştuğu zaman kendini zorlayarak dikkatini topladığını fark ettiğimiz anda, onun artık bizi sevmediğinin geçerli bir kanıtına sahibizdir", bu saptamayı Nietzsche'nin hayranlık duyduğu İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt da kabul ediyordu. "Kişilikler ve fikirler açısından ebeveynler arasında çözume bağlanmamış uyumsuzluklar çocuğun karakterinde yankılanmaya devam eder ve onun ruhsal acılarının tarihini oluşturur," saptaması Freud'u önceler. Nietzsche'nin yaptığı bu cephe değişikliği birçok eski dostunu korkutmuştu. Rohde şaşkınlıkla şöyle soruyordu: "İnsanın ruhunu bu derece bütünüyle içinden çıkartıp atarak yerine bir diğerini koyması olanaklı mıdır?" Bekleneceği üzere Cosima'nın fikri ise "şık ve zarif" Rée'nin "Yahudi ve Almanların minyatür ilişkisi" gibi görünerek Nietzsche'yi hayran bıraktığıydı. Zira Nietzsche "akla gelebilecek her toplumsal ve kişisel talihsizliğin günah keçileri olarak Yahudileri katletmeye götürmenin gittikçe artan iğrençliğine" saldırmıştı.

Haziran 1879'da Nietzsche görevinden istifa etti –aslında geç bile kalmıştı, çünkü o bahar tehlikeli bir hastalık geçiriyordu, 118 dersini iptal etmesi gerekmişti. Artık başağrıları bazen haftalarca sürüyordu, kusma nöbetleri ve neredeyse körlük yaşadığı dönemler de öyle. Ocak 1880'de şu satırları yazıyordu: "Sürekli acı; günün birçok saati boyunca, deniz tutmasına benzer bir his, konuşmayı güçleştiren bir kısmi felç." Bunların bazıları migren nöbeti olmuş olabilir; asıl sebepleri frengi olmasa gerek, çünkü o olası bulaşmadan yıllar önce başlamışlardı zaten. Nietzsche fiziksel rahatsızlıklarının zihinsel kargaşayla ilgisi olabileceğini tahmin etmekle birlikte, şimdi artık sadece yazmak için yaşadığından, zihnini dinlendirmesi pek mümkün olmuyordu. Bir kuşkucu olmasına rağmen, şarlatan tedavilere tuhaf bir güven duyuyordu. Bunlar arasında garip diyet-

ler –sadece süt ve meyve, ya da kakao ve katıksız ekmek– hidroterapi ya da soğuk banyolar vardı, ve hepsi de aynı ölçüde faydasızdı.

Hastalığına gülmeye, hattâ onu kendi yararına kullanmaya bile çalıştı. "Her gün başağrısına ve rahatsızlıklarımın gülünç çeşitliliğine karşı savaşmak o kadar çok dikkat istiyor ki, çapsız biri olma tehlikesi içindeyim –ama bu da bende çok baskın olan ve var olmasalar bir budalaya döneceğim yükseklerde olma eğilimlerini dengeliyor." Bu, doğruluktan ziyade cesurluktu. Çevresinden uzaklaşmakla gitgide daha tekbenci olma –ve sonunda bir tekbenciye dönüşme– riskini göze alıyordu. Bu arada, "gezgin ve gölgesi"nin göçebe hayatını sürüyor, sağlığının düzelebileceği bir yer arıyordu.

Peter Gast adında vefalı bir yandaş kazandı; 1880 baharında Venedik'te kaldığı süre boyunca genç besteci ona göz kulak oldu, sıradaki kitabı *Tan Vakti*'nde (*Morgenröte*) yer alacak notları tuttu. Venedik bir süreliğine Nietzsche'nin rahatsızlıklarını hafifletmişti. "Yüksek tavanlı odalar ve sessizlik sayesinde uykularım düzeldi, hem deniz havası da Venedik'in içinden geçip bozulmadan önce bana ulaşıyor," diye yazıyordu kız kardeşine. *Tan Vakti* Hıristiyanlığın cinsel ahlakına sert bir dille saldırır. "Tutkular, kötü ve ahlaksız bir bakış açısından bakıldığı zaman kötü olurlar. Hıristiyanlık Eros ve Afrodit'i –insanı yüceltici büyük idealler– cinlere ve hayaletlere dönüştürmeyi başarmıştır." Günümüzde çok dindar kesimin dışında ancak bir avuç insan buna katılmayacaktır, ama ardından Nietzsche *tüm* ahlakın temellerine saldırmayı sürdürür:

> Simyayı reddettiğim gibi ahlakı da reddediyorum; ama böyle derken, bu öncüllere inanmış ve onlar doğrultusunda davranmış simyacıların olmuş olduğunu yadsıyor değilim... Ahlaksız denilen birçok eylemden kaçınılması ya da bunlara direnilmesi gerektiğini veya ahlaklı denilen birçok eylemin de yapılması gerektiğini yadsımadığımı söylememe gerek yok... benim düşüncem, bugüne dek

olanlardan başka nedenlerle birinin teşvik edilmesi, diğerinin engellenmesi gerektiği yönünde. *Farklı biçimde düşünmeyi... farklı biçimde hissetmeyi öğrenmek zorundayız.*

Nietzsche ahlakın çok yakında gerçekleşecek çöküşünü kutluyor değildi, tersine bu durumun dehşet verici sonuçları konusunda uyarıda bulunuyordu.

1882'de İsviçre Alpleri'nde 1800 metre yükseklikteki Sils Maria'yı keşfetti; "dünyanın en güzel köşesi... Bu kadar sakin bir yer görmemiştim hiç." Burası onun yazlık mekanı oldu; kışlarını ise ya İtalya'da ya da Fransız Rivierası'nda geçiriyordu, buralar o kadar soğuk olmuyordu, ama yine de gezgin bir felsefeci ısıtma sistemine para yetiştiremediği zaman yeterince soğuktular. Ve 1881 Kasımında bir başka yortuya katıldı, *Carmen*'i ilk kez o zaman dinledi. Eserin Akdenizlilere özgü tutkusu Wagner'e karşı mükemmel bir panzehir gibi gelmişti. Bundan esinlenen Nietzsche aynı yüce üslupta yazmayı sürdürdü. Sonraki kitabı *Şen Bilim* onun en ünlü duyurusunu, Tanrının ölümünü içerir:

> Pırıl pırıl sabah vakti fener yakan delinin çarşıya gidip sürekli şöyle haykırdığını işitmediniz mi: "Tanrıyı arıyorum! Tanrıyı arıyorum!" Etrafta durup seyredenler alay eder. "Demek onu sen kaybetmiştin?" der biri. "Bir çocuk gibi yolunu mu kaybetti?" diye sorar bir başkası. Ama delinin bakışları onları delip geçtiği zaman kahkahaları ansızın kesilir. "Tanrı nereye gitti?" diye ağlamaktadır. "Söyleyeyim. *Onu öldürdük* –siz ve ben. Hepimiz onun katilleriyiz. Ama bunu nasıl yaptık? ... Bütün ufku silecek süngeri bize kim verdi? Bu dünyayı güneşinden kopardığımızda ne yaptık? Şimdi neyin etrafında dönüyor? Bizler neyin etrafında dönüyoruz? Tüm güneşlerden uzağa mı? ... Bomboş yokluğun içerisinde sürüklenmiyor muyuz? ... Artık hava daha soğuk değil mi? Sabahleyin fenerler yakmamız gerekmiyor mu? Etrafımızı çevreleyen, sonsuz gece değil mi? ...

Tanrının çürüme kokusu burun deliklerimize ulaşmadı mı?" Ardından deli fenerini yere atıp parçalar, ve çok erken geldiğini bildirir: "O muazzam olay gerçekleşme yolunda –henüz insanların kulaklarına erişmedi daha... *ama yine de bunu kendileri yaptılar.*"

Schopenhauer bile hiç bu kadar kasvetli olmamıştı. Nietzsche 20. yüzyılın bitmez tükenmez kaygısını öncelemişti. Ama ardından bunu dengeleyecek kararlı, dinamik bir iyimserlik geliyordu. "Zorunlu olanı güzel olan diye görmeyi gittikçe daha fazla öğrenmek istiyorum, böylece şeyleri güzelleştirenlerden biri olacağım. *Amor fati* [yazgıyı sevmek]: Bundan böyle benim aşkım o olsun. Çirkin olanla savaşmak istemiyorum. Suçlamak istemiyorum... Bütün istediğim sadece bir gün *ein Ja-sagender* olmak!" Kararlılığı çok geçmeden acı verici biçimde sınanacaktı.

Nisan 1882'de Roma'da Lou Salomé ile tanışıp ona âşık oldu. Çok zeki ve çekici, kendisinden on yedi yaş küçük olan Lou zengin bir Rus-Alman ailesinden geliyordu –bu Nietzsche'nin hem gizli züppeliğini hem de gittikçe büyüyen Alman fobisini son derece iyi tatmin eden bir şeydi. Nietzsche gibi o da dinsel inancını erken yaşlarda yitirmişti. Şairlere benzeyen, entelektüel açıdan çok üstün, ama yarı kör ve yoksul düşmüş felsefeci, Lou'yu etkiledi. İleride, Nietzsche'nin ona ilk sözlerinin şunlar olduğunu söyleyecekti: "Birbirleri etrafında dönen yıldızlar bize ne gönderdi?" Fakat Lou, belki babasına duyduğu ensestçe bir sevgiden ötürü, nevrotik biçimde bakireydi. Rée, Nietzsche ve Lou'nun o kış birlikte yaşayıp çalışmaları fikri o sırada doğdu –ama bu iffetli bir beraberlik olacaktı. Nietzsche, en yakın dostu saydığı Paul Rée'nin Lou'ya çoktan evlenme teklif etmiş ve olumsuz yanıt almış olduğundan habersizdi.

İlk –ve son– kez gerçekten âşık olan Nietzsche Lou'ya *Zerdüşt* ile ilgili filizlenen düşüncelerinden bahsetti, ve bir dağın tepesinde ona evlenme teklif etti, cinsel ilişkinin yaşanmayacağı bir evliliği kabul

etmeye hazırdı. Böyle bir evliliğin frengili bir adam için apaçık bir çekiciliği vardı. Her ne kadar Nietzsche'nin teklifini reddetse de, Lou'nun adlandırmasıyla, "Kutsal Üçlü"[1] Mayıs ayında Lucerne'de yeniden bir araya geldi. Wagner'in anısına, hep birlikte onun Tribschen'deki eski villasına gittiler, Lou'nun dediğine göre, oradayken Nietzsche duygularına hakim olamayarak gözyaşı döktü. Ayrıca bir stüdyoda beraber fotoğraf çektirdiler. Bu ünlü fotoğraf son derece can sıkıcıdır. Kendine kırbaç cezası veren entelektüel bir cadılar meclisini akla getirmekten çok uzak olan resim, Rée ve Nietzsche'nin 'çektikleri', ufak bir at arabası ile üzerinde isteksiz isteksiz kırbaç sallayan Lou'dan ibarettir. Arka planda bir Alp dekoru görülür. Araba gibi kırbaç da belli ki stüdyoya ait malzemelerdir, ve fikir –Lou'nun dediği gibi– Nietzsche'ye aitse, apaçık bir şakadır. Daha sonraları Lou bu resmi etrafta böyle diyerek gösterdi.

Ama nihayet "ruhunun havasına uygun" bir arkadaş bulduğunu düşünen Nietzsche şimdi mutluluktan uçuyordu. Ağustosu Tautenburg Ormanı'nda Lou ile birlikte geçirdi; Lou'nun onunkilere çok benzeyen şiirlerinin de bulunduğu çalışmaları üzerine tavsiyelerde bulunuyor, kendi fikirlerini açıklıyordu. "Aramızdaki gibi bir felsefi samimilik daha önce hiç var olmuş mudur, merak ediyorum," diye yazıyordu. Ama iki iblis ruhlu bu cenneti mahvettiler: Rée, kötü niyetli olarak, Lou'ya Nietzsche'nin onu sadece cinsel açıdan kullanmakla ilgilendiğini ima etti, Lou'yu baştan çıkarıcı kadınların tipik bir örneği olarak gören kız kardeş Elisabeth ise hem Lou hem de Nietzsche ile şiddetli bir ağız kavgasına girdi. İlk başlarda Rée ve Lou'ya tamamen güvenen Nietzsche o sonbahar endişelenmeye başladı. Kendisi Kasım ayında Leipzig'deyken diğer ikisinin ona haber vermeden birlikte ayrıldıklarını fark etti. *Ménage à trois* sona ermişti.

Lou Salomé, zamanında övgüyle karşılanan romanlar ve şiirler yayımlamaya devam etti. 1889'da bir akademisyenle, Fred Andreas

1) Trinity. Hıristiyanlıkta Üçlülük, Teslis: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh, (çn).

ile evlendi; ne ilginçtir ki, 1930'da Andreas'ın ölümüne dek süren evliliklerinde cinsel ilişki hiç yaşanmadı. Lou başka "Kutsal Üçlü"ler de yaşadı; Nietzsche'ci şair Rainer Maria Rilke ile olanı ünlüdür; ondan hamile kalmış, ama çocuğu aldırmıştı. Daha sonraları da anal cinsellik konusunda ihtisas yapan Freud'un öğrencilerinden oldu. Rée ortalıklarda yoktu. Elisabeth'e, Rée'ye ve Lou'ya karşı hissettiği yararsız nefret duygularıyla öfkeye kapılmış Nietzsche her zamankinden daha yalnız ve üzgündü. 1882'nin Noel günü Franz Overbeck'e şunları yazıyordu: "Yaşamdan aldığım şu son lokma şimdiye dek çiğnemek zorunda kaldıklarımın en sertiydi... Keşke uyuyabilsem! Ama en güçlü uyku ilaçları bile [günde elli gram kloral hidrat alıyordu] altı ila sekiz saat süren yürüyüşlerimden daha fazla yardımcı olmuyor. Tüm bu pisliği altına dönüştürebilecek sihirli formülü bulamazsam mahvoldum demektir."

Virescit volnere virtus (Yaralanmak güçlendirir) Nietzsche'nin düsturuydu. Yaşadığı umutsuzluktan ortaya en uzun, en muhteşem yapıtı, nesir-opera *Böyle Söyledi Zerdüşt* çıktı. Manik esinlenmenin taşmaları halinde yazıya dökülmüş, çoğu kez İncil'i taklit eden ya da parodisini yapan eserin ilk bölümü 1883'te tamamlandı. Kitap, gür bir sesle dünyaya düşüşle başlar:

> Zerdüşt otuz yaşına vardığında yurdunu terk etti... ve dağlara çıktı. Orada ruhunun ve yalnızlığının tadını çıkardı ve on yıl boyunca bundan bıkmadı. Ama sonunda kalbinde bir değişim yaşadı ve bir sabah şafakla birlikte uyandı, güneşin karşısında durup ona şöyle dedi: Yüce yıldız! Işık saçtıkların olmasaydı, mutluluğun nerede kalırdı? ... Bak! Çok fazla bal toplamış arı gibi, bilgeliğimden usandım; bilgeliğimden almaya uzanan ellere muhtacım. İnsanlar arasında bilgeler budalalıklarından, fakirler zenginliklerinden mutlu oluncaya dek, bilgeliğimi hediye etmek, dağıtmak isterim... Taşmak isteyen kaseyi kutsa ki, içinden altın sular akabilsin ve senin sevincinin yansımasını bütün dünyaya taşıyabilsin!

Son derece olağanüstü, dolup taşan bu kitap defalarca okunabilir. Kitaba iki muazzam kavram hakimdir: Daha ünlü olanı *Übermensch* kavramıdır (sözel anlamıyla, üstün-insan, ama eksik bir çeviridir); yaratıcısının ağzından çıkıverip ondan sonra da kendine ait çoğu kez şüpheli bir yaşam elde etmiştir bu sözcük. Nietzsche, *Übermensch* ile ne şimdiki insanlıktan biyolojik açıdan farklı bir türü ne de genetik açıdan daha gelişkin bir tipi kasteder; kastettiği şey geçmişin "büyük adamları"nın –Julius Caesar, Beethoven, Goethe– onun ancak ipuçları oldukları psikolojik, ahlaki, estetik bakımdan daha büyük bir varlıktır. "İnsana göre maymun nedir? Gülünç bir şey ya da acı veren bir utanç. İşte insanlar da *Übermensch* için tam böyle olacaktır... Bir zamanlar maymundunuz ve şimdi bile insanlar herhangi bir maymundan daha maymunlar... Bakın, size *Übermensch*'i öğretiyorum. *Übermensch* yeryüzünün anlamıdır." Tanrının ölümü ile birlikte doğan ahlaksal ve psikolojik boşluğu *Übermensch* doldurmalıdır. Bu yüceliğiyle *Übermensch*'in ne yapacağı konusunu Nietzsche bulanık bırakmıştır.

Bu kavramı Bengi Yineleniş öğretisi tamamlar. Her şey –gerçek anlamıyla her şey– muazzam döngülerle yeniden ve yeniden meydana gelecektir. "Tek bir sevince bile şimdiye dek Evet dediniz mi? ... o zaman tüm ızdıraba da Evet demişsiniz. Her şey birbirine bağlıdır, dolanmıştır, tutkundur... Her tür sevinç bengiliği ister!" Bu, sağlam midelilere uygun bir felsefedir. Nietzsche çok önemli bir iletisini çok daha çarpıcı sözlerle dile getirir: "*Yeryüzüne ait kalın*, ve size ötedünyasal umutlardan söz edenlere inanmayın... Onlar yaşamı hor görenlerdir, kendini körelten ve zehirleyenlerdir, dünya bunlardan usandı." Aynı ölçüde önemli bir başka şey de yaşamın kendisinin akla durgunluk verecek kadar, enfes bir şekilde bereketli olduğu görüşüdür; Nietzsche'nin bu yaşam görüşü *Zerdüşt*'te henüz pek göze çarpmaz, daha ileride belirgin hale gelir. Varoluşsal ızdırabı kabul etmesine rağmen, Nietzsche evrenin doğal durumu-

nu "saçmalık derecesine varacak kadar bolluk ve savurganlık" olarak görüyordu. "Şu ünlü var olma mücadelesine gelince... evet, vardır, ama istisna olarak; yaşamın genel görünüşü açlık ve kederden çok zenginlik, lüks, hattâ saçma bir savurganlıktır." Büyük biyolog Darwin'in neredeyse bir papa kadar alim olduğunu iddia eden Darwin'cilerle Nietzsche arasındaki başlıca anlaşmazlık noktası budur.

Nietzsche, Wagner'in 14 Şubat 1883'te ölümünü işittiği sırada *Zerdüşt*'ün ilk bölümünü henüz tamamlamıştı. Yine hastalandı, fakat ardından büyük bir rahatlama hissetti. "İnsanın en saygı duyduğu kişiye altı yıl boyunca karşı olması zor bir şeydi," ama artık daha da yalnız kalmıştı. *Zerdüşt* kısmen de yalnızlığa yazılmış bir ilahidir. Bazı kimselerin ensest bir aşk olduğundan kuşkulanacakları derecede ağabeyine uzun zaman özenle davranmış olan Elisabeth fanatik bir Yahudi aleyhtarı Bernard Förster ile nişanlandı. Förster bir 'Ari' kolonisi kurmak üzere Paraguay'a göç etmeden önce Alman Halk Partisi'ni kurdu, parti Nazilerin etkili olmayan bir habercisi olarak kaldı. Kırkına yaklaşan Elisabeth artık çaresiz durumdaydı, ağabeyinin sövüp saymalarına rağmen 1885 Mayısında Förster ile evlendi. Çift 1886'da Paraguay'a gitti, ama Yeni Almanya kolonisi uğursuz gelmişti; Förster 1889'da, zimmetine para geçirdiği anlaşıldıktan sonra intihar etti, Elisabeth ise Avrupa'ya geri döndü. Nietzsche'nin de "intikamcı bir Yahudi aleyhtarı kaz"a karşı sabrı çoktan tükenmişti.

Önceki kitaplarının satışı gittikçe artan bir başarısızlık göstermişti. Dünyanın, "var olan en yüce kitabı" görmezden gelmesi onu hayrete düşürse de 1885'te *Zerdüşt*'ün son kısmını yayımlatmak için para ödemek zorundaydı. Her ne kadar yaşlı bir aristokrat olan hayranı Meta von Salis zaman zaman yardımda bulunsa da, emekliye ayrılmış bir profesör için para gitgide büyüyen bir sorundu. Ama *Zerdüşt*'ü yazmak onun peygamberlere özgü taşkın üslup ihtiyacını artık doyurmuştu sanki, şimdi her zamankinden daha hızlı, daha anlaşılır ve daha iyi yazıyordu. 1886'da yayımlanan *İyinin ve*

Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış aslında hakikat ile ilgiliydi. "Hakikati *istediğimizi* mi sanıyorsunuz?" diye dayatıyordu. "Niçin daha ziyade hakikat olmayanı değil? Ve belirsizliği, hattâ bilgisizliği? Oysa çoğu insan yüzeysel olana karşı içgüdüsel bir arzu duyar." (Bu belki de Nietzsche'nin en az tartışmalı ifadesidir.) Şimdi artık özgüvenli ve gerçekte açgözlü aristokratları övüyor ve şöyle diyordu: "Aslında yaşamın kendisi yabancı ve daha zayıf olanları yoksun bırakma, incitme, etkisiz hale getirmekten ibarettir." Cesare Borgia gibi Rönesans dönemi prenslerini düşünüyordu, bunlar Machiavelli için olduğu kadar onun için de bir esin kaynağıydılar. Burckhardt şu iddiada bulunmuştu: "Rönesans despotizmi sadece tiranlarda değil, ama aynı zamanda... sekreterlerde, bakanlarda, şairlerde ve arkadaşlarda da... aşırı bireyselliği besledi."

Bir sonraki yapıtı *Ahlakın Soykütüğü* (*Zur Genealogie der Moral*) onun efendi ve köle ahlaklarının farklı olduğu yönündeki görüşünü ortaya koyuyordu. Ona göre, Yahudi-Hıristiyanlık aslında köle ahlakıdır ve soylu savaşçı sınıfa karşı gücenmenin sonucudur, "harekette bulunma yeteneği olmayıp hayali bir intikam aracılığıyla zararları tazmin edilenlerin *gücenikliği*"dir, bu tazminat cehennem cezasıdır. Sosyalizm ve anarşizmi ise laikleştirilmiş, yozlaştırılmış Hıristiyanlık biçimleri olarak görüp ele almıyordu bile. Zehirli eşitlik idealleri yüzünden Rousseau ve Fransız ihtilalcilerinden özellikle tiksiniyordu. Ama yine de kültür ve psikoloji ile karşılaştırıldığında politika onu pek ilgilendirmiyordu. Çileciliği, kendinin efendisi olmak için çoğu kez zorunlu görüyordu, ve *Übermensch*'e "güç istenci"ni –ölümünden sonra fena halde yanlış kullanılacak bir deyim daha– veren şey de kendinin efendisi olmasıydı. Fakat çilecilik "günah kavramını dünyadan kaldırabilmemizden önce yer alan bir evreden ibarettir... Tartışma götürmez şekilde, bir hastalıktır, kirli vicdandır, ama gebeliğin bir hastalık oluşu gibi bir hastalıktır." *Übermensch*'in krallığı böyle çetin deneyimlerin ötesinde olacaktır; Nietzsche'nin de sonsuza dek ötesindeydi.

1887 yılının başlarında Dostoyevski'yi keşfetti, onu, "kendisinden bir şeyler öğrendiğim... tek psikolog," diyerek selamlıyordu. Nietzsche'nin Rusya'nın büyük romanlarını okumaya pek ihtiyacı yoktu; katil Raskolnikov'un ya da kutsal budala Prens Mişkin'in zihin yapılarını sanki içgüdüsel olarak biliyordu. Nietzsche daha ileride "Gospellerin bize tanıttığı garip, hastalıklı dünyayı "toplumun süprüntülerinin, sinir hastalıklarının ve 'çocuksu budalalığın' bir arada göründükleri bir Rus romanı" ile karşılaştırdı. "... Bu en ilginç dekadanın [İsa] yakınlarında bir Dostoyevski'nin yaşamamış olması çok kötü." Nietzsche Hıristiyanca bir feragat yaşamının olanaklı olduğunu asla yadsımadı, ama herhangi birinin bunu gerçekten arzuladığı konusunda şüpheliydi. "Aslında yalnızca bir tane Hıristiyan vardı ve o da çarmıhta öldü... yaşamış olduğu gibi, öğretmiş olduğu gibi –insanları kurtarmak için *değil*, ama insanın nasıl yaşaması gerektiğini göstermek için... Direnmez, hakkını savunmaz, en kötüsünden korunmak için bir şey yapmaz; tersine, bunu tahrik eder... *Direnmeme*, öfke *duymama*... kötü insanlara karşı bile direnmeme –onları *sevme*." Nietzsche'ye göre İsa'nın yaşamı ve öğretilerinin özü 'direnmeme'ydi, ki bu, Paulus ve ondan sonra gelen bütün Hıristiyanlar tarafından saptırılmıştı.

1888 yılıyla birlikte Nietzsche için ansızın bir umut doğmuş gibiydi. Danimarka'da, eleştirmen Georg Brandes onun "aristokratik radikalizmi"nden övgüyle söz ediyor ve Copenhagen Üniversitesi'nde Nietzsche üzerine ders vermeye başlıyordu. Kısa süre sonra, İsveç'te, oyun yazarı August Strindberg bütün mektuplarını "Nietzsche'yi Oku!" diye noktaladığı bir yazışma başlattı. Nietzsche'nin sağlığı da düzeliyor görünüyordu, bunu Torino baharını keşfetmesine bağlıyordu. Kentin şahane bulvarlarına, kafelerine, kitapçılarına ve opera binasına bayılmıştı: "Klasik bir yer... her şey beklediğimden çok daha ağırbaşlı. Bunlar gördüğüm en güzel kafeler." Bütün şehirden "aristokratça bir sakinlik yayılıyordu... pis varoşlar yoktu." Şimdi Nietzsc-

he, Polonyalı aristokrat aile Niezky'lerin soyundan geldiğini iddia ediyordu, büyülenmiş, gençleşmiş, ilham almıştı. "Yaşadığım olağanüstü neşeli bir bahar bu, sürekli bir şaşkınlık hali içindeyim. On, on beş yıldır bu ilk kez oluyor," mayıs ayında annesine böyle yazıyordu. Bu üretken mutluluk duygusu Sils Maria'da geçirdiği pis yaz mevsiminde bile sürdü, ve sonbaharda Torino'ya geri döndüğü zaman bu duygu daha da yoğunlaşarak harika bir bedensel sağlığa dönüştü.

Artık daha da hızlı yazıyordu, el yazısı o kadar okunaksızdı ki, matbaacı okuyamıyordu. Bir müzisyen üzerine yazılmış belki en az kibar ve en eğlenceli kitap olan *Wagner Olayı* (*Der Fall Wagner*) neredeyse bir tersine methiyeydi, Nietzsche'nin ölmüş Üstat'a olan saplantısı hâlâ son derece şiddetliydi. Kitap, Bizet'nin *Carmen*'i için övgü türküleri ile başlar –"Bu müzik bana mükemmel geliyor. Yaklaşımı neşeli, zarif, nazik"– ardından Wagner'e "hastaneye beş adım mesafede" olan dekadanın biri diyerek saldırır: "Bitkinlerin üç büyük uyarıcısını sunuyor –kabalık, sahtelik, masumiyet (budalalık)." Ve yine de, itiraf ettiği gibi, "Wagner ile karşılaştırıldıklarında diğer müzisyenlerin *esamesi bile okunmaz*"; Brahms sadece bir "taklit ustası"ydı. Şayet Wagner bir dekadansa, dekadan bir çağa uygundu. (Uyuyan tanrıları uyandırarak, o yıl kısa eseri *Nietzsche Wagner'e Karşı* ile tekrar saldırıya geçti.) Artık genelde Alman müziğini mahkum ediyordu, bu müzik ona göre, tıpkı Alman birası ve dini gibi, "hem kabızdı hem de kabız edici."

Altbaşlığı *Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır* (*Götzendämmerung, oder Wie Man mit em Hammer philosphiert*) olan *Putların Batışı*[1] başlığı Wagner'in *Yüzük* operasının kendini kurban etme sahnesinin yer aldığı final bölümü *Tanrıların Alacakaranlığı*'nı alaya almak amacıyla seçilmiştir. Havası Wagner'in tam karşıtıdır: veciz, esprili, çevik, yabancı-sever. Önsözünde, "Yüksek ruhların rol oynamadığı hiçbir şey başarılı olamaz," diye yazar. Nietzsche sanki herkesi, felsefecile-

1) Wagner'in "Tanrıların Alacakaranlığı" adlı kitabına gönderme. "Batış" sözcüğü Almancada aynı zamanda "Alacakaranlık" anlamı da taşır, (çn).

ri, devrimcileri, beslenme uzmanlarını, kadınları, özellikle yazar takımından kadınları, halkı, özellikle Alman halkını, tedirgin etmeyi amaçlıyormuş gibi, çok çeşitli modern hastalıklara saldırıyordu. Ama ilk başta Sokrates'in çirkinliğine odaklanıyordu, bu daha önceki düşünürlerin dikkate almadığı bir şeydi. "Çirkinlik... Yunanlılar arasında neredeyse Yunanlı olunmadığını gösteren bir kanıttır. Sokrates aslında Yunanlı mıydı?" Her neyse, "Sokrates ayaktakımındandı... Onun ile birlikte, Yunan beğenisi diyalektiğin lehine bir değişime uğrar... Her şeyin ötesinde, daha soylu olan beğeninin bozguna uğramasıdır bu; diyalektik ile birlikte ayaktakımı zirveye yerleşir." Yine de Nietzsche, Sokrates hakkındaki fikrini henüz tam olarak oluşturabilmiş değildir –ya da Wagner veya hattâ İsa hakkındakileri de.

Bununla birlikte, bir kahraman vardır ki, ona dair görüşü şüpheye yer bırakmaz: Goethe

> ... Almanya'nın değil, fakat Avrupa'nın üstün bir ürünüdür... Arzuladığı şey bütünlüktü; aklın, duyusallığın, iradenin birbirlerinden ayırılmasına karşı savaştı... zayıflık dışında hiçbir şeyin kendisine yasak olmadığı bir adam. Böyle özgürleşmiş bir ruh, neşeli ve umutlu bir kadercilikle kozmozun ortasında durur, bütünlükte her şeyin kurtarılmış ve doğrulanmış olduğu inancıyla –*bundan böyle yadsımaz*... Böyle bir inanç olanaklı tüm inançların en üstünüdür. Bu inancı Diyonisos'un adıyla vaftiz ettim.

Nietzsche *Übermensch*'ini bulmuştu.

Ardından *Deccal* (*Antichrist*) geldi; yapıtta önceki polemikler yineleniyordu, içlerinde dinle ilgili olmayanları da vardı. "İlerleme sadece modern bir düşüncedir... yanlış bir düşüncedir. Günümüzün Avrupalısı Rönesans Avrupalısından çok daha az değerlidir." Ama Nietzsche'nin asıl hedefi Hıristiyanlık olarak kaldı. "Eğer bir kimse yerçekimi merkezini yaşamın dışına 'Öte'ye –hiçliğe– kaydırırsa, yaşam yerçekimi merkezinden yoksun kalır. Kişisel ölümsüzlük de-

nilen büyük yalan tüm akılsallığı, tüm içgüdüsel doğallığı –sağlıklı olan her şeyi– yok eder." "Hıristiyanlıktan yüz kat daha gerçekçi olan Budizme" yarı ironik bir övgü getiriyordu, "... benim anladığım anlamda, Budizm iyinin ve kötünün ötesindedir." İslam ve "Mağribi İspanya'sının harika kültür dünyası" bile laf arasında alkış alır –"yaşama Evet diyordu". Kitap bir lanetleme ile sona erer: "Hıristiyanlığı *tek* büyük lanet olarak adlandırıyorum, *tek* büyük içsel ahlak bozukluğu, hiçbir çarenin yeterince zehirli, gizli, küçük gelmediği *tek* büyük intikam içgüdüsü."

Nietzsche bu kitapları, kafasında tasarladığı *Tüm Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi* adlı yapıtının sadece üvertürleri olarak görüyor; söz konusu yapıt da, geçici olarak, daha da uzun çalışması *Güç İstenci*'nin yerini tutuyordu, bu kitabın tamamlanmamış notları ileride Elisabeth tarafından kötü niyetli biçimde yanıltıcı bir form altında yayımlanacaktı. Fakat Nietzsche 1888 Ekimindeki doğum gününde başladığı bir kitap daha yazabildi sadece, otobiyografiler içinde en ilginç olanını: *Ecce Homo* ('İşte İnsan', İsa'nın yargılanmasına gönderme). Altbaşlığı *Kişi Nasıl Kendisi Olur*'du (*Wie Man wird, was Man ist*); 'Niçin Böyle Bilgeyim', 'Niçin Böyle Harika Kitaplar Yazıyorum' gibi başlıklar taşıyan bölümlerden oluşur, bunlar okuyana frenginin üçüncü evresinin başlamak üzere olduğunu düşündürür. Ama Nietzsche henüz delirmemişti –tam olarak değil, fakat hastalık üçüncü, yani ölümcül evresine girdiği sırada frengi bakterisi beynini sarmaktaydı. Çoğunlukla düşüncesinin bir biyografisi olsa da *Ecce Homo* onun kendi yaşamına övgüyle başlar:

> Her şeyin olgunlaştığı bu mükemmel gün, sadece üzümler altın rengini almakla kalmadı, yaşamımın üzerine de bir güneş ışını düştü. Ardıma baktım, önüme baktım; daha önce hiç bu kadar çok ve iyi şeyi bir arada görmemiştim. Bugün kırk dört yılımı gömmem boşuna değilmiş; gömmeyi hak ettim... *Nasıl minnettar olmam bütün yaşamıma?*

Gerçek yaşamı kesintisiz bir ızdırap, reddedilme, yoksulluk ve yalnızlık ilahisi olmuş biri için bu ifadeler, kahramanca bir biçimde, kendine acımanın çok uzağındadır. *Ecce Homo*'nun başlarında yer verdiği önceki çalışmalarının çok kısa özetleri içerisine bolca serpiştirdiği kendini pohpohlaması ise daha az övgüye değerdir. Kendini övmesi yeni bir şey değildi –o kadar uzun süre okuru olmaksızın yazdıktan sonra tekbencilik geliştirmişti– ama şu da var ki, eleştiri yeteneğini yok etmek de frenginin yan etkilerindendir.

Ecce Homo 1888 Eylülünde Torino'ya geri döndükten sonra kaleme alındı, o tarihte "garip biçimde yardımsever ve şahane kent" ona yeniden sevinç yaşatıyordu. O sonbahar, hava alışılmadık şekilde yağışsız ve açıktı, bu da onun Torino'nun Atina ya da Roma ile aynı dinçleştirici iklime sahip olduğunu düşünmesini (ki bu yanlıştı) sağladı. Overbeck'e "Her yerde bulutsuz geçen Ekim ayının aydınlığı hakim, Po boyunca... enfes ağaçlıklı yollara sonbahar henüz pek uğramadı. Şu an dünyanın en minnettar insanıyım, sözcüğün her iyi anlamında sonbahara ait bir zihin yapısındayım: Bu benim büyük *hasat vaktim*," diye yazıyordu. Ama büyüklük sanrıları hızla ortaya çıkmaktaydı. "Burada Torino'da tam bir büyülenme yaşıyorum. Herkes bana sanki prensmişim gibi bakıyor –kapıların bana açılmasında, soframın hazırlanmasında özel bir farklılık var." Annesinden ona takma adla dolaşan bir prense uygun, daha şık giysiler göndermesini istedi. Oysa ileride ev sahibinin hatırladığı, kiracısının aşırı derecedeki yalnızlığı ve odasındaki piyanoyu saatler boyu durmaksızın çaldığıydı. Çaldığı, Wagner'in müziğiydi.

Büyüklük sanrıları, çok sağlıklı olduğuna dair sanrılar, hattâ genç olduğuna dair sanrılar... Aynada kendine baktığında hiç olmadığı kadar genç ve sağlıklı göründüğünü düşünüyordu. Şimdi *Dionysos Dithyramboslari*'nı (*Dionysos-Dithyramben*) yazıyordu, parça parça, ama çoğunluğu güzel olan bu şiirler 20. yüzyıl serbest nesrinin habercisidir. Nietzsche, dünyaya geri dönmüş Diyonisos *olduğuna*, ya-

ni tüm değerleri dönüştürecek –ve Alman Reich'ını ezecek– o tanrı *olduğuna* gittikçe daha fazla inanmaya başlıyordu. Noel'in hemen ertesinde Strindberg'e şöyle yazıyordu: "Prenslere Roma'da toplanmaları emrini verdim. Genç Kaiser'i [II. Wilhelm] vurdurmayı istiyorum." 3 Ocak 1889'da, sokakta kırbaçlanan bir atı kucaklamaya çalışırken fenalaştı. Kendine geldiğinde, açıkça delirmişti. Meta von Salis'e şunları yazdı: "Dünya yüce bir görünüme büründü, çünkü Tanrı artık yeryüzünde. Bütün göğün sevinçten nasıl bayram ettiğini görmüyor musunuz? Krallığımın mülkiyetini henüz ele geçirdim, papayı hapse atıyorum." Bu mektubu Diyonisos diye imzalıyordu. "Bütün Yahudi karşıtlarını vurduruyorum," sözleriyle sona eren mektubu alan Overbeck hemen Basel'den Torino'ya geçti. Eski dostunu odasında çıplak halde dans ederken buldu, odanın Diyonisos'a tapınmak için mabet olduğunu söylüyordu. Overbeck onu Basel'e geri dönmeye ikna etti. Annesi bakımını üstlenmek üzere onu geriye Naumberg'e götürene dek orada bir akıl hastanesine alındı.

Nietzsche bir bebek gibi bakıma muhtaç halde on bir yıl daha yaşadı, yırtıcı zekasından eser kalmamıştı. Ne büyük bir ironidir ki, aklı yerindeyken ondan kaçan ün ve para nihayet gelmişti. Varisi kız kardeşi Elisabeth 1893'te Paraguay'dan geri döndü, annelerinin ölümünün ardından Nietzsche'nin bakımını üstlendi ve onu her geçen gün daha fazla sömürdü. Naumberg'de bir ev satın alıp müzeye çevirdi, sergilenen başlıca eser delirmiş felsefeciydi. Ari bir başrahip gibi beyaz cüppe giydirilmişti, bıyıkları her zamankinden muazzamdı, onun peyamberce sessizliğine gerektiği gibi hayranlık duyan ziyaretçilere hiçbir şey anlamadan öylece bakıyordu. Telif ücretleri yağdıkça Elisabeth lüks içinde yaşamaya başladı, hizmetkarları ve arabası oldu. Nietzsche 25 Ağustos 1900'de beyin kanamasından öldü ve Luther'ci bir cenaze töreniyle gömüldü –tam da nefret edeceği şekilde. Elisabeth belki de bile bile ağabeyinin fikirlerini yanlış anlıyordu. *Nachlass*'tan (ölümünden sonra kalan not-

lar) toplanmış *Güç İstenci*'ni yayımlarken Nietzsche'yi Yahudi karşıtı bir Alman milliyetçisine ve emperyalist Almanya'nın peygamberine dönüştürüyordu. Bu gülünçlük 1934 yılında Hitler'in Nietzsche Müzesi'ni ziyaret etmesiyle doruğa ulaştı, karşılaşmada Elisabeth diktatörün elini sıkmıştı. Fakat Hitler'in, müziği ve görüşlerine gerçekten taptığı bir sanatçının, Wagner'in türbe gibi ziyaret edilen mekanlarına düzenli olarak gitmesinden farklı olarak, bu ziyaretin tek seferlik olduğu görüldü. Hitler, Nietzsche'nin hayranı değildi.

Ölümünden bir asırdan fazla zaman geçtiği bugün, ilk kez Nietzsche'nin sorduğu –kültürel, psikolojik, etik– sorular hâlâ son derece geçerlidir ve bunları soruş tarzı hâlâ son derece baştan çıkarıcıdır. Onun ahlaksal bir meydan okumadan çok estetik bir meydan okuma olan, ya da en azından ancak estetik olarak anlaşılabilecek, yaşam görüşünün felsefecilerden çok yazarlar ve sanatçılar için olsa da neredeyse tehlikeli biçimde esin verici olduğu anlaşılmıştır. Yeats'in trajik sevinci, Rilke'nin melekleri, Lawrence'ın Daha Büyük Yaşam üzerine fikirleri, açıktır ki, Nietzsche'ye şükran borçludur. Nietzsche kültür fakiri çağımıza, sıradanlıklarını, *ressentiment*'ini ve kendine acımasını gösterip ikaz eden biri olarak da görülebilir. Freud'un gönülsüzce itiraf ettiği gibi, –gerek cinsel gerek başka bağlamlardaki– Hıristiyanca suçluluk duygusunu yok etme konusunda onun bir öncü olduğu tartışmasızdır. Ama onun entelektüel sezgisi kendisini, Viyanalı doktorun ihtiyatlı araştırmalarının çok ötesine nasıl götürmüşse, kendi yaşamı da o kadar hiçbir yere götürmemiştir.

Nietzsche'nin büyük hayranlık duyduğu gizemli bir ön-Sokratik felsefeci olan Herakleitos, "Karakteri insanın kaderidir," demişti. Nietzsche'nin durumunda ise, hem karakteri hem de bünyesi onun üstün-insanın yaşamından çok uzak bir hayat süreceğini alnına yazmıştı. *Übermensch*'in bedenlenmiş hali olmanın hiçbir zaman yanına bile yaklaşmadı; berbat bir sağlığı olan pejmürde, miyop bir eski

profesör olarak kaldı hep. Ama sağlığı ve parasal durumu izin verseydi bile, püriten yetiştirilme biçimi Diyonisos sefahatlerini suçluluk duymadan yaşamasını önlerdi herhalde. *Übermensch*'in kahramanca duruşunun altında Nietzsche sonsuza dek kısmen, bir rahibin oğlu olarak kaldı. "Aşırı uzun oruçları, kendilerini seksten sürekli mahrum edişleri, yaban alanlara çekilmeleri ya da bir dağa veya bir direğin üzerine tırmanmalarından... kendinden geçmeye ve zihinsel dağılmaya nelerin yol açtığından başka hiçbir şeyi düşünmeme kararlılıkları"ndan bahsederek ilk Hıristiyanlara yaptığı saldırılarda hemen hemen kendi portresini çizıyordu –ilk defa olarak farkında olmaksızın. Bir kadının yanına giderken yanına kırbaç *almış olsaydı*, onu birlikte seksin en azgın kıyılarını keşfe çıkmaları için değil, kadını yeniden işinin başına dönmeye gütmek için kullanırdı. Nietzsche'deki çileci yan mazoşizmin sınırlarındadır. Ama felsefede onun en tehlikeli biçimde gerçek müridi olan Michel Foucault'nun aksine Nietzsche cinsel anlamda değil, psikolojik anlamda ve neredeyse Hıristiyanca bir şekilde mazoşistti. Diyonisos'un peygamberi ve *Übermensch* için ne garip bir mezar yazıtı.

NIETZSCHE VE NAZİZM

Hiçbir şey Nietzsche'ye Nazizmle bağlantılı gösterilmesi kadar zarar vermemiştir. Berlin Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Alfred Bäumler gibi Naziler onu Nazizmin öncüleri arasına katmaya uğraştılar. Onun –"sarışın canavar", "güç istenci" gibi– çeşitli deyimleri, bağlamları dışına çıkarılıp alıntılandığında kulağa yeterince Nazi yanlısı gelirler. Fakat Hegel, Schopenhauer ve hattâ Aydınlanma'nın temel direği Kant gibi birbirlerinden apayrı düşünürler de benzer yazgılara maruz kalmışlardır. Nietzsche'nin İkinci Reich hakkında yazdıklarına bir göz atmak, Fransız kültürüne o denli hayran olan ve Polonyalı olduğunu iddia edecek kadar kendi yurttaşlarından tiksinen felsefecinin, görse Üçüncü Reich hakkında ne düşüneceğini gösterir. Hepsinin ötesinde, Nietzsche Avrupa'nın son zamanlarda özgürlüklerine kavuşmuş Yahudilerine karşı Nazilerin tutumlarından hiç şüphesiz nefret ederdi. Yahudi cemaatinden dışlanan ilk Yahudi dâhi Spinoza'ya hayrandı; "onun tanrısal kötülüğü olmasaydı mükemmeli kavrayamazdım," dediği (Yahudi) Heinrich Heine'yi, kendini alçakgönüllülükle ikinci sıraya koyarak 19. yüzyıl Alman şairlerinin en büyüğü kabul ediyordu; taparcasına sevdiği Bizet'nin Yahudi ataları olduğunu biliyordu; ve Yahudi opera bestecisi Offenbach'ı "bir müzisyen olarak büyük geleneğe bağlı kalan en sofistike ve coşkulu satir" sözleriyle alkışlıyordu. *İnsanca, Pek İnsanca*'da (1878) Almanların Yahudi aleyhtarlığına açıkça saldırıyordu. 1889'da deliliğin pençesine düştüğünde neredeyse son sözleri, "Tüm Yahudi karşıtlarını vurduruyorum," olmuştu. Son derece kişisel bir örnek de, Lou Salomé ile romantik mutluluğu yakalaması için tek şansını da yok eden Yahudi Paul Rée'nin yaklaşık on yıl boyunca onun en yakın dostu olduğudur. Eğer içinde en ufak bir Yahudi karşıtlığı barındırıyor olsaydı, bu o zaman su yüzüne çıkıverirdi. Ama böyle bir şey olmadı.

Yahudi aleyhtarı ve Nazilerin manevi babası olma suçlamalarından aklansa da, Nietzsche'nin Julius Caesar, I. Napolyon ve Rönesans'ın en acımasız tiranı Cesare Borgia gibi "büyük adamlar"a olan hayranlığı daha tartışmalı bir konu olarak kalır. Bu durum onun demokrasi karşıtlığının daha az iğrenç bir formu olan Faşizme potansiyel bir sempatisi olmuş olabileceğini düşündürür –daha ileride Luigi Pirandello, Ezra Pound ve W.B. Yeats gibi yazarlarda da gördüğümüz gibi. Bir diktatöre göre garip bir biçimde iyi eğitim görmüş Benito Mussolini, Nietzsche'yi okumuş, *Vivi Pericolosamente*'yi (Tehlikeli Yaşa) düsturu haline getirmişti. Bununla birlikte, eskiçağın ya da modern zamanın diktatörlerinin aslında felsefecilere hiç ihtiyaçları yoktu ve politika da Nietzsche'nin düşüncesinde, kendisinin de itiraf ettiği gibi, bir eksikliktir –bir keresinde kendine "son anti-politik Alman" demişti. Nietzsche her bakımdan kesinlikle bir seçkinciydi. "Güçlü aristokrasiler"e hayranlığı ve Yahudi-Hıristiyanlığın (ve Stoacıların ve Budistlerin de) zayıflara karşı şefkatini küçümsemesi yazılarının bir kısmına, insana itici gelen zalim bir hava katar. Fakat Nietzsche'nin hayranları arasında Heidegger gibi Nazi sempatizanları bulunsa da, Herbert Marcuse, Karl Jaspers ya da Jean-Paul Sartre gibi sol görüşlü Nietzsche'ciler sayıca daha fazladır.

4

BERTRAND RUSSELL (1872-1970): İNSAN DAVRANIŞININ MATEMATİĞİ

"Matematikte büyük bir keyif buldum... ve zamanla insan davranışının da matematik bilimininki kadar sağın bir matematiği olacağını umdum."
– Bertrand Russell, *Bellekte Kalan Portreler*

20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde dünya üzerindeki birçok kişi Bertrand Russell'ı *işte* felsefeci diye düşünür olmuştu, tıpkı Einstein'ın *işte* bilim adamı olması gibi. Beyaz saçları ve asil, kemikli yüz hatları ile Russell, piposunun dumanını tüttürürken kesinlikle yakıştırılan sıfata uygun görünüyordu. Ve sözleriyle de bunu gösteriyor, toplumsal ya da politik konularda bilgece konuşmalar yapıyordu. *Batı Felsefesi Tarihi* felsefenin ilk en çok satanı olurken, 1949'da BBC radyosunda ilk Reith Konferansı'nı verdi: Böylece neredeyse herkesin bildiği bir isim haline geldi ve emeğinin karşılığını –bir felsefeciye göre– yeterince aldı, ama 1896'da *German Social Democracy* (Alman Sosyal Demokrasisi) ile başlayıp yetmiş bir yıl sonra *War Crimes in Vietnam* (Vietnam'da Savaş Suçları) ile biten muazzam sayıda kitabından sadece birisiydi bu. Russell hiçbir zaman dar anlamda bir akademi felsefecisi olmadı, o yüzden 1950'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanması –çünkü felsefe alanında bu ödül verilmiyor– normal karşılanmış olmalı.

Einstein ve diğer beş Nobel Ödülü sahibiyle birlikte, nükleer savaşın felaket getirici etkilerine dikkat çeken bir bildiriye imza koyması, ayrıca daha sonraları Nükleer Silahsızlanma Kampanyası (NSK) ve 100'ler Komitesi ile birlikte nükleer silahlara karşı girdiği mücadeleler de aynı derecede normal karşılandı. 1961'de, neredeyse doksan yaşındayken "oturma eylemleri" sebebiyle cezaevi çilesine katlandı. Böyle bir kahramanlık onun bir barış peygamberi, aklın ve mantığın önderi olarak görünmesini sağladı. İddiası şuydu: "Basit, ama ezici biçimde güçlü üç tutkunun idaresindeyim... aşk arzusu, bilgi araştırması ve insanlığın ızdırabına duyduğum dayanılmaz merhamet." Halkın bir felsefeciden tam olarak beklediği şeyler.

Ama Russell bunun yanısıra akademik dünyanın beklentilerini de yerine getiriyordu, özellikle de Alfred North Whitehead ile birlikte yazdıkları *Principia Mathematica* (Matematiğin İlkeleri) ile. Bu *magnum opus*'u ona dünyanın dört bir yanındaki meslektaşları arasında da ün kazandırdı. *Principia*, matematiksel mantığı dile uygulayarak, dünyanın İngilizce konuşan kesiminde 20. yüzyılın büyük bölümü boyunca baskın felsefe biçimi haline gelen analitik felsefenin temellerinin atılmasını yardımcı oldu. Ludwig Wittgenstein, Russell'ın yazıları sayesinde felsefeye gönül verdi. Fakat 1913 yılında *Principia*'yı tamamladığında Russell daha henüz kırk yaşında olmasına rağmen entelektüel açıdan tükendiğini hissediyordu. O sıralarda Wittgenstein'ın onun düşüncelerine yönelik eleştirisi de entelektüel özgüvenini zayıflatmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Russell'ın savaş karşıtı etkinlikleri Cambridge, Trinity College'daki öğretim üyeliği görevini kaybetmesine ve hapse girmesine sebep oldu. Ardından ikinci bir evlilik, çocuklar ve bitmek bilmez para sıkıntıları geldi.

1970 yılına, yani doksan yedi yaşına kadar yaşadığı halde, hayatının geri kalanı boyunca neredeyse bir daha hiç "gerçek" felsefe yapmadı. Kuzey Amerika'ya yaptığı bir konferans gezisinde, zeki öğrencilerin olduğu bir kız okulunun müdürünün niçin formel fel-

sefeden vazgeçtiği sorusuyla karşılaştı. Söylendiğine göre yanıtı, "Çünkü ne boktan bir şeyi tercih ettiğimi anladım," olmuş. Ama faturalarını ödemek için üretken bir biçimde yazıyordu, yaşamı boyunca tahminen günde ortalama 2000 sözcük yazdı. Kaçınılmaz olarak bazı yazıları yüzeysel oluyordu, fakat diğerlerinde seks, eylilik, boşanma, eğitim, çocuk bakımı, dünyanın yönetimi ve silahsızlanma üzerine o zaman için radikal olan görüşlerini savunuyordu. Böyle görüşler (sadece Russell'a ait olmasalar da o bunları çoğu kez ikna edici bir göz alıcılıkla ortaya koyuyordu) süreç içinde Batılı zihne işlemiş ve liberal yarı bilincin bir parçası haline gelmişlerdir; o kadar geniş çapta kabul görmüşlerdir ki, neredeyse fark edilmezler bile. Russell'ın popüler yazılarının önemli olmasının sebebi onun daha sonraki çok fazla sayıda tutum ve yönelimi öncelemiş ya da yaymış olmasıdır. Ona "ahlaksız" diyerek saldıran din adamları ve diğer tutucular bir bakıma haklıydılar. Russell toplumsal ve "ahlaksal" (yani cinsel) bir devrimi *öneriyordu* ve ölümünden sonra bu devrim gerçekleşmiştir. Hızla yükselen bir boşanma oranıyla yaşayan bizler, özür dilemeksizin dört karısı ve sayısız metresiyle yaşayıp gitmiş Kirli Bertie'nin (Russell'ın pek de gurur verici olmayan lakaplarından biri) varisleriyiz kısmen.

Genellikle son derece eğlenceli olan popüler yazıları Russell'ın '20. yüzyılın Voltaire'i' diye adlandırılmasına yol açtı. Karşılaştırma yerindedir, çünkü her ne kadar Voltaire asla derin bir düşünür olmamışsa da her iki adam da aristokrat liberaldiler, zaman zaman popüler olmayan, hattâ riskli davaları destekledilerler. Ama Voltaire yaşamını tüm Avrupa tarafından saygı gösterileriyle karşılanarak, seksenlik yüzünde yumuşak bir gülümsemeyle sona erdirirken, Russell'ın onunkinden de uzun yaşamı perişan edici aile kavgaları ve karşılıklı suçlamalarla sona erdi. Russell'ın yaşamöyküsünü yazanlar arasında en başta gelen Ray Monk'un sözleriyle, arkasında ve etrafında "büyük bir duygusal enkaz yığını" yatıyordu, Russell'a ise,

kendi deyişiyle, çoğu kez "manyakların hayaletleri dadanmış" gibi geliyordu. Örneğin 1966 tarihli vasiyetnamesinde, bir zamanlar bütün umutlarını bağlamış olduğu ama sonradan deli diye kilit altına aldırmaya çalıştığı ilk oğlu John'dan söz edilmez bile. Bunun yerine, mal varlığı, tartışmalara sebep olmuş genç basın sekreteri Ralph Schoenman'a gidecekti. Ama Russell sonunda Schoenman ile bile bozuştu.

Mantıklı, aydın fikirler taşıması, çocuk sahibi olmayı fazlasıyla istemiş olan Russell'ın çoğu zaman çok kötü bir koca ya da sevgili olduğu gibi çok kötü bir baba ve büyükbaba olmasını da önlemedi. Kişisel başarısızlıklarının fikirlerini nereye kadar hükümsüz kıldığı, ve nereye kadar sadece Russell'ın kendi sorunlu karakterini yansıttıkları elbette akademik sorular değil. İnsanlık üzerine ahkam kesmek yerine başka insanlarla ilgilenen Russell aynı zamanda soğuk bir duyarsızlıkla da davranabiliyordu, ki bu da –yine Monks'un sözleriyle– "iki temel kişisel özelliğini... kökleşmiş bir delirme korkusu ve muazzam kibrini" akla getiriyor. Adı geçen iki özellik de, bazıları ülkenin en önemli insanları olan, atalarından geliyordu kısmen, fakat kibrini bir de akademik zaferleri güçlendiriyordu. Henüz yirmi üç yaşındayken Trinity College'a öğretim görevlisi seçildi, mantık ve matematik alanlarındaki çalışmasından ötürü otuz sekiz yaşında Royal Society'nin üyeliğine alındı. Russell bu entelektüel ve sosyal zirvelerden aşağıya, insanlığa asil bir tenezzülle bakıyordu. Ancak çok seyrek olarak liberal hümanizm maskesi düşüyor ve bir Liberal Parti asilzadesinin soğuk ve küstah kibri ortaya çıkıyordu, "Darwin otuz milyon sıradan insandan daha değerliydi," dediğinde olduğu gibi.

Bertrand Russell 18 Mayıs 1872'de dünyaya geldi. Lord John Russell diye bilinen, ilk Kont Russell olan büyükbabası, Kraliçe Victoria döneminde iki kez Başbakanlık yapmıştı ve ondan önce de 1832 tarihli Büyük Reform Tasarısı'nın (adının düşündürdüğünden

daha az radikal bir tasarıydı) Parlamento'dan geçmesine katkıda bulunmuştu. Ama sülalenin büyük siyasi güç kazanması ve muazzam serveti 16. yüzyılda VIII. Henry'nin manastırı ele geçiren saray mensuplarından biri olan ilk Bedford Kontu ile başlamıştı. Russell'lar uzun süre radikal görüşler taşıdılar; Lord William Russell, II. Charles'a suikast yapmak için düzenlenen Rye Street Suikasti'ndeki rolü nedeniyle 1683'te idam edildi. Russell'ın babası Amberley Vikontu o denli radikal görüşleri (hem agnostik hem feministti) destekliyordu ki kendi politik kariyerini yok etti, özellikle de doğum kontrolünü savunması seçmenleri ondan uzaklaştırmıştı. Amberley'nin dostu liberal felsefeci J.S. Mill, Bertrand'ın vaftiz babasıydı, bu da ailenin radikalliğini vurgulayan bir şeydir. Russell'ın annesi Kate Stanley ise yüksek düzeyde bir aristokrattı (ataları geriye 1066 yılına kadar gider) ve son derecede radikaldi.

Ama ölüm, kısa süre sonra bu parlak mirası gölgeledi. Annesi ve kız kardeşi Rachel 1874'te difteriden öldüler. Melankolinin pençesine düşen babası da iki yıl geçmeden onların ardından gitti ve özellikle Hıristiyanlığa uygun olmayan bir cenaze töreniyle gömüldü. Amberley'nin seçmiş olduğu iki vasi de Hıristiyan değildi. Ama bu kişiler Russell'ın büyük ebeveynleri tarafından hiçbir şekilde onay görmedi, özellikle de Leydi Amberley'nin, seçilen vasilerden biri olan veremli biyolog Douglas Spalding ile, iyilik ya da acıma duygularından ötürü, cinsel ilişkiye girmiş olduğu öğrenildiği zaman –gerçi ileride Russell'ın dediğine göre "bunu yapmaktan haz aldığına dair hiçbir kanıt" yoktu. Bunun üzerine üç yaşındaki Bertrand ve kendinden yedi yaş büyük ağabeyi Frank, Thames Vadisi manzarasını harikulade gören uzun, alçak bir bina olan, Richmond Park'taki Pembroke Evi'nde büyük ebeveynleri ile birlikte yaşamaya başladılar.

Sokulgan mizaçlı, ama çok yaşlı olan Lord Russell (Elba Adası'nda sürgünde olan Napolyon'u ziyarete gitmişti) 1878'de öldü, Bertrand sadece babaannesinin bakımına kaldı. Leydi Russell hiç de

tutucu ve gerici biri değildi –Irlanda'nın siyasal özerkliğini destekliyor ve Darwinizmi benimsiyordu– fakat İskoçyalı Presbiteryen bir aileden geliyordu ve Pembroke Evi'ndeki yaşam sadeydi. Frank'in Winchester'daki okulunda olduğu zaman boyunca Bertie, ileride dostu olacak felsefeci George Santayana'nın sözleriyle, "Başbakan olarak büyükbabasının yerini alıp kutsal Reform çalışmasına devam etmeye uygun olmak için... saflığını, dindarlığını ve şefkatini korumak amacıyla" evde kalıyordu. Kolay bir hayat değildi. Her sabah güne soğuk bir banyoyla başlar, ardından ısıtıcısız bir odada piyano çalışırdı; meyve, şeker, çikolata, hattâ rahat sandalyeler bile yasaktı, ama dualar zorunluydu, hattâ Victoria dönemindeki birçok evdekinden bile daha sık dua edilirdi. Çünkü Leydi Russell boğucu ölçüde, insana suçluluk hissettirecek kadar dindardı. On ikinci doğum gününde Russell'a hediyesi bir İncil'di, içine en sevdiği sözleri yazmıştı: "Kötülükte yığınları izlemeyeceksin... Ne kork ne de umutsuzluğa kapıl; çünkü Tanrın, Efendimiz nereye gidersen git seninle birliktedir." Niyet bu olmasa da, o evde Russell fiziksel ve zihinsel dayanıklılık kazandı, ama duygusal açıdan kısmen sakatlandı.

Çocukken, kendi yaşında yalnızca bir iki çocukla görüşüyordu, bunlar kuzenleri Stanley'lerdi; ağabeyi Frank'in çok sevdiği bu gürültücü, neşeli tayfa Russell'ı kendine bağlamaktan çok dehşete düşürüyordu. Evlenmemiş, nörotik halası Agatha ve mezmurlar yazan amcası Rollo ise Richmond'daki bu evde Russell'ın karakterini uygun şekilde geliştiren arkadaşlığı sağlıyorlardı. O mezar kadar sessiz evde birçok konu asla konuşulmazdı: para, seks ve özellikle de iki adamı öldürmekten akıl hastanesine gönderilen Willy Amca'nın akıbeti. Deliliğin kalıtsal olduğunun ortaya çıkabileceği korkusu tüm hayatı boyunca Russell'ın yakasını bırakmadı. Neyse ki, mürebbiyeleri ve özel öğretmenleri vardı –mürebbiyelerden bazılarına çok bağlanmıştı– onlarla daha özgürce konuşabiliyordu ve çok geçmeden entelektüel yönden umut vermeye başladı. On bir yaşınday-

ken, Frank ona matematiğin esrarlı yanları hakkında bilgiler veriyordu. Russell onun Öklid'in aksiyomlarının oldukları gibi kabul edilmesi gerektiğinde ısrar ederek onlara ait hiçbir kanıtlama vermemesinden ötürü düş kırıklığına uğradıysa da, büyülenmişti. Yeni bir dünya keşfetmişti: "Bu, hayatımdaki en önemli olaylardan biriydi, ilk aşk kadar baş döndürücüydü. Dünyada bu kadar nefis bir şey olduğunu hayal bile etmemiştim." Bir iki ay kadar agnostik bir öğretmeni olmuştu, ama Russell'ın itikatının zayıflamasına meydan vermemek amacıyla işten çıkarıldı –ama boşuna bir çabaydı, çünkü bu zeki çocuk gün geçtikçe hiçbir şeyi sorgulamadan kabul etmez oluyordu. Fakat büyükannesine böyle şüphelerini aktardığı zaman kadın ona bir tekerlemeyle sataşmakla yetindi: "Yumurta mı tavuktan çıkar tavuk mu yumurtadan."[1] Russell'ın aklında kaldığına göre, "Bu söz on beş, on altı kere tekrarlanınca artık eğlenceli olmaktan çıkmıştı". O günden sonra ahlak ve ölümsüzlük hakkındaki şüphelerini kendine sakladı, okunmasına engel olmak için günlüğünü bundan böyle Yunan harfleriyle tutuyordu.

Pembroke Evi'nde yaşamanın her şeye rağmen teselli edici yanları da vardı. Büyükbabasının kitaplığında Machiavelli, Swift, Gibbon, Byron, kendi vaftiz babası J.S. Mill ve hepsinden önemlisi şiirine her zaman bayıldığı Shelley gibi özgür düşünürleri bulabiliyordu. Dahası, evin seçkin konukları da oluyordu. Russell bir keresinde Başbakan Gladstone'u tek başına ağırlamıştı, bayanlar akşam yemeğinden sonra odalarına çekilmişlerdi. (O Görkemli Yaşlı Adam ağzını bir tek şu soruyu sormak için açmıştı: "Bu çok iyi bir porto şarabı, ama bana bunu niye bordo kadehinde verdiler?") Böyle saygıdeğer ama yaşlı ziyaretçiler daha neşeli misafirlerin yokluğunu pek de telafi edemiyordu. Russell ileride şöyle yazacaktı: "Ergenli-

1) Orijinali: "What is mind? No matter. What is matter? Never mind." İngiliz resimli mizah dergisi Punch'ta 1855'te yer alan bir tekerleme. Aslında mizahı yapılan konu, zihin-beden (mind-matter) ikiliği, (çn).

ğimden itibaren, yalnızlığın verdiği umutsuz bir bedbahtlık beni yönlendirdi, biliyordum ki bunun tek çaresi aşk olacaktı." Ama dostlarının fark ettiği gibi, hayatı boyunca asi olmuş Russell aynı zamanda İngiliz hükümetinden "onlar" değil "biz" olarak söz ederdi.

1883'te Rollo Amca evlendi ve Surrey tepelerinde Hindhead yakınlarında bir ev aldı. Russell on yedi yaşındayken, amcasını ziyaretleri sırasında, Pearsall Smith'lerle tanıştı, bunlar Friday Hill civarında yerleşmiş zengin Amerikan Quaker'larıydı[1]. Renkli bir aileydiler. Baba Robert vaizliği bırakmıştı, zira cemaatinden bazı kadınlara olan sevgisinin manevi değil cinsel olduğu ortaya çıkmıştı; karısı Hannah ise "yüzeye çıkmamış bir sadizm ile dinsel coşkunun bir karışımı"ydı, 1895'te Oscar Wilde'ı duruşmasından sonra hadım etmeyi önermişti; oğulları Logan edebiyat heveslisiydi, büyük kızları Mary ise ilk kocaşını sanat tarihçisi Bernard Berenson için terk etmek üzereydi. Ama Russell mavi gözlü, fidan gibi, yumuşak huylu, utangaç küçük kızları Alys'e âşık oldu; kendisinden beş yaş büyük, yüksek ahlaklı genç kız ABD'deki Bryn Mawr Women's College'tan mezundu. Her ne kadar bu aşka hemen karşılık vermediyse de, kendini adadıktan sonra bağlılığı gücünü hiç yitirmedi; seksenli yaşlarında hâlâ Russell'ın dönüşünü boş yere bekliyordu. Fakat o sırada Russell kendi duyguları hakkında suskunluğunu bozmadı.

1890'da –kendi sözleriyle– bu "yalnız, utangaç, erdem taslayan genç" matematik bursu ile Cambridge, Trinity College'a girdi. (Bu seçimin sebebi matematiğin "sadece hakikate değil ama üstün derecede bir güzelliğe de sahip olmasıydı –bir heykelinki gibi soğuk ve sade bir güzellik", 1907'de bunları yazıyordu.) Cambridge "sonsuz haz veren yeni bir dünya" sunmuştu. Kendisi gibi "zihinsel serüven dünyası"na meraklı başka insanlarla sabaha kadar konuşabiliyordu. Yeni tanıştıkları arasında Trevelyan kardeşlerin yanısıra (iki kardeşten biri, ileride Trinity'nin dekanı olacak tarihçi George Travelyan,

1) 1650'lerde George Fox tarafından kurulmuş mezhep, (yhn).

Russell'ın okula geri dönmesine yardım edecekti) hayranlık verici bir ahlaksal ve entelektüel dürüstlüğe sahip olan felsefeci G.E. Moore da bulunuyordu. Çok geçmeden Russell, Moore'un saygısını kazandı ama sevgisini asla kazanamadı, çünkü Moore onda insani duyguların anormal boyuttaki eksikliğini fark eden ilk kişiydi. Russell bugün de hâlâ oldukça disiplinli olan seçkin tartışma topluluğu Apostles'e seçildi, –'balina', yani sardalyeli sandviç zevkle yedikleri başlıca yiyecekleriydi– kulüp ileride Lytton Strachey ile John Maynard Keynes'in katılmasıyla kazanacağı homoerotik atmosferden henüz yoksundu. Cambridge, Russell'a genelde "bir eldiven gibi" uymuştu, çocukluğunun Hıristiyanlığından geriye kalanları da Cambridge'in neşeli ateist havası içinde üzerinden attı. Uzun süre boyunca vazgeçemediği şey ise "gerçekliğin en genel özelliklerini tüm çıplaklığıyla ortaya koyma" tutkusuydu. Platon'un mistik matematikteki önceli Pisagor'a gençliğinde duyduğu büyük hayranlık "Pisagor'dan adım adım uzaklaşma" süreci içinde yavaş yavaş ortadan kayboldu. Russell'ın entelektüel kesinlik özlemi onun daha sonraları matematiğin mantıksal bir temelini aramasındaki başlıca hazırlayıcı sebeptir.

1893'te en iyi dereceyle matematik diplomasını aldıktan sonra, o zamanlar "kurnaz kaçışlar ve usta işi hileler" halinde öğretilen bir konudan tatmin olmaması felsefeye yönelmesine yol açtı; kendi sözleriyle "Din ile felsefe arasında kalan bölge... Hiç Kimsenin Ülkesi"ydi, ertesi yıl en iyi dereceyle bir diploma daha aldı. O dönem İngiliz felsefesine Hegel İdealizmi hakimdi; bu felsefeye göre, bütün evren, hem zihin hem de madde, tıpkı jöle gibi, bir ve bölünemezdir: Bir parçasını sallarsanız bütün geri kalanı titrer. Kuşkuculuğunu yenen Russell "bir süreliğine bu felsefeye az çok inandı."

1894 yılında kendisine 20.000 pound miras kalan (o zaman için muazzam bir rakamdı) Russell bağımsızlığını ilan edebileceği parasal güce kavuştu. Önceki yaz nihayet Alys'e olan duygularını açıklamıştı. Her zaman tartıştıkları kayık gezintileri ve yürüyüşlerde

yaptığı çok ağırbaşlı kurların ardından sonunda Alys onunla evlenmeyi kabul etti –Russell kızın birçok konudaki, özellikle kadınların eşitliği üzerine radikal görüşlerini paylaşıyor, sadece onun cinsel ilişkiden hoşlanmamasına katılmıyordu. İlk kez 1894 Ocağının karlı bir gününde öpüştüler. Alys yirmi bir yaşındaki Russell'ın öpüştüğü ikinci kadındı henüz; ilki Pembroke Evi'ndeki bir hizmetçiyle olmuştu. Kısa zaman sonra, kendisi istemediği halde karşı tarafın ısrarı üzerine, kız göğüslerini öpmesine izin verdi.

Alys'in ebeveynleri nişanlanmaları konusunu şüpheyle karşıladılar, Leydi Russell'ın yaşadığı ise bu "bebek hırsızı, aşağı sınıftan maceracı kızın" sevgili Bertie'sini çalabileceği düşüncesinden duyduğu dehşetti. Hemen onların planlarını engelleyecek planlar yaptı. Russell'a ailesindeki deliliğin tarihi hakkında bir şeyler anlatması için bir doktor çağrıldı; sarsılan Russell, Alys ve kendisinin sürekli doğum kontrolü uygulayacakları yanıtını vermekle yetindi. Başka bir yaklaşım deneyen Leydi Russell, ataları gibi onun da politikaya girmesini istedi. Bu daha etkili olmuştu. Daima politika ve akademi arasında kararsızlık yaşamış Russell, üç ay kadar İngiltere'nin Paris ataşesi olmaya razı oldu. Aile onun bu uygunsuz Amerikalıya olan ateşinin birbirlerinden uzak kaldıklarında söneceğini umuyordu. Ama boşunaydı. *Fin-de-siècle*[1] Paris'inden tiksinen Russell sadece Alys ile birlikte olmayı özlüyordu. Bunun yanısıra, diplomasi işinden hiç heyecan duymuyor, istakozun balık sınıfına alınıp alınmaması gerektiği konusunda Fransız Yabancılar Şubesi'yle tartışıyordu. Alys'e yazdığı birçok mektup evlilik öncesi heyecanı ile alçakgönüllülüğün karışımıydı; 15 Ekimde şöyle yazıyordu: "Seni [Quaker'ların kullandığı zamiri benimsemişti][2] bir soyut düşünüre dönüştürmeye çalışacağımdan korkma, zaten sen yapın gereği öyle değilsin... tarih ya da ekonomi türünde okumalar yapmaya günde birkaç saatini ayırmak isteyebilirsin."

1) 1- 19. yüzyılın kapanışı. 2- dekadan, (çn).
2) 'You' yerine 'thee', (çn).

Böyle mektuplar aldığında Alys zaman zaman ağlıyordu, fakat kararlaştırdıkları gibi 13 Aralık 1894 tarihinde evlendiler –Russell ateizmini gözardı ederek, akrabalarının çoğunun kaçındığı Quaker töreniyle evlendi– ve balayılarını geçirmek üzere Hollanda ve Almanya'ya gittiler. Artık Russell temiz bir vicdanla seks yapabilirdi (zamanındaki birçok erkek gibi, evlenmesindeki en güçlü sebepler arasındaydı bu) gerçi bir yandan da Alys'in pazen geceliklerinin tutkuyu öldürdüğü kanısındaydı. Duygusal ve parasal açılardan endişe taşımayan Russell'ın 1895 Ekiminde Trinity'ye öğretim görevlisi seçilmesinden sonra bile çalışma zorunluluğu bulunmuyordu. Ama kötü alışkanlıkları arasında tembelliğe yer yoktu. Almanya'ya bir diğer gidişi, ilk kitabı *German Social Democracy*'yi yazmasına sebep oldu, kitap 1896'da yayımlandı. Daha sonraları dediği üzere, "Kitapla çok fazla ilgilenmiyordum, çünkü kendimi matematik felsefesine adamaya karar vermiştim". Fakat yapıtın Marksizm hakkındaki kavrayışı şaşırtıcı biçimde güçlüdür (Sosyal Demokratlar o dönem yarı-Marksistiler). Russell, Marks'ın ekonomi kuramlarının kusurlu olduğunu düşünüyor, ama Marksizmin asıl çekiciliğinin, onun bir (sahte-) bilimin entelektüel saygınlığını büyük bir mit ya da dinin duygusal etkisi ile birleştirmesinden kaynaklandığına işaret ediyordu –bu, Lenin ya da Stalin'in bir afişten ters ters bakmalarından onyıllar önceydi. Kitabın Alys tarafından kaleme alınan 'Almanya'da Kadın Sorunu' başlıklı bir de eki vardı, böylece kitap onların tek ortak yapıtları oluyordu.

Russell'ın politika alanındaki ileri görüşlülüğü kendini matematik ve mantık alanında yoğun çalışmalar yapmaya verdiği için, sonraki on dört yıl boyunca ikinci sırayı aldı; sözü geçen yıllar başyapıtları *The Principles of Mathematics* ve *Principia Mathematica*'nın doğuşuna tanıklık etti. Russell matematiğin yeni, bütünüyle mantıksal bir temelini geliştirmeye çalışıyordu. 1898 yılı ile birlikte Hegel Idealizmi'ni reddediyor (kendi sözleriyle "büyük bir özgürleşme hissettim,

sanki rüzgarlı bir burun üzerindeki bir seradan kaçıp kurtulmuştum"-) ve Moore'un dünyanın "bir parçacıklar yığını" olduğu yönündeki empirik görüşünü benimsemeye doğru ilerliyordu. *The Principles*'ı hızla yazıp 200.000 sözcüklük ilk taslağı 1900 yılında tamamladı, ama bunu yaparken karşısında dağ gibi entelektüel sorunlar biriktiğini fark etti, özellikle de "Russell Paradoksu"nu. (Matematiksel olmayan bir dille basitçe söyleyecek olursak, Epimenides'in şu bilmecesi paradoksun tipik örneğidir: Tüm Giritlilerin yalancı olduğunu söyleyen Giritli.)

Matematiksel mantık alanındaki bir sonraki, daha da büyük yapıtı için Russell önceleri üniversitedeki danışmanı, şimdi ise arkadaşı olan Alfred North Whitehead ile işbirliği yaptı; kitabın bir veya iki yıllarını alacağını düşünüyordu. Neredeyse on yıllarını aldı. Zaman zaman Russell'ın bütün bir günü hiçbir şey yazamadan, boş sayfaya gözlerini dikerek geçirdiği oluyordu. Nihayet 1910-13 yılları arasında, üç kitaptan oluşan *Principia Mathematica* çıktı –müsveddesi o kadar ağırdı ki, Cambridge University Press'e bir yük arabası içinde zar zor taşındı, ve o kadar dehşet verici derecede yüksek matematikle doluydu ki, ileride Russell dünyada onu ancak altı kişinin okuyup anladığını söyleyerek şaka yapmıştı. Kitap, yazarlarına beş kuruş kazandırmadıysa da entelektüel ünlerini pekiştirdi, 2200 yıl önce Aristoteles'ten beri mantık bilimine yapılmış en büyük katkı sayıldı. Her ne kadar Russell kendi "gerçek" felsefesi ile popüler yazıları arasında herhangi bir bağlantı kurulmasını yergi ile karşılasa da, sosyal ve politik alanlarda bir eleştirici olarak otoritesi, önünde sonunda bu anıtsal yapıtlar üzerine dayanıyordu, bunları ancak bir iki kişi okumuş olsa bile. Ne de olsa Nobel Ödülü'nü, 1930'larda Hearst gazetesi için yazdığı "Kimler Dudak Boyası Kullanabilir?" ve "Sosyalistler İyi Purolar İçmeli mi?" gibi yazılarla kazanmamıştı. Şimdi artık kendini hemen hemen tüm insan sorunları üzerine bir şeyler söyleyebilecek nitelikte hissediyordu.

İlk popüler yazıları arasında 1902'de İtalya'da Berenson'larla (Mary, Bernard Berenson ile evlenmiş olduğu için artık akrabaydılar) birlikte kalırken yazdığı *A Free Man's Worship* de (Özgür İnsanın İbadeti) bulunuyordu, denemeyi "dindar olmayanlar için entelektüel açıdan kabul edilebilir bir teselli sağlaması niyetiyle" yazmıştı. Yazının görkemli, lirik tonu bir yandan Berenson'ın pateresk[1] üslubunu taklit ederken ("Kişisel mutluluğu elde etmek için çabalamaktan vazgeçmek, geçici arzuların verdiği heyecandan kurtulmak, bengi şeyler için tutkuyla yanmak... özgür insanın ibadeti işte budur), bir yandan da Russell'ın kendi yaşamındaki ızdırabı da gösteriyordu. Entelektüel kariyeri çiçek açarken, duygusal yaşamı solmuştu. Whitehead ile kendisinden daha genç olan, güzel ve hayat dolu karısı Evelyn, Grantchester'da yaşıyorlardı, Russell, Cambridge'deyken onları sık sık ziyaret ederdi. Bir gün evlerinde mistik bir deneyim yaşadı. 1901 yılında, bir okuma matinesinde Euripides'in *Hippolytus*'unu dinledikten sonra eve geri döndüğünde Evelyn'i kalp krizi geçirirken buldu:

> Şiddetli bir acıyla kıvranırken herkesle bağlantısını kesmiş gibiydi, o zaman ansızın üzerime her bir insan ruhunun tek başına olduğu hissi çöktü... Zemin sanki birdenbire altımdan kaydı ve kendimi tamamen başka bir bölgede buldum... İçimin güzellikle ilgili yarı-mistik duygularla... ve insan yaşamını katlanılır kılacak bir felsefe bulmak için neredeyse Buda'nınki kadar derin bir arzuyla dolduğunu hissettim.

Russell, Evelyn'e beslediği, ifade edilmemiş olsa bile, tutkudan asla uzak olmayan duygularından söz etmiyordu. Alys'e olan aşkının yerini bu duygular almıştı. "Bir öğleden sonra bisikletle dolaşmaya çıkmıştım; birdenbire fark ettim ki artık Alys'e âşık değildim. O âna dek, ona olan aşkımın azalacağını bile düşünmemiştim. Bu-

1) Victoria İngiltere'sinde yaşamış, sanat için sanat yaklaşımını savunan yazar, sanat eleştirmeni Walter Pater'ın adından, (çn).

nu anladığımda ortaya çıkan sorun son derece ciddiydi," diye anlatır *Otobiyografi*'sinde –göründüğünden çok daha içtenliksiz bir yapıttır. Bisiklet gezintisi sırasında farkına varılan bu duygu değişikliğini birçok kimse ikna edici bulmamıştır, ama artık evlilik her iki taraf için de katlanılmaz hale gelmişti. Alys'in yanında olmayı gün geçtikçe daha çekilmez bulan, bu duygusunu kontrol altına almaya çabalayan Russell onunla cinsel ilişkisini kesmişti –denediğinde iktidarsızlık yaşamış gibi görünüyor– ve ondan mümkün olduğunca kaçıyordu. Halen otuzlarındayken on yıl boyunca bekarlığın ve duygu dünyasındaki kuraklığın sıkıntısını çekti, ancak çalışmak akıl sağlığını koruyor ve intihar etmesini önlüyordu.

Alys de son derece mutsuzdu. Ölmeyi istiyordu, göğsündeki bir kitlenin kanser *olmadığını* öğrendiği zaman perişan olmuştu. Russell ona karşı acımasızca, duygusuzca dürüst davranıyordu, çünkü ona göre bir felsefeci böyle olmalıydı. "Ertesi gün Alys [zorunlu bir 'dinlenme kürü'nden] geri döndü, açık sorusuna verdiğim açık yanıt aşkın öldüğüydü; ve sonra ben bitişik odada masamda çalışırken, onun yatak odasında bağıra bağıra, yürek paralayıcı hıçkırıklarla ağlaması... Ah, ne acı bir durum! ... Onu hıçkırıklarıyla başbaşa bıraktığım için kalbim her geçen dakika nasıl da katılaşıyordu!" diye yazıyordu duygusuzca.

Russell politikaya olan ilgisini yitirmemişti, evliliğin getirdiği acılardan kaçışı politikada buluyordu. Görüşleri sosyalist olmaktan çok liberal kalmakla birlikte, uzun zamandır arkadaşları olan Beatrice ve Sidney Webb çiftinin sosyalist olmalarından ötürü zamanla Fabian'cıların yoldaşı haline geldi. 1907'de Parlamento'da kadınlara oy hakkını hararetle savundu, yürüttüğü seçim kampanyası sırasında ortaya sıçanlar salınmış, Alys'e yumurtalar fırlatılmıştı; sonuçta Russell, Wimbledon'dan meclise giremedi. Bazıları onu politikada kullanmanın "odun yarmak için ustura kullanmaya" benzediğini düşünseler de, 1910'daki Genel Seçim'de yine tüm enerjisiyle

kampanyada yer aldı, bu kez gösterişli aristokrat Leydi Ottoline ile evli olan ve görüşlerini paylaştığı liberal Philip Morrell'in destekçisiydi. Ottoline ve Russell birbirlerini bir süredir arkadaş toplantılarından tanıyorlardı, Ottoline Eylül 1909'da günlüğüne şöyle yazıyordu: "Bu kadar çekici, ama bu derece ürkütücü, çok hızlı ve keskin görüşlü ve muazzam boyutta entelektüel başka birisiyle daha tanıştığımı hiç sanmıyorum." Russell onun ata benzeyen yüzünden ve güzel saçlarından, ve ayrıca, "aşırı" pudra ve parfüm kullanmasından söz etse de, kadın ilgisini çekiyordu.

1911'in Martında Paris'te yapılacak bir konferansa giderken Londra'da Morrell'lerin evinde akşam yemeğine kalmıştı. Philip evde değildi. Diğer konukların ayrılmasının ardından Ottoline ile saatlerce sohbet ettikten sonra "uzun süredir zaptettiğim duygularım bir su bendinin patlaması gibi birdenbire boşandı. Karşı konulmaz ve tutkulu bir şekilde kendimi âşık olmuş buldum." Ottoline'a göre ise "onun üzerime akıttığı tutku seli için kesinlikle hazır değildim... Sanki [Russell] mezardan kalkmış gibiydi... Kafam durmuştu, ama duygularımdan emindim." Ertesi gün Paris'e gittiği trende Russell ona 2000 mektubundan ilkini lirik bir dille yazdı, ayrıntılı mektubunda sadece aşkını değil, Wittgenstein gibi insanlarla olan ilişkilerini de anlatıyordu.

Ottoline onun en büyük, en zorlu âşığıydı. Ufak tefek felsefecinin yanında kule gibi yükselen boyu taktığı kocaman şapkalar, eşarplar ve romantik giysilerle daha da vurgulanıyordu. İçlerinde Bloomsbury zümresinin de bulunduğu sanat ve edebiyat dünyasından konuklar arasında yaşıyor, 1915 yılından beri Oxfordshire'daki Garsington Malikanesi'nde misafirlerini savurganca ağırlıyordu, Lytton Strachey de onun yüksek ökçeleri etrafında sendeleyerek dolanırdı. Birçok konuğu onun cömertliğini kendilerini besleyip pohpohlamış eli ısırarak ödüyorlardı –D.H. Lawrence *Âşık Kadınlar*'da, Aldous Huxley *Those Barren Leaves*'te (Çıplak Dallar) onu alaya aldılar. Ottoline hiç kuşkusuz ezici karakterde biriydi. Russell'a göre ise

bir kurtuluştu, ilk başlarda neredeyse saat başı yazdığı mektuplarında bu açıkça anlaşılır: "Ah, başıma gelen, senin için yanıp tutuşuyorum. Sanki yarın, öpüşünün hazzından sağ çıkamayacak gibi hissediyorum... Nereye gidersem gideyim, ne yaparsam yapayım hatırlanan bir müzik gibi hep benimlesin... Nerede olursam olayım aşkının parlaklığı dünyayı benim için aydınlatıyor." Ottoline hiç bu kadar şaşkına dönmemişti. Russell'ın kızı Kate'in sözleriyle, "[Ottoline] onunla alay ediyordu. Kendisini güzel nesneler ve nefis parfümlerle donatıyor, bunlar onun [Russell'ın] duyularını güçlü bir şekilde etkiliyor ve bir zamanlar bu gibi şeyleri hiç onaylamadığını unutuyordu... Ottoline onun diğer sevgililerinden farklıydı, çünkü [Russell] ona karşı hayranlıkla karışık bir korku hissediyordu."

Ottoline o sıralar ressam Henry Lamb ve sanat eleştirmeni Roger Fry ile gönül ilişkilerini sürdürüyor (zira kadın sanata tapardı), bu arada hoşgörülü kocasıyla cinsel ilişkisi de devam ediyordu. Ottoline'ın, kızı dahil her şeyi terk edeceğine dair Russell'ın beklentisi boşa çıktı. Hiçbir şekilde Russell kadar benmerkezci olmasa da hemen hemen onun kadar güçlü bir iradeye sahip olan Ottoline evliliğini bozmadı. O kadar çok bakımdan Russell'ın zıttıydı ki, aşkları sorunlarla karşı karşıya kalıyordu. Bunlardan biri de, Russell arzuyla titrerken Ottoline'ın onu fiziksel açıdan çok çekici bulmamasıydı. Yakışıklı sayılamayacak –sıska, orta boylu ve büyük burunlu– Russell'ın o sıralar keskin bir ağız kokusu vardı. Ancak, zekası kadını büyülüyordu –zaten ilişkileri çoğu kez yüz yüze değil, mektuplarla yürüdüğüne göre, bu anlaşılır bir şeydir.

Aralarındaki büyük bir fark da dindi. Çocukken dindar bir Hıristiyan olan Ottoline mistik eğilimli biri olarak kaldı; Ottoline'ın adlandırmasıyla, "mantık makinesi gibi bir zihne" sahip Russell'ın böyle bir durumu kabullenmesi güçtü. Yine de Ottoline'ın karşısında normal bir âşık gibi davranıyor, o gelene kadar dakikaları sayıyor, ayrılırlarken ızdırap çekiyordu. Muhtemelen zihnindeki Rus-

sell için Aldous Huxley'nin bulduğu "Düşük uçkurlu yüksek entel" deyimi bu seferlik uygunsuzdu. Russell şiir ve müziğin verdiği hazları da yeniden keşfediyordu. Hattâ felsefeyi bırakıp romancı olmayı bile düşündü. Ancak, roman denemesi *The Perplexities of John Forstice* (John Forstice'ın Kafa Karışıklığı), edebiyattaki yetersizliğini gösterince bu işten vazgeçti. 1912'de Home University Library için yazdığı 'bir şilinlik'[1] *Felsefe Sorunları* çok daha başarılıydı. Şu soruyla başlıyordu: "Hiçbir aklı başında insanın şüphe duyamayacağı kadar kesin olan herhangi bir bilgi var mıdır? İlk bakışta güç görünmeyen bu soru gerçekten de sorulabilecek en zor sorulardan biridir." Bu ince kitap, başka felsefi konular arasında, Russell'ın büyük yapıtlarının gerisindeki gerçek güdüyü, onun kesinlik arayışını popüler bir dille ama önemsizleştirmeden ele almayı beceriyordu.

Ekim 1911'de Cambridge'te hassas ve sinirli yapıda genç bir Avusturyalıyla tanıştı, nasıl ki Ottoline hayatını değiştirmişse bu genç de yapıtını değiştirecekti. Manchester'da mutsuz bir şekilde mühendislik okuyan Ludwig Wittgenstein, Russell'ın *Principles of Mathematics*'ini okuyunca birden etkisi altına girmişti. Alman felsefeci Gottlob Frege'nin tavsiyesi üzerine Russell'ı bulmaya çalışmıştı, ama endişeli bir kararsızlık içindeydi. Felsefe uğruna mühendisliği bırakması çok güçlü bir işadamı olan babasını kızdıracaktı. İlk başta Russell ona kendisini eğlendiren bir küçümseme ile davrandı –"Aklın ve mantığın bütün saldırılarına karşı zırhla kaplı biri. Onunla konuşmak gerçekten zaman israfı," diye yazıyordu Ottoline'a. Ama bu çok geçmeden takdire dönüşecekti. "Bir edebiyat ve müzik âşığı... ve gerçekten zeki olduğunu *düşünüyorum*." Viyana'da geçirdiği Noel tatili sırasında Wittgenstein, Russell'ı dehası konusunda ikna ettiği bir makale kaleme aldı. Kısa süre sonra Russell şöyle yazıyordu: "Onunla tartışırken zihnimi *sonuna dek* zorluyor,

1) "Shilling shocker". Geç Victoria İngiltere'sinde, 1 şiline satılan kısa romanlara verilen genel ad. (çn).

onunkine ancak yetişebiliyorum... Onu seviyorum ve benim çözmek için fazla yaşlı olduğum [henüz kırk yaşında değildi] sorunları onun çözeceğine inanıyorum. Çok güçlü bir kuramsal tutkusu var... Şunu veya bunu kanıtlamayı değil, şeylerin gerçekte nasıl olduklarını keşfetmeyi istiyor." Wittgenstein'ın *Principia*'nın estetik güzelliğini takdir etmesi onu çok etkilemişti, bu çok nadiren aldığı bir tepkiydi. 1912 Haziranı geldiğinde, Cambridge'e giderek Wittgenstein'ın kız kardeşi Hermine'ye, "felsefede bir sonraki büyük adımın kardeşiniz tarafından atılacağını sanıyorum," diyebiliyordu.

Wittgenstein, Russell'ın koruması altında olmaktan çıkıp onun neredeyse öğretmeni olmuştu –1913'te başladığı yeni kitabı *Theory of Knowledge* (Bilgi Kuramı) üzerine çalışırken Wittgenstein'ın eleştirisinden sonra kitabı yarıda bırakması Russell'ın da bu gerçeği aslında kabul ettiğini düşündürür. İleride şöyle yazıyordu: "Haklı olduğunu görüyordum... bundan böyle bir daha felsefede köklü bir çalışma yapmayı umamazdım." 1920'de Wittgenstein'ın *Tractatus*'unu okuduğunda bu kanısı iyice pekişti. Russell'ın sunuş bölümünü yazması kitabın yayımlanmasında kolaylık sağlamıştı, her zamanki gibi gerçeği nezakete tercih eden Wittgenstein ise yazıdaki kavrayış eksikliğini şiddetle eleştirdi.

Böyle açık fikirliliklere entelektüel cömertliğin göstergesi desek bile, belki de bunlardan doğan kaybını karşılamak için Russell'ın başka bir alandaki davranışları hızla kötüleşiyordu. Ottoline ile yaşadığı aşk, uzun zaman boyunca baskı altına alınmaktan denetlenemez hale gelmiş bir libidoyu serbest bırakmıştı, ama şimdi karşı taraf ilişkilerinin büyük ölçüde platonik olmasını istiyordu. Bu pek de çekici değildi, ve Russell bir dizi ilişkiye girmeye başladı. 1914 baharında konferanslar vermek üzere gittiği ABD'de genelde olumlu bir izlenim bıraktı. Ama Harvard'da felsefe okuyan genç T.S. Eliot'ta bıraktığı izlenim, bilgeden çok şehvet düşkünü olduğu yönündeydi. Eliot, Russell'ı şu satırla ölümsüzleştirdi:

Salıncaktaki Leydi'yi ağzı açık seyreden
çalılar arasındaki Priapus[1]

ABD'deki yaşamı son derece hafife almasına rağmen (çünkü Harvard "albenisiz bir yer"di) hiç değilse bir tane Amerikalıdan hoşlandı. Russell'ın Chicago'daki ev sahiplerinin kızları olan ve Bryn Mawr'dan ve Oxford'dan mezun yirmi sekiz yaşındaki Helen Dudley seks peşindeki felsefeciye âşık oldu. Cinsel ilişkiye girdiler, Helen artık nişanlı olduklarını sanıyordu, oysa Russell, Alys ile hâlâ evliydi. Russell kızı kendisinin arkasından İngiltere'ye gelmeye teşvik etti –o günlerde ucuz ya da kolay bir yolculuk değildi– ama Helen Londra'ya geldiği sırada Russell, Ottoline ile ilişkisini yeniden alevlendirmeye çalışmaktaydı. Helen'in çok az parası olduğu için, Russell onun Morell'lerle kalmasını teklif etti. Başlangıçta Helen onun Ottoline ile ilişkisinden habersizdi, Ottoline ise kendisini ürkek rakibine göz kulak olmak zorunda kaldığı bir durumda buldu. Russell tek istediğinin "özel hayatındaki bu berbat karmaşadan paçayı kurtarmak" olduğu itirafında bulunur. Fakat, Ottoline'a Helen ile arasındaki her şeyin bittiğini söylemesine rağmen, onunla cinsel ilişkisine devam ediyordu, kız ise Ottoline'a güvenerek içini açmıştı. Helen, Russell'ın Bloomsbury'deki dairesini basıp Ottoline ile felsefecinin içeride oldukları sıralarda kapısını yumruklayacaktı. Russell sadece bir kez kapıyı açmıştı (ona bir bardak su vermek için) ama içeri girmesine asla izin vermedi. Sonunda Helen Amerika'ya döndü, orada bir sinir krizi ve ardından da felç geçirip çıldırdı. Russell *Otobiyografi*'sinde kısaca, "onun kalbini kırdım," der.

Fakat Ağustosta Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte genel bir nefret duygusunun ortalığı kaplaması yüzünden özel tutkular kısmen gölgede kaldı. Önceden barış içinde yaşayan halkın birdenbire Almanların kitle katliamının ateşli taraftarlarına dönme-

1) 1- Doğurganlık tanrısı 2- Fallus, (çn).

si (bunlar arasında şimdi köpek Beşinci Kolcular kadar korkulan daha başka küçük köpekler de vardı) Russell'ı şaşkına çevirdi ve insan doğası üzerine görüşlerini sonsuza dek değiştirdi. Alman kültürüne hayran olduğundan, önce savaşın İngilizlerin büyük çoğunluğu tarafından desteklendiğine inanamadı. Ama söz konusu büyük çoğunluk eski dostları Whitehead ile birçok Trinity üyesini de içeriyordu, Trinity College'daki öğretim üyeliğinden 1916 yılında atıldı.

O sıralar Russell, Zorunlu Askerlik Karşıtı Birlik için çalışıyor (zorunlu askerlik 1916'da yürürlüğe girmişti) ve Birlik'in dergisi *Tribunal*'ın editörlüğünü yapıyordu. "Katledilecekleri Somme'ye gitmek üzere kafileler halinde gemilere binen genç askerleri seyrediyordum... acı veren bir şefkat hissettim... ve kendimi garip bir acı evliliğinde gerçek dünyayla birleşmiş buldum," diye yazıyordu, böylece tutumunda köklü bir değişiklik yapmış oluyordu. 1916 yılının başlarında sekiz konferans verdi; *Principles of Social Reconstruction* (Toplumun Yeniden Yapılanmasının İlkeleri) adı altında yayımlanan bu konuşmalar sadece savaşı değil ama devletin rolünü, akıl karşısındaki içgüdüyü (içgüdüyü eskisinden daha çok vurgulamaktadır) eğitimi, evliliği ve aileyi ele alır. Bunlar onun en güzel yazılmış ve kavrayışı en yüksek yazıları arasındadır. Şimdi kapitalizmi de nasyonalizmi de bir savaş sebebi olarak düşünüyor, sosyalist bir dünya yönetimini savunuyor –ama kendinden beklendiği üzere bunun nasıl gerçekleştirilebileceğine dair hiçbir ipucu vermiyordu– ve hem İngiliz hem de Alman donanmasının yerini uluslararası bir kuvvetin alması önerisinde bulunuyordu, bu görüş milyonlarca insanı öfkelendirmişti. *Spectator*'da yayımlanan ve kitabı "baştan sona zararlı" diye suçlayan barut gibi bir eleştiri Russell'ı keyiflendirmişti.

Kampanya düzenlemekte beklenmedik yetenekler sergileyerek hükümetin en önde gelen eleştiricisi oldu, gerçekten hapse girmek istiyordu. 1916 yılında, askere gitmeyi reddeden birini savunan bir bildiri kaleme almış olduğunu itiraf etti. Hüküm, ya para cezası

ödemesi ya da hapse girmesi yönündeydi –ödemeyi reddederek Ottoline'a, "bu tam istediğim şey," dedi. Mahkeme bunun yerine mallarına el koyma emrini verdi, ama bütün kitaplarını arkadaşları satın alıp ona geri verdiler. Bununla birlikte, hareketleri gittikçe kısıtlanıyordu –ABD'ye ya da İngiltere'nin bazı bölgelerine gidemiyordu. Tüm bunlar onu savaş karşıtlarının kahramanı haline getirdi, fakat gerçekte hapsedilme sebebi neredeyse önemsizdi.

1917 yılının Noel'i için Garsington'da kalırken, şakayla karışık, Avrupa'ya ulaşan Amerikan birliklerinin İngiliz grevcilere karşı kullanılabileceği önerisini dile getirdi, bu saçmalığı *Tribunal*'da da tekrarladı. Bu sefer 'Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri' zarara uğratmakla yargılandı ve altı ay hapse mahkum edildi. Ama torpili sayesinde, siyasilerin kaldığı daha rahat bir bölüme hapsedildi; bir başka mahkumun temizlediği kendine ait bir hücresi vardı ve tartışmalara yol açmayacak konular üzerine yazabiliyordu. (Kardeşin kardeşle savaşı dediği şeye karşı çıkmakla birlikte, tam anlamıyla pasifist de değildi. Savaşların bazen zorunlu olabileceğini –örneğin, İngiliz ve Amerikan iç savaşları gibi– veya Kuzey Amerika yerlilerinin yok olmasına yol açan, dolayısıyla da Batı uygarlığının yayılmasını sağlayan türde savaşların en azından savunulabilir olduklarını kabul ediyordu. Batı uygarlığının insanlığın en büyük başarısı olduğu kanısındaydı, o zamanlar bu rağbet gören bir görüştü.)

Cezaevinden çıktığı sırada savaş bitmek üzereydi. Ateşkes Günü'nün kutlanması sırasında yaşanan cümbüşün içerisinden geçerken Russell daha da yalnız hissediyordu. Kırk altı yaşındaydı, ne işi ne ailesi vardı, sorunu bundan sonra ne yapacağı idi –ve kiminle yapacağı. Ama savaş yılları tam anlamıyla bekar hayatıyla geçmiş sayılmazdı. 1915'te şair Eliot'ın karısı Vivien ile tanıştı ve görünüşe göre onu baştan çıkardı. Henüz yeni evli olmalarına rağmen, Eliot'ın çok fazla para sıkıntısı çekmesi yüzünden ilişkileri şimdiden zor durumdaydı. Russell para konusunda onlara yardımcı oldu –olağanüstü

cömert olabiliyordu– ve sonra (kesinlikle karşılık olarak değil) Vivien ile cinsel ilişkiye girdi, Eliot karısını hiçbir kaygı taşımadan Russell'ın korumasına bırakmıştı. Hattâ Eliot evden uzakta olduğu zamanlar Eliot'ların Londra'daki dairesinde yaşıyor, Ottoline'ın dediğine göre, Vivien'a "ipek iç çamaşırları ve çeşit çeşit budalaca şeyler" satın alıyordu. Vivien son derece çekici bir kadındı –Aldous Huxley onu "insan kılığındaki tahrik" diye betimliyordu– ama zihinsel açıdan değilse de duygusal açıdan dengesiz biriydi. Graham Greene'nin, "Bayan T.S. Eliot'ın deliliği Bertrand Russell'ın onu baştan çıkarıp ardından terk etmesinden kaynaklanıyordu," demesi fazla kolaya kaçmaksa da, Russell ondan sıkıldığında birdenbire biten ilişkileri Vivien'ın kırılgan zihin sağlığında olumlu etki yapmış da olamaz. Vivien son on sekiz yılını, iradesi dışında, erkek kardeşi ve kocası tarafından bir akıl hastanesine kapatılmış olarak geçirdi.

Russell'ın, Colette O'Neil takma adını almış bir aktris olan Leydi Constance Malleson ile yaşadığı çok daha ciddi bir gönül bağı vardı –ilk başlarda Vivien ile olan ilişkisi ile aynı zamana denk gelmiş ve Ottoline da henüz duygusal resmin dışına çıkmamıştı. Yumuşak başlı bir kocaya sahip bir başka aristokrat güzel olan Colette büyük bir erotik çekiciliğe sahipti, ama çoğu kez başka sevgilileri de oluyordu. Russell kızgınlıkla, "Colette'in aynı anda birden fazla kişiye âşık olma yeteneği şaşırtıcıydı," diye yazıyordu; ama onyıllar boyunca görüşmeye devam ettiler, zaman zaman ilişkilerini yeniden canlandırdılar.

Şimdi artık ellisine yaklaşan Russell'da çocuk özlemi dayanılmaz hale geliyor, çocuklarının annesi olacak birini arıyordu. Sonunda seçtiği kadın Cambridge'te akademisyen olan Dora Black oldu: Zeki, kararlı, kendisinden yirmi iki yaş genç ve sosyalistti. Evlilik düşkünü olmadığı halde gerçekten çocuk *istediğinden*, Russell evlilikte ısrar edince teklifi kabul etti –Russell'ın başka şeylerin yanısıra soyadını sürdürme isteği de söz konusuydu, gerçi Dora da kontes olma umudu-

nu ağzından kaçırmıştı. O zamanlar hiç alışılmadık biçimde açık bir evlilik olacaktı. "Ikimiz de evliliğin ufak tefek gönül maceraları ile bağdaşabileceğini düşünüyorduk... bunu yazıya geçirdiğimiz bir anlaşma yaptık... Ama benden olmayan bir çocuk yapacak olursa boşanmamızı şart koştum," diye yazıyordu. Her zaman ikna edilebilir biri olan Alys, boşanma davası açmayı kabul etti ve Dora ile Russell 27 Eylül 1921 tarihinde evlendiler.

O tarihten önce Russell hem Rusya hem de Çin'e gitmişti. Çin'de bir yıl boyunca ders verdi ve o dönem ciddi bir tehdit altında olsa da Çin'in eski, kentli, aristokratik kültürüne âşık oldu. Bolşevik Rusya hakkındaki duyguları ise tamamen farklıydı. 1917'deki her iki devrimi de memnuniyetle karşılamış, 1920'de ihtiyatlı bir iyimserlikle Rusya'ya gitmişti; ayrılırken ise tiksinti duyuyordu. Lenin ile bir saatlik bir görüşme isteği kabul edilmişti, bu konuda şöyle diyordu: "Tarzında ya da tavrında onun o kudretli adam olduğunu gösteren hiçbir şey görmedim... Bol bol gülüyor; ilk başta gülüşü sadece dostça ve şen geliyor, ama yavaş yavaş bu gülüşü acımasız buluyorsunuz." Mal sahiplerinin en yakın ağaca asılmaları haberleri karşısında Sovyet liderinin duyduğu sevinci paylaşamıyordu. Rusya'dan ayrılır ayrılmaz Ottoline'a, "Bolşevizm, Çar'ınkinden daha ayrıntılı ve daha korkunç bir casusluk sistemine sahip kapalı bir tiranlık büroksasisi, ve küstah ve zalim bir aristokrasi," demişti. Russell'ın Rus Komünizmini reddetmesi kırk yıl boyunca onun dünya görüşünde baskın bir yer tuttu –o dönem Batılı entelektüeller arasında bu istisnai bir şeydi ve büyük bir saygıyla Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden Dora'nın da paylaşmadığı bir kanıydı.

Kasım 1921'de doğan ilk çocuğu John, Russell'ın içini atalarınınki gibi bir baba sevinci ile doldurdu –eski bir aristokrat âdetini canlandırarak, üstü açık bir arabayı Londra'nın etrafında sürerek karısı ve yeni doğmuş bebeğini herkese gösterdi. Fakat Russell, Modern Çağ'da çocuk yetiştirme konusunda katı düşüncelere sahipti.

Rousseau'nun *Emile*'ini reddediyor, Ivan Pavlov ile Montessory'nin fikirlerinden etkileniyordu. Ne yazık ki, çok daha etkili bulduğu kişi Amerikan davranışçısı J.B. Watson'dı, 1926 tarihli *Eğitim Üzerine*'de söz konusu düşünürün fikirleri hakimdir. Kitapta şöyle der:

> ... karakter eğitimi doğum anında başlamalıdır ve anneler ile cahil dadıların uyguladığı şeylerin çoğunun tersinin yapılmasını gerektirir... Tüm anneler çocuklarının uyumasını diler, çünkü uyku hem sağlıklıdır hem de bir ihtiyaçtır... Belli teknikler geliştirmişlerdir: beşiği sallamak ve ninni söylemek. Konuyu bilimsel açıdan araştıran erkeklere ise bu tekniğin her bakımdan yanlış olduğunu... kötü alışkanlıklar yarattığını keşfetmek kalmıştır. Bebekler yetişkinlerin zannettiğinden çok daha kurnazdır; eğer ağlamanın iyi sonuç doğurduğunu görürlerse, ağlayacaklardır... Bu reçetelerden bazısı sert görünebilir, ama deneyim bunların çocuğu sağlıklı ve mutlu kıldığını gösteriyor.

Yıllar sonra Kate Russell merakla soracaktı: "Kimin deneyimi?" "Bebek ya da anne olarak benim deneyimim değil." 1923'te doğan, Russell'ın ikinci çocuğu Kate çoğu kez ihmal edilen küçük çocuk olduğunu hissetti, ama aslında iki kardeşten daha dayanıklısı olduğu görüldü.

Bu tür karakter oluşturma girişimlerine rağmen, çocukların ilk yılları çoğunlukla mutluydu; yaz mevsimleri Cornwall'da deniz kıyısındaki bir ev olan Carn Voel'de geçirilirdi, Kate ileride buraya Cennet Bahçesi diyecekti. O evde Russell sabahlarını makale ve kitap yazarak değerlendirirdi. (Kendine kalan mirası Eliot'lara ve başkalarına bağışlamıştı.) *The ABC of Atoms* (Atomların ABC'si) gibi bazı kitaplar derin bilgisinin olduğu konuları popülerleştirerek anlatıyordu; *Eğitim Üzerine* gibi olanlarsa içgörüden çok kibir sergiliyordu. Hiçbir şeyi asla silmemiş Kate'in belleğine göre, Russell aceleyle yazıyor, "kusursuz el yazısıyla arı arda sayfaları dolduruyor"du.

Öğlenleri kumsalda geçiyor, "denizin, kayaların, güneşin ve fırtınanın verdiği hazları öğrenen iki tane sağlıklı ve mutlu çocuğu seyretmenin vecdiyle" sevinçten uçuyordu. Bunlar yaşamının en mutlu anları arasındaydı. Ama burada bile "korkusuz bir özgürlük içinde yetişen bir kuşak" yaratma konusundaki araştırmasından vazgeçemiyordu. John'un denize karşı çocukça korkusunu yenmek için davranışçı tekniklere girişiyordu. "Yaklaşık iki hafta her gün tüm mücadelesine ve korkusuna rağmen onu boynuna kadar denize soktuk. Gün geçtikçe çırpınmaları ve korkusunun azaldığını gördük... Korku tamamen yok olmadıysa da, gurur korkuyu kısmen bastırıyordu," diyordu övünçle. Kate ise daha ileride şöyle diyecekti: "Babam çok müşfik bir adamdı, fakat eğitim yöntemi çocuk zihnine acımasız saldırılarla dolu görünüyordu."

Çocukları büyürken Russell'lar kendi ilkokullarını kurmaya karar verdiler –bir felsefeci için garip bir iş, ama Russell'ın o günkü ütopyacılığının mantıksal bir sonucu. Ağabeyi Frank onlara Sussex Downs üzerindeki Telegraph House'ı kiraladı; çocuklarına duygusal gereksinimlerin entelektüel gelişime feda edilmeyeceği bir eğitim vermeyi umarak 1927'de oraya taşındılar. Fakat tam da umduklarının tersi gerçekleşti. Kuledeki odalardan birine yerleşen Russell tarih, matematik, bilim veya din konuları üzerine konuşarak genç dinleyicilerini büyülüyordu. Küçük çocuklarla bile şaşırtıcı biçimde iyi bir entelektüel iletişim kurabiliyordu ve çoğunlukla geleneğe aykırı olan öğretmenler seçtiğinden Telegraph School'da öğretim standardı genel olarak mükemmeldi. Ama Russell idari işlerde ve çocuk davranışlarındaki çirkin gerçekle baş etmekte yararsız kalıyordu.

Kate "yalnızca çocuklardan biri olarak hiçbir özel konumu olmadığını, nedensizce mutsuz hissettiğini" anımsıyordu, ama ağabeyi daha da çok ızdırap çekiyordu. Önü alınmayan bir zorbalık ve alaycılık John'u isteri nöbetlerine ve ardından daha kötü bir belirti olan suskunlaşıp içine kapanmaya sürüklüyordu –yaşına göre ufak

tefekti ve diğerleri onu ebeveynlerinin gözdesi olarak görüyorlardı (bu haksız bir kanıydı). İleride Russell'ın itiraf ettiği gibi, "Çocukları özgür bırakmak, güçlünün zayıfı korkudan sürekli titrettiği ve mutsuz ettiği bir terör saltanatı kurmaktı". Russell çocukların özgürleşmesinin önderi olacağını umuyordu, oysa kendini başöğretmenlik gibi nefret uyandırıcı bir role soyunmak zorunda buldu. Art arda başka okullardan kovulduktan sonra ancak Telegraph School'a gelen birçok çocuk dertten başka bir şey değildi. Daha sonra on yıl boyunca okulu tek başına devam ettiren Dora her bakımdan daha kararlı ve daha acımasızdı. Hava nasıl olursa olsun, çocukların yatakhane pencereleri açıkken uyumalarında ve ikiden fazla battaniye kullanmamalarında ısrarlıydı. Tahmin edileceği üzere, çocuklar sık sık hastalanıyorlardı, 1929 yılında John az daha ölüyordu.

Öğrencilerden alınan ücretler Telegraph School'u idare etmeye yetmeyince, Russell bir yandan yazılarını yazarken bir yandan da yine konferans gezilerine yöneldi. Ama yine de okul, çok ünlü kurucusuyla ve etrafta hoplayıp sıçrayan çıplak çocuklarla çok geçmeden herkesin dilindeydi. Bir araştırmacı gazetecinin, ona ön kapıyı açan çıplak bir çocuğun Tanrının olmadığını söylediği zaman, "Aman Tanrım!" diye çığlık attığı anlatılır. Öğrenciler arasında seks yaşandığına dair dedikodular yaygın, ama asılsızdı. Asıl söylenecek şey, Russell'ların evliliklerindeki gerginliklerin gitgide artıyor olduğuydu. 1924 yılında Russell ABD'de bir konferans gezisindeyken, Dora da kendi politik kariyerini şekillendirmeye başlamıştı. Russell 1914'ten sonra geçici olarak bağlandığı İşçi Partisi'nden iki kez seçime katılmıştı. Şimdi ise Dora yine kazanılamayacak olan Chelsea'den seçime katılıyor –Bertrand'ınkinden daha fazla oy topluyordu– ve kampanyayla uğraşıyordu, başlıca amacı o sıra hâlâ yasal olmayan doğum kontrolüne destek kazanmaktı. Bu işler arasında, başlıca inançlarından biri serbest aşk olan, İşçi Partili eylemci Roy Randall ile tanışıp onunla cinsel ilişkiye başladı.

Russell'ın öfkeli kıskançlığına rağmen, ilk başta büyük acılar yaşamadılar. 1925 yılında, Dora ile birlikteyken iktidarsızlık yaşamaya başlamıştı, sebep fiziksel bir bozukluk değil, ona karşı hissettiği ateşin sönmesiydi. Bunun üzerine romantik bir çekiciliğe sahip genç İsviçreli öğretmenle ilişkiye başladı; bütün diğer personel de bu davranışı örnek alınca, Telegraph House'taki yatak odalarının kapıları bütün gece açılıp kapanmış olmalı. Fakat Russell'lar çocukları uğruna evliliklerini sürdürmeye çalıştılar. *Evlilik ve Ahlak*'ta (1929) Russell, "zina bence boşanma sebebi olmamalı," diye yazıyordu, ve evlilikleri yıkan şeyin sadakatsizlik değil, kıskançlık olduğu yönündeki ilkesine layık davranmaya çalışıyordu (Rastgele cinsel ilişkiyi övmemekle birlikte, kitap, Hıristiyanlığın cinsellikle ilgili tutumlarına saldırır ve evlilikdışı ilişkilerin evlilikteki uyuma yardımcı olduğunu ileri sürer. Evlilikte karşılıklı sevgi, bağlılık ve beraberlikten tat alma hakkında Russell hiçbir görüş bildirmez –1928'de girdikleri bir evlilik tartışmasında romancı John Cowper Powys'in üzerine gittiği bir noktadır bu, Powys sadakati son derece över.)

1928'de ABD'de konferanslar veren Dora, arkasından Avrupa'ya gelen ve onunla birlikte Riviera'ya giden komünizm sempatizanı, biseksüel maceraperest Griffin Barry'ye çılgınca âşık oldu. Bu olay Russell'ın hoşgörüsünü kopma noktasına kadar zorladı, ama Dora aldırış etmiyordu. Fakat Russell onun Barry'nin çocuğuna hamile kalmasına aldırışsızlık edemezdi. Temmuz 1930'da doğan Harriet'a Russell soyadı verildi, bu, Russell'ı öfkelendirmişti –kendi soyuna derin bağlılığının bir göstergesi olarak, çocuğun adını Debrett'ten[1] çıkarttırmak için yıllar harcadı. Barry'den bir başka çocuk daha dünyaya geldi, fakat o sıralar Dora, Komünist ajanı olduğunu iddia eden ama vaktini hayatta bir amacı olmaksızın bar bar dolaşarak geçiren ve Barry'nin eski sevgililerinden biri olan Paul Gillard'a duy-

1) Tam adı *Debrett's Peerage and Baronetage*. İlk kez iki yüzyıl önce yayımlanan ve İngiltere'nin bütün soylu ailelerinin soyağacının kayıtlı olduğu kitap, (çn).

duğu aşktan sarhoş olmuş haldeydi. Barry'yi hoşgörmeye çalışabileceğini hisseden Russell bu "ayyaş eşcinsel casus"tan ise iğreniyordu ve evlilikleri geride yakıcı bir nefret duygusu bırakarak sona erdi.

Bu arada Russell, Patricia Spence'e âşık olmuştu, herkesin Peter dediği bu Oxford öğrencisi Russell'ın büyük çocuklarının bakımına yardım ediyordu. Başlangıçta Kate, yirmi yaşında –yani Russell'dan otuz sekiz yaş küçük– uzun boylu ve romantik bir çekiciliğe sahip olan Peter'ın varlığından keyif alıyordu, ileride onu, "hayatımda gördüğüm en güzel kadınlardan biriydi... çok eğlenceli ve yaşama isteğiyle doluydu," diyerek hatırlayacaktı. O ve Russell 1936'da evlendiler. Birkaç yıl önce –1931'de Frank'in ölümü üzerine– kont ünvanı kendisine geçen Russell için Peter, ödül olarak kazanılan bir eş gibiydi, çünkü zaman zaman Russell'a çalışmalarında yardım etse de, Russell'ın dostları onun aklına değil zerafetine hayrandılar. Evler arasında sürekli gidip gelen çocuklar, ayrılan eşlerin ikisinin de birbirlerine iyi niyet bile göstermedikleri sert bir boşanmanın yarattığı kaçınılmaz ızdırabı çekiyorlardı; önceden birbirlerine makul ölçüde yardımcı olacaklarını söyleyip durmuşlardı, ama şimdi bunun yanına bile yaklaşmıyorlardı. Russell'da eski eşine karşı hor görmeyle karışık bir nefret gelişmişti, Dora'yı yasal meselelerde kurnazlıkla alt ediyor ve yapabildikçe çocukları ona karşı kullanmaya çalışıyordu. Annesine çok bağlı olan John artık daha da içine kapanmıştı; Kate ise şimdi Russell ile Peter'ın yaşadıkları Telegraph House'un zerafetini Dora'nın evindeki kaosa tercih ediyor, bu yüzden bir ölçüde suçluluk duygusu yaşıyordu. Peter iyi bir etki yaratmak için mobilyaları nasıl yerleştirmek gerektiğini bile biliyordu –bunları tasarlayan kişi çoğunlukla Wittgenstein olduğundan belli bir ağırbaşlılıkları vardı. Her iki çocuk da 1934'te Kate'in çok istediği, Devon'daki Dartington Okulu'na girdiler. Kate'in ileride dediğine göre, "Okul akıl sağlığımı korudu, zihnimi eğitti ve... sağlam bir çevre sağladı".

Russell'ın kitaplarından da tahmin edileceği gibi, 1930'lar aile

için korkunç yıllardı. 1932 tarihli *Education and the Social Order* (Eğitim ve Toplumsal Düzen) yarı otoriter bir eğitim görüşünü yansıtır, Platon'un insanları yöneticiler ve yönetilenlere bölmesini aşağı yukarı savunur, ve Russell'ın kurduğu okul konusunda yaşadığı hayal kırıklığını gösterir. *The Scientific Outlook*'ta (Bilimden Beklediğimiz) (1931) insan özgürlüğünün tamamen yok olacağı, teknokratlar tarafından kontrol edilen bir dünyanın geleceğine dair kasvetli bir kehanette bulunulur. Bilimsel yanılabilirlik üzerine fikirleri daha ileride Karl Popper tarafından ve teknokratik tiranlık hakkında olanlarsa 1960'ların radikallerinin guruları olan Herbert Marcuse ve Jurgens Habermas gibi düşünürler tarafından benimsenmiştir. (O sıralar Russell, Aldous Huxley'i *Cesur Yeni Dünya*'da onun fikirlerini aşırmakla suçluyordu, ama Huxley'in ters-ütopik[1] romanı ütopyalılardan oluşan bir nesli hicvediyordu. Önceli sayabileceğimiz bir kitap varsa o da Yevgeni Zamyatin'in 1920 tarihli *Bizler*'idir.) Nafaka ödeme yükü altında, durmadan makale yazmaktan usanan Russell (yatırımları 1929'da Wall Street'in çökmesiyle yok olmuştu) önce Moore'un kendisine hiç yüz vermediği Cambridge'te, ardından Harvard'da ve sonra da 1937 ile 1938 yılları arası bazı dersler verdiği Oxford'da akademik felsefeye geri dönmeye uğraştı. Ne ironiktir ki, *Principia*'sı savaşlar arasındaki dönemde çok etkili olmuşken, şimdi Russell'ın kendisi demode olmuş gibiydi, çünkü son zamanlardaki gelişmelere aldırış etmemişti. Sonunda Chicago'dan profesörlük teklifi gelince, Münih Krizi sırasında 1938 yılının Eylül ayında Peter ve bebekleri Conrad ile birlikte Amerika'ya gittiler. Ağustos 1939 tarihli Nazi-Sovyet Antlaşması'na kadar, Hitler'i siyaseten tatmin ederek barışın sürdürülebileceğini savunuyordu, çünkü pasifizmi hem savaşın dehşet verici bir şey olduğunu düşünmesine hem de Nazi Almanya'sı hakkındaki bilgisizliğine da-

1) Ütopyanın tersine, insanların korku dolu bir deneyim yaşadığı, kasvet veren bir yıkıma uğramış imgesel yer. (çn).

yanıyordu. 1936'da *Which Way to Peace* (Barışın Yolu) adlı kitabında, ki ileride yalnızca bu kitabını yadsıyacaktı, Gandici bir tavırla Nazilere direnmemeyi kuvvetle tavsiye etmişti.

Amerika yaşamı mutsuz bitti. İngiltere'ye yönelik tehditten dehşete kapılan Russell (kendi tarzında bir yurtseverdi) Kate ve John'u da 1939'da Kaliforniya'ya getirmeyi başardı; kendisi Los Angeles, Kaliforniya Üniversitesi'nde hocaydı. Çalıştığı üniversiteyi sevmekle birlikte rektöründen hoşlanmıyordu, o yüzden New York City Üniversitesi'nden bir kürsü teklifi geldiğinde sevinçle kabul yazısı gönderdi. Fakat bunun fazla aceleci bir hareket olduğu ortaya çıktı. Daha tayini onaylanmamıştı ki, bu "kurumuş, boşanmış ve ahlaken çökmüş, rastgele cinsel ilişki savunucusunun" (Katolik *American* dergisinin sözleridir) gençlere mantık ve matematik dersleri vererek yozlaştırmasının engellenmesi için birdenbire bir kampanya başgösterdi. Dindar bağnazlardan oluşan bir sırtlan sürüsü, Russell'a onun özellikle *Evlilik ve Ahlak*'ta dine saygısız buldukları ifadelerini kullanarak saldırdılar; ardından da "felsefe profesörü olmayı hak etmediği hukuksal bir karar" olarak bildirildi. Artık işsizdi, aslında beş parasızdı, ta ki Tanrının inayeti, Barnes Vakfı'nın eksantrik milyoneri Alfred Barnes olarak araya girene dek. Barnes, Russell'ı felsefe tarihi dersleri vermesi için işe aldı ve Russell'lara Pennsylvania'ya taşınmaları için gereken parayı sağladı.

Russell entelektüel ve cinsel özgürlükleri kahramanca savunan bir çağdaş Sokrates gibi görünmüşse de, şimdi kendi bağnazlığını açığa vuruyordu. Hiç de "mutlu ve özgür" büyümemiş olan büyük çocukları dengesiz ergenler olmuşlardı, özellikle de John eşcinselliğinin sıkıntısını yaşıyordu. Bunu ailesine ruh çağırma tahtası yoluyla dolaylı olarak anlatmayı denedi, bir akşam tahtada şöyle yazıyordu: "John, o bir homo." Belki bile bile kalın kafalılık eden Russell bunu bir şaka olarak gördü. Eşcinselliğin sadece kötü bir ebeveyn olmanın sonucu olduğu yönündeki o dönem yaygın inancı o da paylaştığı için,

buradan mantıksal olarak oğlunun eşcinsel olmasının olanaksızlığını çıkarıyordu. Kısa zaman sonra Kate ve John gergin bir evliliğin yaşandığı evden ayrılmanın mutluluğunu yaşadılar. Kendisinden otuz sekiz yaş büyük bir koca ile yoksul bir hayat sürmekten usanan Peter başka erkeklerle ilişkiler yaşıyordu, Russell'ın ise bu ilişkilere tepkisi buz gibi bir nezaketti. Barnes, Russell'ı sepetleyince (milyoner onları karşılaştıran bir makaleye bozulmuştu) o da ders notlarını *Batı Felsefesi Tarihi* adı altında toparlamaya başladı, kitap 1946'da yayımlandı. İkincil kaynaklara ve çoğu kez de gelişigüzel genellemelere dayandığı için (Kant, Hegel ve Nietzsche bölümleri, böyle büyük kişilikler söz konusu olduğunda, göze batacak kadar önyargılı ve yetersizdir ve tuhaf bir biçimde, şairlerin en az entelektüel olanı Byron üzerine de bir bölüm içerir) akademi dünyasının saldırısına uğrayan bu kitap fazlasıyla ilginçtir, coşkulu bir dille ifade edilmiş derin kavrayışlar ve önyargılar içerir ve felsefeyi muhtemelen başka herhangi bir kitabın tanıttığından daha fazla insana tanıtmıştır.

Birdenbire güneş yaşlı felsefeci üzerinde yeniden parlamaya başladı, Trinity College ona yeni bir öğretim üyeliği teklifi götürdü ve 1944'te yuvasına döndü. Gerçekten de yuvasıydı; artık mevcut düzenin sevgilisi olmuştu, düzenli olarak BBC'ye çıkıyor, Belçika, İsviçre, Norveç (Norveç'te bir uçak kazasından kılpayı kurtulmasını sigara içmesine borçluydu, çünkü onu bu yüzden uçağın arka tarafına oturtmuşlardı) ve Avustralya'daki British Council için dersler veriyordu. 1949'da, yalnızca yirmi dört kişinin sahip olduğu Liyakat Nişanı'nı aldı. Uzun zaman Sovyetlerin özgürlük için tehdit oluşturduğu uyarısını yapmış olan Russell, Demir Perde'nin Avrupa'yı ikiye böldüğü konusunda, mevcut düzenin de şimdi kendisiyle hemfikir olduklarını görüyordu. Ne var ki, Russell ABD'nin önce davranıp nükleer savaşı başlatmak için, elinde bulundurduğu nükleer silahlar tekelini bir an önce kullanması gerektiğini dile getirerek Pentagon'daki bütün şahinleri geride bırakıyordu. Hiroşi-

ma'dan iki ay sonra Ekim 1945'te şöyle açıklıyordu: "Bana kalırsa, atom bombası kullanarak yürütülen bir savaşın yaratacağı bütün kaos ve yıkımı, Nazilerin şeytani özelliklerine sahip bir hükümetin evrensel egemenliğine tercih ederim." Daha ileride, böyle bir savaşın 500 milyon insanı öldürebileceğini ve uygarlığı yüzyıllarca geriye götürebileceğini kabul ediyor, ama yine de bu bedelin ödenmeye değer olduğunu düşünüyordu. Fakat Sovyetlerin 1949'da ilk atom bombalarını patlatması fikrini değiştirdi ve düşünceleri radikal bir biçimde başka yönlere saptı. Ancak çok geçmeden, atom savaşını savunmuş olduğunu yalanlıyordu.

Russell entelektüel akranlarını, *Batı Felsefesi Tarihi* şöyle dursun, ne bu kamuya yönelik ifadeleriyle ne de Cambridge dersleriyle etkileyebilmişti. Şimdi artık felsefe profesörü olan Wittgenstein, 1921'de Avusturya'daki son görüşmelerinden beri yakınlık göstermemişti, gerçi Russell da 1929'da Wittgenstein'ın doktora sınavını Moore ile birlikte yapmayı gönülsüzce kabul etmişti. Wittgenstein, Russell'ın 1913'ten bu yana ürettiği tüm yapıtları berbat sayıyordu –onun matematik alanındaki büyük yapıtlarının her felsefeci tarafından okunması gerektiğini, ondan sonrakilerin ise hiç kimse tarafından okunmaması gerektiğini açıkça söylüyordu. Russell ise Wittgenstein'ın sonraki dönem felsefesini ne kabul etti ne de tam anladı. 1946'daki ünlü şömine maşası olayının arka planında bu karşılıklı küçük görme vardır. Normal olarak, iki adam birbirlerinden uzak duruyorlardı. Russell, Cambridge'te entelektüel açıdan yalnızdı, Moore'u da çok az görüyordu, ama dersleri hâlâ tıklım tıklım dolu geçiyordu.

Özel yaşamı yine son derece sıkıntılı bir hal almıştı. 1948'de kıskançlık krizine kapılan Peter sonunda onu terk etti –Russell'ın aşk hayatında Colette yeniden ortaya çıkmıştı ama bu, Peter'ın gidişindeki sebeplerden yalnızca biriydi. O sıralar, yazar Gerald Brenan'ın karısı Gamel, Russell'ın ilgi alanındaydı; ama Russell'ın hiç şansı yoktu, zira genç bir öğretim görevlisi olan Gerald da Cambrid-

ge'teydi ve karısı karşısında da şansı yoktu, çünkü Gerald ona sürekli olarak aşk mektupları yağdırıyordu. Russell hayranlık verici ölçüde ileri bir yaşa kadar 'felsefeci hovarda' ününü sürdürdü, hâlâ ideal kadını arıyordu. Bir dostunun yorumuna göre, "Kleopatra ve Aspasia'nın[1]... Boadicea[2] ve Jan D'arc'ın olanaksız bileşimini" arıyordu. Peter giderken Conrad'ı yanında götürdü ve Russell küçük oğlunu yirmi yıl boyunca bir daha hiç görmedi.

Bu arada, Russell'ın Dora'ya karşı şiddetini hiç yitirmeyen nefreti diğer oğlu John'un gitgide büyüyen sorunlarına bir çözüm bulmak için bir araya gelmelerini önlüyordu. John 1946'da alelacele Susan Lindsay ile evlenmişti, belki de eşcinselliğini 'yenme' çabasıydı bu; Susan'ın önceden bir çocuğu vardı, kısa zaman içinde bu evlilikten de iki kızları oldu. Fakat John'un geçimini kazanmaya yeterli olmadığı anlaşılıyordu (edebiyat alanında hevesliydi) bu yüzden Russell 1950'lerin başlarında Richmond'daki kendi evinde bütün ailesi için bir yuva sağladı.

Russell'a taktığı adla 'Diddy'ye büyük hayranlık duyan ve bazı bakımlardan onu tuhaf bir biçimde iyi anlayan Susan'a göre seksenlik felsefeci şimdi de gelinini baştan çıkarmıştı. Böyle bir şeyin gerçekliği kesin değildir, ama yakınlıkları John'a yardımcı olmamıştır herhalde, üstelik Susan onu yazar Christopher Wordsworth için terk ediyordu. 1954'ün sonlarında John delirmişti ve Russell'ın çok eskiden yaşadığı kalıtsal delilik korkusu olduğu gibi yüzeye çıkıyordu. Tepkisi John'u asla görmemeye çalışmak oldu, onu kurtarmaya çalışma çabası ise şimdi nerdeyse meteliksiz olan Dora'ya kalmıştı. Russell, John için deli raporu çıkarttırmak istiyordu, ama bu noktada başarılı olamadı. John hayatının geri kalanına raporsuz ama dengesiz olarak devam etti ve çoğunlukla annesiyle yaşadı. Fa-

1) (IÖ 5. yy) Atinalı devlet adamı Perikles'in metresi. Atina toplumunda ünlü ve etkili bir figür, (çn).
2) (IS 60) Roma yönetimine karşı bir ayaklanmaya önderlik eden Britanya Kraliçesi, (çn).

kat Russell torunlarını görecek ve daha küçük, daha zeki olan Lucy'yi özellikle sevimli bulacaktı.

Aile içi felaketler halkın gözündeki saygıdeğer Russell figürünü lekelemedi. Nobel Ödülü kazanması şöhretini pekiştirmişti, 1954'te bir radyo konuşmasında nükleer silahların yarattığı gitgide büyüyen tehdidin ilk hidrojen bombasının patlatılmasıyla daha da kötüye gittiğini söylerken dünya onu dinliyordu. 'İnsanın Sorumluluğu' adlı konuşmasını vurgulayıcı ve güzel ifadelerle bitiriyordu: "Bir insan olarak insanlara yalvarıyorum: İnsanlığınızı hatırlayın ve geri kalanını unutun. Eğer böyle yapabilirseniz, önünüzdeki yol yeni bir cennete açılır; eğer yapamazsanız, sizi bekleyen, evrensel ölümden başka bir şey olmayacaktır." Güzel sözleri eylemler izledi. 1955 yılında Londra'dan geçtiği sırada cana yakın ifadelerde bulunan Hindistan Başbakanı Nehru'yu yakalayıp kendini dinletti, ayrıca Einstein ile Nobel Ödülü payesi kazanmış beş kişiye daha Russell-Einstein Bildirisi'ni imzalattı –Einstein'ın hemen hemen son eylemidir. Söz konusu bildiri, uluslararası krizlere barışçı çözümler bulmaya ve Demir Perde'nin her iki yanından bilimcileri toplantılara çağırıyordu. Russell'ın başkanlığında Kanada, Pugwash'ta ilk kez 1957'de başlayan konferanslar (Pugwash Konferansları adı buradan gelir) o zamandan beri çok yararlı bir biçimde devam etmiş, 1964 tarihli Nükleer Denemelerin Yasaklanması Antlaşması'nın (mutlak bir yasaklama değildi) gerçekleştirilmesine katkısı olmuştur. Ardından Russell 1958'de yeni başlatılan Nükleer Silahsızlanma Kampanyasının (NSK) ilk başkanı oldu, ama gitgide daha kıyameti çağrıştıran bir dille betimlediği bir kriz karşısında, neşeli Aldermaston[1] yürüyüşlerinin (kabanlar, sakallar, gitarlar ve pasifist iyi niyet) yetersiz kaldıkları kanısına vardı. 1960 yılında, doğrudan yasadışı eyleme adanmış 100'ler Komitesi'ne katıldı ve NSK'nin başkanlığın-

1) Aldermaston, İngiltere'nin Atom Silahları Kurumu'nun merkez bürosu. 1958'de NSK, Londra'dan Aldermaston'a protesto yürüyüşü düzenlemişti. (çn).

dan istifa etti, ne paradoksaldır ki, tam da o sıra NSK İngiliz kamuoyunu yönlendirmeye başlıyordu.

Komite kurma fikri genç, tuhaf sakallı –bıyıksız– bir Amerikalı öğrenci olan Ralph Schoenman'a aitti. 1960'ta ansızın Russell'ın evine geldi. Zekasından çok müthiş enerjisi ve sevimliliğiyle Russell'ı etkiledi ve onun basın sekreteri oldu, böylece hemen hemen her politik meselede sözcüsü konumuna geldi. Schoenman'ı birçok kişi Russell'ın şeytani dehası gibi görüyordu –ailesi ona 'Russell'ın engereği' adını takmıştı– ama gerçekte Russell onu oğlu yerine koymuş, John için tasavvur ettiği rolü ona yüklemişti. Schoenman'ın Russell üzerindeki etkisinin sırrı, yaşlı felsefecinin kendini beğenmişliğini pohpohlamasında yatar. Son yıllarında bu kendini beğenmişlik Russell'ın her zamankinden daha çılgınca olan beyanlarına karşılık gösterilen ciddiyetle ters orantılı olarak arttı. 1962'deki doksanıncı doğum gününde Schoenman Royal Festival Hall'da bir konser organize etti, övgü dolu şu ifadeleri kullanıyordu: "Bertie'nin güzellikleri ilahidir, çünkü hiçbir şey, ne zavallı insanların alçaklıkları, küçüklükleri ne de düşmanlıkları o güzelliklere el sürebilir." Bu övgülere Russell şapşal şapşal sırıtıyordu.

Önceden her iki tarafa da (1957'de *New Statesman*'da Sovyet ve Amerikan liderlerine yazdığı bir açık mektuptaki gibi) seslenmeye hazır olan Russell şimdi ise Amerika'yı küresel saldırgan olarak görüyordu. Bir bakıma bunun nedeni sunduğu barış önerilerine ABD'den değil de Komünistlerden daha sıcak ve daha sıklıkla yanıt almasıysa da, aynı zamanda Schoenman'ın Maoculuk ve Troçkizmin rağbet gören bir karışımı olan Yeni Sol görüşlerini gitgide daha fazla benimsediği gerçeğini de yansıtıyordu. 1961'deki bir mitingde Harold Macmillan ve John F. Kennedy'yi "Hitler'den daha kötü ruhlu" diye betimlediğinde ilk abartılı tepki doğdu. Ama Russell o yılın Eylül ayında Tarafalgar Meydanı'nda bir toplu oturma eyleminden sonra sivil itaatsizlikten hapse atılınca durumu biraz

kurtarmış oldu. Bir haftalık hapis cezasını aslında hastane binasının kanadında, dedektif romanları ve Madam Staël'in bir biyografisini okuyarak çekti, ama bu olay sayesinde neredeyse doksan yaşındaki felsefeci dünyanın gözünde bir kahramandı artık. Bu başarı onu, dünyayı nükleer savaşın eşiğine getiren Ekim 1962 tarihli Küba Füze Krizi'nde müdahalede bulunmaya cesaretlendirdi. ABD ve Sovyet liderlerine yalnızca Kruşçev'den yanıt aldığı telgraflar çekti, muhtemelen Schoenman'ın kaleme aldığı ve, "ÖLMEK ÜZERESIN... PEKI NIÇIN? Çünkü zengin Amerikalılar, Kübalıların seçtiği Hükümeti beğenmiyor," diye başlayan kitapçıklar yayımladı. Russell'ın çabaları krizin yatışması üzerinde görülür bir etki yaratmadı, ama eski dostları ve Joseph Rotblatt gibi Pugwash'tan meslektaşları dünyanın en büyük kafalarından birinden gelen bu kaba propaganda karşısında şaşkınlığa düştüler.

Büyükbabasının –iki kez– Başbakanlık yaptığının bilincinde olduğu ve Schoenman tarafından cesaretlendirildiği için hiç umutsuzluğa kapılmayan Russell, insanlığın bekasının kendi eylemlerine bağlı olduğuna karar verdi. Eylemler için gereken parayı karşılamada katkısı olsun diye 1963 yılında Bertrand Russell Barış Vakfı'nı kurdu, ve işlemesi için para desteği istedi. Ayrıca, uzun süredir beklemede olan *Otobiyografi*'sini yayımlamaya, yazıları ve mektuplarını satmaya karar verdi –Kanada'daki Hamilton Macmaster Üniversitesi bunları satın aldı.

Russell'ın ana hedefi Vietnam'daki Amerikalılardı ve ABD'nin neredeyse her düşmanını övgüyle karşılıyordu. Çin'deki Mao, Küba'daki Castro rejimlerini ve Latin Amerika'da Che Guevara'nın gerilla savaşını destekliyordu. Dünyanın dikkatini Birleşik Devletler'in Vietnam'daki canavarlıklarına toplamak için bir Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nin eş kurucusu olmayı kabul etti. 1967'de Stockholm'de toplanan Mahkeme, Amerikalıların savaşta Hitlercilik ölçüsünde soykırım yapmaktan suçlu olduğunu ilan etti –kimse için

sürpriz olmamıştı bu. (Russell toplantılara katılmadı. Toplantılara giden Schoenman kendini Jean-Paul Sartre gibi dışarıdan katılan ve daha aklı başında kimseler tarafından ustaca alt edilmiş buldu.) Tüm bunlar o sıra alaya alınıyordu, fakat bazı suçlamaların tuhaf bir biçimde doğru olduğu ortaya çıktı. Ancak yine de, kullandıkları gürültülü ton, aralarında Russell'ın kızı Kate'in de bulunduğu birçok Batılıyı kendilerinden uzaklaştırıyordu. Russell'ın kamu önündeki imajının –'bilge'den 'ihtiyar çatlak'a– gerilemesi *Private Eye*'da çıkan 15 Ağustos 1966 tarihli bir makaleyle vurgulandı:

> BERTRAND RUSSELL ATLANTİK'İ YÜZEREK GEÇİYOR: Şaşırtıcı bir başarıyla... 94 yaşındaki felsefeci ve "Barışın Mutlu Hacısı" dün iki saatte Atlantik'i yüzerek geçti. Haber, Ralph Schoenman Basın Bürosu'ndan çekilen özel bir telgrafla duyuruldu.

Ancak, Russell özel yaşamında şimdi daha mutluydu. 1952'de dördüncü ve son kez evlenmişti. Yıllardır tanıdığı Amerikalı Edith Finch, Russell'ın çok ihtiyacı olan istikrar ve desteği sağladı. North Wales'te Portmeirion yakınlarında bir ev olan Plas Penrhyn'e taşındılar. Russell'ın, dağları ve denizinden ötürü çok sevdiği bölgedeki evde torunlarına bir ev hayatı sağladılar. Fakat John ve Kate'in yaşamlarını mahveden şeyden onlar da çok acılar çekti: Taptıkları büyükbabalarına mı yoksa babaları John ve babaanneleri Dora'ya mı bağlılık göstereceklerdi? (Russell John'u 1958'den sonra sadece bir kez gördü.) Sayısız ülkeden sınırdışı edilen ve şimdi sahte bir pasaportla yolculuk eden Schoenman'ın dengesiz davranışlarından nicedir bıkmış olan Edith, 1969 Kasımında kocasını 1966'nın ortalarından bu yana sekreterinin sergilediği hiçbir davranışı tanımadığını ifade eden bir muhtırayı okuyup imzalamaya ikna etti. Bu doğru değildi, çünkü Russell, Schoenman'ın eylemlerini biliyor ve onaylıyordu, fakat ardından onu vasiyetinden de çıkardı.

Russell'ın yaşamı 2 Şubat 1970'te huzurlu bir şekilde sona erdi, ama yarattığı mutsuzluk devam etti. Ardında tatsız duygularla dolu iki eski eş, bir daha tam olarak akıl sağlığına kavuşamayan şizofren bir oğul, John, şizofren sınıfına alınan bir torun, Sarah, ve bir süre umut vaat eden ve uzun süre büyükbabasına hayranlık beslemiş bir diğer torun, Lucy'yi bıraktı. Dartington'da Lucy'de de duygusal sorunlar baş gösterdi, tüm sınavlarından kaldı, bunun bir nedeni yetenekleri edebiyata dönük olduğu halde matematik okumasıydı, ama asıl neden ailedeki anlaşmazlıklardı. Lucy, dükkanlardan mal aşıran genç bir Faslıya âşık olunca (kitap aşırıyordu –en büyük kurbanı da Foyles Kitabevi'ydi) büyükbabasının sevgisini tamamen yitirdi; Russell tüm ilişkisini ve desteğini kesti. Henüz on sekiz yaşında bile değilken ailesinin diğer üyeleri tarafından da reddedilen Lucy artık gerçekten evsizdi. Şaşkın şaşkın dolanarak, akıl hastanelerinde krizler geçirerek sürdürdüğü yaşamını 1975'te korkunç bir şekilde intihar ederek noktaladı, Cornwall bölgesindeki bir mezarlıkta kendini yaktı. Russell'ın küçük oğlu Conrad babasının yazgısından tamamen kurtulan tek çocuk oldu. Halen öfkeli olan annesine karşı gelerek 1968'in sonlarında Plas Penrhyn'e gidiverdi ve hem Russell'ın nihayet bir oğluyla konuşabilmesini sağladı hem de onu beklenmedik felsefe bilgisiyle sevindirdi. Beşinci kontun mutlu evlilik yaşamı babasınınkinin tam tersiydi.

Russell Temmuz 1915'te Ottoline Morrell'e, "Sıradan bir insanla konuştuğum zaman, bebek diliyle konuşuyor gibi hissediyorum ve bu beni yalnızlaştırıyor," diye sızlanıyordu. Her nedense Ottoline pek anlayış göstermemişti. Russell, Garsington'da aslında zamanın en parlak zekalı insanlarıyla ahbaplık ediyordu –Lytton Strachey, Aldous Huxley, T.S. Eliot ve John Maynard Keynes konuklarıydı– o yüzden entelektüel uyarı eksikliğinden pek yakınamazdı. Ama yalnız *olduğu*, o tarihlerdeki fotoğraflardan bellidir; bunlarda Russell dik yakalı, üç parçalı koyu renk bir takım elbise içinde Gar-

sington'ın bahçelerinde kaskatı biçimde dimdik görünürken, diğer konuklar flanel giysiler veya mayolarla etrafta rahatça oturmaktadırlar. Russell ileride de hiç değişmedi. 1932 yılında Fransa'da Hendaye'deki kumsalda, son derece geniş ailesiyle çekilmiş bir fotoğrafta, diğerleri mayolarını giymişlerken Russell hâlâ koyu renk takımı ve kravatıyla kaskatıdır, yaza verdiği tek ödün taktığı hasır şapkadır. Tuhaf biçimde hep Viktoryen oldu, kusursuz, arkaik tavrıyla dikkat çekti. Bir defasında ona, tanıştırılma sırasında niçin belinden öne eğilerek selam verdiği sorulduğunda, başka neresinden eğileceğini bilmediğini söylemişti. Ama Viktoryenler bile gerginliklerini attılar; üstelik Russell inançları açısından asla bir Viktoryen değildi, günümüzde kabul edilen birçok cinsel ve toplumsal özgürlüğün öncüsü kısmen kendisidir. Onun yalnızlığı, katılığı başka bir şeyden geliyordu.

Russell'a, sonunda kendisinin de itiraf ettiği gibi, hayatı boyunca bilinçsiz korkular musallat olmuştu. "Aynı tür korku yıllarca derin duygulardan kaçmama ve, yapabildiğim ölçüde, sertliğini küstahlığın sağladığı bir akıl yaşamı sürmeme sebep oldu," diye yazar *Otobiyografi*'sinde. Kate babasının Freud'u daha çok okumamasına hayıflanıyordu, çünkü bu onu kendi bilinçsiz güdülerini aramaya cesaretlendirebilirdi, ama böyle bir girişim için belki fazla korkak veya fazla kibirliydi. Russell'a ilişkin herhalde en keskin analizi D.H. Lawrence yapmıştır. Birçok bakımdan birbirlerinin tam zıttı olan bu iki adam buna rağmen birbirlerini çektiler (kaçınılmaz olarak, Garsington'da karşılaşıyorlardı) ve 1915 yılında bir kitap üzerinde birlikte çalışma konusunda anlaştılar. Ama Cambridge yaşamında gördüklerinden tiksinen Lawrence (sabahlıkla gördüğü Keynes, nedense, onun için yozlaşmanın örneğiydi) şiddetle Russell'ın aleyhine döndü, zaten sıkıntılar yaşayan felsefeciyi perişan eden bir mektup yazdı:

> Yabanıl ve anti sosyal hale gelen bastırılmış arzularla dolusunuz. Bunlar, işte bu savaş karşıtı koyun giysisi halinde yüzeye çıkıyor. Toplantılarınızdan birine katılmış bir kadın bana şöyle dedi: "Barış ve sevgi hakkında konuşurken yüzündeki o kötülük ifadesi bana garip, çok garip göründü. Dedikleri *gerçek* fikirleri olamaz." ... Melun baskılarla o kadar dolusunuz ki, ancak bir şehvet düşkünü ve zalim olabilirsiniz.

Nietzsche'nin bu son derece İngiliz izleyicisinin sezinlediği gibi, evrensel barış ve sevgiye olan inancını tekrar tekrar açıklayan o kişi, ne tuhaftır ki, iç çatışmaların kasıp kavurduğu bir adamdı; insan davranışının hiçbir matematiği bunu kontrol altına almayı umamazdı bile.

5
LUDWIG WITTGENSTEIN (1889-1951): ÖFKE VE ÇİLECİLİK

"Tanrı ulaştı: 5.15 treniyle geldi."
– J.M. Keynes, 1929

"Düşünme, bak."

Felsefi Soruşturmalar'da Ludwig Wittgenstein bu öğüdü sözcüklerin kullanımına uygulanması niyetiyle veriyordu, ama onun kendi yaşamı ve etkisini anlamak için de aynı derecede geçerli bir öğüttür. Wittgenstein hakkında düşünmek neredeyse Tanrı hakkında düşünmeye benzer: Bu kadar yüksek bir zekanın önünde secde etme isteğimiz karşı konulmaz olabilir. Oysa kendisini incelemek sanırım daha doyurucu bir sonuç verecektir.

Hiç tartışmasız, Ludwig Wittgenstein modern felsefede ufuklar açan bir figür, 20. yüzyılın belki en büyük ve en radikal düşünürüydü, ama aynı zamanda kendisine aşırı bir ihtiyatla yaklaşılması gereken biriydi. Denildiğine göre, her büyük felsefeci felsefeye yeni bir yön verir: Şaşırtıcı bir şekilde Wittgenstein bunu iki kez yaptı ve kısa sayılacak yaşamının sonunda, görünen o ki, bir kez daha yapmak üzereydi. 1922'de yayımlanan ince, aforizmalar havasındaki felsefe kitabı *Tractatus Logico-Philosophicus* Viyana Çevresi'nde müthiş etki-

li oldu, ortaya çıkan hareket Mantıksal Pozitivizm olarak adlandırıldı, gerçi Wittgenstein felsefeci taraftarlarına karşı oldukça tahammülsüz davranırdı. Kitabının tüm felsefe problemlerini çözdüğünü varsayarak, başka şeyler yapmaya başladı, çeşitli zamanlarda ilkokul öğretmenliği, bahçıvanlık ve mimarlık yaptı.

Felsefeye geri döndüğünde ise felsefedeki dehası hemen takdirle karşılandı. Wittgenstein'ın önce Cambridge'teki kıvançlı danışmanı, sonra karşısında dili tutulmuş meslektaşı ve sonunda şiddetli düşmanı olan Bertrand Russell 1911'de sadece bir ya da iki haftalık bir tanışıklığın ardından onu şöyle niteliyordu: "Geleneksel anlamıyla, şimdiye dek gördüğüm en mükemmel deha örneği, tutkulu, derin, keskin ve hükmedici." Kendisi de çalışkan bir entelektüel olan büyük ekonomist Maynard Keynes ileride bunu daha özlü olarak dile getirecekti: "Tanrı ulaştı: 5.15 treniyle geldi." Wittgenstein'ın ölümünden sonra ünü artmayı sürdürdü, ta ki adı, düşünceleri hakkında hiçbir şey bilmeyenler arasında bile karizmatik, uzlaşmaz dehanın eşanlamlısı haline gelene kadar. Onun hakkında gittikçe artan sayıda kitap çıkmaya devam etti –hattâ Derek Jarman'ın olağanüstü, iddialı biyografik filmi de vardır. *Felsefi Soruşturmalar*'daki ikinci felsefesinin etkisi ancak o öldükten sonra hissedildi, ama daha az bilinen üçüncü evresi ise entelektüel dünyayı etkilemeyi hâlâ sürdürüyor.

Wittgenstein'ın karizması kendisinin mutlak biçimde haklı olduğuna inanmasından kaynaklanıyordu –onunla aynı fikirde olmayanlar mutlak biçimde yanılıyorlardı ve entelektüel ya da manevi açıdan zayıftılar. Elbette ondaki çekicilik, büyük ölçüde düşüncesinin duru ikna ediciliğinde yatar. İlk ve en ünlü çalışması *Tractatus*'un ünlü başlangıç cümlesi, "Dünya, olduğu gibi olan her şeydir", gündemi dilin işlevinin özenli ve sistematik bir tanımını yapma göreviyle karşı karşıya getirdi ve Wittgenstein söylenebilecek olanları tanımlamayı, "Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı," diyerek bitirdiğinde, böylelikle başkalarının sözü almasını ve onun söy-

lediklerinin ötesine geçmesini önlemiş oluyordu. Bir yanıyla *Tractatus* bir matematikçi zihninin kusursuz mantık ile analiz edilebilecek bir ürünüydü. Yine de, dilin yaşamın gerçek sorunlarıyla baş edememesi olanağını açık bırakıyordu, Wittgenstein'ın son cümlesi mistik olana kapı aralayan bir meydan okuma olarak alınabilir. Tersine, Viyana Çevresi'ndeki hayranları ve Anglo-Sakson Mantıkçı Pozitivistlerinin bundan çıkardığı ise söylenemeyenin düşünmeye de değmez olduğuydu.

Ancak, Wittgenstein'ın hem yaşamı sırasında hem de ölümünden sonraki etkisinin önemli bir kısmı yapıtından değil, kendisinden kaynaklanmıştır. Kişi olarak Wittgenstein, kitapları gibi, gizemli bir biçimde etkileyiciydi. Ufak tefek ve zayıf yapısına rağmen, satranç tahtalarındaki gibi kesişen çizgilerin olduğu muazzam bir alnın altında tutku dolu derin mavi gözleriyle her zaman toplantılara hakim olurdu. Böyle toplantılarda çoğu kez Wittgenstein'ın diğerlerinin aptallığıyla uğraşırken kasıp kavuran bir sabırsızlık gösterdiği gözlenirdi. Zaman zaman bu fiziksel bir öfke, hattâ şiddet olarak da patlayabiliyordu. "Bir şeye çok öfkelendiğimde, bazen bastonumla ya da başka bir şeyle toprağa ya da bir ağaca vururum." İnsanlara sert bir biçimde çıkışmadığında bile, mantığı kadar karakterinin gücüyle de dinleyicilerini kendi görüşüne ikna etme –döndürme– eğilimindeydi.

1930'larda ve 1940'larda, önce okutman, ardından felsefe profesörü olduğu Cambridge'te, onun yalnızca öğretilerini benimsemekle kalmayan, ama spor ayakkabılar, yakası açık beyaz gömlekler ve tüvit ceketler giyip, sade yiyeceklerle beslenip dar yataklarda yatarak hocalarının hal ve tavırlarını da taklit eden gerçekten de derinden etkilenmiş ve hayran bir öğrenci topluluğunu etrafına topladı. Hattâ aklına bir fikir geldiğinde alnına vurarak "Ja!" demesini bile taklit ederlerdi. Böyle taklitler çoğu kez bilinçsizdi; anlaşılması güç oluşuyla tanınan düşünme biçimini kavramak yerine kendisini taklit etmek hiç şüphesiz daha kolaydı. Oldukça aceleci bir biçimde

Wittgenstein'ı danışmanı olarak seçen bir lisans öğrencisi olan Wasfi Hijab onun ani çıkışları karşısında o kadar ezildi ki, yaklaşık elli yıl boyunca felsefeyi bıraktı. Daha sonraları onu "bir atom bombası, bir tornado gibi" diye betimleyecekti. O dönem Cambridge'ten bir başka öğrenci olan John Vinalott öğretmenini "entelektüel tutkuyla akkor haline gelmiş" diye tarif ediyordu. Bazıları da açıkça hayranlık hislerini itiraf ediyorlardı. İleriki yıllarda akademisyen olan J.N. Findlay onu şöyle anımsıyordu: "40 yaşındayken 20 yaşındaki bir genç gibi görünüyordu, tanrısal bir güzelliği vardı... doğaüstü saflığıyla insanda huşu uyandırıyordu... kendi heykelinden çıkarılıp yaşamaya zorlanmış bir Apollon'a ya da belki İzlanda mitolojisindeki tanrı Baldur'a benziyordu... *philosophe soleil*'di."[1]

Ama diğerleri o kadar da etkilenmiş değildi. 1940'ların sonlarında yine Cambridge'te, daha önce Bletchley Park'ta şifre çözme programı Ultra üzerinde çalışmış parlak bir dilbilimci olan Peter Gray-Lucas, Wittgenstein'ın felsefeci olarak bir "şarlatan" olduğunu düşünüyordu: "Kesinlikle şahane bir taklitçi. Mesleğine hiç uygun değil, stand-up komedyeni olmalıymış. Komik Avusturya aksanıyla her çeşit şiveyi, her tip ve tarzda konuşmayı taklit edebilir." Bundan çok daha önce, bir düşünür olarak Wittgenstein, 1920'lerde Mantıkçı Pozitivistlerin oluşturduğu Viyana Çevresi'nde ana figürlerden biri olan Rudolf Carnap'ı hayal kırıklığına uğratmıştı. İnsanlara ve problemlere karşı tutumu [bir felsefeciden çok] bir peygamber ya da kahinin tutumuna çok daha yakındı," derken, aslında Wittgenstein'ın gizli dini yanına farkında olmadan işaret ediyordu.

Felsefeciler pek ender olarak peygamber, kahin, hattâ çileci olarak görülürler. Birçoğu akşam yemeği partilerinden, iyi şaraptan ve sohbetten, hattâ seksten hoşlanırlar –tutkularını denetleyebilmeleri koşuluyla. Ama insani zaaflardan ötürü sabırsız davranan birkaçı sanki vaiz kürsüsündenmiş gibi, hizaya girmeyen herkesi aforoz

1) Güneş filozof, (çn).

ederek konuşmuştur. Bunlar 12. yüzyılda yaşamış Clairvaux'lu St. Bernard gibi keşişlere benzemeye başlayabilirler. Çileci Cistercium manastır düzeninin kurucusu ve kiliselerle manastırlarda savurgan süslemelerin karşıtı olan Bernard (neredeyse süslemelerin suç olduğunu ilan ediyordu) açık bir pencerenin dibinde, taştan bir yatakta yatar ve sadece en kaba kumaştan giysiler giyerdi. Petrus Abelardus gibi entelektüel hasımlarına zalimce eziyet eden Bernard, yüksek aristokrasiye mensup aile geçmişinden gelen kibri ise koruyordu, Ludwig Wittgenstein da kendi tarzında, bunu yaptı.

Katolik inancına sahip, ama kökende üç kuşak boyunca Yahudi olan Wittgenstein ailesi hem müthiş zenginlikleri hem de 20. yüzyıl başları Viyana'sının –Freud, Mahler, Schoenberg, Hofmannsthal, Musil, Klimt ve Kokoschka gibi sayısız deha ve nevrozlunun Viyana'sının– standartlarına göre bile göze çarpan, hayranlık uyandıran kültürü ile ünlüydü. Ludwig'in babası Karl Wittgenstein olağanüstü başarılı bir işadamıydı. Prague Ironworks'ü kurup geliştirdi, devasa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda çelik üretiminde neredeyse bir tekel oluşturdu, böylece İmparatorluğun en zengin adamı oldu ve dünyanın en zenginleri arasına girdi. Amerika'da yaşadığı yıllarda öğrendiği acımasızlıkla kendi iş imparatorluğunu yarattıktan sonra emekliye ayrıldı. Ardından, esrarengiz diyebileceğimiz bir ileri görüşlülükle, 1913'teki ölümünden kısa bir süre önce muhteşem aile servetini yurtdışına, özellikle ABD'ye nakletti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Karl'ın kardeşi Ludwig ailenin geri kalan parasıyla toprak satın aldı. Bu önlemler eşsiz Wittgenstein servetinin yüksek enflasyondan kurtulmasını garantiledi; söz konusu enflasyon 1918'den itibaren bütün Orta Avrupa'yı kasıp kavurdu, orta sınıf ailelerin çoğunun iflasına yol açtı ve eski düzeni savaşın kendisinden çok daha fazla enkaz haline getirdi. 1913 yılında Wittgenstein servetten payına düşeni aldığı zaman Avrupa'daki en zengin genç erkeklerden biri sayıldı. 1920'de Wittgenstein sülalesinin

serveti 200 milyon dolar olarak hesaplanıyordu, ki bugünün parasıyla bunun belki kırk katına eşittir.

Wittgenstein'ların Viyana'daki asıl evleri Alleegasse'deki son derece büyük, zengin döşenmiş evdi, aile ihtiyatlı davransa da, diğer insanlar eve Wittgenstein Sarayı diyorlardı; muhteşem mermer merdivenlerin yukarısında görkemli biçimde sıralanmış odalar birbirlerine açılıyordu. Wittgenstein'ın ileride dediğine göre, bu saray gibi konakta yedi tane kuyruklu piyano vardı, gerçi çoğu insan sadece dördünü anımsıyordu. Brahms eve sık sık gelirdi, onun Klarnet Kenteti ilk kez o evde 1891'de icra edildi, ayrıca Wittgenstein'ların en büyük oğlu Hans'a ders veriyordu. Ludwig Wittgenstein bununla yarışamazdı, uzun zamandır daha çok bir matematikçi ve mühendis olacağı düşünülüyordu, ama konçertoların tamamını ıslıkla çalabildiği için dinleyenleri hayrete düşürdüğü söyleniyordu, ileride ehil bir amatör klarnetçi oldu. Diğer tanınmış müzisyen konuklar arasında Gustav Mahler, Richard Strauss, Pablo Casals ve halihazırda Viyana Operası'nda yardımcı orkestra şefi olan Bruno Walter de bulunuyordu. Büyük müzisyenler, Wittgenstein'ların evine bir prensin sarayına gelircesine geliyorlardı, Brahms'ın sözleriyle, "ailede herkes birbirine sanki saraydalarmış gibi davranıyordu".

Kimi zaman resmi Habsburg sarayına karşı isyancıyı oynamaktan hoşlanan Karl Wittgenstein aynı zamanda Gustav Klimt'in önderliğindeki Viyana Sezession adındaki bağımsız sanat hareketini himaye ediyordu. 1908'de, Ludwig'in kız kardeşi Margaret Stonborough evlendikten sonra, Klimt onun olağanüstü bir portresini yaptı –resim Margaret'i memnun etmek yerine şok etmişti, çok geçmeden tavanarasına attı. Wittgenstein ailesinin Viyana'da birçok başka büyük evinin yanısıra, kırsalda binlerce dönüm toprağı ve Viyana'ya yaklaşık bir saatlik araba mesafesindeki Hochreith üzerinde bir dinlenme evi vardı. Carnegie'ler ya da Krupp'lar gibi diğer büyük sanayici sülalelerin eşiti olan ve yüksek derecede kozmopolit

görüntü sunan –ve her ne kadar soyluluk ünvanları olmasa da birçok Avusturya soylusundan çok daha vakur olan– Wittgenstein'lar bir aile olarak pek çok şeyi kendi içlerinde yaşadılar. Kusursuz hal ve tavırlarının altında muazzam bir kibir yatıyordu.

Sülalenin bütün bu serveti ve parlak zekası için sonunda bir bedel ödenecekti. Herkesi ve her şeyi idaresine almış büyük işadamı Karl Wittgenstein evde de ezici bir güce sahipti, zaman zaman beş oğluna karşı bir zorbaydı. En küçük oğul Ludwig kendisini taparcasına seven ailesi tarafından şımartılmıştı; aile onun çok parlak zekalı çocukları içinde en zekisi olduğunu ancak çok uzun bir süreçte fark etti. Belki de kaçınılmaz olarak Karl oğullarının onun izinden giderek mühendis ve işadamı olmalarını istiyordu, ama onların düşünceleri çok başkaydı. En büyükleri Hans bir müzik dehasıydı, on iki yaşındayken icracılığıyla büyük alkış alıyordu –Ludwig ağabeyinin sabahın ilk saatlerinde, profesyonel müzisyen olmaya kesin kararlı bir şekilde, Wittgenstein Malikanesi'nde tek başına, durmaksızın pratik yaptığını hatırlıyordu. Fakat babasının baskısıyla Hans iş dünyasına girmek zorunda kaldı. Aşırı hassas olan ve ticaretin gereklerine uyum sağlayamayan Hans 1902 yılında yirmi altı yaşındayken bir gemiden atlayarak intihar etti. Üçüncü oğul Rudolf da 1904'te kendini öldürdü. Diğer oğul Kurt, söylendiğine göre, Birinci Dünya Savaşı'nın tam da sonunda askerleri muharebede ona gereğince eşlik edemedikleri için canına kıydı.

İntihar düşüncesi çoğu kez Wittgenstein'ın zihninde ön plandaydı, bu kısmen, cinselliği yüzünden çektiği büyük ızdıraptan kaynaklanıyordu. İntihar eden, son derece zeki iki ağabeyi gibi (Kurt nispeten kaygısız olan ve olağanüstü bir zekanın eziyet etmediği tek oğuldu) Wittgenstein da eşcinseldi ve böyle bir seçim yaşadığı dönemde kabul görmezdi. Rastgele cinsel ilişki, açıktır ki, onu mutlu etmiyordu, zira günlükleri bundan kaçınmak yönünde defalarca kararlılık gösterdiğini düşündürür –ve defalarca da kararına

uyamadığını. Muhtemelen, zor beğenen doğası karşı koyulmaz biçimde çekildiğinde bile cinsel ilişkiden geri durma eğilimindeydi, ama aynı zamanda geleneksel Hıristiyan suçluluğun güçlü bir kalıntısını da içinde taşıyordu. Zamanın gittikçe büyüyen saldırgan Yahudi karşıtlığına maruz kalmaması için ailesinin diğer üyeleri gibi Katolik olarak vaftiz edilen Wittgenstein, kendini Katolikliğin evlilik dışı her tür sekse yönelik olumsuz tutumlarından hiçbir zaman kurtaramadı. Ama şu kayda değerdir ki, Katolik Kilisesi'ni hiçbir zaman açıkça reddetmedi ya da şiddetle eleştirmedi. (1919'da, savaşla geçen beş yılın ardından Wittgenstein ile Lahey'de karşılaşan Russell onu "tam bir mistik olmuş..." buldu, "keşişliği ciddi ciddi düşünüyor"du, iki adam arasındaki soğukluk bu olayla başladı. Wittgenstein *Tractatus*'un İngilizce çevirisi için kısa zaman sonra Russell'ın yazdığı önsözü de beğenmedi, onun kendisini yanlış anladığını düşünüyordu ve böyle düşünmek için sebebi yok değildi.)

Bununla birlikte, genç Wittgenstein için en önemli kitap bir Katolik tarafından değil, ama 1903 yılındaki intiharının ardından yüzyılın başlarında Viyana'da herkesin dilindeki genç yazar Otto Weininger tarafından yazılan bir kitaptı. Weininger sadece tek kitap yazdı: *Geschlecht und Charakter* (Seks ve Karakter). Adı şu an kulağa garip gelmekle birlikte, o dönem aralarında *Der Untergang des Abendlandes*'in (Batının Çöküşü) yazarı Oswald Spengler'in de bulunduğu birçok kimse tarafından derin manevi, kültürel ve cinsel içgörüler taşıyan bir yapıt olarak kabul ediliyordu. Kitap, kadın düşmanlığı ve Yahudi karşıtlığı kokar; bu iki görüşü sözümona mazur gösteren şey, Weininger'in Platon'un kuramlarından çok dolambaçlı bir biçimde türettiği, tüm insanların temelde biseksüel ya da androjen oldukları şeklindeki inancıdır. Fakat yalnızca erkek öğe özendirilmelidir, çünkü dişiye tamamen üstündür. Bir kadın bir anne ve/veya fahişe olmanın ötesinde olumlu hiçbir şey başaramaz. Daha erkeksi olduklarından lezbiyenler heteroseksüel kadınlara yeğlene-

bilir, ama bir Yahudi eşcinsel erkek, erkeklerin en aşağılığı olarak sınıflandırılır. Bizzat Weininger hem Yahudi hem de eşcinseldi, bu belki de onun hem intiharını hem de Wittgenstein'a çekici gelmesindeki sebeplerin bir kısmını açıklar. Ama genç Ludwig'in en çok etkilendiği nokta, Weininger'in cinsel aşkı –özellikle erkekler ile kadınlar arasındakini– dikkatimizi dağıtarak içimizdeki tanrısal ruhu, "bağrımda ikamet eden Tanrıyı" sevmemizi engelleyen bir şey olarak görüp reddetmesiydi. Yaşamda değerli tek şey bir dâhi olmaktı, intihar bunun biricik onurlu alternatifiydi. Wittgenstein daha sonraları Weininger'i Russell, Gottlob Frege ve Schopenhauer ile birlikte, yaşamı üzerinde en büyük etkilerden biri olarak saydı. Izdırap çeken delikanlıda bu herhalde olumlu bir etki olmamıştır.

Büyük oğullarını mühendis yapmayı başaramamasının ardından Karl Wittgenstein hiç olmazsa Ludwig'in işi sürdürmesi gerektiğine karar verdi. Bu karar uyarınca, Ludwig önce Berlin'e sonra da 1908'de mükemmel bir mühendislik merkezi olan Manchester'a okumaya gönderildi. Hiç şüphesiz Wittgenstein babasının mühendislik genlerinden bazılarını miras almıştı, çünkü günü gününe uymasa da yine de çok parlak bir mühendislik öğrencisi olduğunu gösterdi, henüz jet motoru icat edilmeden önce, havanın itim gücü üzerine önemli bir çalışma gerçekleştirdi. Ama matematik felsefesine gittikçe daha fazla merak duymaya başladı. Manchester'da Bertrand Russell'ın matematiğin aslında mantık bilimi üzerine dayandığını göstermeye çalışan kitabı *Principles of Mathematics*'ini keşfetti. Bunun sonucu, ve büyük Alman mantıkçısı Frege'nin teklifi üzerine 1911 güzünde Cambridge'te Russell'ın hocalığında felsefe okumaya karar verdi.

Aile işi için yararsız olan felsefeye geçme kararı, babasıyla aralarındaki çatışmaları daha da kötüleştirdi ve zaten açıkça var olan nevrozunu şiddetlendirdi. Kendi kendine söylenerek Russell'ın evinde odayı saatlerce arşınladığında Russell ona, "Mantığı mı yoksa günahlarını mı düşünüyorsun?" diye sorunca Wittgenstein o her zamanki

çarpıcı açıksözlülüğüyle, "Ikisini de," diye yanıtladı. Russell daha şimdiden ardılı olarak gördüğü ve bir süre yarı yarıya oğlu saydığı en parlak öğrencisinin delirebileceğinden endişelenmeye başladı. Aralık 1912'de, "Wittgenstein bir sinir krizinin eşiğinde, intihara çok uzak değil," diye yazıyor ve daha ileride de Avusturyalının "dünyayı genişlemesine incelemek için yeterince merakı ya da isteği olmadığını," ekliyor ve devam ediyordu: "Bu onun mantık üzerine çalışmasını değersiz hale getirmeyecek, ama onu her zaman sınırlı bir uzman yapacak." Işin doğrusu, Wittgenstein 1913-14 kışını tek başına geçirmek üzere ansızın Norveç'te bir kulübeye gitti, neredeyse manik bir yoğunlukta düşünüyor, ama çok az yazıyordu.

Russell'ın bu yorumları kendisini en özgürleştirmiş metresi Ottoline Morrell'e yazdığı mektuplarda yer alır. Ilişkilerinin öncesinde yıllarca bekarlık çektiği mutsuz bir yaşama katlanmış bu sıkıcı felsefeciyi Ottoline kısmen insancıllaştırmış, yaşamdan özellikle de sanattan ve müzikten daha fazla zevk almasına yardım etmiş, hepsinden önemlisi ona insana özgü neşeyi tattırmıştı. Mektuplarında Russell, Ottoline'a buz gibi duygusal yaşamında ender görülen bir sıcaklık göstermişse, Ottoline da ondan hiçbir zaman tam anlamıyla korkmamış, onun zekasına olan hayranlığı başka tereddütler ve bir dükün üvey kardeşi olduğu için taşıdığı eşit sosyal mertebeyle dengelenmişti. Wittgenstein ise, gerek entelektüel gerekse sosyal açıdan, kendininkine benzer statüden birini hiçbir zaman bulamadı. 1914'ten önce David Pinsent adında orta sınıftan, neşeli, tam bir Ingiliz genci olan bir lisans öğrencisinden derinden etkilendi; onu erişilebilecek en büyük lüks içerisinde 1912 yılında İzlanda'ya götürdü. Arkadaşının onun hakkındaki gerçek duygularını muhtemelen asla tahmin edememiş ve kesinlikle bu duygulara karşılık gelecek bir şey yapmamış olan Pinsent 1918'de bir uçak kazasında öldü. Ölüm haberi Wittgenstein'ın intihar eğilimlerini artırdı. *Tractatus*, Pinsent'e adanmıştır.

1914'te savaşın patlak vermesi Wittgenstein'a ölme arzusu için fır-

sat sağladı. Hemen orduya gönüllü yazıldı, aslında fiziksel durumu (çifte fıtığı vardı) ona kolayca askerlikten muafiyet kazandırabilirdi. 1920'de bir öğretmen arkadaşı, Martin Scherleitner'e savaşta ölmenin onu intihardan kurtarmasını umduğu için orduya yazıldığını söyledi. Wittgenstein Birinci Dünya Savaşı sırasında, ilkin Polonya cephesinde ve sonra İtalya cephesinde son derece cesurca savaştı, pek çok kez kahramanlık madalyası almaya uygun bulundu –Russell'ın pasifizmini duyduğunda oldukça küçük görmüştü. Ama daha az gönüllü olarak savaşa katılmak durumunda kalan birçokları gibi o da askeri zafer arzusundan tamamen yoksundu. Bunun yerine, Tolstoy'un *The Gospel in Brief*'ini (İncil Yorumu) durmadan okuyor, onun nefisten vazgeçme inancı ruhuna işliyordu. Tolstoy, "İnsan, nefsi açısından güçsüz, ama ruhundan ötürü özgürdür," diye yazmıştı. Wittgenstein Rus romancının her tür seksin manevi yaşamla bağdaşmadığı biçimindeki gönülsüz vargılarını coşkuyla kabul ediyordu, bunlar Weininger'in öğretilerini doğruluyor gibiydi. Savaş yıllarından kalma defterleri kulağa derinden dindar, aslında Hıristiyan gelen dualar ya da düşüncelerle doludur. Aynı zamanda Schopenhauer'ı da istekle inceliyordu, bu felsefecinin yapıtlarını baştan sona öyle bir sindirmişti ki, *Tractatus*'unun ilk satırları Schopenhauer'ın kasvetli başyapıtı *İrade ve Tasarım Olarak Dünya*'nın bazı satırlarını neredeyse yineler.

Tractatus'u tamamladığı, İtalya'da savaş esirliği döneminin ardından 1919 Ağustosunda her zamankinden daha depresif bir halde evine, Viyana'ya geri döndü. Aldığı iki kararla ailesini hayrete düşürdü: Birincisi üniversitede değil ama bir ilkokulda öğretmen olacaktı. 1920'de, dünyadan kaçmak için, gerçekten çirkin, fakir bir dağ köyü olan Trattenbach'a taşındı. Dağlara ya da yaban topraklara bu kaçış –ki Wittgenstein'ın bütün yaşamında bir laytmotiftir[1]– belki kısmen Viyana'nın cinsel ayartmalarından kaçmaktı. 1960'larda Viya-

1) Süreçte tekrar tekrar ortaya çıkan, önemli bir etkiye ve yönlendirme gücüne sahip olan nitelik vb. (çn).

na'da röportajlar yapan Amerikalı felsefeci III. W.W. Bartley'in dediğine göre, öğretmen yetiştirme kursuna devam eden Wittgenstein, Viyana'nın en büyük parkı Prater'de o sıralar sert eşcinsel sekse fena halde düşkünlük göstermeye başladı. Wittgenstein "dehşetle fark etti ki, bundan kendini kolay kolay uzak tutamıyordu. Haftanın birkaç gecesi, evinden çıkıp hızlı cinsel ilişkiler yaşamak üzere Prater'e gidiyor, ardından da yakıcı bir öfkeyle kendinden nefret ediyordu". Ya da Bartley böyle söylüyor, ama iddiaları tartışılmıştır.

Bu iddiaların gerçekliği ne olursa olsun Wittgenstein kesinlikle bir kargaşa içerisindeydi –çok değerli bir biyografisini yazmış olan Ray Monk felsefecinin eşcinsel *olduğunu* vurgularken, yukarıdaki meseleyi ise açık bırakır. Dostu Paul Engelmann'a yazdığı, Nisan 1920 tarihli bir mektubu onun kendine duyduğu tiksintiyi açığa vurur. "Son zamanlarda benim için her şey tam anlamıyla berbat gitti... bunun tek sebebi benim kendi bayağılığım ve çürümüşlüğüm. Sürekli olarak canımı almayı düşündüm ve şimdi de bu düşünce aklımdan hiç çıkmıyor. Dibe battım." Metropolitin zevk yuvalarından kaçmasının öncesinde, Wittgenstein'ın servetinden payına düşen muazzam miktarı hayattaki kardeşlerine bırakması (bu onun ikinci ve daha da büyük kararıydı) kısmen ortamın ayartmalarına direnememe olasılığını tamamen bertaraf etmek istemesi yüzündendi.

Dünyasal zenginliklerden böyle çarpıcı bir vazgeçiş, manevi arayışlarına başlamalarından önce dünyasal zenginliği terk eden Aziz Francis ya da Buda'yı hatırlatır –bu hareketinin amacı, sadece kendine de olsa gerçekten hatırlatmaktı. Daha önceleri görkemli otellerde kalmaktan mutluluk duyan Wittgenstein şimdi herkesin bildiği bir çileci olmuştu. Daha sonraları Cambridge'te kalacağı odalarda –üniversitenin eski püskü, ama normal ve rahat eşyaları bile değil– sadece bir iki brandalı iskemle ve küçük bir masa olacaktı. *The Times*'ta çıkan ölüm ilanında dendiği gibi, Wittgenstein "münzevi tipinde bir din mütefekkirinin niteliklerini sergiliyordu". Ama

bu münzevi, Avrupa'nın en varlıklı sülalesinden gelen birinin kibirli özgüvenini hâlâ taşıyordu, öte yandan kız kardeşleri ve yaşayan tek erkek kardeşi Paul eğer gerekirse ona parasal destek vermeye hazırdılar. Yeğeni Thomas Bernhard ise bu vazgeçişten etkilenmemişti, ileride şu yorumu yapacaktı: "Bir köy öğretmeni olarak bu multimilyoner kesinlikle tam bir sapıklık örneğiydi."

Eğer sapık idiyse, bu Wittgenstein'ın o her zamanki hedefe kilitlenen yapısı ile oynadığı bir roldü. Kırk yıl sonra Bartley, Trattenbach'da ve civar köylerde yaşayan birçok köylünün eksantrik öğretmenlerini huşu, şaşkınlık ve sevgi karışımı bir duyguyla hâlâ anımsadıklarını keşfetti. Savaş sonrası yıllar Avusturya'daki çoğu insan için çok meşakkatli yıllardı, güç yaşam koşulları kişisel olarak Wittgenstein için pek bir şey ifade etmese de, yine de etkisini hafifletmek için elinden geleni yaptı. Bir keresinde, öğrencilerine muz getirmek için kuvvetli kar yağışının altında bir dağdaki patika yolu tırmandı, o sıralar muz ender bulunan lüks bir yiyecekti. Lüks onun özenle kendisinden uzak tuttuğu bir şeydi, çoğunlukla kakaoyla besleniyordu. Başka bir seferinde de, okulun küçücük mutfağına taşındı; öğrencilerinden Georg Berger'in anlattığına göre, mutfaktaki yatağında oturup saatlerce pencereden yıldızlara bakardı. Yöredeki bir fabrikanın buhar makinelerinden biri bozulduğunda mühendislik yetenekleri işe yaradı, köylüleri hayrette bırakarak makineyi tamir etti.

Wittgenstein'ın öğretme yöntemleri aykırıydı. Derslere her gün, kesintisiz iki saat matematikle başlardı, ilkokul öğrencilerinin öğrenmesi beklenmeyen cebir de dahildi buna. Parlak öğrencileri için onun onayını almak o günü ısıtan bir güneş olurdu. Bazı öğrencilerin okuldan sonra sınıfta kalıp öğretmenlerinin derse devam etmesinden mutluluk duymaları bunun bir kanıtıdır. Fotoğraflarda Wittgenstein küçük kuluçkasına amcavari bir sevgiyle sıcaklık saçarken görülür. Ne var ki, matematik becerisi olmayanlar için du-

rum çok farklıydı, çünkü bunlar onda ani ve çoğu kez şiddet içeren bir öfke uyandırabiliyorlardı. Dersi anlayamayan bir kız, saçlarını elinde bir tutamı kalacak kadar şiddetle çektiğini anımsıyordu; bir başkasına ise o kadar sert vurmuştu ki, kulağının arkası kanamıştı. Avusturya köylüleri o zamanlar idaresi zor oğlanlara fiziksel ceza verilmesine karşı değildiler, ama kızlar için bu geçerli değildi, ne de olsa matematiği anlamaları beklenmezdi. Ve bir gün bu fiziksel ceza uygulama yetkisi sınırlarına ulaştı, sabırsız ve büyük bir öfke içindeki Wittgenstein çizgiyi aşmıştı.

Öğretmenlik günleri 1926 Nisanında birdenbire ve yüz kızartıcı biçimde son buldu. Wittgenstein hastalıklı bir çocuk olan Josef Haidbauer'e o kadar sert vurdu ki, on bir yaşındaki oğlan fenalaştı ve doktora götürülmek zorunda kaldı. Bunun üzerine paniğe kapılan Wittgenstein köyden kaçtı. Olaydan sonra toplanan soruşturma kurulunda, gösterdiği şiddetin derecesi konusunda yalan söyledi. (Wittgenstein'ın çocuklara vurmaktan cinsel bir heyecan duyduğunu düşünmek tamamen yanlış olur, o bir sadist değildi.) Çabuk öfkelenen öğretmene karşı hiçbir suçlamada bulunulmadı. İki şeyi başaramamaktan dolayı duyduğu vicdan azabıyla herhalde hiçbir şey karşılaştırılamazdı: öfkesini kontrol etmek ve, genellikle son derece dürüst bir adam için daha da önemlisi, gerçeği söylemek.

İlkokul öğretmenliği dolayısıyla uzak kaldığı akademi dünyasına geri döndüğünde onu yetişkin bir izleyici kitlesi bekliyordu: *Tractatus*'u kutsal kitapları gibi gören ve uzun zamandır yoksun kaldıkları karizmatik önderlerinin varlığını özleyen Viyana Çevresi'nin Mantıkçı Pozitivistleri. İlk başta hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Derinden sarsılmış bir şekilde Viyana'ya dönen Wittgenstein Viyana yakınlarındaki Hütteldorf manastırında bahçıvan olarak çalışmaya gitti, hattâ bir süre keşişler arasına katılmayı bile düşündü. Fakat başkeşiş kabul etmedi, çünkü onu bunu yapmaya iten sebeplerin tam anlamıyla din kaynaklı olmadığından şüpheleniyordu. Daha sonra

kız kardeşi Margaret için bir ev tasarlama işine yardım etmeye başladı, gerçi asıl mimar büyük Adolf Loos'un öğrencilerinden Paul Engelmann'dı. Wittgenstein aşırı titiz bir tasarımcı olduğunu gösterdi, gözüne yamuk gibi görünen radyatörlerin bir iki milimetre oynatılmasında ısrar ediyor, son dakikada bir odanın tavanını üç milimetre yükseltiyordu. Ortaya çıkan sonuç kare biçimli, hiçbir süslemesi olmayan bir evdi, onun "mutlak sükunet" idealini tam karşılıyor, ama birçok Bauhaus hayranına bile ürpertici derecede sade geliyordu. Tarz açısından bazı bakımlardan *Tractatus*'a benziyordu.

Kısa ve özlü, kahince cümleler halinde yazılmış *Tractatus* sadece yetmiş beş sayfada matematik, mantık, mantıksal gerçeklik, metafizik, tasarım, tekbencilik ve gizemcilik içerir. Numaralı ifadeleri yalın biçimde başlar, ama sonra bir başka altnumaralı ifade tarafından nitelendirilir ve o da bir başkası tarafından:

1. Dünya olduğu gibi olan her şeydir.
1.1 Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.
1.11 Dünya olgular yoluyla belirlenir, ve bunlar *tüm* olgular olmak üzere.
1.12 Çünkü olguların toplamı hem nelerin oldukları gibi olduğunu hem de nelerin oldukları gibi olmadığını belirler.

Her biri alt cümlelerle açılan ve desteklenen tek numaralı cümlelerle devam eder:

2. Olduğu gibi olan, yani olgu, atomik olguların varoluşudur.
3. Olguların mantıksal resmi, düşüncedir.

Bütün kitap bu şekilde düzenlenmiştir, yanıltıcı bir basitliği ve mantıksal sağlamlığı vardır. Fakat tuhaftır ki, çok farklı bir tonla sona erer:

7. Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı.

Az sayıda sözcükle anlatan böyle bir her şeyi bilirlik, Russell ve Frege'nin öncülüğünde Mantıksal Atomculuğun parlak bir sonuca ulaşmasını sağlarken, önce Viyana'da, ardından dünyanın İngilizce konuşan her yerinde muazzam etkili oldu, çünkü felsefenin tüm problemlerine tam ve veciz bir çözüm getiriyor gibi görünüyordu. "Böylece, sorunların özlerinde sonuna dek çözülmüş olduğu kanısındayım", Wittgenstein kitabın sonunda gereksiz bir alçakgönüllülük göstermeksizin böyle ilan ediyordu. Mantıkçı Pozitivistlerin neredeyse her yerde gözardı ettikleri şey, kitabın son önermesinin önceki tüm önermelerle garip bir çelişki içinde, mistik bir bakış açısının –olamayacağını bildirmekten ziyade– olanağına açık kapı bıraktığıydı.

Nihayet 1927 yazında Viyana Çevresi'nin tartışmalarına katılan Wittgenstein, kısmen züppeliğinden ötürü birçok tartışmada çok tahammülsüzdü –grubu kaba ve kötü giyimli buluyordu. Sadece 1936 yılında Nazi bir öğrenci tarafından öldürülen "kültürlü" Moritz Schlick'i beğeniyordu. (Ama o bile ileride Wittgenstein tarafından görüşlerini aşırmakla suçlandı, bu suçlamayı kendisiyle temas halindeki birçok kişiye karşı defalarca yapmıştır.) Daha önemlisi, öğretmenlik yıllarında her ne kadar hiçbir şey yazmasa da asla tamamen hareketsiz kalmayan zihni, kolayca dile dökemeyeceği şekillerde gelişmekteydi. Viyana Çevresi'ni, dilin yaratıcı işlevi ve dilin kullanılabildiği yolların çeşitliliği konusunda bir değerlendirme yapmaya yönelten 'resim-olarak-dil kuramı'ndan uzaklaşmaya başlamıştı bile. Bundan böyle dil, analizden çok gözlemle anlaşılacaktı. İlk girişiminde felsefenin tüm problemlerini çözdüğünü varsaydıktan sonra, fark etti ki, düşünülecek daha çok şey vardı. Rudolf Carnap'ın anımsadığına göre, Wittgenstein "bir kez ilham sayesinde içgörüyü kazandıktan sonra, başkalarının eleştirel incelemelerine hoşgörü göstermezdi... Bizde yarattığı izlenim, sanki içgörünün

ona tanrısal ilham yoluyla geldiğiydi". Viyanalıların ilham vermeyen izleyiciler olduklarını görünce, Wittgenstein da bir duvara dönük oturarak onlara Bengalli mistik Rabindranath Tagore'un şiirlerini okumayı âdet edindi. Sözde izleyicileri şaşkınlıktan ne yapacaklarını şaşırırlardı. Ama 1929 yılıyla birlikte Cambridge, Wittgenstein'ı geri alıyordu.

Cambridge'teki tez sınavında Moore ve Russell'ı kolayca etkiledi. Moore onun tezini (*Tractatus*) bir deha ürünü diye adlandırdı, artık Wittgenstein'dan hoşlanmayan Russell ise daha kaçamaklı davrandı. Doktorasıyla birlikte Trinity'de öğretim görevliliği elde etti ve kısa zamanda da çevresinde sadık izleyicileri oldu. Hemen düşmanlar da edindi, ama bunun nedeni fikirleri değil, onları ifade etmekte kullandığı *ex cathedra*[1] tarzdı. Vanessa ve Clive Bell'in oğlu ve ünlü sanat tarihçisi –sonranın ünlü vatan haini– Anthony Blunt'ın âşıklarından biri olan Julian Bell o sıralar lisans öğrencisiydi. Wittgenstein gibi, hem eşcinsel hem de komünist olan Bell, İspanya İç Savaşı'nda cumhuriyet için savaşırken ölecekti. 1933'te, *Venture* dergisine Wittgenstein hakkındaki muhtemelen yaygın duyguları seslendiren bir şiir yazdı:

Her toplulukta bağırıp susturur bizi
Kendi gevelemeleriyle keser sözümüzü;
Durmadan münakaşa; kaba, öfkeli, gürültücü
Emindir haklılığından, bundandır gururu,..
Engindir bilgisi, mantığı, safsatacılığı
Sel gibi taşar basar metafiziği,
Katılmasam da acırım Ludwig'e
Herkes görebilir fikirleri niye böyle,
Zira hepimizin tanıdığı sıradan hazları
Uzak tutma kararında o çileci yaşamı.

1) Yetkisine dayanarak, otorite ile, (çn).

Son iki dizede, Wittgenstein'ı zayıf noktasından vuruyordu: sözcüğün tam anlamıyla "bağırarak susturduğu" hasımlarında ve onu üniversitenin içinde veya dışında normal ilişkilerden koparan manastırvari çileciliğinde açığa çıkan fanatizminden. (Wittgenstein akademideki yaşamın normal bir parçası olan, profesör masasında yemek yemeyi reddediyordu, bunun bir nedeni kravat takmak zorunda olması, bir diğer nedeni de akademideki akranlarıyla entelektüel *herhangi bir şey* tartışmaktan hoşlanmamasıydı.) Daha hafif olan yanını yaşıyordu –dedektif romanlarını, hattâ P.G. Wodehouse'ı bile severdi, ama asıl aşkı sert konuşan kahramanlarıyla Amerikan dedektif romanları ve Amerikan gangster çizgi romanlarıydı, bunları ona en sevdiği öğrencisi Amerikalı felsefeci Norman Malcolm gönderirdi. Ders vermekle geçen bir günün ardından sinemaya gitmeyi de çok severdi, ve yine şiddet içeren Amerikan filmlerini daha yumuşak İngiliz filmlerine tercih eder, salonun en ön sırasında otururdu, Malcolm'un anlattığına göre, "perde bütün görüş alanını kaplar, zihni dersteki düşüncelerden ve hissettiği tiksintiden uzaklaşırdı". Dostlarına 'anlamsız' kartpostallar göndermekten de hoşlanırdı, bunların bazısında insan davranışının saçmalıklarına yönelik gerçeküstücü bir tat olurdu.

1930'larda, kendisinden yirmi iki yaş küçük, parlak bir matematik öğrencisi olan Francis Skinner ile hayatının en büyük ilişkisini yaşadı. Utangaç, sessiz, alçakgönüllü ve nazik Skinner (Wittgenstein'ın bir öğrencide görmeyi sevdiği tüm edilgin nitelikler) hocasına saplantı derecesinde bağlandı, onunla Cambridge'te çalışmaktan mutluydu. Hattâ sevgilisinin kesin talimatına uyarak, yerleri çayla silerdi –bu o zamanlar uygun bulunan bir temizleme yöntemiydi. Skinner, Wittgenstein'ın sürekli kalma umuduyla 1935'te gittiği Sovyetler Birliği'nde, ona katılıp işçi olarak yaşamaya hazırdı. (Aslında Skinner yolculuk edemeyecek kadar hastaydı.) Wittgenstein'ın politik inançları (ütopyaya giden yolun Sovyetler Birliği'nden

geçtiğine inanıyordu) o dönem için sık rastlanan bir görüştü. Sovyetler onu 'yararlı budalalar' sınıfına almış görünüyordu; özgüveni sarsıcı bu deyimi Sovyetler, Stalin'in kendi halkından on milyonlarca kişiyi öldürdüğü Büyük Temizlik'i görmezden gelen Webbs ya da Bernard Shaw gibi kendini kandıranlar için kullanırlardı. Ama Wittgenstein, Sovyet Komünizmine pek de gerçek bir ilgi göstermedi. Onu çeken şey, entelektüellerin halinden hoşnut biçimde el emeğiyle çalıştıkları, Hıristiyanlıktakini andıran bir feragatin yaşandığı bir Rusya fikriydi. Wittgenstein'a biraz Rusça öğreten, komünist parti üyesi Fania Pascal'ın daha sonra yazdığına göre, "Bence onun Rusya'ya olan duyguları herhangi bir politik ya da sosyal konudan çok Tolstoy'un ahlak öğretisiyle, Dostoyevski'nin tinsel içgörüleriyle ilgiliydi". Nietzsche görse, sendromu tanırdı. Her neyse, Wittgenstein'ın Rusya ziyaretinden hiçbir sonuç çıkmadı.

1937 yılında, Norveç'teki ulaşılması zor dağ kulübesine Skinner'ın gelmesine izin verdi, Wittgenstein'ın dediğine göre, "orada onunla iki ya da üç kez birlikte oldum. Her zamanki gibi yaşadığım duygu ilk başta, bunda yanlış bir şey olmadığı, ama *sonrasında* ise utançtı. Aynı zamanda ona karşı haksız, sinirli, içtenliksiz ve de zalim davranıyordum". Tüm sevişmeleri bundan ibaret görünüyor. Daha sonraları Wittgenstein, onu hiçbir şey düşünmeden akademik kariyerinden vazgeçecek kadar seven birinden soğukluk ve belki de tiksinti hissiyle uzaklaştı.

Idolü tarafından bir düşünür olarak işe yaramayacağına ikna edilen Skinner (bu bir iki başka hocanın da paylaştığı bir görüştü) 1936'da üniversite yaşamını terk edip Cambridge Instrument Company'de çırak oldu, bunun anlamı yaşamını fabrika döşemesi üzerinde geçireceğiydi. Skinner 1941'de çocuk felcinden öldüğü zaman, Wittgenstein eski sevgilisinin kariyerini mahvettiği için değil de ona karşı "saf olmayan" duygular beslemiş olduğu için kendini suçladı. Maurice Drury gibi başka sadık ve yetenekli öğrencilerini

de akademik hayattan ayrılıp el emeğiyle çalışmaları konusunda ikna etti, oysa hiçbirinin hünerli olmadığı görülüyordu. En zeki öğrencilerinden biri olan Yorick Smythies'i de ellerini kullanacağı bir işte çalışma konusunda zorladı, oysa Smythies'in herkesin bildiği gibi el becerisi yoktu ve şizofreni belirtileri gösteriyordu. Wittgenstein entelektüel yaşam hakkında taşıdığı karmaşık hislerin yükünü yıldız çarpmış izleyicileri üzerine yıkmış görünüyor, bu durumun onlar için çoğu kez feci sonuçları olmuştur.

Öğrencilerini üniversiteyi bırakmaya zorlamasına rağmen kendisi 1939'daki savaşa kadar Cambridge'te ders vermeyi sürdürdü. 1938 Anschluss'una[1] dek her Noel Viyana'da ziyaret ettiği ailesi hâlâ muazzam zengin olduğuna göre, sırf çok az bir maaş uğruna akademisyenliği sürdürmüş olamaz. Kendisininkine –hemen hemen– denk kafaların arasında olmak ve uysal, genç müritler bulma olasılığı onu Cambridge'e çeken ana noktalardı. 1914'ten önce böylelerini bulmaya başladığı tek yer orası olmuştu. İkinci Cambridge döneminde, *Tractatus*'unkinden ve dolayısıyla da en azından Descartes'tan beri gelen Batı düşüncesinin ana akımınınkinden köklü biçimde farklı bir felsefe yaklaşımı geliştirdi. *Düşünmekten* çok *bakmak* gerektiği şeklinde özetlenebilecek dil yaklaşımına göre, dil ne bir ideal standarda göre ölçülmeli ne de işlevine dair yetersiz bilgiyle oluşturulmuş bir anlayışa uydurulmalı, ama kullanımı bağlamında incelenmelidir.

Nihayet 1953'te *Felsefi Soruşturmalar* adıyla yayımlanan ikinci evre yapıtı, savaş sonrası yıllarda felsefe üzerinde müthiş bir etki yarattı. Dilin anlamını bulmak için herhangi bir dışsal gönderme değil, ama çok geniş kapsamlı değişik "yaşam biçimleri" kullanılmalıdır. *Tractatus*'a göre, dünya "olduğu gibi olan her şey"di, oysa *Felsefi Soruşturmalar*'a göre dil Wittgenstein'ın önceden düşündüğün-

1) Sözcük anlamı 'birleşme.' 1938'de Hitler'in Avusturya'yı ilhakı sonucu Avusturya ile Almanya arasında gerçekleşen siyasal birleşme, (çn).

den çok daha zengin ve çeşitli bir dünya belirler. Dil olduğu gibidir, ne diyorsa onu der ve daha önceki çalışmasında ona yüklenen sınırlı resim işlevine göre değerlendirilmemelidir. Dünya da olduğu gibidir ve hiçbir genel kuram yaşamın karmaşıklıklarını bütün erimiyle açıklayamaz. Şimdi Wittgenstein'ın düşüncesine göre, felsefe herhangi bir çeşit sağın bilim değildir ve dünyayı açıklayamaz, ancak betimler ya da resimler.

Artık Wittgenstein dili birçok bakımdan bir oyuna benzer görüyordu; demek istediğini örneklendirmek için sayısız eğretileme, örnek ve benzetme kullanıyordu. Çoğu kez benzetmeleri kasten sıradandılar: "Bir alet kutusundaki aletleri düşünün; çekiç, kerpeten, testere, tornavida, cetvel, tutkal kabı, tutkal, çiviler ve vidalar vardır. Sözcüklerin işlevi bu nesnelerin işlevleri kadar çeşit çeşittir." Hattâ, gördüğümüz şeylerin görmeyi beklediğimiz şeyler tarafından nasıl koşullandığını göstermek üzere bir göz yanılsaması olan ördek-tavşan gibi çocukça örnekleri bile kullanıyordu. Wittgenstein'ın dünyayı açıklamak için hiçbir genel kuram sunmaması, ama felsefenin işlevini dil kullanımımızı açıklama, betimleme ya da örnekleme işlevi olarak görmesi, 'dil oyunu yaklaşımı'nın çok önemli bir özelliği olmasının yanısıra, ölümünden sonraki yirmi yıl boyunca Batı felsefesine egemen olmuştur. Felsefe gözlemler, açıklamaz –birçok felsefeciye göre katlanılmaz bir sonuç. Aslında Batı felsefesinin temelini zayıflatırken, çoğu kez çarpıcı ölçüde güzel ve aydınlatıcı aforizmalar yarattı –kendi tarzında Nietzsche'yi anımsatan bir bileşim.

Bununla birlikte, sonraki o esrarengiz ifadeler –"Dünyanın nasıl olduğu değil, olması gizemdir"; "Eğer bir arslan konuşabilseydi, onu anlayamazdık"– Russell gibi eski meslektaşlarını etkilemedi. Wittgenstein'ın ikinci yapıtı için Russell şöyle diyordu: "Olumlu öğretileri bana önemsiz geliyor, olumsuz olanlarsa temelsiz." 1930'larda Knightsbridge Ahlak Felsefesi profesörü C.B. Broad'un, Ahlak Bilimi Kulübü'nün Wittgenstein'ın hakim olduğu tartışma grubu toplantı-

larının hiçbirine katılmaması da anlamlıdır. Broad "Wittgenstein'ın tam zamanında başına bir iş gelmesine ve yine tam zamanında yüzlerinde aptal bir tapınma ifadesiyle olup bitenleri merak eden sadık hayranlarına" dayanamıyordu. Ama Broad bile kabul ediyordu ki, "Wittgenstein'a [felsefe] kürsüsünü vermeyi reddetmek Einstein'a fizik kürsüsünü vermeyi reddetmek gibi olurdu." 1939'da, gerektiği gibi, felsefe profesörü oldu; felsefe, gitgide daha çok sevmez olduğu, Cambridge Üniversitesi'nde öğrencilerini genellikle vazgeçirdiği bir alandı. Sevmediği ortamın onda yarattığı gerilimler ara sıra önceden kestirilemez sonuçlar doğuruyordu.

Belki bunu en fazla gösteren –ve en fazla bilinen– patlama Karl Popper ile çatıştığı 25 Ekim 1946 tarihli Ahlak Bilimi Kulübü toplantısında gerçekleşti. Viyanalı bir başka başarılı Yahudi felsefeci olan Popper *magnum opus*'u *Açık Toplum ve Düşmanları*'nı (1945) kısa süre önce tamamlamıştı. Totalitarizmin ideolojik temellerini çok sert şekilde eleştiren yapıt ilk başlarda ancak bir avuç hayran kazandı (aralarında Bertrand Russell da vardı) zira hem Platon'a hem de Marx'a saldırıyordu. Marksizm-Leninizme o sıra hâlâ birçok entelektüel tarafından saygı duyulmaktaydı ve bizzat Wittgenstein da halen Stalin'in Sovyetler Birliği'nin hayranıydı. Kulübün düzenli, haftalık toplantıları felsefe profesörü Richard Braithwaite'nin King's College'taki Gibbs Binası'nın soğuk Palladyen[1] güzellikleri ortasındaki pansiyonunda yapılıyordu. Popper, LSE'de[2] yardımcı doçentlik görevini sürdürdüğü Londra'dan gelmişti, az sonra beraber kazanacakları kolay zaferin öncesinde Russell ile onun Trinity College'taki pansiyonunda ikindi kahvaltısı yaptılar. Popper yaşlı adama büyük hayranlık besliyor, onu Kant'tan bu yana en büyük felsefeci diye niteliyordu; Russell ise uzun zamandır Wittgenstein'ın aleyhine dönmüştü. O toplantıda tam olarak ne olduğuna dair gö-

1) 16. yy. İtalyan mimarı Andrea Palladio'nun üslubuna uygun yapılmış, (çn).
2) London School of Economics and Political Science, (çn).

rüşler, gözleyen kişiye göre keskin farklılıklar gösterir. Merkezi ısıtmanın olmadığı o günlerde alışıldık olduğu üzere şömine yanan H3'te yaklaşık otuz kişi toplanmıştı. Popper *Tractatus*'taki düşünceleri eleştirmeye başladı. Bu onu Wittgenstein'ın yandaşlarının gözünde lanetlemişti, çünkü Wittgenstein *Tractatus*'u uzun zaman önce ardında bırakmıştı. Ama Wittgenstein'ın yeni fikirlerinin farkında veya değil, hâlâ *Mavi ve Kahverengi Kitaplar* gibi (Wittgenstein'ın 1930'lardaki ders notlarının öğrencileri tarafından hazırlanmış temiz kopyaları, bunlar ölümünden sonra yayımlanmıştır) daktilo edilmiş metinleri elden ele dolaştırmaya devam eden Popper, onun diğer felsefe problemlerini dışarıda bırakmasına saldırıyordu, böylelikle saldırısı Wittgenstein'ın bütün düşüncesine yönelik oluyordu. Popper'ın felsefenin pratik içermeleriyle ilgilenmek için nedeni vardı: Nazi Almanya'sı bozguna uğramış olsa da, Stalin'ci Rusya amansız gücünü Orta Avrupa'ya yaymaktaydı.

Popper gerçek felsefe problemlerinin neler olduğu hakkında konuşurken, hâlâ suskunluğunu koruyan Wittgenstein böyle konudışı şeyler ya da ıvır zıvırlara açıkça sinirlenmişti. Michael Wolff adında bir öğrenci onun şömine maşasını kapıp sinirli hareketlerle havada salladığını anımsıyor. Popper ona etiğin durumunu sorduğunda, söylendiğine göre, Wittgenstein ondan bir ahlak kuralı örneği vermesini istedi. Popper'ın yanıtı, "Ziyarete gelen hocaları şömine maşasıyla tehdit etmemek gerekir," oldu, herhalde şaka yapmaya çalışıyordu. Arka planda sessiz kalan Russell ise artık ağzından piposunu çıkarıyor ve Wittgenstein'a şömine maşasını yerine bırakmasını söylüyordu. Wittgenstein, Russell'a dönüp, "Beni yanlış anlıyorsun, Russell. Beni her zaman yanlış anladın!" dedi. Russell'ın yanıtı sertti: "Her şeyi karıştırıyorsun Wittgenstein. Her zaman her şeyi karıştırırsın!" Bu noktada Wittgenstein kapıyı ardından hızla çarparak odadan fırtına gibi çıkıp gitti. Ya da yorumlardan biri böyle. Wittgenstein'cılar ise Wittgenstein'ın değil de başka birisinin bir ahlak

kuralı örneği istediğini, Popper şakasını yapmadan *önce* onun odadan çıktığını ve onun zaten hep böyle birdenbire ayrıldığını ileri sürerler. Neler yaşandığına dair anlaşmazlık bir sonuca varmadan sürer gider.

Ne var ki, Wittgenstein'ın Popper ile çatışması aslında onun için tipik bir şeydi, çünkü destekçilerinden her zaman koşulsuz bağlılık beklerdi –ve karşıtlarından da koşulsuz teslimiyet, ancak ondan sonra yeterince sevimli olabilirdi. Turing makinesinin mucidi, matematik dehası Alan Turing, Cambridge'i ziyaret ettiği 1939'da Wittgenstein ile tartışmaya çalışmaktan derhal vazgeçmişti, çünkü Wittgenstein *onu* bağırarak susturmuştu. Yazınsal yeteneğe sahip felsefeciler de ondan daha iyi bir davranış görmezlerdi. Oxford Üniversitesi'nden nazik bir felsefeci olan Isaiah Berlin 1940'larda Kulübü ziyaret etti ve başka insanların zihinsel durumlarının bilgisine nasıl sahip olunabileceği üzerine konuşmaya başladı. Wittgenstein geç gelmişti, oturmadan sadece bir iki dakika kadar dinledi, fark edilir bir şekilde tahammülünü yitirmişti ve konuşmaya başladı: "Hayır, hayır, *hayır*! Yolu bu değil! İzin verin. Felsefeden konuşmayalım. Birbirimize işten güçten bahsedelim, *sıradan* işten." Bir saatlik sıradan iş güçten sonra Wittgenstein, Berlin'in elini sıkarak ona, "Çok ilginç bir tartışmaydı, teşekkür ederim," dedi ve odadan ayrıldı. Berlin sessizce Oxford'a geri döndü.

Berlin bir başkasıyla karşılaştırıldığında aslında yakayı kolay sıyırmıştı. Wittgenstein'ın uzaktan akrabası, Nobel Ödüllü ekonomist Friedrich Hayek yaklaşık aynı zamanlarda Kulübün bir başka toplantısına katıldı ve tartışma 'mesele'ye döndü; Hayek'in dediğine göre, "Wittgenstein birdenbire ayağa fırladı, şömine maşası elindeydi, son derece öfkeliydi, ve meselenin ne kadar basit ve açık olduğunu aletle kanıtlamaya başladı. Gemi azıya almış bu adamı odanın ortasında bir şömine maşasını sallarken görmek kesinlikle çok dehşet vericiydi, insan güvenli bir köşeye kaçma eğilimi hissediyordu.

Açıkçası, o anki izlenimim onun çıldırmış olduğuydu". (Malcolm'un daha sonra anlattığına göre, Wittgenstein'ın entelektüel açıdan değilse de ahlaki açıdan her zaman saygı duyduğu tek Cambridge profesörü G.E. Moore, onun kendisine 1939 yılında "iki saattir aralıksız konuştuğunu" söylemesinin ardından bu kabalığı için ondan gönülsüz bir özür koparmıştı. Moore, Wittgenstein'ın tersine, Cambridge'te birçok kişinin gözünde neredeyse bir azizdi, Wittgenstein bile girdiği sınıflarda onun için rahat bir koltuk bulundururdu.)

Tepkileri içinde daha tipik olanını Oxford'da Waynflete Felsefe Profesörü olan Gilbert Ryle'a gösterdi. Ryle'ın yazdığına göre, Kulübü birkaç ziyaretinde tanık olduğu kadarıyla, "Wittgenstein için büyüklere saygı göstermek o kadar tahammülsüzlükle karşıladığı bir şeydi ki, başka bir felsefecinin adını anmayı, sözgelimi benim bunu yapmamı alayla karşılardı. Kendisininkinden başka bir düşünceyi küçümseme, bana, öğrenciler için pedagojik açıdan yıkıcı bir şey, Wittgenstein'ın kendisi içinse sağlıksız bir şey olarak görünüyordu". Ryle, Wittgenstein'ın düşüncesine genelde olumlu bakıyor, ama öğrencilerini başka felsefecileri *okumamaya* teşvik etmesine esef ediyordu.

Wittgenstein bir seferinde Platon'un Sokratik diyaloglarını (içerikleri kadar nüktedanlıkları ve üsluplarıyla da ünlüdürler) "zaman kaybı" diyerek atlamıştı. Bu onun Batı sanatı ve yazınının büyük kısmını genel olarak reddetmesi ya da gözardı etmesinin bir parçasıydı. "Kendini insanların peygamberi ya da öğretmeni" olarak görmeyi kabul etmeyen Shakespeare'den nefret ederdi, oysa, Tolstoy, Shakespeare'in tersine, kendini kesinlikle her ikisi de olarak görüyordu. (O dönem Shakespeare'e İngilizce konuşulan ülkelerde olduğu kadar Almanca konuşulan ülkelerde de hemen hemen aynı büyük hayranlıkla bakılıyordu.) O diyalogları müfredattan çıkarması estetik duyarlıktan yoksun olmasından dolayı değildi, zira Wittgenstein zor beğenen bir çileciydi –basit, kaba giysileri Camb-

ridge'in en iyi terzilerinin elinden çıkardı, pansiyonundaki minimalist dekor ise titizlik isteyen talimatlarına uymak zorundaydı. Russell'ın 1912'de işaret ettiği gibi, söz konusu davranışı, vizyonunu kendi isteğiyle daraltmasının bir yansımasıdır.

Wittgenstein'ın Cambridge'te kullandığı öğretme yöntemleri Trattenbach'takiler kadar alışılmışın dışındaydı. Notlara bakarak konuşmamakla kalmaz (notları "cesede" benzetir ve öğrencilerinin not almalarından nefret ederdi) çoğu kez hiç konuşmayıp berbat bir suratla sözcüklerin ortaya çıkmasını bekleyerek, kendine eziyet eden bir sessizlik içinde seminer ya da ders saatini harcardı. Bu seminerlerde hazır bulunan, özenle seçilmiş birkaç öğrenci (seminerler hiçbir zaman normal yolla ilan edilmezdi) mest olmuş bir halde dinler, nadiren konuşma cesaretini gösterirdi. Wittgenstein'ın "karşı-ders" yöntemi, Sokrates'in başlardaki informel yaklaşımıyla benzerlik taşır, ama Sokrates kinayeli bir üsluba sahip olsa da, son derece neşeli bir adamdı. Daha yakın bir paralellikse Yeni Platonculuğun kurucusu ve Augustinus'tan Hegel'e dek düşünürleri etkilemiş, en büyük felsefe mistiği olan Plotinos iledir (IÖ 204-70). Plotinos herhangi bir şey yazmayı reddetmiş, "kendi vücudundan utanan" bir çileciydi. (Düşüncelerini çömezi Porfirius yazıya geçirirdi.) Dile getirilemez olanı dile getirmeye çabalarken, derslerindeki hava yüce, lirik bir mest halinden neredeyse marazi biçimde vurgulanan bir sessizliğe doğru sürekli değişirdi. Ama Plotinos asla kimseye vurma tehdidinde bulunmadı.

"Söyleyin onlara, harika bir hayatım oldu," 1951 Nisanında Cambridge yakınlarında kanserden ölmek üzereyken böyle diyordu. 'Harika' sözcüğü bu kadar ızdıraplı, dostsuz ve huzursuz bir hayat için anlaşılır bir sıfat değil, ama Wittgenstein ciddiydi. Son yıllarının çoğunu, her zamanki gibi, İrlanda'yı dolaşıp rahatsız edilmeden düşünüp yazabileceği basit ve gözlerden uzak bir yer aramakla

geçirmişti. (Hayatı Dublin'de bir otelde son buldu.) Üçüncü felsefesi diye bilinen şey üzerinde *hâlâ* düşünüyor ve yazıyordu –en son yazdığı parçaların tarihi ölümünden sadece iki gün öncesine aittir. Bu da onun kurucu bir bakış açısına doğru ilerlediğini gösterir. Daha önceleri çeşitli "dil oyunları" ya da "yaşam biçimleri" herhangi bir mutlak hakikat ölçütüne gönderme olmadan kendi geçerliliklerini belirlerken, Wittgenstein şimdi bunların köklü biçimde kesin olan temeller ya da zeminlerle nasıl 'desteklenebileceklerini' araştırmaya başlıyordu. "Soru şu değil mi: 'Ya eğer o en önemli şeyler hakkında bile fikrinizi değiştirmek zorunda kalırsanız?' Ve yanıt da şu gibi görünüyor: 'Değiştirmek zorunda *değilsiniz*. Onların temel olmasının anlamı zaten budur.'" Anlaşılan o ki, Wittgenstein'ın düşüncesi tekrar geriye dönüyor ve çeşitli söylem biçimlerini, dil ve anlamın tutunacakları belli bir köklü kesinlik biçimi içinde temellendirme gereğini kabul etmeye başlıyordu. Bu üçüncü, kurucu parçayı düşüncesiyle birleştirmeyi tam olarak gerçekleştirecek kadar yaşamadı ve bu felsefenin içermeleri felsefeciler tarafından halen araştırılmakta ve soruşturulmaktadır.

Çok sayıda sadık öğrencisi olsa da (en azından Nietzsche ya da Schopenhauer ile karşılaştırıldığında çok) yine de entelektüel ve kişisel açılardan yalnız hissediyordu. Belki de Wittgenstein'ın "bir yerlerde bir çiftlikte" çalışmaya gitmesi yönündeki ısrarlarına direnmesi yüzünden son derece saygı duyduğu ve belki onu son yıllarda herkesten iyi tanıyan birkaç öğrencisinden biri olan Norman Malcolm, kendi yaşamının sonlarında bir kitapta öğretmeninin derinden ve yürekten dindar, hattâ Hıristiyan olduğunu ileri sürdü. Wittgenstein'ın 1919'da rahip yerine ilkokul öğretmeni olmayı seçmesinin tek sebebinin rahipliğin teoloji fakültesinde dört yıllık eğitimi gerektirmesiydi diyordu. Wittgenstein bir keresinde Russell'a ortaçağda duvarcıların, Tanrıdan başka kimsenin göremeyeceği, katedral ve kilise çatıları üzerine baş biçiminde oluk ağızları ya da başka heykeller

yontmalarının nedenini anlayabildiğini söylemişti. Daha ileri bir tarihte de *Felsefe Soruşturmaları*'ndan bahsederek, "Eğer yapabilseydim, bu kitabı Tanrıya ithaf ederdim," demişti. Daha da sonra şu itirafta bulunuyordu: "Hayat insanı Tanrıya inanması için eğitebilir." Hattâ son hastalığı sırasında bir Katolik rahipten onu ziyaret etmesini bile rica etmişti. Fakat töz dönüşümü gibi konularda hiçbir zaman Katolik öğretileri kabul edemediği için, Katolik Kilisesi'ne 'geri dönmek' gibi bir şey söz konusu değildi. Alçakgönüllülük üzerine olan Katolik öğretilere de kesinlikle katılmıyordu. Yaşarken olduğu gibi ölürken de, sadece entelektüel değil, ahlaksal açıdan da herhangi bir kilisenin kısıtlamaları ve tesellilerinden uzak, bir yabancıydı.

Wittgenstein'ın düşüncesinin 20. yüzyıldaki ezici önemi ve anlamı pek de tartışma konusu yapılacak bir şey değildir. *Tractatus* yüzyılın ufuklar açan yapıtı olarak duruyorken, sonraki felsefesi ise, Platon'dan beri değilse de, Descartes'tan beri Batı felsefesinin ana akımının yönünü değiştirmeye etkin bir biçimde çalışıyor. Yalnızca Heidegger böyle bir cüretle rekabet etmeye yakındır. Ama öğretme tarzı ve kendisinden bir kahraman yaratılmasına izin vermesi hakkında kuşkusuz her tür tartışma yapılmalıdır. Wittgenstein bir felsefecide kabul edilemeyecek davranışları defalarca tekrarladı. Eğer o bir Zen ustasının Batılı karşılığı olmuş olsaydı, insanların ahmaklığı ile karşılaştığında bir mistik gibi sevgi ve mutluluk saçarak münzeviliğini yaşayabilirdi. "Bilenler konuşmaz," ifadesi kulağa *Tractatus*'un Wittgenstein'ından farklı gelmiyor. Ama Wittgenstein bir mistiğin huzurlu yardımseverliğinden yoksun olduğu gibi, üstelik yetişkinlik yaşamının büyük kısmını Batı entelektüel geleneğinin başlıca merkezlerinden birinde akademisyen olarak geçirmeyi *seçti*.

Julian Bell'in sezmiş olduğu gibi, egomanyak sözcüğü de ona mistik sözcüğü kadar uygundur. Eğer dinleyenleri hemen ikna edemezse, kalıp tartışmayı da istemezdi. Wittgenstein'ın huşu veren varlığı karşısında ezilmiş yandaşları için onun ara sıra yaşadığı pat-

lamalar ya da sık sık yaşadığı sessizlikler aslında önemsizdi. Wittgenstein onlara bir büyücü ya da bir kahin gibi, Herakleitos, Merlin, ya da Meister Eckhart'ın (felsefede onun öncelleri olduğu kuşkulu düşünürler) bir reenkarnasyonu gibi görünüyordu. Bir süre felsefeci ile tereddütlü bir arkadaşlık yaşayan, bir başka dogmatik püriten olan edebiyat eleştirmeni F.R. Leavis bile itiraf ediyordu ki, "Wittgenstein'ın tartışmaları Wittgenstein tarafından sürdürülürdü". Bu tür bir manik tekbencilik akla bir diğer ünlü Avusturyalıyı getiriyor.

Wittgenstein'cılar dalalet olarak görecekler, ama onun karizmatik öğretme –ya da kendi görüşüne döndürme– tarzı ile onunla eskiden aynı okulda okuyan Adolf Hitler'in *magnetische Kraft*'ı (manyetik kuvvet) arasında garip, fark edilmemiş bir benzerlik vardır. Zira tamamen aynı zamanlarda yaşamış olan Wittgenstein ve Hitler tuhaf bir rastlantıyla aynı zamanlarda Linz Realschule'ye gittiler, gerçi Wittgenstein, Hitler'den daha üst bir sınıfta öğrenim görüyordu. (Daha önce özel dersler almış olan Wittgenstein Latinceyi bir gimnazyuma, yani gramer okuluna girecek kadar öğrenmemişti.) Fakat okuldaki herhangi bir öğrencinin Wittgenstein'ın Yahudi olduğunu tahmin etmesi olanaksızdır, çünkü hem adıyla hem de mavi gözlü ve sarı saçlı biri olarak dış görünümüyle bir Katolik ve Almandı. Ama Viyana'dan gelmiş, uzak tavırlı ve şık çocuk diyerek alay edilen Wittgenstein'ın, bir zorbalık dehası olduğunu çoktan göstermiş olan Hitler ile başı belaya girmiş olabilir belki.

Başka benzerlikler de vardır. İki adam da başka bir insanla cinsel ya da sosyal olsun, eşit denebilecek bir ilişkiyi bile uzun sürdüremiyordu. İkisi de etraflarında kendi hayran olunacak kişiliklerinin sadık, hattâ fanatik yandaşlarını topluyordu; ikisinde de karşı tarafa fiziksel olarak yansıyan büyük öfke patlamaları oluyordu; ikisi de tutumlu kişilerdi; ve ikisi de kendilerine ilgisiz gelen ve ancak geri zekalılar için uygun buldukları Batı düşüncesi ve kültürünün muazzam alanlarını dogmatik biçimde reddediyordu. Elbette, *çok*

daha önemli başka bakımlarda da birbirlerine tam zıttılar. Wittgenstein ve düşüncesi hem göz kamaştıran bir parlaklık hem de kendini yaralayan bir dürüstlük sergiler, oysa Hitler'de yok edici bir karanlık ve dipsiz bir kendini kandırma vardır. Hitler hayatı boyunca süren kanlı bir nefretle (sadece Yahudilere karşı değil) öfkeden köpürdü, sık sık hiddet dolu patlamalar sergiledi, oysa Wittgenstein ancak zaman zaman kendini insanların aptallığına öfkelenmek olarak gösteren, hakikat için duyduğu tutkulu bir sabırsızlıkla yanıyordu. Ama benzerlikler duruyor. Belki o dönem *Mitteleuropa*'nın[1] –"20. yüzyılın laboratuvarı"– hummalı havasındaki bir şey insanları yarı deli haline getiriyordu. Ya da belki de Tattenbach'ta kunduracı olan ve öğretmenlik yıllarında felsefecinin öğrencisi olmuş olan Oskar Fuchs'un hükmü en güzel mezar yazıtı olur: "Wittgenstein bir çileciydi. Böyle adamların deli olduğu düşünülür, ama onları sadece alışılmış ölçütlere göre değerlendirmemek gerekir."

1) Orta Avrupa, (çn).

6

MARTIN HEIDEGGER (1889-1976): BÜYÜCÜ, YIRTICI HAYVAN, KÖYLÜ VE NAZİ

"Hiçbir önerme ya da 'fikrin' Varlığınızın kuralı olmasına izin vermeyin.
Yalnızca ve bir tek Führer şimdiki ve gelecekteki
Alman gerçeği ve onun yasasıdır."
– Martin Heidegger, Kasım 1933

Giysiler bazen her şeyi anlatabilir. 1922 dolaylarında çekilen bir fotoğrafta, halen genç bir yardımcı doçent olan Martin Heidegger eskiden öğretmeni ama şimdi akıl hocası olan yaşlı Edmund Husserl'in yanında yürürken görülmektedir. Husserl'in üzerinde bir takım elbise vardır, geniş kenarlı bir şapka takmakta ve altın başlı bir baston taşımaktadır, giysileri kentliliği ve uygarlığı akla getirir. Kasıtlı ve saldırgan bir karşıtlık içinde Heidegger ise doğduğu Black Forest kasabasının taşralı giysileriyledir: lederhosen[1] ve kalın, beyaz dizlikler. Güçlü kuvvetli, hattâ kaslı görünür; çoğu kez Yahudiliğin etkisindeki kentli ve liberal akademi dünyasında kendini tam olarak evinde hissetmeyen sağlam yapılı bir köy çocuğu gibi. Heidegger'in bütün düşünme biçimine hükmedecek daha derin bir "kimlik" duygusunu ifade etmeseydi, o taşralı giysi bizi belki sadece gülümsetirdi.

1) Deri külot pantolon, (çn).

Arkalarında, yaklaşmakta olan bir başkası daha vardır –henüz bu iki adamın yakın geleceğine ait olduğu için fotoğrafa dahil değildir– saçları başkent Berlin'in modasına uygun kesilmiş, ince yapılı bir kız: Heidegger'in en ünlü öğrencisi ve sevgilisi olacağı alnına yazılmış Hannah Arendt. Husserl gibi o da Yahudidir, Weimar Almanya'sında akademik çevreler için bu bir sorun değildir. Husserl gibi o da Heidegger'in yaşamı ve düşüncesinde –ve ününde– can alıcı bir rol oynayacaktır.

Alman Yahudilerine (ki tüm Avrupa'da en iyi asimile olmuş, en kültürlü, en *zeki* olanlardır) kişisel açıdan çok şey borçlu olan Heidegger, ne paradoksaldır ki, Nazizmin ateşli savunucusu, hattâ mesih peygamberi olacaktı. Kaderi belirleyen o 1933 Nisanında, Almanya Nazilerin hakimiyetindeki yeni Reich'ın ve henüz birkaç hafta önce bütün erki ele geçirmiş olan Hitler'in *Gleichschaltung*'unu (koordinasyon) yaşamaktayken ve Weimar Cumhuriyeti'nin kurumları dehşet verici bir hızla kökünden sökülürken, Martin Heidegger Freiburg Üniversitesi rektörlüğüne seçiliyor ve Nazi Partisi'ne katılıyordu. Törende yaptığı konuşmayı dinleyen insan, onun "Ön-Sokratikleri mi incelediğini, yoksa zalim parti militanlarına mı katıldığını" merak eder.

Tüm bunlara rağmen, daha öte bir başka paradoks vardır ki, o da Heidegger'in 20. yüzyılın ortalarında bütün bir en kültürlü ve kentli, sol eğilimli düşünür kuşağı için –onun derinden bağlı olduğu, neredeyse mistik denebilecek, kan ve vatan (*Blut und Boden*) inançlarını pek paylaşmayan, Paris'in kozmopolit kafe toplumu için– en önde gelen esin kaynağı olacak olmasıdır. Jean-Paul Sartre, Maurice Marleau-Ponty ve Jacques Derrida'nın başı çektiği birçok Fransız felsefeci, Heidegger'in 20. yüzyılın en etkili felsefecisi olarak Wittgenstein ile aynı payeye sahip olmasına yardım ettiler, o zamandan beri bu yüksek konumun ciddi bir biçimde başka bir talibi olmamıştır.

Varoluşçuların önderi (bu uygun bir sözcük) herhangi bir şekilde derin bir duygu değişikliği yaşamış gibi görünmez. Küçümsediği kimseler tarafından saygı gösterileriyle karşılanırken, önceki davranışını affettirmek için pek az bir çaba harcamış ve asla kendini Nazi ideolojisini açıkça reddetmek zorunda bırakmamıştır. Daha sonraları bulunduğu beyanların –Freiburg görevini sadece zorlama altında kabul ettiği, Yahudi öğrencileri korumak için elinden geleni yaptığı ve Nazilerin onu çok çabuk hayal kırıklığına uğrattığı açıklamalarının– asılsız olduğunu bugün biliyoruz. Bu entelektüel dev nasıl olur da en kanlı ve entelektüellikten son derece uzak olan politik rejimlerden birini desteklediğini açıklayabilir?

Felsefecilerin yalnızca felsefe yapma konusunda nitelikli olduklarını, ilişkilerin ve politikaların dünyasında bön kaldıklarını ve kolaylıkla yanlış yola sürüklendiklerini söylemek olanaklıdır. Heidegger'in Nazizmle bağlantısını böyle yorumlamak bunu esef verici, ama felsefesinin önemi ve değeri üzerinde pek az etkiye sahip bir şey olarak gösterecektir. Daha hasar verici bir yaklaşım ise Profesör Richard Wolin ve diğerlerininkidir, ki Heidegger'in felsefesine onun yaşamı ve yaşamın hedeflerini nasıl yorumladığını görmek için bakar; yorumundaki yatkınlıkla Heidegger, fırsat doğduğunda Nazizmin yolunu tutmuştur.

Fakat hangi sonuca varılırsa varılsın, kalbi her zaman sığınağı olan ülkesinde, kendi ormanlarının ortasında ve geleneksel giysileri içinde huzur bulabilmiş gibi görünen bu zeki, zinacı, vatansever Nazi sempatizanı modern düşünceye muazzam bir katkıda bulunmuştur –gerek teknolojinin tehlikeleri üzerine veya şeyleri ancak bize yararlı oldukları sürece ele alıp değerlendirme eğilimimiz üzerine yazılarıyla (bunlarda çevreye ve öteki türlere olan davranışımızla ilgili çok sayıda fikir vardır) gerekse varoluşçuluk ve yaşamın anlamı konusundaki görüşleriyle. Her şey bir tarafa, onun hocalığı altında çalışmalar yürüten felsefecilerin etkisine bakmak zorunda-

yız: Heidegger'in onun hem akıl hocası hem de sevgilisi olduğu Hannah Arendt; özellikle Almanya'da çevre üzerine düşünmeye son derece önemli bir biçimde katkıda bulunan Hans Jonas; her ikisi de 1960'ların devrimcileri için ufuk açıcı metinler olan *Eros ve Uygarlık* ile *Tek Boyutlu İnsan*'ın yazarı Herbert Marcuse; toplumsal ve politik düşünce alanında etkili olan Karl Löwith. Rudolph Bultmann ve –Marburg'da onunla birlikte öğretmenlik yapmış olan– Paul Tillich onun eserinden etkilenmiş teologlar arasındadır. Felsefesi dünyanın her bir yanına ulaştı, örneğin, çalışmaları üzerine yayımlanmış ilk ciddi incelemeler Japonya'dan gelmişti. Her ne kadar, özellikle, *Varlık ve Zaman* ile tanınsa da, yayımlanmış yapıt ve dersleri çok fazladır; her şeyin ötesinde Heidegger savaşın yarattığı kaosun ortasında bütün o konularda yazmayı ve ders vermeyi sürdürebilen, kendini adamış bir akademisyendi.

İşte burada 20. yüzyılın tuhaf paradokslarından biri yatar. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen onyıllar içinde varoluşçuluk, topluma uymaya karşı bilinçli biçimde başkaldıranların yanısıra birçok kültürlü kişinin ve sanatçının da seçtiği felsefe olmuştu. Hem edebiyata hem de tiyatroya gayet iyi aktarılan bir felsefeydi: Paris'te Sartre'ın başı çektiği kafe toplumu ile özdeşleşmişti, bedene tam uyan bir giysi gibiydi. Hepsinden önemlisi, bireyi öne çıkaran, onu topluma uyum sağlama zorunluluğundan kurtaran bir felsefe ve bir tarzdı. Son zamanlarda Nazilerin ve savaşın o derece sakatladığı bir Avrupa'da yaşıyor olmanın yarattığı bunalıma panzehir oluşturuyordu. Her ne kadar kendisi varoluşçuluk terimi kullanmadıysa da, –Black Forest'ın derinliklerinden gelen Nazi sempatizanı, köylü gelenekçi– Heidegger 20. yüzyıl varoluşçuluğunun büyük bölümünün temelini oluşturan ilkeleri kurmuştu. Aslında, 1950'lerin ya da 60'ların delişmen günlerinde gece yarısından hemen sonraki saatlerde özgürlüğü göklere çıkaran ortalama amatör varoluşçunun, bu felsefenin kurucu babalarının fikirlerinden ne anladığı bir gizem

olarak kalır: 19. yüzyılın güçlü din düşünürlerinden biri olan ve ciddiyeti önemli sayan Kierkegaard; görecek kadar yaşamış olsaydı kafe yaşamının *Übermenschen*'in gelişini müjdelediğini hiç de düşünmeyecek olan Nietzsche; geleneksel sağcı Katolik Heidegger! Ancak Sartre'ın imdada yetişmesinden sonradır ki varoluşçuluk cinsel özgürlük ve solcu politik görüşler ile birlikte moda oldu.

Heidegger Almanya'nın Baden bölgesindeki Messkirch'te, 26 Eylül 1889'da, Friedrich ve Johanna Heidegger'in oğlu olarak dünyaya geldi. Babası fıçıcıydı ve aynı zamanda Katolik Aziz Martin Kilisesi'nin zangocuydu. Dolayısıyla Heidegger'in kökleri taşralı ve dindar bir topluma bağlıydı, köylü kökenini güçlü bir biçimde hissediyordu. Ailesinin en büyük çocuğuydu, onun ardından 1892'de Marie ve 1894'te Fritz doğdular.

Heidegger'in hayatının çok büyük kısmı, küçük Black Forest kasabasının etkisiyle şekillenecekti; bu kasaba onun kendini Alman kimliğinde hissetmesine bir çeşit kutsallık kattı, zor zamanlarında sığınağı oldu ve sonunda da oraya gömüldü. Kendisini sık sık köylü ve taşralı, büyük kentlerin kültürüne uymayan biri olarak resmetmiştir. Almanya'nın kendini bir arada tutacak güçlü bir merkezi hükümete gereksinim duyduğunu düşünüyor ve uluslararası kültür ile birleşik bir etki yaratıp Alman ulusal kimliğini zayıflatabilecek her tür liberal demokratik yaklaşıma kuşkuyla bakıyordu. Heidegger'in kimlik duygusunun oluşmasında önemli bir diğer yer ise Beuven'deki yerel Benedikten manastırıydı, akademisyenlik yolunda ilerlediği 1920'lerde ve daha sonraları öğretmenlikten men edildiği 1940'larda ara sıra bu manastıra çekilmişti.

Teolojisi ve sonra felsefesi için gerekli olmasa belki asla Messkirch toplumundan ayrılmazdı. Bir bankada çalışan erkek kardeşi Fritz tüm yaşamı boyunca orada kaldı. Nerede, ne zaman bir felaketin yaşanacağının belli olmadığı ve Heidegger'in ününün Nazizmle ilişkisi yüzünden tehlikeye girdiği İkinci Dünya Savaşı sıra-

sında Heidegger'in kitap müsveddeleri, kardeşinin sorumluluğu altında, çalıştığı bankanın kasalarına saklandı. Uluslararası çapta tanınmış akademisyenin dış yüzeyini biraz eşelerseniz, küçük bir kasabadan taşralı bir aileyle karşılaşırsınız: geleneksel, koruyucu, yapısının sağlamlığına ve kendini içinde bulduğu çevreye güvenen.

Yöre papazının topladığı paranın yardımıyla Heidegger on dört yaşındayken Constance'ta bir Cizvit okuluna yazıldı; üç yıl sonra da Katolik Kilisesi'nden aldığı burs sayesinde Freiburg'daki Bertholds Gimnazyumuna geçti, Aziz Georg Katolik Teoloji Fakültesi'ne devam etti. 1909'da on dokuzundayken lisans diplomasını aldı ve Avusturya'da bir Cizvit çömezi olarak yetişmek üzere okuldan ayrıldı, ama muhtemelen zayıf sağlığı yüzünden, iki hafta sonra eve geri döndü. Katolik Kilisesi'ne katılarak tekrar Freiburg'da papazlık için çalışmaya başladı.

Heidegger'in 17. yüzyılda yaşamış, Messkirch doğumlu, adı duyulmamış bir din kahramanı olan Augustinus'çu keşiş Abraham a Sancta Clara'ya sempati duyması bu zamanlara denk gelir. Yerel bir vaiz olan Abraham köyün yalınlığını destekliyor ve kentin karmaşıklığına karşı çıkıyordu; aynı zamanda Yahudi karşıtıydı. Heidegger'in kendisini Abraham'ın görüşleriyle ne düzeye dek özdeşleştirdiğini bilmiyoruz, ama 1909'da Abraham üzerine bir ders vermesine ve bir yıl sonra da, babasının bir han işlettiği Kreenheinstetten'de onun adına dikilen bir anıt dolayısıyla konuşma yapmaya davet edilmesine yetecek kadar etkilenmişti. Heidegger'in yaşamına Abraham'ın gölgesi düşecekti.

1911'de ilahiyat çalışmalarını bıraktı, matematik ve felsefeye yöneldi. Bir ilahiyat sistemi olarak Katolikliği terk etmesinden önce bir on yıl daha geçecekti; ama bu hareketi Katolik Kilisesi'nden tam bir kopuşu kesinlikle göstermiyordu, çünkü Messkirch'e evine geri döndüğünde komünyona katılıyordu, yine de bu onun teolojik köklerinden uzaklaşmasının ilk adımıydı.

O tarihlerde Heidegger Husserl'in *Mantık Soruşturmaları*'nı (*Logische Untersuchungen*) okuyordu. Husserl, Freiburg Üniversitesi'nde öğretim görevlisiydi ve Heidegger'in düşünce gelişiminde büyük bir etkisi olacaktı. Husserl'in felsefe yaklaşımı fenomenoloji olarak bilinir –gerçek deneyim fenomenleriyle ilgilidir. Hume gibi empiristler duyularımızın bizi dış dünya hakkında yanıltabileceğine işaret etmişlerdi ve Descartes da kesin olarak bilebileceğimiz tek şeyin düşünen varlıklar olarak kendilerimiz olduğu sonucuna varmıştı, ama Husserl çelişkiye düşme korkusu olmaksızın gerçekten tartışabileceğimiz tek şeyin deneyimlediğimiz biçimiyle dünya olduğunu düşünüyordu –"içinde yaşadığımız dünya"mız ya da *Lebenswelt* dediği şey. Bilinçli olduğumuz her zaman "bir şeyin" bilincindeyizdir ve zihnimiz deneyimimizi çeşitli şekillerde paranteze alır ve bölümler, dünyayı her zaman belli bir amaç doğrultusunda araştırır –buna, geniş anlamda, niyetsellik diyebiliriz. Deneyimimiz onun bizim için anlamı ve önemi bakımından tanımlanır. Fenomenoloji, içinde yaşanılan dünyanın deneyimlenme sürecinin araştırılmasıdır. Ama bu içinde yaşanılan dünya neye benzer? Kendi varoluşumuzun farkında olduğumuzda neyin farkındayızdır? Bu soru Heidegger'in felsefesinin ve özellikle de onun ana yapıtı *Varlık ve Zaman*'ın başlangıç noktasını oluşturuyordu.

1913 Temmuzunda doktora sınavını verdi ve Husserl'in asistanı olarak Freiburg Üniversitesi'nde kalmayı seçti. 1914'te savaşın gelişiyle birlikte gönüllü olarak piyade olduysa da, sadece sekiz günlük hizmetin ardından sağlık sebebiyle salıverildi. İki ay sonra aynı tabura alındı, ama yine bir iki gün sonra ihraç edildi. Sonunda ordu onun muharebe görevine hiçbir zaman uygun olamayacağını fark etti ve Freiburg'daki posta servisinde askeri sansür memurluğuna atadı. Fırsat tanınsaydı çarpışmaya gönüllüydü –bu onun daha sonraları başkalarına salık verdiği bir tutumdur.

Fakat yaşamı felsefeden ve sansür işlerinden ibaret değildi, çün-

kü tam o sıralarda 1917 yılında evleneceği Elfride Petri ile tanıştı. Elfride Protestan olduğu için, biri Heidegger'in teoloji dersinde asistanlığını yaptığı Peder Krebs'in kıydığı, diğeri ise bir hafta sonra bir Protestan kilisesinde gerçekleşen iki nikah yaptılar. Bir kez daha askere alınıp temel eğitimi atlatarak bir meteoroloji istasyonunda çalıştığı kısa bir dönemin ardından, savaş bittiğinde bir daha alınmamak üzere ordudan çıkarıldı.

İzleyen yıllar içinde iki oğlu, Jorg ve Hermann doğdu, ve Elfride Todtnauberg'de Heidegger için bir kayak kulübesi yaptırdı. Dağlarda basit köylü hayatı sürebiliyor, akademi dünyasının karmaşıklığından uzaklaşabiliyordu. Uzun yıllar boyu onun yaşamının bir özelliği olacaktı bu. Öğrencilerini davet eder, partiler verirdi, en önemli yapıtını o dingin ortamda kaleme alacaktı. Bu onun kırsala geri çekilmesiydi, köklerinin gerçekliğini dokunarak hissettiği noktaydı.

1923'te yardımcı doçent olunca Marburg'a taşındı. Burası ortaçağ atmosferi taşıyan küçük bir taşra kasabasıydı, sevimli ama sosyal açıdan klostrofobikti. Fark edilmeden yaramazlığa kalkışılacak bir yer değildi. Hem bir zampara hem de Heidegger'in fikirlerini Hıristiyan varoluşsal teolojiye göre yorumlayan kişi olarak daha sonraları çok ünlenen, akademisyen arkadaşı Paul Tillich, Marburg'a Heidegger'den bir yıl sonra geldiğinde dehşete kapılmıştı. Atmosferi son derece kısıtlayıcı bulmuş ve kısa sürede Berlin'in sosyal zevklerinden ve cinsel özgürlüklerinden ayrıldığına pişman olmuştu. 1924 yılında Marburg'un onun özel yaşam tarzına katkısı olan bir yer olmadığı kararına vardı.

Ama Heidegger üniversite değiştirmekle yapabileceğinin en iyisini yapıyordu, çünkü Hannah Arendt adında yeni bir öğrenciyle tanışacak ve sevgili olacaklardı. Hannah henüz on sekiz yaşında, güzel, çok zeki Yahudi bir kızdı, –pek çok öğrencisi gibi o da– Heidegger'in tarzından açıkça büyülendi. Heidegger iki çocuk babası otuz beş yaşında bir adamdı, uyanık ve kuşkucu bir karısı ve öğren-

cileri cezbetmek gibi bir ünü vardı. Onlarınki eşitler arasında bir ilişki değildi, Elizabeta Ettinger, Heidegger'i "toy ve korunmasız genç bir öğrenciyi yatağa atan, amaçlarına uygun düştüğü zaman da terk eden acımasız bir yırtıcı hayvan" diye betimlemişti ve Richard Wolin de bu ilişkinin "son derece sömürücü" olduğunu söyler. Ama birbirlerine yazdıkları mektuplardan günümüze dek kalanlar daha derin bir şey olduğunu hissettirir: Platon'un bekleyebileceği, erotik ve entelektüel olanın tutkulu bir kaynaşımı. 27 Şubat 1925'te Heidegger ona tipik mutluluk sarhoşluğuyla şöyle yazıyordu: "Sevgili Hannah, şeytan beni ele geçirdi... Böylesini daha önce hiç yaşamamıştım. Eve giderken şiddetli yağmurun altında her zamankinden bile daha güzel ve harikaydın, geceler boyunca durmaksızın seninle yürümek isterdim."

İnsanların içine birlikte çıkmaya cesaret etselerdi uyumsuz bir çift olarak görünürlerdi. Heidegger hâlâ o standart giyim tarzını sürdürüyordu: Yazları genellikle loden[1] takımı ile golf pantolonunu giyiyor, tam bir Black Forest köylüsü gibi görünüyordu –ya da fazla gelişmiş bir izci oğlan gibi; kışları ise kayak giysileri içinde muhtemelen güçlükle ağır ağır yürüyordu. Her zaman sağlam yapılı ve tıknazdı, tıpkı ağır işçi gibi görünürdü. Hannah ise, tersine, kısa kesim saçlarıyla genç, zarif ve kozmopolitti.

Herhangi bir öğrenciyle bir aşk ilişkisi Heidegger için asla kolay olmuyordu, çünkü Marburg küçük bir yerdi ve ilişkilerinin anlaşılması işinden çıkarılmasına neden olurdu. Ayrıca, Elfride'in Heidegger'i ve öğrencilerini, Yahudi olması yüzünden belki özellikle Arendt'i, sürekli gözlemesi yüzünden de kısıtlanıyorlardı. Elfride Yahudi karşıtı olarak tanınıyordu.

Arendt üniversite yakınlarındaki bir evin tavanarasında yaşıyordu. O ve Heidegger gizlice kızın odasında buluşuyorlardı, ilişkinin şartlarını neredeyse tamamen Heidegger belirlemiş görünür. He-

1) Kaba çuha. (çn).

idegger için en üretken bir dönemde kız onun ilham perisi oldu –o sıralar, ününü borçlu olduğu *Varlık ve Zaman*'ı yazmaktaydı. Aşırı gizlilik gerginlik yaratmış olmalı ki, ertesi yıl Arendt, Heidegger'in zorlamasıyla Heidelberg'e taşındı, bu taşınmada Heidegger'in dostu Karl Jaspers'in Heidelberg'de fakültede olmasının yardımı oldu. Hannah'nın iddiasına göre, Heidegger'in üstündeki baskıyı ortadan kaldırmak için taşınmıştı, fakat ona adresini hemen vermeyerek kendi bağımsızlığını da sürdürüyordu. Sonunda Heidegger onu buldu ve çoğu kez istasyon otellerinde Marburg'dan güvenli bir mesafede zaman zaman buluşmayı sürdürdüler. Arendt'in başka sevgilileri de oluyor, bunlardan Heidegger'e söz ediyordu, ama Heidegger ilişkilerinin diğerlerinden önemli olduğunun farkındaydı, ötekilerin pek az önemi vardı. Hannah kendini ne kadar uzak tutmaya, kendi yaşamını ve kendi ilişkilerini ne kadar geliştirmeye çalışsa da, öyle görünür ki, tüm o yıllar boyunca Heiddegger onu ne zaman görmek istese ona ulaşabiliyordu.

Bu arada, akademi cephesinde, Heidegger için hem iyi hem kötü olan bir şey gerçekleşti. 1925'te ve sonra da 1926'da Marburg'a yaptığı profesörlük başvuruları reddedildi. Berlin Üniversitesi'ne de aynı görev için başvurdu, ama yayımlanmış eserleri yetersiz olduğu için geri çevrildi. Fakat bu durum çok geçmeden değişecekti, çünkü 1926'da, Husserl'in altmış yedinci doğum gününü kutlamak için, dağlarda dinlenmeye çekildiği Todtnauberg'de düzenlediği partide Heidegger ona *Varlık ve Zaman*'ın müsveddelerini verdi. Ertesi yıl metin Husserl'in editörlüğünü yaptığı *Felsefe ve Fenomenoloji Araştırması Yıllığı*'nda (*Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*) yayımlandı. Bunun üzerine Heidegger'e Marburg'da profesörlük teklif edildi.

Varlık ve Zaman, hangi ölçüye vurursanız vurun büyük bir yapıttır. Kierkegaard, Schopenhauer ve Nietzsche gibi felsefecilerin yapıtı üzerine bina edilmiş ve Sartre, Derrida ve daha birçoklarına

yolu hazırlamıştır. Başlıca konusu varlığın doğası ve daha özel olaraksa insan olmanın anlamıdır.

Varlık ve Zaman'ın üstlendiği görev ve kullandığı yöntem, Heidegger'in akıl hocası Husserl'in yapıtına dayalıdır, çünkü insan yaşamını fenomenolojik bir perspektiften inceler. Heidegger fark eder ki, insan varoluşu zaman içine yerleşmiştir –gerçekten de bizler cisimleşmiş zamanızdır, geçmiş, şimdi ve gelecekle yaşarız ve bunlar bizim kim olduğumuzu tanımlar. Geleceğe doğru hareket etme süreci içindeyizdir, yaşamımız seçimlerimiz tarafından şekillendirilir. Doğumumuzla içine fırlatıldığımız koşullar tarafından da eşit ölçüde tanımlanırız.

Anlam belirsizliğinden kaçınmak için Heidegger *Dasein* terimini yaratmıştır. Terimi 'orada-olma' şeklinde sözcük anlamıyla çevirmek, anlaşılmasında pek bir yardım sağlamaz. *Dasein* terimi kendilerimiz olan varlığa gönderme yapar –doğumumuzla belirlenen ve seçimlerimizle şekillenen insan bireyi; bir geçmişi ve bir geleceği, sınırları ve umutları olan bir varlık; karakter gösterebilen bir varlık. *Dasein* her şeyin ötesinde 'yaşam muhakkak ölümle sınırlıdır' bilgisiyle ve ayrıca sürekli değişen koşullara sahip yaşam akışıyla ve bu koşulların karar ve seçim istemesiyle karşı karşıyadır. Hepsinin ötesinde, geleceğimizi cesaretle karşılamak ve Tanrının yokluğunda, kendi anlamımızı tanımlamak zorundayızdır. Bu, Nietzsche'nin meydan okumasının birebir aynısıdır: Tanrının bundan böyle var olmadığı bir dünyada, bir mutlak anlam ve amaç duygusu yaratacak şekilde başlangıçta bağlanmış olduğu sınırlardan kurtulmuş bir dünyada yaşamak.

Heidegger'in ünü artık iyice pekişmişti, ertesi yıl (1928) Freiburg'da Husserl'in yerine Felsefe Profesörü olarak atandı. Marburg'dan ayrıldı, Hannah Arendt ile ilişkisini bitirdi ve eski akıl hocasının makamına doğru ilerledi.

Açılış törenindeki konuşmasının başlığı 'Metafizik Nedir?'di ve çok geçmeden Heidegger, Husserl'in yetmişinci doğum günü dola-

yısıyla onun onuruna bir Festschrift'e[1] katkıda bulunuyor ve editörlüğünü yapıyordu. Daha sonraları, küçük kasaba yaşamını yeğleyerek Berlin'de kürsü teklifini reddedebilmesi onda belli bir tatmin yaratmış olmalı. Beş yıl içinde akademisyen olarak itibarı arttı, önemli ve etkili bir öğrenci çevresini etrafına topladı ve kitabı onu sadece Husserl'in varisi olmaktan çıkarıp felsefeye büyük katkısı olan bir düşünür konumuna yerleştirdi. Zaten konuşmacı olarak müthiş bir ün kazanmış, muazzam sayıda öğrenciyi kendine çekmişti; dinleyicilerinin tüm dikkatini konuşma boyunca üzerinde tutabildiği için ona 'Messkirchli büyücü' diyorlardı.

Öykü burada sona erebilseydi, Heidegger'in yaşamı tanınmamış bir taşralıdan ünlü bir akademisyene doğru istikrarlı ve azimli bir yükseliş gibi görünürdü –belki Hannah Arendt'e karşı davranışı dışında. Ama öyle olmayacaktı. Bir dönem, Nasyonal Sosyalizmin yükselişine destek vermişti, şimdi ise kendini bu yükselişin akademik sözcüsü olarak bulacaktı.

1933 Nisanında fakülte Heidegger'i Freiburg Üniversitesi rektörlüğüne seçti: Bu onun kaderini belirleyen andı. Ertesi ay Nasyonal Sosyalist Parti'ye katıldı ve 27 Mayısta 'Alman Üniversitelerinin Kendini Doğrulaması' başlıklı rektörlük konuşmasını yaptı. Nazi davasına akademik açıdan son derece saygın bir dönüş yapan biri olarak duruyordu; konuşması 'halk', 'misyon', 'yazgı', 'kararlılık', 'irade' ve 'kanın ve toprağın gücü' türünden ifadelerle yıldırım gibi çarpıyordu. Düşüncesi, ön-Sokratiklerden *Varlık ve Zaman*'a kadar geniş bir kapsama ulaşmış olabilir, ama kullandığı dil ve yarattığı etki, düşüncesinin Ulusal Uyanış ile açıkça bağlantılı olduğunu gösteriyordu. Akademik bağımsızlığı önemli bulmuyor, bir Alman üniversitesinin görevinin etnisite ve ulus olma duygusunu yansıtmak ve Alman '*Volk*'unun[2] manevi misyonu saydığı şeye katkı sağlamak

1) Bir kimseye saygı sebebiyle armağan olarak yazılan kitap, (çn).
2) Halk, (çn).

olduğunu düşünüyordu. *Kampf*'ta (kavga) sergilenen kahramanca değerler önünde her şey boyun eğecekti. Akademik kurumların Hitler rejiminin siyasi kontrolü altına alınacakları *Gleichschaltung*'u hemen desteklemeye koyuldu.

Belli ki, Heidegger'e göre, akademik bilgi bundan böyle kendi gerekçesini kendi sağlayan tarafsız bir uğraş değildi, ona politik bir amaç verilmek zorundaydı. Öğrenciler için askeri eğitim organize etmeye başladı ve Todtnauberg'deki kulübesinde 'kamplar' düzenledi; burada öğrenciler Nazi üniforması giymeye teşvik ediliyorlardı. Böylece Nasyonal Sosyalizm ile kendi köklerini Alman topraklarında hissetmesi arasında zihninde bir bağlantı olduğunu kanıtlıyordu, onun neredeyse mistik doğal çevre sevgisi şimdi Alman halkına duyulan bir sevgi ve kıvanç olarak algıladığı şeyle birleşiyordu.

Karl Jaspers o yılın Haziranında Heidegger'i ziyaret ettiği zaman onu Nasyonal Sosyalizmin gerçekleştirmekte olduğu devrimden mest olmuş halde buldu. Bir süre Heidegger sanki neredeyse felsefenin aleyhine dönmüş gibi göründü, Almanya'da çok fazla felsefe profesörü olduğundan yakınıyor ve felsefi tartışmaları kararsızlığın işareti olarak görüyordu. Her şeyin o ilkel iç duyguda, dürtü ve doğal güdüde köklenmesini istiyordu –kan ve toprakta.

Heidegger için bu tam anlamıyla yeni bir yön değildi. İç savaşta Almanya'daki birçokları gibi o da Weimar Cumhuriyeti'ni asla gerçekten desteklememiş, aşırı derecede metropolit ve demokrat bulmuş, Almanya'nın 1918'de yaşadığı ezici bozgunla bağından ötürü lekelenmiş saymıştı. Cumhuriyetin sonunu getiren, ekonomik kriz olmuştu; zira 1929'ların sonlarında başlayan ve ABD'den çok kısa vadeyle alacağı borca muhtaç olduğundan Almanya'yı diğer Avrupa ülkelerinden daha hızlı ve daha derinden etkileyen Büyük Buhran'dan ekonomileri ciddi yara almıştı. 1922-23'ün hiperenflasyonundan kısa süre sonra Büyük Buhran'ın da yaşanması Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getirmişti. 1932 itibariyle altı milyon işsi-

zin olduğu Almanya'da radikal bir şeyler gerekliydi. Heidegger Alman *Volk*'u için kararlı bir kendini doğrulama anının gelmesini, sıradanlıktan ve uzlaşmadan uzaklaşmasını bekliyordu. Politik tercihi kaba bir tercih olmuş olabilir, ama Nasyonal Sosyalizmin gelişini ileriye doğru atılan olumlu bir adım ve yeni bir başlangıç fırsatı olarak görüyordu. Heidegger'in rektörlüğe seçildiği aynı ay içinde Yahudilere karşı eylemler de gerçekleşti. İş yerleri boykot edildi, 7 Nisandan itibarense bundan böyle kamu çalışanı olmalarına izin verilmiyor, dolayısıyla akademik görevlerde de bulunamıyorlardı.

Ama Heidegger'in Nazizmle bağı talihsiz bir siyasi seçimden mi ibaretti, yoksa felsefesini mi yansıtıyordu? *Varlık ve Zaman*'a bakarsak, tarihsellik Heidegger'in düşüncesinin merkezinde yer alır. Soyut ve bengi gerçeklerle değil fakat özsel olarak zamana fırlatılmış bir varlığın deneyimiyle ilgilenir. İnsan varoluşu *Dasein*'ı ile, onun belli bir tarihsel bağlam içine fırlatılmış belli bir zaman ve mekandaki yeri ile ilişkilidir. Ölümlülük bu noktada Heidegger'i anlamada anahtar kavramdır. Sınırlı olduğumuz olgusuyla tanımlanırız ve bu bilgi bizim her türlü kendini anlamalarımız ve kararlarımızda rol alır.

Umutla beklediğimiz geleceğimize ve geçmişimize dayanan seçimler yapar, böylelikle yaşamımızı şekillendiririz. Dünyayı sanki o *Dasein*'ı şekillendirme ve yapılandırmada kullandığımız, elimizdeki bir aletmiş gibi karşılar ve onunla öyle ilişki kurarız.

Dahası, durumlar ve insanlarla uğraşırken maskeler edinir, kendi benzersiz gerçekliğimizle karşı karşıya gelmemenin elverişli yollarını buluruz. Ama Heidegger'e göre, hedef 'asıl' olmalıdır, yani *Dasein*'ı kuvvetlendirmek, geleceği şekillendirmede kararlılıkla davranmak. Evrenin değişmez parçası olarak saptanacak hiçbir temel değer yoktur, ve öyleyse kendi değerimizi oluşturmakta ve deneyimlediğimiz kendi dünyamızı keşfetmekte özgürüz. Bu görüş nihilizme götürebilirdi, ama Heidegger *Dasein*'ın derin bir hiçlik duygusuna karşı olarak anlaşılması gerektiğini düşünür. Her şey köklü bir

biçimde koşulludur; kendimizi ancak zaman ve ancak kendi ölümümüzün ışığı altında anlayabiliriz. Bengi ya da özsel bir anlamda bilinen hiçbir şey yoktur –deneyimlenecek hiçbir nihai ya da bengi düzey yoktur; tersine, her şey kendi sonluluğu içinde, bize göründüğü biçimiyle bilinir.

Heidegger için, kişisel kararların sorumluluğunu almak ve böylelikle geleceği şekillendirmek can alıcı önem taşır. 'Asıl' olan insan belli bir tarihsel ortamda önderlik görevini üstlenebilir, tarihe yön ve dinamizm verebilir. Kendi tarihsel kaderine sahip Alman toplumu için, kararlılık ve kendini doğrulamanın tam örneklerinin bizzat Führer ve Nasyonal Sosyalizm olduğunu anlamak için çok fazla hayal gücüne gerek yok. Heidegger felsefesi, 'asıl' olan kahramanı azim ve kararlılığın oluşturduğunu savunur. Tarihsel anın zorlu koşullarını düşünürsek, 'asıl'lık kişinin kaderini eline almasını gerektirir.

Heidegger'in, Hitler'in önderliği altındaki Ulusal Devrim'de Almanların tarihsel kaderinin böyle bir doğrulamasını görmesi pek şaşırtıcı bir şey değildir. Şu ya da bu şekilde, felsefesinde haklı, ama politik seçiminde hatalı olduğunu iddia etmek –sanki duyduğu Nazi sempatizanlığında felsefenin hiçbir esaslı rolü yokmuş gibi– felsefesinin temel doğasını gözden kaçırmak olur.

Bir an için, Platon'un filozof-kral düşüne kapıldı: Bu düşte Nasyonal Sosyalizmin bütün felsefi temelini kendisinin sağladığını görmüş olabilir. Nasyonal Sosyalizmin Alman ulusunu yeniden dirilteceği vaadi aynı zamanda Heidegger'in uluslararası liberal kültüre olan kökleşmiş güvensizliğine de uygundu. Todtnauberg'deki sığınağında buluşan, Hitler Gençliği üniformaları içindeki genç öğrencilerinin zalimliğe doğru yol alabileceklerini fark etmeyecek kadar budala olmuş olabilir gerçekten de, fakat Heidegger'i kararına ve ona bağlılığına hazırlayan şey kendi felsefesinde bulduğu tüm o güç ve destekti. Hitler'in yükselişi ona *Dasein*'ını doğrulaması için bir kararlılık anı veriyordu.

Tarihin o anı çerçevesinde bakıldığında, Heidegger belki başlan-

gıçta Ulusal Uyanış'ta potansiyel gördüğü için bağışlanabilir. Nietzsche'den etkilenerek, felsefesinin yaşamı doğrulayan değerlerini, Birinci Dünya Savaşı'yla darmadağın olmuş ve nihilizme gömülüyor görünen bir Avrupa için bir yanıt olduğunu düşünmüş olabilir. Çöküşü durdurmayı ve kahramanca değerleri güçlendirmeyi istiyordu –ne yazık ki, vakit erişti, yanlış adam geldi: Hitler.

Heidegger'in düşüncesi ile 1933'teki eylemleri arasındaki ilişkiyi araştıran akademisyen Richard Wolin, temel bir eleştiri getirir: Heidegger vicdanın asıl çağrısı ile asıl olmayanını ayırmada kullanılacak bir ölçüt getirmemiştir. Başka bir deyişle, felsefesi insanın ne hakkında kararlı olması gerektiğiyle ilgili pek de nesnel bir rehberlik sağlamaksızın, kararlılığı destekleyebilen bir felsefedir! *Dasein*'ın kendini doğrulaması ve gelişimi, ahlaksal doğruluğu garanti etmez, ayrıca herhangi bir ahlak sistemiyle ya da değerlerle bağlantısı yoktur. Eğer kahramanca bir "güç istenci" (bu Nietzsche'nin terimidir) eylemlerin yargılanmasında kullanılacak tek ölçüt ise, o zaman dünya hızla muazzam bir savaş ve karşılıklı yıkım kaosuna gömülür.

Üniversiteyi Nasyonal Sosyalizmin taleplerine uygun hale getirmek üzere yeniden şekillendirmenin sonuçları acılı ve derin oldu. O zamana dek Heidegger birçok Yahudi öğrenciye öğretmenlik etmişti, bunların arasında önceleri Hannah Arendt de vardı; o sıralar evlenmişti ve Almanya'dan ayrılıyordu, daha sonra da ABD'ye yerleşti. Rektör olarak Heidegger şimdi Yahudi öğrencilerin diplomalarını almalarını engelleyebiliyordu, ve aynı zamanda Husserl'in üniversite kütüphanesini kullanmasının yasaklanmasına onay veriyordu. Yıllar boyu ona akıl hocalığı etmiş adama karşı bu radikal adım Husserl'i derinden incitmiş olmalı. 4 Mayıs 1933 tarihli bir mektupta şöyle yazar: "Son yıllarda, kendi Yahudi karşıtlığının hızla öne çıkmasına izin verdi, hattâ sadık Yahudi öğrencilerinin oluşturduğu grubuyla ilişkilerinde bile. Geçen bir iki haftada yaşanan olaylar varlığımın en derin köklerine yıldırım gibi düştü."

Özel hayatında ise, kendisine destek olmuş ve –ilişkilerini bilmediği halde– Hannah Arendt'e arkadaşça davranmış Karl Jaspers ile dostluğunu kesti. Jaspers'in karısı Yahudi idi ve Nazi yılları boyunca tutuklanma korkusuyla yaşadılar, daha sonraları intihar haplarını yanlarında taşır oldular, ama Heidegger yardım etmek için hiçbir şey yapmadı. Ona göre, üniversite topluluğu da dostluklar da Nasyonal Sosyalizmin yeni Yahudi karşıtı tavrı lehine bir yana bırakılmalıydı.

O yılın sonlarında Nazi davasında hâlâ coşkuluydu. 'Alman Öğrencilere Sesleniş'i şu sözlerle bitiyordu: "Hiçbir önerme ya da 'fikrin' Varlığınızın kuralı olmasına izin vermeyin. Yalnızca ve bir tek Führer şimdiki ve gelecekteki Alman gerçeği ve onun yasasıdır." "Bu devrim Alman varoluşumuzun toptan bir dönüşümünü gerçekleştiriyor," diye iddia ediyordu. Bu noktada felsefesiyle apaçık bir bağ gözlenir –çünkü burada 'varoluş' *Dasein* demektir. Olanları sadece siyasi rejim değişikliği olarak değil, aynı zamanda ulusal bilinçte esaslı bir değişim olarak görüyordu. Açıktır ki, ona göre, Hitler derin bir anlamda Almanya'nın canlı örneğiydi. Derslerini, "Heil Hitler!" diyerek noktalıyordu.

Bu yüzeysel bir siyasi hata değildir. Her ne kadar hatası onu ileride yaşanacak dehşetten sorumlu kılmasa da, son derece iğrenç Nazi ideolojisine felsefi meşruluk kazandırma girişiminden suçludur. Gerçi Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* Fransız Devrimi'nden ne kadar sorumluysa *Varlık ve Zaman* da Nasyonal Sosyalizmin gelişiminden o kadar sorumludur, ama yine de, elbette ki, felsefeciler fikirlerinin olası kötüye kullanılmasına karşı önlem almaya çalıştıkları zaman iyi davranmış olurlar. Rousseau'ya baktığımızda, düşüncesi Fransız Devrimi'nin yarattığı terörü ve sonraki rejimlerde –halk adına– uygulanan baskıyı aklamak için kullanılan bir felsefeciyi görüyoruz; oysa tersine, Heidegger'in durumunda, kendi düşüncesini bir devrimin hizmetine gönüllü olarak sunan bir felsefeciyle karşı karşıyayız. Fikirlerinin kötüye kullanıldığını düşünmüyor, ama va-

kitlerinin geldiğine inanıyordu, Nazi devriminin Alman *Volk*'u için yaratacağı harika bir yeni dünyada kendisi de filozof-kral oluyordu.

Neyse ki, aynı felsefeyi çok farklı bir şekilde uygulayabilen başkaları da vardı. Rudolf Bultmann ve, Marburg'da Heidegger ile birlikte çalışmış, Paul Tillich onun yapıtını Yeni Ahit'in eleştirel yorumunda ve Hıristiyan teolojisinin liberal ve sosyalist yorumlarında kullanabiliyorlardı. Sartre ve diğerleri ise Heidegger'in Nazizmle bağlantılarına rağmen ilham aldıkları eserini 1933 yılının o telaşlı aylarında Heidegger'in kendisini adamayı seçtiği davadan çok daha büyük ve çok daha evrensel önemde görüyorlardı.

Bununla birlikte, çok geçmeden anlaşıldı ki, Nazi Partisi Heidegger'i felsefi öğütçüsü olarak benimsemeye hazır değildi; 1934 Nisanı dolaylarında gerek fakülte içinde gerekse yerel Nazi memurlarıyla girdiği tartışmalar rektörlükten istifa etmesine yol açtı. Kısa süre sonra da Nasyonal Sosyalizmi eleştiriyor, hareketleri Gestapo tarafından izleniyordu. Ama zaten o sıra ünü yeterince zarar görmüştü. Meslektaşlarından birinin şakayla karışık, "Sirakuza'dan mı döndün?" dediği söylenir –genç Diyonisos'u felsefeye ve adalete döndürmeye çalışma umuduyla Sicilya'ya giden Platon'a göndermedir bu: Platon başarısız olur ve Diyonisos tiran olarak kalır; Heidegger'in de Hitler karşısında daha fazla bir şansı yoktu. O yıllarda, ağırlıklı olarak Nietzsche'nin felsefesini yorumlamak üzerine çalışıyor, aynı konuda bir dizi ders veriyordu. Açıktır ki, Heidegger'e göre, Nietzsche ile ilgili görüşlerini durulaştırması önemliydi; bundaki en büyük neden Nietzsche felsefesinin belli yanlarının bazı Naziler tarafından onu da Nazi Valhalla'sına[1] üye olarak kaydetme girişiminde kullanılmasıydı, daha sonra bundan vazgeçilmişti.

1930'ların sonuyla birlikte, Heidegger Nazi hareketinin aldığı yönle acı gerçeği gördü, ama eski görüşlerini reddetmiyor, 1937'de

1) İskandinav mitolojisinde, ölmüş savaşçıların mutluluk içinde yaşadığı görkemli saray, (çn).

Karl Löwith ile bir sohbetinde hâlâ Nasyonal Sosyalizmin Alman ulusu için en uygun yol olduğunu ileri sürüyordu. Kendisini Nazi Partisi'nden ne derecede uzak tutmaya çalıştığı tartışmalı bir noktadır. Belki de, kendini onların felsefi savunmacısı saydığından, şimdi devrimin açık entelektüellik karşıtlığından uzaklaşırken bile, Alman Ulusal Devrimi hakkındaki temel görüşlerini aklamakla ve dolayısıyla da başlangıçtaki bağlılığının geçerliliğini korumakla ilgileniyordu.

1933 yılının kendi "büyük gaf"ını simgelediğini kabul etmesi ancak yıllar sonra 1966'da *Der Spiegel*'e verdiği bir röportajda gerçekleşti –söz konusu röportaj ölümünden sonrasına dek yayınlanmayacaktı. Hitler'in önderliği altındaki Ulusal Uyanış'ı bir kendini doğrulama hareketi olarak, belki de Nietzsche'nin söz ettiği Güç İstenci'nin ve *Übermensch*'in gelişinin bir ifadesi olarak görme hatasını işlemişti.

Savaş başladığında, akademisyenliği sürdürüyordu, sadece bir ara Kasım 1944'te Ren kıyısı boyunca tankların girişini önleme amaçlı hendekler kazmak üzere *Volkssturm*'a çağrılmıştı. Ertesi ay Freiburg bombalanınca tekrar Messkirch'e sığındı, fakülte de Schloss Wildenstein civarına taşındı. Şubat ayında Messkirch de bombalandı ve Nisanda Fransızlar bölgeyi işgal etti. Heidegger'e göre, Nasyonal Sosyalist Parti'den istifa etme zamanı gelmişti.

İlk başlarda işini sürdürebiliyordu, Haziranda Friedrich Hölderlin konulu bir konuşma yaptı. Aynı ay, Fransızlar Heidegger ile Sartre arasında bir buluşma ayarlamaya bile çalıştılar –gerçekleşmedi, ama iki felsefeci hiç değilse birbirleriyle temasa geçip mektuplaşmaya başladılar. Heidegger için ne yazıktır ki, otoritelerin aldığı bu yararlı tutum fazla sürmedi.

Temmuzun sonlarına doğru Heidegger, Nazizmden Arındırma Komisyonu'nun oturumlarının konusuydu. Eskiden dostu olan Karl Jaspers, onun Nasyonal Sosyalist hareketle ilgisi üzerine bir rapor yazdı; raporda Heidegger'in siyasi açıdan suçsuz olduğu, hare-

kete istemeden karıştığı ve ders vermesine değil, ama yazmasına ve yayımlamasına izin verilmesi gerektiği ve "yaptığı hatanın derinliklerini algılayamadığı, bunun da nedeninin onda hiçbir gerçek değişim olmayıp bütün yaptığının bir saptırma ve silme oyunu olduğu" söyleniyordu. Heidegger için ne mutlu ki. Komisyon büyük bir cömertlikle davranan Jaspers ile aynı fikirdeydi; savunmasız olduklarını o yıllar boyunca Jaspers ve karısını görmezden gelmiş Heidegger onunla ancak kendi çöküşüyle yüz yüze geldiği yıl temasa geçmiş, yardımını istemişti. Yılın sonunda, Freiburg'daki kendi fakültesi bile, hazırladıkları yirmi üç soruluk bir listeyi yanıtlamasını istiyordu. Tüm olup bitenler Heidegger'e çok fazla gelmişti, sinir krizi geçirdi ve depresyon sebebiyle hastaneye yatırıldı, hattâ intihar girişiminde bulunmuş olabilir.

Herhangi bir üniversitede ders vermesi yasaklandıktan sonra, yazmaya devam etti, ara sıra topluluklara konuşmalar da yapabiliyordu. Emeritus Profesör ünvanı için başvurduğunda isteği ilk başta uygun bulunduysa da, yetkililer ve Nazizmden Arındırma Komisyonu kararı reddetti. 1946 yılının sonunda Freiburg Üniversitesi, profesörlüğünü elinden aldı.

1947'de *Hümanizm Üzerine Mektup*'u (*Brief über den Humanismus*) yayımladı, başlık Sartre'ın önceki yıl yazdığı ünlü 'L'Existentialism est un humanisme'ine (Varoluşçuluk bir Hümanizmdir) gönderme olarak seçilmiştir. Yazıda Heidegger, fenomenolojisini Fransız varoluşçuluğundan ayırmaya çalışıyordu. Varoluşçu bir felsefeci olarak görülmek istemiyordu –ama bunun nedeni kendi yapıtının varoluşçuluktan çok farklı oluşu muydu, yoksa yalnızca çok fazla Fransız ve solcu bir yaklaşım haline gelmiş bir görüşle özdeşleşmeyi istemeyişi miydi, bu pek açık değildir. Söz konusu yapıtla birlikte, felsefesinde bir 'dönüş'ü de bildiriyor, *Varlık ve Zaman*'da ortaya koyduğu temaların ötesine ilerliyordu. Bu yüzden, 'sonraki dönem' Heidegger denerek yapılan göndermeler işitmek, sık rastlanan bir

şeydir (Wittgenstein'ın önceki ve sonraki yapıtlarından bahsedilebilmesi gibi). Eğer bu ayrım yapılırsa, bir güçlük doğar, çünkü önceki dönemi müthiş önem taşıyan tek bir yapıttan ibaretken, sonraki dönemi savaş sonrası yıllardaki dersleri ve makaleleri kapsar.

Fakat geçmiş unutulmamıştı. Herbert Marcuse 1947'de Heidegger'e bir mektup yazarak ondan Yahudi Katliamı hakkındaki görüşlerini açıkça ifade etmesini istiyordu. Yanıtı, Nazilere yöneltilen bir soykırım suçlamasının ancak eğer benzer bir suçlama Doğu Almanların müttefiklerinin sergilediği muameleye de uygulanacaksa doğru kabul edilebileceğiydi. Müttefikler hakkında ne düşünülürse düşünülsün, bu yanıt pek de geçmişteki politik eğilimlerine tamamen yüz çevirmiş bir adamın yanıtı değildir.

Sonraki yapıtında geliştirdiği önemli bir kavram çerçeveleme kavramıdır. Dünyayı incelerken, şeyleri onların bizim için ne yararları olduğuna, onları nasıl kullanabileceğimize ve hedeflerimize ulaşmamızda bize nasıl yardımcı olabileceklerine dayanarak anlarız. Yaşamı nesnel olarak görmez, ama her deneyimi onu bizim için yararlı kılan bir şekilde çerçeveleriz. Dünyamız, yapmayı seçtiğimiz şeye uygun hale getirmek için biçimlendireceğimiz bir dizi durumdan ibarettir. Ve bizler de, kendimizi dünyaya yansıttığımız şekilde, kendimizi başkalarının işine yarar olarak görürüz. Bir role, bir amaca sahip olmak isterim ve dolayısıyla bunun gerçekleşmesini sağlayabilecek bir şekilde kendimi yaratırım (kendimi çerçevelerim).

Ama yine de, bu kavramın bile onun siyasi geçmişiyle ilişkili kaldığı anlaşılır. Her ne kadar üniversitede ders vermesine izin verilmese de çeşitli vesilelerle konuşmalar yapabiliyordu; 1949'da Bremen'de yaptığı böyle bir konuşmanın başlığı 'Çerçeveleme' idi. Konuşmasında, ölüm kamplarını betimlemek için endüstri üretimi benzetmesini kullanıyordu. Heidegger'in sonraki dönem yapıtı üzerine incelemesinde George Pattison ondan şu alıntıyı yapar: "Tarım artık motorize bir gıda endüstrisidir –aslında gaz odalarında ve im-

ha kamplarında ceset üretmekle, ulusların açlıktan ölmesiyle, hidrojen bombaları üretmekle aynı şey."

Bu görüşler pek çok şekilde yorumlanabilir. Bir açıdan bakıldığında, Yahudi Katliamı'nın diğer motorize süreçlerle o denli kayıtsızca bir tutulması dehşet verici olabilir. Ama gerçekten de aynı şey hidrojen bombası için söylenemez mi? Belki de aslında Heidegger'in hem bireyler hem de bir toplum olarak varoluşumuzun en derin yapılarını araştırdığı kabul edilmelidir. Elbette Yahudi Katliamı'nı olanaklı kılan şey modern teknolojiydi –gerçi tarih buna bağlı olmayan sayısız katliamla doludur, ama bu hissetmemiz gereken dehşeti biraz olsun azaltır mı? Ne boyutta olacakları sadece onları gerçekleştirmek için sahip olmamız gereken araçlara bağlı olan böyle eylemleri sıradan ya da önemsiz kılar mı? Hayvan hakları için seferber olanlara göre, fabrika-çiftliklerdeki hayvanlara yapılan muamele gerçekten de Yahudi Katliamı'na paralel olarak görülebilir. Böyle yorumlar üzerine bir yargıya varmak gereklidir: Acaba bunlar, Heidegger'in insan toplumunun temel yapılarını nesnel bir bakışla algıladığını mı yoksa Nazilere destek vermesinin yüklediği ağırlıktan kurtulmak için, insanların zaten her yerde ızdırap çektiklerini vurguladığı bilinçli çabalar olduğunu mu gösteriyor?

1948'de Jaspers ona İsviçre'den yazarak, ilişkilerini yeniden kurup kuramayacaklarını sordu. "Bir zamanlar var olan bir şeylerden güç alarak, seni uzak geçmişten, dipsiz bir zaman uçurumundan selamlıyorum," diyordu. Heidegger minnettar mektuplarla karşılık verdi, ama 1950 yılına kadar Nazizm konusundan hiç söz etmediler. Ünlü bir mektubunda Heidegger, Jaspers ile görüşmeyi kesmesinin nedeninin, Jaspers'in karısının Yahudi oluşu değil, ama kendi duyduğu "utanç" olduğunu söylüyordu. İlk başta Jaspers bu görünürdeki pişmanlığa sevindi, Heidegger'i aptalca bir biçimde yanlış yola sürüklenmiş biri gibi gördü. Fakat Heidegger o günlerde Almanya'yı perişan edenlere saldırmayı sürdürüyor, Almanların çek-

tiği ızdırabı Yahudilerinkiyle karşılaştırıyordu. Ancak mistik bir şeyin ya da birinin gelmesi Almanya'yı kurtarabilir, diyordu. Jaspers için bu kadarı çok fazlaydı, artık Heidegger'de Nazizme ıslah olmazca batmış bir anti-felsefeci görüyordu.

Belki Heidegger'e karşı bağışlayıcı olunması gerekir, daha küçük bir adam en azından sessiz kalmayı seçebilirdi. İnsansızlaştırmaya ve soykırımın mekanik doğasına işaret eden yorumları, teknolojinin genel etkisini örneklemek için kullanılabilir. Ama yapılan şeyin dehşetiyle ilgili başka hiçbir şey söylemediğinde, böyle bağlar kurmak ancak daha az titiz bir düşünürde mazur görülebilecek bir kusurdur. Oysa insanın kendini anlamasının sonluluk ve ölüm ile ilişkili olduğunu vurgulamış bir felsefecinin, Yahudi Katliamı'na dair böyle alelade ve mekanik bir görüş dile getirmesi, betimlediği gerçeklikle ilişki kurmasındaki temel bir başarısızlığı gösterir.

Etik kuram, genelde "iyi" sözcüğünün herhangi bir anlamında iyi davranışa götürmez. Tüm yaptığı, "iyi" olanın yarattığı sonuçlar üzerinde düşünmeyi sağlayacak akılsal bir çatı kurmaktır. Benzer olarak, varoluşçuluk da insan yaşamının anlam ve önemini araştırmak için bir çerçeve oluşturur; bizatihi insanların nasıl davranması gerektiğinin reçetesini vermez. Bu anlamda, varoluşçuluk iyi ya da kötü davranış hakkındaki sorular karşısında yansızdır.

Heidegger açısından kötü bir davranış söz konusuysa, o da felsefesini belli bir politik hareketi açıkça onaylamak için bilerek ve isteyerek kullanmasıdır, üstelik bu öyle bir politik harekettir ki, bizzat Heidegger'in de bir parçası olup orada kendi düşüncesini geliştirmekten mutlu olduğu, bütün felsefe ve akademi çevresini defalarca çok zararlı diye niteleyebilmiştir.

Genel olarak, bu savaş sonrası yorumları, ancak olabilecek en berbat neden kabul edilirse mazur görülebilir, yani Heidegger'in somut gerçeklerin, hattâ soykırım gerçeğinin bile önemsiz görüneceği kadar yüksek bir soyutlama veya genellik düzeyinde düşünüyor

olması durumunda. Neredeyse Platon'un filozofu gibi, mağaraya ve diğer mahkumların arasına geri döner, mağaranın dip duvarı üzerine düşen görüntüler arasında Yahudi Katliamı'nın gölgelerini görür, ama bunun bir yaşamın bütünüyle yüzeysel olan talihsiz ve motorize bir yanından başka bir şey olmadığını düşünür.

Çerçevelemenin –deneyim nesnelerini sadece kullanıldıkları ve yararlanıldıkları kadarıyla almak– tehlikesine işaret ettiği göz önünde tutulursa, Yahudi Katliamı'nın sebebinin Yahudilik ve Alman Ulusalcılığı sorularının 'çerçevelenmesi' olduğunu ileri sürebilirdi. Ve eğer öyleyse, o zaman Yahudi Katliamı da insan zihninin kendi yararına kullanma ve organize etmeye yönelik tehlikeli eğiliminin bir örneği sayılabilirdi. Ama Heidegger bu adımı atmış görünmez, dolayısıyla Yahudi Katliamı onun ilerideki düşüncesinde büyük ölçüde incelenmemiş olarak kalır.

Heidegger'in önceki dönem yapıtı hakkında ciddi sorular doğuran bir başka olasılık daha vardır. Heidegger incelemesinde Pattison, gördüğü temel bir soruna dikkat çeker: Heidegger yaşamın derin varlıkbilimsel yapılarını tikel ve yüzeysel yapılardan ayırt etmiş, ama sonraları, getirdiği bu ayrımı, coşkuya kapılıp, bir noktada unutmuş ve bunları doğrudan doğruya gününün Nasyonal Sosyalizmine uygulamıştır. Bunu fark etme noktasına geldiği en yakın tarih 1935 yılıydı, o sıra 'Metafiziğe Bir Giriş' başlıklı bir derste, gelişmekte olan Nasyonal Sosyalizmin o anki felsefesinin "bu hareketin iç gerçekliği ve büyüklüğü" dediği şeyle çeliştiği noktaları anlatıyordu (yani küresel teknoloji ile çağdaş insanın karşı karşıya gelişi). Belki de önceki yapıtındaki ontolojik (ideal) ve ontik (gerçek) ayrımına daha fazla dikkat göstermeliydi, böylece Nasyonal Sosyalizmin uygulamadaki biçimi ile ideal olanın birbirine karıştırılmasının önüne geçebilirdi. Eğer durum buysa, o zaman söz konusu olan şeyin, derinden benimsenmiş duygusal kanıların neden olduğu bir entelektüel algı kusuru olduğunu anlayabiliriz: kabul edilemez ola-

na bile bile göz yummak. Onun konumundaki bir felsefeci için, tek başına düşünüldüğünde böyle bir kusurun 'kötü davranış' oluşturması bir tartışma konusudur.

Heidegger'in altmışıncı doğum gününü kutlamak için 1949'da iki Festschrift yayımlandı, bu yıl onun resmi suskunluğunun da sonu olacaktı, çünkü Fransız otoritelerce hakkında yayımlanan son rapordan öğretmenlik yasağının kalktığını öğrendi. Böylece 1950 kış dönemi Freiburg'da hocalığa geri döndü, verdiği ilk ders dizisi aynı zamanda emekliliğinden önceki son dersleri oldu. Zamanında onun Husserl'e gösterdiğinden çok daha cömert bir davranışla Üniversite Senatosu, oylama sonucu ona Emeritus Profesör ünvanı vermeyi kabul etti.

1950'de Hannah Arendt ABD'den Almanya'ya geri döndü ve Heidegger ile barıştı. Bu sefer talihleri karşılıklı değişmişti. Uluslararası üne sahip olan Hannah, Heidegger'e yapıtını ABD'de güvenli biçimde yayımlaması için yardım edebilirdi. Daha önceleri, onun Nazi yanlısı konumunu her ne kadar kısmen Alman romantizminin bir ifadesi olarak görse de şiddetle eleştirmişti. Şimdi ise Heidegger'in Nazizme yakın yanlarını elinden geldiğince önemsizleştiriyor ve önceki eleştirisini gözden geçiriyordu. Ona göre, barışmaları eskiden yaşadığı delice aşkın tamamlanışıydı. Heidegger savunmasız ve muhtaç bir durumdaydı; Hannah ise ona yardım etmek için gereken bağlantılara ve nüfuza sahipti.

Yaşamlarının geri kalanı boyunca görüşmeye devam edeceklerdi. Ancak, açıktır ki, Heidegger Hannah'nın bir felsefeci olarak başarısını kabul etmeyi asla istemedi. Buna rağmen Hannah onun bu tavrını hoşgörüyle karşıladı –bu arada, Hannah'nın Naziler ve Yahudi Katliamı üzerine kendi yazıları da tartışmalı olarak kalmıştır, bunlar arasında kötülüğün sıradanlığı anlayışı üzerine bir yazı da bulunur. Ne ironiktir ki, siyaset felsefesindeki en temel meseleler üzerine kafa yoracak kişi Heidegger'den çok Arendt oldu. Han-

nah'nın verdiği destek olduğu halde, Heidegger geçmişini sistemli bir biçimde yeniden gözden geçiremiyordu. Arendt 4 Aralık 1975'te Manhattan'da aniden öldü; Heidegger'in yaşamı da bir süre sonra sona erdi.

Heidegger'in sonraki dönem çalışmaları büyük önem arz eden çok çeşitli toplumsal ve politik konuyu içerir. Yaşamın tüm yanlarının mekanikleştirilmesi ve endüstrileştirilmesi konusunda son derece eleştireldi, ve kitle toplumuna ve onda gözlenen yüzeyselliğe karşı çok büyük kuşku taşıyordu. Gerçekliğin gözler önüne serilebilir düzeyleri bağlamında sanatla ilgileniyor, ama aynı zamanda sanatın kendine özgü doğasının dayattığı sınırları anlamaya da çalışıyordu. Emekliliğinde de yazmaya ve konferanslar vermeye devam etti ve yaşamının sonlarında tüm eserlerinin yayımlanması sürecine katıldı, ama *Varlık ve Zaman*'ın önemine denk olabilecek, sonraki dönemine ait tek bir yapıt bile yoktur.

1959'da memleketi Messkirch'in fahri hemşerisi oldu. "Yuva" kavramından söz ederken bir şeye dikkat çekiyordu; ona göre insan evinde televizyon seyrederken gerçekten "yuvasında" değil, televizyon programının gösterdiği yerdedir. "Bir zamanlar yuva (*Heimat*) denilen şeyin dağılıp yok olma tehlikesi bulunmaktadır." İnsanlığın, dünyanın yalnızca bir kaynak haline geldiği bir yuvasızlık durumuna doğru gittiğinden korkuyordu. Eğer haklıysa, ayinlerde rahibe, mezarlıkta babasına yardım ettiği Messkirch'teki çocukluğuyla taban tabana zıt olan bir "çerçeveleme"nin yarattığı en büyük tehdit olacaktı bu.

Der Spiegel'e 1966'da verdiği röportajda Nazi hareketiyle olan bağlarını hiç değilse açıklamaya çalışıyordu. Demokrasinin, teknolojinin toplum üzerindeki etkisiyle baş edebilecek yeterlilikte bir ideoloji olduğuna inanmadığını söylüyordu. Hiç kuşkusuz, Nasyonal Sosyalizm yine tercihiydi, ama onu çok dar düşünceli olmakla eleştiriyordu. Bu sözler, 1930'ların başlarında Nasyonal Sosyalizme

bağladığı umutlarını Nazi Partisi'nin boşa çıkardığı anlamına çekilebilir. Söz konusu ropörtaj yirmi yıl önce yayımlanmış olsaydı, Heidegger'in savaş sonrası ününe olumlu katkı sağlayabilirdi.

Heidegger 26 Mayıs 1976'da öldü ve olması gerektiği gibi Messkirch'e gömüldü; yaşam çarkı döngüsünü tamamlamıştı.

Şu durumda, Heidegger'in "kötü davranışı"nı nasıl değerlendirmemiz gerek? Onu Nazilerin daha sonra gerçekleştirecekleri tüm eylemleri şöyle ya da böyle onaylıyor diye tanıtmak gerçekçi olmaz. 1930'ların başlarında, Nazi yönetiminin dehşet ve zalimliğinin boyutlarını önceden göremezdi. Bu nokta, Pattison'ın Heidegger üzerine çalışmasında kuvvetle vurgulanır. Bununla birlikte, savaştan ve Yahudi Katliamı'nın açığa çıkmasından sonra o olaylara yol açmış olan ideolojiden kendini pek az uzaklaştırmış olduğunu görmek daha rahatsız edici bir şeydir. Buradaki ikilem, Heidegger'in felsefesine göre, kişinin *Dasein*'ını şekillendiren anların olduğudur. Hem kendisi için hem de Alman halkının yeni bir başlangıcı ve kendini doğrulaması yönünde taşıdığı arzu için 1933 yılı işte böyle bir andı. Yaptığının mutlak bir hata olduğunu itiraf etmek cesaret isterdi ve o bunu ancak yaşamının sonunda yapabildi.

Arendt karşısında sergilediği "kötü davranış" ise birçok başka insanınkinden daha kötü değildir. Zina, bir kimseyi ortaya iyi felsefe koymaya yetkisiz kılmaz. Heidegger'in Yahudi öğrenci ve meslektaşlarına karşı ayrımcılık içeren hareketlerine ve belki hepsinin en kötüsü, Husserl'e yaptıklarına göz yummak daha güçtür. *Varlık ve Zaman*'ı Husserl'e adamışken, sonra bu yazıyı kaldırmıştı (artık kendisini utandıran entelektüel ve kişisel bir borcu örtbas etmek için yapmıştı bunu) belki ufak, ama acı bir davranış. Üniversite içinde Nasyonal Sosyalizmi tanıtırken, bedeli ödeyecek olanın Yahudi toplumu olacağının farkına varmalıydı.

Sanırım daha rahatsız edici olan şey, –Nietzsche'de de aynı nedenlerden ötürü gördüğümüz gibi– özellikle kişinin kendini anla-

ması ve kendini doğrulamasıyla ilişkili olduğu noktada, felsefenin hem ahlaksal hem siyasal açıdan doğrudan bir etkiye sahip olabildiğini bilmek. Eğer Wolin ve diğerlerinin eleştirileri kabul edilirse, Heidegger'in varoluşsal felsefesi korkunç bir yükün ağırlığı altındadır –insanlara, ayrıca yön vermeden, istek ve dürtü verme yükü. Kendini doğrulama düşüncesi için bazı ölçütler olmadıkça her şey olanaklıdır. Varoluşçu düşünce herhangi biçimdeki kötü davranışı örtbas etmenin elverişli bir yolu haline gelir, çünkü davranışı değerlendirmek için uygun bir ölçüt oluşturmakta başarısızdır. Varoluşçuluk, dizginsiz bırakılmış bir felsefedir.

Heidegger'i yorumlayan Ninian Smart, "onun kendine özgü kültürel ulusalcılığı vardı," diyor ve onu "bir guru" olarak betimliyordu. Sanırım bu ifade Heidegger ve onun Nazizmle bağlantısını ciddi şekilde ele almakta güçlük çekildiğini gösteriyor. Elinizdeki kitapta yer alan bazı felsefecilere göre, kendilerini değerli görme duyguları erken yaşlarda, üzerlerine titreyen ebeveynler, vasiler ya da büyük ebeveynlerden ötürü gelişmişti –hem Rousseau hem de Sartre otobiyografik yapıtlarında itiraf ediyorlardı ki, zeki olarak tanınmak için düşüncelerini sesli olarak ifade etmekten başka yolları olmadığından yetişkinlerin dünyasına girmişlerdi. Doğuştan sofistikeydiler. Aynı şey Heidegger için söylenemez. Bir taşra topluluğunda yetişmişti ve akademi çevresine Katolik Kilisesi sayesinde yavaş yavaş girmişti. Taşra ile ve onun doğal olarak tutucu kültürüyle özdeşleşme duygusunu hiçbir zaman kaybetmemiş bir köy çocuğuydu aslında.

Ama elbette aynı zamanda kendisine bir guru gibi davranılıyordu, zira onu öğrencilerin gözünde son derece popüler kılan ve ardından gelen son derece yetenekli felsefecileri kendine çeken bir büyüleme ve şaşırtma gücü ve yeteneğiyle konuşuyordu. Kendini eleştirel olarak değerlendirmekten vazgeçmek ve izleyicilerinin pohpohlamasını hak ettiğine inanmaya başlamak her guruyu ayartabilecek bir şeydir. Belki de, Alman milliyetçiliğinin vücut buldu-

ğu üst kimliğinde Heidegger kendini gerçekten de Nasyonal Sosyalizmin felsefi sesi olarak görebildiği bir noktaya ulaştı ve dolayısıyla Hitler'i eleştirerek yargılamaya ara verebildi. Ve bir zamanlar desteklediği davanın yarattığı dehşetle karşılaştıktan sonra, yorumlarında dolambaçlı olacak, içinde doğup büyüdüğü ve derinden benimsediği geleneklerden vazgeçmeyi istemeyecekti. Öyle bir soyut düzeyde kalmayı tercih etti ki, Yahudi Katliamı'nı onun gerçekliğiyle yüzleşmek yerine teknolojinin kötülükleri olarak görebildi.

Alman halkının ve kültürel kimliğinin yeniden dirilmesini ummuş, ama umudu gerçekleşmemişti –kendini birlik hissettiği o adam ve o parti Alman halkına çok ciddi hasar vermişti. Belki bu yüzden, her ne kadar dehşet verici olsa da, sırf Naziler o şekilde davrandılar diye akıldan çıkarılamayacak ve üzerinde hâlâ düşünülmesi gereken bir tartışma konusunun olduğuna inanmayı sürdürdü. *Varlık ve Zaman*'da her seçimin ve her *Dasein*'ın tikel bir zaman ve yerde kökleştiğini ileri sürdüğü halde, Nazi rejiminin insanlıktan uzak gerçekliğini gözden kaçırma ve kendi köklerinin gerektirdiği ulusalcı bir yeniden diriliş umutlarını sanki Nazilerin de umutlarıymış gibi zannetme tuzağına düşmüştü.

Sınıfta son derece iddialı bir büyücü olan Heidegger bir yandan fikirler üretip dile getirir ama öğrencileri kendi düşüncelerini kendileri oluşturmaya zorlarken, hayran bırakır ama hiçbir zaman fikirleri hap gibi yutturmaya çalışmazken, öte yandan köyde yaşayan bir çiftçinin basit hayatına, inzivaya çekilmeye şiddetli bir arzu da duyuyordu.

O halde gerçek yuvası neresiydi, Freiburg mu yoksa Todtnauberg mi? Gerçekten adanmış bir entelektüel miydi, yoksa basit ve yaşama evet diyen bir varoluşu isteyen bir köylü mü? Öyle görünüyor ki, onu Nasyonal Sosyalizmi olumlu değerlendirmeye en fazla itmiş olabilecek şey bu sonrakiydi. Belki hattâ Yahudileri kozmopolitliğin ve entelektüelliğin tipik örnekleri olarak görüyor ve bu tür

sofistikelik ona heyecan veriyor, çekici geliyordu –gerek Hannah Arendt (ki son derece Alman olan karısı Elfride'in tam zıttıydı) gerekse Berlin Üniversitesi'nde profesörlük almak için başlarda duyduğu büyük istek bunun örnekleridir. Ama o isteği gerçekleştikten sonra, yine de bir taşra üniversitesinde kalmayı tercih ettiğini söyleyebiliyordu. Böylece aynı zamanda Todtnauberg'deki kulübesine ve doğduğu yere yakın oluyordu. Düşüncesi bir çeşit Alman kültürel ulusalcılığını somutlaştırmışsa bu hiç şaşırtıcı sayılmaz, çünkü söz konusu görüş onun *axis mundi*'sini[1] oluşturuyordu.

Dersler mi lederhosen mi –Heidegger bu ikisini alıp birbirine uydurmuş görünür, ve bir bakıma felsefesini oluşturan şey bu ikisinin bileşimiydi. Yahudi bir metres ve Yahudi bir akıl hocasının sağladıklarından yararlandıktan sonra Yahudi karşıtı bir ideolojiyi onaylamak nankörlüğün en kötü biçimini akla getirir: Ama o bunu yapmıştır, sebebi de kendi köklerine ve Alman kültürünün köklerine ilişkin derinden benimsediği bazı romantik anlayışlardır.

1) Dünya ekseni, (çn).

HELOÏSE KOMPLEKSİ

Tarih boyunca, erotik olan ile entelektüel olanın birleşmesi gözlemlenmiştir. Héloïse ve Abelardus tarihteki en ünlü âşıklar arasındadır, ama acı sona yazgılı ilişkileri daha az ünlü olanların yanısıra Sokrates ve Alcibiades'ten, Heidegger ve Hannah Arendt'e kadar uzanan çizgi üzerinde yalnızca bir tanesidir. Hoca ile öğrenci, özellikle genç bir bayan öğrenci arasındaki sevgililik ilişkisi gerçekten pedagojinin temel konularındandır. Çoğu kez, kahramana tapma öğeleri güçlü bir erotik yüklenme ile bir araya geldiğinde, bu durum Héloïse Kompleksi diye adlandırılır.

Héloïse, henüz yirmisine varmadığı halde, Petrus Abelardus ile tanışmasından önce bile güzelliği ile olduğu kadar geniş bilgisiyle de tanınıyordu. 1079 doğumlu Abelardus ondan yaklaşık çeyrek asır daha yaşlıydı ve çağının en parlak zekasıydı. Ustaların Ustası denilen Abelardus Avrupa'nın her yanından öğrencileri kendine çekiyordu, zira Roma'nın düşüşünden beri ilk kez diyalektik çalışmasına yeniden hayat vermiş, Paris'teki okulunu düşünme ve öğrenme arzusuyla dolu olanlar için bir çekim merkezi haline getirmişti. 5000'den fazla öğrencisi olduğu söylenir, ileride bunlardan ellisi piskopos, kardinal ya da başrahip, üçü de papa oldular, yani Avrupa'nın entelektüel ve politik aristokrasisinin kaymak tabakası. Ama Héloïse ile karşılaştırıldığında hiçbirinin Abelardus için zerre kadar önemi yoktu.

Kaldığı evin sahibi Fulbert tutkulu ve cesur yeğeni Héloïse için felsefe öğretmeni olarak Abelardus'u tutmuştu. Resmi ders konuları olan felsefe ve teolojinin yanısıra Latin şairlerinin en erotiği olan Ovidius'u da inceliyorlardı. Daha sonraki bir zamanda Héloïse, "Onun bütün emirlerini körü körüne yerine getiriyordum," diye yazıyordu. Bunların içinde ilginç emirler de var gibi görünür, çünkü *Historia Calamitatum* (Felaketler Tarihi, Abelardus'un anıları) cinsel öğe taşıyan bedensel cezadan açıkça söz eder. Yüzyıllar sonra Lou Salomé sözde hocası-âşığı, mutsuz Nietzsche'ye doğru kırbaç savururken göründüğü ünlü fotoğrafta bu tür ilişkiyi tersine çevirip karikatürize edecekti. Ama Abelardus ve Héloïse için vücutların ve zihinlerin birleşmesinde gerçek bir tutuşma yaşanıyordu –uzun süremeyecek kadar şiddetli bir yangın. Zira ardından felaket geldi, Abelardus, Fulbert'in tuttuğu haydutlar tarafından hadım edildi ve kamu yaşamından uzaklaştırıldı.

Eski âşıkların bu olaydan sonraki mektuplaşmalarından anlaşılıyor ki, ikisi içinde daha güçlü olanı ve kendine daha az acıyanı Héloïse idi, Abelardus'u manastır ve akademi hayatına geri dönmeye zorladı. Bugün, bir felsefe ya da edebiyat profesörü, öğrencilerinden birine en ufak bir zarar verecek kadar ihtiyatsız davransa, hadım edilmez ama alışılagelen cezalara çarptırılır, bu durum öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkiyi –ki iki tarafın da zararına olduğu açıktır– sert ve kuvvetli bir biçimde sınırlayan bir şeydir.

7

JEAN-PAUL SARTRE (1905-1980): ENTELEKTÜEL ZORBALIK, BÜYÜLEYİCİLİK VE KÖTÜ NİYET

"Tanınmadan ölme şansını kaybettiğim için, bazen ben de yanlış anlaşılarak yaşadığım hüsnükuruntusuna kapılıyorum."
– Jean-Paul Sartre, *Sözcükler*

Paris, 1974... Şehrin felsefi yaşamına yaklaşık otuz yıl egemen olmuş Jean-Paul Sartre kör ve hastadır, vücudu yaşamındaki taşkınlıklardan yıpranmıştır. Ama düşünmeyi sürdürmektedir; biri uzun zamandır birlikte olduğu Simone de Beauvoir, diğeri sekreteri Benny Lévy'ye iki röportaj dizisi verir. İlki, Beauvoir'nın ona saygı gösterisi olarak kaleme aldığı ve 1981'de yayımlanan *La Cérémonie des adieux: Entretiens avec Sartre* (Veda Töreni) adlı kitabın sonunda yer alır. Röportajda Sartre'ın nevrozunun, kadınlar tarafından suda boğulma korkusunun ve annesine karşı hissettiği ensest duygularının yarattığı ikilemin onun cinselliği ve düşüncesine hangi düzeye dek hakim olduğu gözler önüne serilir. Annesine kapılma ve onun tarafından terk edilme korkusu, kendini bir kadına tamamen verebilmesini her zaman engellemişti; daha anlamlı ve şaşırtıcı olansa, felsefesinin büyük bölümünün gerisinde yatan şeyin bu olduğunu itiraf etmesiydi. Birçok açıdan, yaşamı ve felsefesini şekillendiren

şey kendisini annesinin etkisinden ve yokmuş gibi davrandığı süper egosundan kurtarma gereksinimiydi. Ailesini kendi amacı doğrultusunda kullanmak için oyunlar oynadığı erken gelişmiş o çocuktan, felsefe alanında kabul görmüş zorba bir dev haline gelmesine kadar, yaşamı kendi ölçütünün ışığı altında incelenebilir: İçtenlikle mi yoksa *mauvaise foi* (kötü niyet) ile mi davranıyordu? Fransız, zeki, üretken ve inatçı olduğu ve çocukları da hayvanları da sevmediği olgusu bazılarına onu kınamak için yeterli gelebilir. Buna 'kötü davranış' denip denemeyeceği ise tamamen başka bir konudur.

Sartre şaşırtıcı ölçüde üretken ve çok çeşitli yetenekleri olan biriydi: Oyun yazarı, romancı, politik eylemci, ve etkili bir dergi olan *Les Temps modernes*'nin kurucusu olmasının yanısıra seçkin bir felsefeciydi. 1940'ların sonlarında, bireyin kendi yaşamını şekillendirme ve tanımlamada sahip olduğu yaratıcı özgürlüğü vurgulayan varoluşçuluk felsefesini geliştirmiş, halka yaymış ve eserleriyle somutlaştırmıştı. 1950'ler ve 1960'lar boyunca dönemin politika alanında başlıca sorununu çözmeye uğraştı: Batı düşüncesi ile Marksizm arasındaki ilişki. Etkisi ve halk arasındaki çekiciliği o kadar büyüktü ki, 15 Nisan 1980'deki ölümü bütün Fransız gazetelerinde en başta gelen ve en geniş haber oldu: *Le Monde* Sartre'ın yaşamı ve eserini anlatan sekiz sayfa ayırdı; *Le Figaro* onu "Fransız düşüncesinin son ustası" diye betimledi; *Le Matin*, "onunla birlikte çağımızın gerçekten özgür adamlarından biri öldü," diye yazdı. Uluslararası ünü hem *New York Times* hem de *Washington Post*'un baş sayfalarında fotoğrafının ve ölüm haberinin yer almasını sağladı ve dünyanın her yanından saygı ve hayranlık ifadeleri yükseldi. Fransa Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing hastaneye gidip tabutu başında tek başına oturup bir saat nöbet tuttu. Cenaze alayı Montparnasse mezarlığına ağır ağır ilerlerken Paris sokaklarını 50.000'den fazla insan dolduruyordu. Bütün hatalarına rağmen Sartre, Fransız yaşamı ve kültürünün somut örneği olmuştu.

Jean-Paul Sartre 21 Haziran 1905'te doğdu. Babası o daha bir

yaşındayken öldü ve ünlü misyoner ve teolog Albert Schweitzer'ın kuzini olan annesi Anne-Marier Schweitzer ebeveynlerinin yanına döndü. Sonraki beş yıl boyunca Sartre kendini sert, buyurgan ama torununun üzerine titreyen bir dede ve çok daha uzak davranan bir anneanne ve ebeveynlerinin kendisine çocukmuş gibi davrandıkları bir anneyle yaşarken buldu. Hayata, gelecek vaat eden bir başlangıç değildi bu. 1964'te yayımlanan otobiyografisi *Sözcükler*, çocukluğunda olağanüstü erken bir entelektüel gelişim içinde olmasından böbürlenerek söz eder, ama aynı zamanda nevrozunun ve kadınlara yönelik ikircimli tutumunun köklerini de açığa serer.

Çocukluğu boyunca yaptığı her şeyin gösteriş için olduğunu itiraf ediyordu –başkalarını memnun etmek ve ondan olmasını istedikleri gibi olmak kaygısıyla davranan bir oyuncuydu. Eğer yaptığı şey şaşkınlıkla birlikte memnuniyet ve övgü ile karşılanmazsa çok küçük düşer ve özel bir yanı olmayan normal biri olabileceğini fark edip dehşete kapılırdı. Zengin bir hayal dünyası geliştirdi; çocukluğunda yazdığı ilk metinler öyküydü; onlarda odak neredeyse sadece kendisidir, kurtarmaya gelen bir kahramandır ve alçakgönüllü bir tavırla övgüleri kabul etmektedir. Kahraman bir babası yoktu, o yüzden kendi özelliklerini abartarak kurgusal kahramanlar yaratmakla meşguldü. Yetişkinlerle ilişkilerine gelince, açıktır ki onları nasıl kullanacağını öğrenmişti: "Beni idolleştirmeleri koşuluyla yetişkinlere saygı gösterirdim." Hattâ sınırlı sayıdaki aile üyesinin kendisine hayranlıkla söyledikleri şeye inanmaya başladı: "Erdemliyi oynarken asla zorlanmadım ya da kendimi kısıtlamadım: Uydururdum. Seyircileri belirsizlik içinde tutan ve kendi performansına devam eden bir aktörün şahane özgürlüğünün tadını çıkarırdım. Bana tapıyorlardı, demek ki tapılmaya değerdim."

Bir kişi hariç... Anneannesinin ona yeteri kadar hayran olmadığını ve oynadığını fark ettiğini keşfetmişti, bu, Sartre'da büyük endişe yaratıyordu.

Annesi ile olan ilişkisi hayatındaki en belirleyici unsurdu. Anne-

sine saygı duyamadığını söylemiştir, o zamanlar hiç kimse duymuyordu. Büyük ebeveynleri o ve annesine neredeyse kardeşlermiş gibi davranıyordu, on yıl kadar aynı odada ikiz yataklarda yattılar. Hayattaki rolü Sartre'a hizmet etmek olan küçük bir kız gibiydi, sırası geldiğinde de öykülerin kahramanı ona bakacaktı. Ensest eğilimler geliştirmesi bu durumda pek şaşırtıcı sayılmaz. Annesinin yeniden evlenmesinin onun için travmatik olduğu da tahmin edilebilir bir şeydir; birdenbire kendini Paris'ten La Rochelle'e taşınmış bulmuştu, üvey babası Joseph Mancy orada donanma tersanelerinde mühendis olarak çalışıyordu. Üvey babasını annesinin kalbindeki yeri gaspetmekten suçlu bir davetsiz misafir olarak gördü ve onda nefret edeceği uygun figürü buldu. Annesinin Mancy ile aşk için evlenmiş olabileceğini duyguları hiçbir şekilde kabul edemiyordu. Çocukluk öykülerinde zorbaların gördüğü kanlı cezaları anlatmaktan zevk alırdı –süper egosu olmadığını iddia eden birinin fantezisi değildir bu. Belki de evdeki zorbalar –üvey babası ve belki anneannesi– için de benzer bir son diliyordu. Üvey babasına duyduğu kızgınlığın, zamanla burjuva yaşam tarzına ve bu tarzın Mancy'de gözlenen yanlarına sirayet etmesi ve ileride görüşlerini etkilemesi anlamlıdır.

Ama Sartre aynı zamanda kendini annesine tamamen kaptırmaktan da korkuyordu. Beauvoir ile röportajında, on üç yaşındayken hastanede üç hafta geçirdiğini ve annesinin onunkine bitişik bir yatakta yattığını söyler ve onu çıplak görebilmek için uyur numarası yaptığını itiraf eder. Üvey babasından da La Rochelle'den de nefret ediyor, isyan ediyordu; sonunda Paris'e dedesinin yanına geri gönderildi.

Konu kendi çocukluğunun psikolojisine geldiğinde, Sartre'ın bir türlü kavrayamadığı bir şey var gibi görünür, bu yüzden çocukluğunun onda yarattığı etkinin yeterince farkında değildir. Bir kimsenin otobiyografi yazması –*Sözcükler* kadar akıcı ve eğlencelisi bile olsa– çocukluğunun etkilerinden korunmuş olduğunun güvencesini vermez. Babasının ölümüyle bir otorite figürünün yönetimi altın-

da yaşamaktan kurtulduğuna inanıyordu: "Şayet babam yaşasaydı üzerimde hakimiyet kurar ve beni ezerdi." Bu ifadenin içerdiği anlamı yorumlamak için Freud'dan yararlanır: "Bu iyi bir şey mi yoksa kötü mü? Bilmiyorum, ama seçkin bir psikoloğun yargısını kabul etmekten mutluyum: Benim süper egom yok."

Bu sonuca ulaşması tuhaf, zira dedesi ve ileride de üvey babası, süper ego yaratıcısı rolüne uygundular. Çocukken doymak bilmezce okur, ama tüm bunları dedesini memnun etmek için mi yaptığını merak ederdi; onu neredeyse Tanrı görünümünde betimliyordu: zarif, ama yine de kudretli ve otoriter. Dedesinin onu gerçekten sevip sevmediğinden ya da her şey için kendisine muhtaç olan bir torunu karşı cömert davranmaktan zevk alıp almadığından emin değildi. Bununla birlikte, süper egosunun olmayışının kendisinde iktidar saplantısının da olmadığı anlamına geldiğini iddia etmesi dikkate değerdir. "Ben bir lider değilim, olmak da istemiyorum. Emir vermekle emre itaat etmek bir ve aynı şeydir... Hayatım boyunca bir kez olsun, gülmeden ya da başkalarını güldürmeden emir verdiğim olmadı; gerçek şu ki, beni iktidar olma hırsı yiyip bitirmedi: Bana boyun eğme öğretilmemiştir."

Yine de bu onun bireyin özgürlüğü adına her tür otorite biçimine saldırmasına, okul günlerinden bu yana ona hükmedenlere eziyet etmesine ve etrafındakileri zekasının gücüyle hakimiyeti altına almak için saplantılı bir şekilde çalışmasına engel olmadı. Entelektüel zorbalık anlamına gelen suçlamayla sık sık karşılaşırdı –aklı ile hakimiyeti altına almaya gereksinim duyardı. *Sözcükler*'de, bütün o kendini acımasızca eleştirme örneklerinin yanısıra hayran olunma ve sevilme ihtiyacının tüm yaşamına egemen olduğu entelektüel devin kibrini de görürüz.

Sartre'a göre, okuldaki yaşamı evdekinin tam tersidir; arkadaşlar arasındayken evdeki numaralarından vazgeçebilmektedir. Sık sık hastalanan, çelimsiz ve küçükken geçirdiği bir hastalığın iyi tedavi edilmemesi yüzünden görüşünü etkileyen bir göz kusuru olan Sart-

re fiziksel görünümünün kesinlikle farkında olmuş olmalı. Dile düşecek kadar çirkin olduğundan, kadınları cezbedebilmek için entelektüel açıdan ilgi çekici olmaya çabalıyordu.

La Rochelle'deki mutsuz sürgünlüğün ardından, Paris'in en iyi okullarından biri olan Lycée Henri IV'e geri döndü, daha sonra da Lycée Louis-le-Grand'a nakloldu ve sonunda kendini çok saygın Ecole Normale Supérieure'ün öğrencisi olarak buldu; Simone Weil, Claude Lévi-Strauss, Maurice Marleau-Ponty ve Jean Hippolyte arkadaş çevresiydi. Şöhret kapısından geçmesini sağlayacak parolayı bulmuştu.

Zamanını doymak bilmezce okumak (Descartes, Bergson ve Nietzsche düşüncelerini derinden etkileyen felsefeciler arasındaydılar), içmek ve partilere katılmak arasında bölüştürmüştü. Sert şakaları, keskin zekası, eleştirileri, fantezileri, skandalları ve muzipliği ile mizahi yanı çekici ve acımasızdı.

İlk girişinde final sınavlarını geçemeyince endişeye kapıldı (hiç kuşkusuz bunun sebebi geleneksel düşünme biçimini ve sınavların gerektirdiği sıradan şeyleri küçük görmesiydi) ama ertesi yıl birincilikle geçti. 1929'daki final sınavlarında onu en yakın takip eden öğrenci, bir yılı okumadan üst sınıfa atlamış ve çalışkanlığı ile enerjisinden ötürü bir arkadaşının 'le Castor' (Kunduz) adını taktığı yirmi bir yaşındaki genç ve zeki bir öğrenciydi. Adı Simone de Beauvoir'ydı. Sartre eşini bulmuştu. Simone onun görgüsünü artırıp görünümüne çekidüzen vermenin yanında düşünce alanında ona meydan okudu. Yaşam boyu sürecek ilişkilerinin temellerini kurdular. Evlenmeyeceklerdi (bu çok fazla burjuva işiydi!) ama ilişkilerinin başka ilişkilere önceliği olacağı ve ayrı ayrı zaman geçirecekleri konusunda anlaştılar. Cinsel açıdan birbirlerine sadık kalmayacaklar, ama diğer ilişkilerine kıyasla onlarınki her zaman en önemlisi olarak kalacaktı. Onlarınki zorunlu, diğerleri sadece rastlantısaldı. İkisi de sevgili edinmekte özgür olacaklardı, hile yapmayacaklar, birbirlerine

karşı şeffaflık derecesinde dürüst davranacaklardı. Daha şimdiden bira ve kadınlardan dolayı epeyce ün kazanmış olan bir öğrenciye bu ideal bir anlaşma ve zoraki saygıdan kurtulma fırsatı gibi görünmüş olmalı. Otobiyografisi *Yaşlılık*'ta Beauvoir, kadınların "baştan çıkarıcı çeşitliliği"nden Sartre'ın uzak durmasının beklenmeyeceğine katıldığını açıkça itiraf eder.

Yine de karmaşık durumlar doğuyordu. Beauvoir biseksüeldi ve sevgili yelpazesi genişti. Ve arkadaşlarından bazılarını Sartre ile paylaşmayacak kadar da gururlu değildi, en yoğun ilişkisi Olga Kosakiewicz ile olanıydı.

On sekiz yaşındaki öğrencisini Sartre ile tanıştırdı. Beauvoir ve Sartre'ın olabilir mi diye daha önce üzerinde konuştukları niyetleri zaten bir *ménage à trois* oluşturmaktı. Ancak yürümedi, çünkü Sartre, Olga'ya tutkuyla âşık oldu, iki yıl kadar süren bu aşk sırasında Beauvoir ile ilişkisine öncelik vermekte zorlanıyordu –Beauvoir bu olayı temel alıp ileride *Konuk Kız* adlı romanını yazacaktı. *Ménage* sona erdikten sonra da Olga arkadaş çevreleri içinde kaldı, çünkü Sartre'ın Le Havre'den bir öğrencisi olan Jacques-Laurent Bost ile evlenmişti. Ne var ki, bu durum Sartre'ın Olga'nın küçük kız kardeşini haremine katmasını engellemedi.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki yıl Sartre birçok sevgiliyi aynı anda idare etmiş görünür. Annie Cohen-Solal'ın biyografisinde Wanda, Lucile, Martine ve 'Louise Vedrine' (Bianca Lamblin'in takma adı), hepsinin de Montparnasse'da Sartre'ın gecelerini paylaştıkları memnuniyetle yazılıdır.

Kendini hem Sartre hem de Beauvoir tarafından aldatılmış ve mağdur edilmiş hisseden Bianca Lamblin'e gelirsek, karşımızda *ménage à trois*'nın bir diğer örneğini buluyoruz. O da Beauvoir'nın Sartre'ın büyüsüne kapılmış genç bir öğrencisiydi. *Memoirs d'une fille dérangée* (Utanç Dolu İlişki) adlı kitabında Lamblin, 1939 baharında seks yapmak için bir otel odasına gittiklerinde Sartre'ın ona ("eğlenen

ve kendisiyle gurur duyan bir tarzda") şöyle dediğini anlatır: "Oda hizmetçisi gerçekten çok şaşıracak, çünkü daha dün bir kızın bekaretini bozdum." Lamblin, Sartre'ın sekse gelişigüzel, hattâ kaba bir yaklaşımı varmış gibi göründüğü ve bunun da kendini bir kadına tamamen vermesini önleyen nevrozunu doğruladığı yorumunu yapıyordu. Oysa mektupları duygusal açıdan sıcak ve romantiktirler. Belli ki sevişmeye en uygun parçası dolmakalemiydi! Lamblin ile ilişkileri Sartre'ın ona karşı duygularının "tamamen kuruduğu"nu söylediği bir mektupla ansızın sona erdi.

Bir kadından diğerine giderken (hem Paris'te hem de yolculukları sırasında) Sartre, Beauvoir'ya kendi cinsel maceralarını ayrıntısıyla yazardı. İleride Beauvoir'nın yayımladığı bu mektuplar Sartre'ın ona ayrıntıları anlatmaktan hangi düzeye dek zevk aldığını gösterir, böylece Beauvoir'nın onun yaşamındaki yeri sağlama alınıyor, ama bir yandan da onun başka kadınlarla ilişkileri ikiyüzlü hale geliyordu.

Bütün cinsel maceralarına rağmen 1930'ların ilk yılları Sartre için mutlu yıllar değildi, çünkü –Husserl'in felsefesini iyice özümsemek için Berlin'de kaldığı bir iki ay dışında– çoğu zamanı kültürel açıdan çorak bulduğu Le Havre'da, bir taşra öğretmeni olmanın durgunluğuyla geçiyordu. Paris'in yaşatacağı hazlardan uzakta hareketsiz bir yaşam sürüyordu. Sekiz yıldır hazırda bekleyen romanı *Bulantı*, 1938'de kabul edilmesinden önce, o dönemde yayımcılar tarafından iki kez geri çevrilmişti.

İçinde bulunduğu durum çok geçmeden değişecekti. Paris'e geri döndü, savaş başladı ve 1940'ın Haziran ayında, Alsace'ta üssü bulunan bir meteoroloji takımının üyesi olarak meteoroloji balonları bırakmakla geçen birkaç aydan sonra, gerçek savaşla yüz yüze geldi: Almanlar ilerliyordu, o ve meslektaşları yakalandılar. Stalag 12D'de savaş mahkumu olması yaratıcılığına zarar vermiş görünmez, zira esir olduğu süre boyunca *Akıl Çağı*'nı *Özgürlüğün Yolları* üçlemesinin ilk kitabıdır) tamamladığını ve felsefe alanındaki önemli yapıtı

Varlık ve Hiçlik'in taslağını kaleme aldığını söyler. Almanların esir aldığı bir Fransızın, zamanını bir Alman düşünür ve bir Naziden (bu kişi Martin Heidegger'den başkası değildi) büyülenmiş halde geçirmesi ironiktir. *Varlık ve Hiçlik*'te varoluşçuluğu geliştirmesi birçok bakımdan Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ına bir yanıttı, elbette ikisi de Husserl'in yapıtı üzerine inşa edilmiş kitaplardır.

Almanlar, tıbbi durumları aktif hizmette bulunmaya yeterli olmayanları kamplardan düzenli olarak salıveriyorlardı. Sartre'ın "özgürlüğün yolu"na doğru gözükara bir kaçışı söz konusu olmadı, gerçek daha sıradandı: Başka bir mahkum Sartre'ın sağ gözündeki kısmi körlüğün, yön bulmasında güçlük yaşattığını ileri süren sahte bir belge sağladı. Bu da kamptan salıverilmesine yetti, Paris'e geri dönmesine izin verildi ve orada bir kez daha öğretmenliğe başladı. Bu arada, içlerinde Beauvoir ve Marleau-Ponty'nin de bulunduğu entelektüellerden oluşan bir Direniş grubunun kurulmasına yardım etti, ayrıca *Sinekler* adlı Direniş yanlısı bir oyun kaleme aldı, oyun 1943'te Paris'te Nazilerin burnunun dibinde sahnelenmiştir. O yıl *Varlık ve Hiçlik* yayımlandı, ertesi yıl *Gizli Oturum* adlı oyunu icra edildi, bir yandan da *Özgürlüğün Yolları* üçlemesinin iki romanını tamamlamaktaydı –*Akıl Çağı ve Yaşanmayan Zaman*. Savaş sırasında ürettiklerinin çokluğu son derece şaşırtıcıdır. Savaşın bitiminden sonra ise edebiyat dergisi *Les Temps modernes*'yi kurdu ve öğretmenlikten ayrıldı. Bu onun yaşamında ve kaderinde tam bir dönüm noktasıdır.

Aralarında *Bulantı* ve *Özgürlüğün Yolları* üçlemesinin de yer aldığı romanları, Sartre'ın varoluş felsefesinin umutsuzluk ve yabancılaşma duygularıyla söz ettiği, deneyimlenen gerçekliği araştırır. Ona göre varoluşçuluk, bireyin yaşamının tüm sınırlılıklarını kabul edip ona anlam verme çabası üzerine düşünmekten gelişmişti. Sartre dünya ile kurulan asıl bir bağa sahip olmanın ne olduğunu araştırmak istiyordu, böyle bir bağın tam karşıtı ise, asıl olmayan bir şekilde, sadece

başkalarının beklentileri sonucu gerçekleşen bir bağdı. Bu noktada, asıl davranışlardan ziyade, maskeler takma ve kamusal roller benimseme meselesiyle ilgilenen Heidegger'in düşüncelerini geliştiriyordu.

Köklü bir biçimde olumsal (sınırlı olma, her zaman değişime ve başkalarının eylemlerinden doğacak zarara açık olma anlamında) ve verimsiz bir hayatla karşı karşıya olununca hiçbir şeyin bir nihai doğrulaması olamaz: Bir kurallar kitabından okunacak mutlak doğru ya da yanlış yoktur. Korku yüzünden, eylemlerimizin ve seçimlerimizin sorumluluğunu kabul etmemeye ayartılabiliriz –ve bunları dış etkileri işe katarak açıklama yoluna gitmeye, başkalarının bize vereceği rolü benimsemeye yönelebiliriz. Ve bu, Sartre'a göre, *mauvaise foi*'dır –kötü niyettir. Bu düşünce onun edebiyat eserleriyle de paralellik gösterir; bunlarda insanlar belirsizlik ve ikircim durumlarıyla karşı karşıya kalır ve dolayısıyla kendileriyle ve seçimleriyle yüzleşmeye zorlanırlar. Klasik örnek *Duvar* adlı öyküsüdür; öyküde bir kişi yaşam ya da ölüm ve bir kader arkadaşına ihanet etme ya da etmeme seçeneği ile karşı karşıya kalır. Sartre, kendini kandırmaktan kaynaklanan ve, belki de özellikle, bilinçsiz arzuları sanki bunlar kişinin bir parçası değilmiş gibi ayrı tutmaktan kaynaklanan kötü niyet kavramını yorumlar. Kötü niyet, oynamaktır, kendine karşı dürüst olmamaktır. Ayrıca Sartre, 'olduğumuz şey'den çok 'olabileceğimiz şey'e önem veren ve böylelikle fantezinin gerçekliğe egemen olmasına olanak tanıyan ayartmayı ve kendimiz olmak yerine başkalarının olmamızı istediğini düşündüğümüz gibi olma tehlikesini de eleştiriyordu.

Sartre'ın kötü niyetle davranmaya karşı olması bir ciddiyet etiğinden kaynaklanır. İnsanların sadece kendilerinden beklenen şeye karşılık vererek değil de dürüstlükle davranabilmeleriyle ilgilidir. Sartre'ın kesin kuralları boğucu bulduğu şüphesizdi, ama kişisel kararlarda bir ciddiyetin olması gerektiği fikrine de katılmaya hazırdı; bu noktada Kierkegaard'ın varoluşçuluğunun bir yansımasını görürüz. Kierkegaard

spekülatif felsefeyi reddederek bireylerin ikilemleri ve endişesi ile yaşamdaki seçimleri üzerine dayanan bir yaklaşımı tercih etmişti.

1943'te yayımlanan *Varlık ve Hiçlik* Fransız varoluşçuluğunu anlamanın kilit noktasıdır. Kitapta Sartre, Kierkegaard ve Heidegger'in düşüncelerini insan özgürlüğüne ilişkin ikilemler ve asıllık arzusu kavramını açarak geliştiriyordu. Yapıtın ve genel olarak varoluşçuluğun başarısında, savaş ortamı devam ederken anı yaşamak zorunda kalan ve sürekli olarak bilinmeyenin tehdidi altında olanlara mükemmelen uygun gelmesinin payı vardır.

Düşüncesinin merkezinde, iki varlık tipi arasındaki karşıtlık yer alır: etkin, özbilinçli, düşünen, soru soran 'kendi için' varlık ile kişisel olmayan, maddi, karşılaşılan nesnelerin 'kendinde' varlığı. En yalın ifadeyle, bu karşıtlık Descartes'ın temel bir ayrım getirerek, gerçekliği zihin ve madde olarak bölmesi ile karşılaştırılabilir. Düşünme ve seçme sorumluluğuna sahibizdir –bu da varlığımızı 'kendi için' kılar. Ama bir tehdit söz konusudur, çünkü 'kendi için' varlık aynı zamanda bir hiçliktir: Nesnel 'kendinde' dünyanın somut, fiziksel gerçekliğine sahip değildir. Böyle bir durumda, hiçliğin tehdidinden kaçmak için, 'kendi'ye ilişkin kişisel olmayan, kalıplaşmış bir imgeyi kabul etmeye, onu düşünen bir özneden çok bir nesne yapmaya ayartılmak her zaman olanaklıdır. Kişinin kendisini bir 'garson' ya da hattâ 'felsefeci' olmaya çalışıyor diye anlaması, bireysel, düşünen, seçen 'kendi'sini yadsımasıdır. Bu, Sartre'ın kötü niyetle davranmak dediği şeydir; onun varoluşçu ideali 'asıl olarak davranma'nın karşıtıdır.

Ciddi ontolojik analizlere gömülmüş olsa da *Varlık ve Hiçlik* Sartre'ın cinselliğine ilişkin açık işaretler içerir ve onun aşk ilişkisini hiçbir zaman eşitlerin bir dengesi olarak değil, ya sadizme ya da mazoşizme yol açan bir şey olarak gördüğü gerçeğini yansıtır. Kadınlardan "yarıklar" olarak söz eder ve erkeğin de onu doldurmayı arzu ettiğini söyler. Açıktır ki, kadınsı olan 'kendinde' varlığı, erkeksi olan ise 'kendi için' varlığı temsil eder. Dolayısıyla kadınlar

özgür değildir; erkekler özgürlüklerini korumak için 'kendinde' olan tarafından boğulma tehlikesini savuşturmak zorundadır.

Ensest eğilimlerinin yaşattığı korkuyu yenmek için Sartre, 'kendinde' varlığı olabildiğince itici hale getirir. 'Yapmak ve Sahip Olmak' konulu bölümde, "balçıksı" –yumuşak, esnek ve ellerinize yapışmaya yatkın– bir şeyle karşılaşmanın olası etkilerini araştırır. Edilgin, sabit ve tanımlı 'kendinde' varlığın karşıtı olan 'kendi için' varlık, alışılageldiği gibi, doğrulayıcı ve etkinken, 'kendinde' varlığın balçıksı yanı ise 'kendi için' varlığa yapışma ve onu içine çekme eğilimindedir. Balçıksıya ilişkin betimlemeleri arasında kaşığın kenarından akan bal, bir şişme bebeğin sönmesi, bir kadın sırt üstü yattığında yuvarlak göğüslerinin yayılıp yassılması gibi benzetmeler yer alır. Balçıksı uysal görünür, ama insan ona sahip olmaya kalktığında kendini onun tarafından sahip olunmuş bulur:

> Yumuşak ve uysal bir eylemdir, nemli ve kadınsı bir emiş, parmaklarımın altında belirsizce yaşar, ve onu bir baş dönmesi gibi hissederim; beni kendine çeker, sarp bir yamacın dibi gibi. Balçıksıda elle tutulabilir büyü gibi bir şey vardır... Balçıksı, bir anlamda, sahip olunanın muazzam uysallığıdır, insan artık onu istemediği zaman bile kendini veren bir köpeğin bağlılığıdır; ve bir başka anlamda ise, bu uysallığın altında, sahip olanın sahip olunan tarafından gizlice bir kendine mal edilmesi vardır.

Soyut ontolojik analizin orgazm anına en yaklaştığı nokta bu pasaj olsa gerek!

Ama bu mutlu bir cinsel rahatlama değildir, daha ziyade yaşamının kadınlar tarafından soğrulduğuna inanan bir erkeğin korkusudur. Devamında bunu betimlerken "kadınların marazi biçimde nazik ve yumuşak intikamı" ve "sülük gibi" olmak ifadelerini kullanır. Aynı zamanda erkeğin sevişme eylemi sırasında hadım edileceğinden de korkar. Bu yüzden 'kendi için' varlık bir tür açık ve temiz

erkek etkinliğini temsil eden akılcı düşünme yoluyla, 'kendinde' varlıktan kendisini kurtarır. Bu, akılsallığın erkekler için olduğu ve kadınların her zaman duygusal açıdan soğurucu ve balçıksı olacakları şeklindeki erkek egemen görüşü pekiştiriyor gibidir.

Aynı cinsel bağlantıyı *Gizli Oturum* adlı oyunu da doğrular; oyunda kapalı, penceresiz bir odada bir araya gelen üç kişi vardır. Anlamlı bir biçimde, ikisi kadındır; bunlardan Estelle adındaki özellikle gençtir ve diğeri, Ines, ise oradaki tek erkek Garcin'e daha fazla meydan okuyan karakterdir. Çok geçmeden Estelle'e, "Gözlerinin bataklığına çekilmeme izin vermeyeceğim. Sen yumuşak ve balçık gibisin. Iyy! Tıpkı bir ahtapot gibi. Bataklık gibi," der, bu deyimler Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik*'teki 'kendinde' varlık olan kadına dair betimlemesinin tıpatıp aynısıdır. Ines hiçbir hayalini gerçekleştiremeyeceğini anladığında ölüm anını da betimler, açıkça görür ki, "Yaşamından başka bir şey değilsin", bu cümle varoluşun özden önce geldiği yönündeki kilit varoluşçu temanın ifadesidir.

Oyunun sonunda, üç kişi arasındaki ilişkiler katlanılmaz hale gelirken, o ünlü cümle işitilir: "Kızgın ızgaraya ne gerek var, cehennem... başkaları!" Sartre bunu biliyordur zaten, çünkü oyundaki kadro kendisi ve Beauvoir'nın Olga ile ve daha sonra da Bianca Lamblin'le oluşturdukları *ménages*'larında yarattıkları üç kişilik cehennemi yansıtır. Şu çok açıktır ki, Sartre'ın yaşamı ve kadınlarla olan acılı ilişkileri edebiyat yapıtları ve felsefesi ile bağlantılıdır.

Kendisini bir kadına olduğu gibi veremediği için, gerçek bir karşılıklılık ilişkisini başarması olanaksızdı. Yaşamının sonuna doğru Beauvoir'ya verdiği röportajlarda itiraf ettiği gibi, 'kendinde' varlık onun için hiçbir şey ifade etmiyordu, çünkü kendisi o an etkin ilkeydi. Başka türlü söylersek, kadınlara obje olarak davranır, öte yandan doğru kuralın karşılıklılık olması gerektiğini de kabul eder. Dolayısıyla, yaşamının son yıllarında *Varlık ve Hiçlik*'in zayıf noktalarını görebildiği ve felsefesinin şekillenmesinde kadınlarla ilişkile-

rinin ne derece payı olduğunu anladığı izlenimini ediniriz.

Varlık ve Hiçlik'e son derece büyük esin kaynağı olmuş Heidegger de, 1945 yılında yapıtın başka zayıf noktalarıyla karşılaşır. Sartre'ın edebiyat yeteneğine ve insan davranışlarıyla ilgili tasvirlerine hayran olmakla birlikte, anlaşılan o ki, kitabı okunmaya değmez bulmuştu. O günlerde bazı kitaplar el değmemişliklerini gururla ilan ederlerdi, çünkü kitabı okuyabilmek için, basımdan birleşik çıkan sayfalarının açılması gerekirdi. Böyle bir durumda, ona en azından bir zarf açacağıyla iltifat etmemişken kitabı okuduğunu iddia etmek mümkün değildi. Heidegger *Varlık ve Hiçlik*'in sadece kırk sayfasını açmıştı. Daha ileride 1952'de Sartre onunla tanışmak için Freiburg'a gitti, döndüğünde sabrı taşmış ve öfkeli bir haldeydi, Heidegger'in emekliye ayrılmış bir albay gibi göründüğünden yakınıyordu, kendini bir dağ keçisi avcısının şapkasına konuşurken bulmuştu! Bu olaydan sonra Heidegger'den pek söz etmez oldu. Yaşlı Nazi için ise Fransız varoluşçusunun ne anlam taşıdığı tahmin edilebilir!

Ekim 1945 tarihli 'Varoluşçuluk Bir Humanizmdir' başlıklı konferansı Sartre'ın savaş sonrası Fransız kültüründe popüler bir güç olarak ortaya çıktığının göstergesidir. Izdihamın arasından güçlükle sahneye ilerliyor, coşkulu ve büyülenmiş dinleyicilere dönüp elinde hiç not olmadan etkili ve güçlü bir tonla konuşuyordu. Geride kalan yıllarda ürettiklerinin etkisini anlamak zordur: *Bulantı*, *Duvar*, *Varlık ve Hiçlik*, *Özgürlüğün Yolları* üçlemesinin ilk iki cildi ve *Les Temps modernes*'yi kurması. Ama varoluşçuluk amacına ulaşmıştı, ve Sartre en temel görüşü olan varoluşun özden önce geldiği görüşüne, yani her insanın kendini oluşturabileceği, seçtiği yaşamı doğrulayabileceği, hiçbir şeyin belirlenmiş ya da verili olmadığı düşüncesine bu konferansla destek topluyordu.

Varoluşçuluk dönemin ruhunu yakalamıştı, ne olduğu hakkında tam bir fikri olmayanlar arasında bile hızla moda oldu. Seçme özgürlüğünü, kişinin kendi geleceğini şekillendirme, kendi yaşam

tarzını doğrulama, geleneği reddetme olanağını evetliyordu. Tutucu bir bakış açısından ise, elbette Sartre gençliği yozlaştıran biri olarak görüldü, yeni ve tehlikeli bir felsefe vaaz ediyordu. 1948'de bütün kitapları Katolik Kilisesi tarafından Yasak Kitaplar Listesine alındı. Bu pek şaşırtıcı sayılmazdı, çünkü felsefesinin en temel noktası, –ister Tanrı tarafından verilmiş olsun isterse başka yoldan– belirlenmiş bir insan doğasının olmadığını söylemesi ve dolayısıyla insandan kendi yaşamını şekillendirmesini talep etmesiydi. Her tür mutlak ahlakın temelini sarsmakla kalmıyor, aynı zamanda, insana ait olsun veya olmasın, amaçlı ve tasarlanmış bir doğadan anlamlı biçimde söz etmeyi bile olanaksızlaştırıyordu. Katolik bir perspektiften, Sartre'ın öneriyor göründüğü şey ahlaksal anarşiydi. Bernard-Henri Lévy'nin biyografisi o sıralar Sartre'a yöneltilen birçok başka suçlamaya da yer verir, müstehcen olana ve sekse saplantılı olmakla suçlanıyordu. *Gizli Oturum* İngiltere'de yasaklandı.

Birey kendini yaratmayı eylem yoluyla başaracağına göre, felsefeci için önemli olan kendini bir davaya adamaktı. Sartre'ın görüşleri onun siyasi ve toplumsal konulara getirdiği birçok yorumdan geçerek gelişmiştir. Kendini ifade etmeyi ve kendini belirlemeyi (varoluşçuluğun özü budur) yaşamsal önemde gören Sartre'ın burjuva olan her şeyi bir çırpıda küçümsediğini görmek tuhaftır. Ayrıcalıklı bir geçmişi olan Sartre, bulunduğu noktaya gelmesini sağlayan şeylerin kendilerini yok etmeye adanmış görünüyordu. Birey üzerine yoğunlaşırken, bireyin sesini duyurabilmesini sağlayan toplumsal çevreyi –bilinçli ya da bilinçsiz– gözardı etmiş olabilir. Michel Foucault ve diğer post-modern ve yapısalcı düşünürlerin onu eleştirmesine sebep olan şey kesinlikle bu noktadaki yetersizliğiydi. Oysa birey kendini ve anlamını ancak toplumsal bir ortamda bulabilir –tıpkı *Duvar*'da olduğu gibi: Mahkumların ölüm üzerine düşünmelerinin tek nedeni, kendilerine sabah olduğunda vurulacaklarının söylenmesidir.

Artık ün ve güç sahibi Sartre son derece duyarsız olabiliyor, başkalarının zararına kendi reklamını yapıyordu. Davranışları başka insanlara son derece acı verse de, bazen doğru olduğuna inandığı şekillerde hareket edebiliyordu. Jean Genet'ye davranışı buna örnek olabilir. 1952 yılında, Jean Genet'yi konu alan incelemesine bir önsöz yazmaya başladı, yapıtın 690 sayfa olmasını ve *Saint Genet* (Aziz Genet) adıyla çıkmasını planlıyordu (Kendisi de yazar olan Genet gerçekten hiçbir şekilde burjuva değildi, işçi sınıfından geliyordu ve ne eşcinsellere ne de suçlulara hayran bir çağda eşcinsel bir suçluydu). Eserde Genet'yi övüyor, onu kahramanlık mertebesine çıkarıyor, ama öte yandan da onu eziyordu. Kitap sözümona Genet hakkında gözükse de aslında Sartre hakkındadır –Genet onun kendini araştırma ve tanıtma maratonlarından bir diğeri için fırsattan başka bir şey değildi. 1964 yılında Genet, kitap yüzünden kendini çırılçıplak kalmış hissettiğini itiraf ediyordu, bu durum ona neredeyse yazarlığa devam edemeyeceğini düşündüğü bir altı yıl yaşatmıştır. Sartre kitabın başına Genet'nin dünyanın bakışlarından korktuğu açıklamasını koyuyordu. Böyle bir teşhirin Genet'de yaratabileceği etkiyi çok iyi bilmesine rağmen devam etti! Herhalde kitabıyla Genet için iyi bir şey yapma umudunu da taşıdığına göre, önsözün böyle acımasızca olması gerekmezdi; burada açığa çıkan şey Sartre'ın kibridir, acı ilacı bile bile vermekte kendini özgür hissetmiştir.

Albert Camus ile sonunda dostluğunu bitirirken sergilediği kibir ve hâd safhada acımasızlıksa en kötüsüydü. Camus varoluşçulukla ilgili özel bir yaklaşım geliştirmişti; kabaca söylersek, yaşamın "saçma" olduğu vurgusundan yola çıkıyor, böyle bir durumda doğabilecek ahlaksal ve politik sorumlulukları araştırıyordu. İki yazar yıllardır dostluk ilişkisi içindeydiler. Sartre aynı müstehcen mizah anlayışını sergiledikleri partilere Camus ile birlikte katılmaktan hoşlanır, Camus'nün yapıtlarına hayranlık beslerdi. *Gizli Oturum*'u onun için yazmış ve *Les Temps modernes*'nin editör kadrosuna katılmasını rica etmişti. Ne var

ki, yapıtları ve ilgi alanlarının birbirine çok yakın olduğu ve Camus'nün üstüne gelindiğinde çabuk öfkelenebildiği göz önünde tutulursa, aralarında bir gerginliğin doğması belki de kaçınılmazdı.

Son tartışmaları, 1952'de *Les Temps modernes*'deki yayım kurulu tarafından Camus'nün *Başkaldıran İnsan* adlı kitabının irdelenmesi üzerine doğdu. Kitap olumsuz eleştirilince Camus itiraz etti. Sartre buna yanıt olarak bir açık mektup yayımladı; mektubun baştan sona sergilediği tek şey Camus'nün küçümsenmesiydi, Sartre onu incitmek için bildiği bütün zayıflıklarını kullanıyordu. Bu, bir entelektüel zorbanın ürünüydü, yargılarına meydan okumaya cüret etmiş birini yerden yere vuruyordu. Nefret ve öfkeyle dolu ve kasten yaralayıcı olan mektup, ayrıcalıklı bir geçmişe sahip ve Ecole Normale Supérieure'de okumuş Sartre'ın, edebi yeteneği olan ve ciddi siyasi sorumluluklar üstlenmiş, büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş bir Cezayir sömürgelisini nasıl zorbalıkla susturabildiğini gösteriyordu. Ama aynı zamanda bir kötü niyet göstergesiydi. Geçen yıllarda birlikte çalışmalar da yaptığı Camus ile dostluğu ne anlam ifade ediyordu? Şayet Camus'nün eserine bu denli küçümseme hissetmişse, niçin onca zamandır saygı duyarmış gibi yapıyordu? Camus'nün halk önünde aşağılanmasındaki gaddarlıkta, Sartre kendi ikiyüzlülüğünü ele verir. Onca yıllık arkadaşlık ve birlikte çalışmanın ardından bu davranış, Lévy'nin sözleriyle, "sadece bir küçümseme örneği değil, aynı zamanda tam bir kötü niyet örneği"ydi.

Ancak, Sartre'ın kin duymak için başka bir sebebi daha vardı. Camus gösterişli bir fiziğe sahip, kadınlar karşısında başarılı bir erkekti ve üstelik Sartre'ın âşık olduğu, Olga'nın kız kardeşi Wanda'nın dikkatini de üstüne toplamıştı. Sartre ciddiyetten yoksun diyerek Camus'nün felsefesini küçümsediği zaman (ki gülünç bir suçlamadır), aslında hareminde kurduğu cinsel otoriteye Camus'nün varlığından gelen ciddi tehdidi savuşturmaya çalışıyordu. Ne üzücüdür ki, Sartre eleştirilerinin gerçekliğini ancak sekiz yıl sonra, Camus bir araba ka-

zasında trajik biçimde öldüğü zaman yadsıdı ve Camus büyüklüğünde bir yazara yakışan bir ölüm ilanı kaleme aldı.

Camus ile –ve felsefede en ciddi meslektaşı ve *Les Temps modernes*'nin yayım kurulundaki en önemli isim olan Merleau-Ponty ile de– yaşadığı gerginliklerin gerisinde bir başka neden daha vardı, o da Sartre'ın Sovyetler Birliği'ne yönelik tutumundaki neredeyse açıklanamaz değişimdi.

1952'den önce Sartre hem oyunu *Kirli Eller*, hem de *Les Temps modernes*'nin sayfalarında (dergi işçi kamplarını eleştirmişti) Sovyet Komünizmine karşı eleştirel olmuş ve kendini Komünizmden ayırt edecek modern bir sosyalizm biçimi aramıştı. Sonra değişti. Tam da Sovyet rejiminin işçi kampları ve başka aşırılıklarının farkına varılmaya başlandığı sıralarda, 1952'den 1956'ya kadar Sovyet propagandasının sözcüsü ve ABD'nin çok ciddi eleştiricisi haline geldi. Bu görüş değişimine ilk kez *Les Temps modernes*'de ayrı ayrı bölümler olarak yayımlanan *Les Communistes et la paix*'de (Komünistler ve Barış) tanık olundu, Stalin'in SSCB'sini savunuyor ve Gulag[1] gerçeğini yadsıyor görünüyordu. 1954'te SSCB'yi ziyaret etmişti ve ardından sol görüşlü *Libération*'da yayımlanan bir dizi röportajda, SSCB'de kesinlikle rejimi eleştirme özgürlüğünün mevcut olduğunu söylemesi herkesin diline düşmüştü. Bir Sovyet toplumu fikrini eleştirmeden kabul etmesi ve tersini gösteren kanıtları görmeyi reddetmesi açısından kötü davranmakla suçlanabilir (ya da en azından budalaca davranmakla). Hattâ 1956 yılında, Stalin'i kınadığı için Kruşçev'i eleştiriyor ve Sovyet rejiminin savaş sonrasındaki en ünlü eleştiricisi Aleksandr Soljenitsin'in karşısında yer alıyordu. O yıllarda Sartre'a göre, Sovyet muhalifler suçludan başka bir şey değildi.

Böyle totaliter bir rejimi açıkça onaylaması onun gücü ve kontrolü –kişisel, varoluşsal özgürlük adına önceleri reddettiği şeyleri–

1) Tam adı, Çalışma Yoluyla Islah Kampları Genel Yönetimi. Sovyet tutuklu kampları sistemi (1930-55), (çn).

fazlasıyla çekici bulur hale geldiğini düşündürür. Neleri kabul etmeye hazır olduğunu görmek insana şaşkınlık verir. Her tür kanıt apaçık ortadayken, en zalim rejimlerden bazılarını açıkça onaylıyordu ve üstelik bunu Marksizmin bazı bakımlardan modern politik düşüncenin her şeyi kuşatan ufku olduğunu düşünürken yapıyordu. *Bulantı*'daki Autodidacte[1] kadar dar görüşlü olmuş gibidir –o karakter kütüphaneye gidip, kitapları sistematik bir biçimde alfabetik sıraya göre alıp okur.

Ama yine de Sartre kadar zeki ve üretken biri eğer bile bile aptallığı seçmediyse kolay kolay aptalca davranamaz. İnsan özgürlüğünün sınırlarını araştırmış, özgürlüğü kendisi için talep etmiştir, ama yine de bunun altında otoriteden ve güçten büyülenme yatar: Gulag'ı ve muhalifleri önemsemezlikten gelebilen bir güç, özü (bu örnekte siyasi ideoloji) var olan olguların önüne koyan bir güç –önceki varoluşçuluğunda savunduğu her şeye karşı bir yaklaşım. Sartre'ın o Marksist rejimlere destek vermesi –kendi terimini kullanırsak– *mauvaise foi*'dan başka bir şey olabilir mi?

Ancak 1956 Kasımında Macaristan'ın işgali gerçekleştiği zaman daha eleştirel bir tutum almaya başladı. Sovyetler Birliği hakkında gerçekte yalan söylemiş olduğunu kabul edinceye dek tam yirmi yıl geçmişti; itirafına göre, aslında o sözler daha söylerken bile inanmadığı şeylerdi, mazeret olarak da ona çok konuksever davrandıkları için haklarında kötü konuşmak istememesini gösteriyordu. Kendisine karşı gelen herkes hakkında aleni suçlamalarda bulunmaya çok istekli görünen birinin öne sürdüğü bu mazeret hiç inandırıcı gelmiyor.

Sartre'ın varoluşçuluğu ile Sovyetler Birliği'nde karşılaştığı Marksizm türü arasında temel bir ayrılık da vardı. Sonrakinde, eylem sürekli bir sınıf mücadelesi diyalektiği ile ilişkilendirilir, bireylerin eylemleri tarihsel sürecin parçasıdır –ve dolayısıyla ancak ona uygunluğuyla haklılık kazanır. Bireyin önemi azalmıştır. Sartre'ın,

1) Kendi kendini yetiştirmiş, (çn).

Stalin'in kendinden farklı düşünenlerden esirgeyeceği, bir kişisel özgürlük düzeyini talep eden bir varoluşçuluğun savunucusu olup da sonradan o politik rejimi destekleyebilmesi inanılmaz geliyor.

O yıllar boyunca Sovyet Komünizmi içindeki baskıcı güçlerin gerçekliğini kabul etmemesi için kişisel sebeplerinin olup olmadığı üzerine düşünebiliriz. Kendi süper egosunun varlığını kabul edemeyen ve kendini bir otorite figürü yerine koymayı hep reddettiğini iddia eden biri olarak (Camus ve başkalarına davranışını düşünürsek gülünç bir iddia), –ister bir ulusta isterse kendi entelektüel çevresi içinde olsun– bireyi ezen bir otoriter gücün var olduğunu kabul etmek yerine, SSCB'de özgürlüğün hakim olduğunu ilan etmeyi tercih etmiş olabilir. Nasıl ki, *Varlık ve Hiçlik*'te yer alan 'kendinde' varlık ve 'kendi için' varlık kadar önemli kavramları şekillendiren şeyin onun kadınlarla ilişkilerindeki sorunlar olması gibi, otoriter davrandığını, kendisine kafa tutanlara sansür koymaya veya cezalandırmaya hazır olduğunu görememesi de Sovyet sistemine yönelik görüşlerinde etkili olmuş olabilir.

Sovyet Marksizmine olan gecikmiş eleştirisi 1957'de *Les Temps modernes*'de 'Yöntem Sorunu' ('Questions de méthode') adıyla yayımlanan 'Varoluşçuluğun Bugünkü Durumu' yazısında ifade buldu. Marksizmi çağın egemen felsefesi olarak kabul etse de, hakikatin statik olmayıp zaman içinde kendini gösterdiğini ileri sürüyordu. Bu görüşün içerdiği bir yan anlam, hiçbir sistemin son hakikate sahip olduğunu iddia edemeyeceği, ama düzeltmelere açık olması gerektiğidir.

Marksizm ile varoluşçuluk arasındaki ilişkinin bir açıklaması olan 1960 tarihli *Critique de la raison dialectique* (Diyalektik Aklın Eleştirisi) adlı kitabı her anlamda muazzam bir başarıydı, *Varlık ve Hiçlik*'in önceki felsefesini anlattığı ciddi bir çalışma oluşu gibi, bu da sonraki felsefesi açısından öyle bir çalışmadır. Konu yine insan özgürlüğüdür. Fakat bu kez Sartre özgürlüğümüzün, üzerlerinde hiçbir kontrolümüzün olmadığı değerlere sahip, dışımızdaki şeyler tarafından

kısıtlandığını kabul ediyordu. Başka bir deyişle, dışsal olarak belirlenen Marksist eylem görüşü ile bireysel özgürlüğün anlamı arasında bir ilişki kuruyordu. Bunu yaparken de, Marksizme ve sol politikalara olan ilgisini önceki varoluşçuluğu ile uzlaştırmaya çalışıyordu, yöntemi insanların beraberce içinde bulundukları maddi koşulların (Marksizmin başlangıç noktası) insan özgürlüğü ve seçim meselesi ile (varoluşçuluk için başlangıç noktası) hangi şekillerde bağlantılı olduğunu araştırmaktı. Dolayısıyla, insanların birlikte gruplar halinde hareket ederken seçtikleri yolların insanlık tarihini nasıl şekillendirdiğini araştırıyordu. Böylece varoluşçuluğu, baştan sona Marksist denebilecek bir sistem içine yerleşmiş oluyordu. *Diyalektik Aklın Eleştirisi* onu en çok tatmin eden yapıtlarından biriydi.

1960'larda Sartre politik bir dünya gezgini oldu, defalarca Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Belgrad'ta Tito tarafından ağırlandı ve Küba'ya Castro'yu görmeye gitti. Kültür Devrimi'nin aşırılıklarından sorumlu olan Mao'ya bile destek verecekti. Cezayir İç Savaşı'nda Fransız hükümetinin eylemlerine karşı çıkmasıyla birlikte, politik etkinliklerde bulunacağı on yıllık süre başladı. Bütün karşı çıkış hareketinin sembolü haline geldi. Evi iki kez bombalandı. Sömürgeciliğe kesinlikle karşıydı. Yönetim içinden bir kesim, Fransız hükümetinin Cezayir'deki eylemlerine karşı çıkanları destekleyen bir toplu dilekçeyi imzalayanları vatan haini sayıyordu, ama açıktı ki Sartre'a karşı yapılacak bir hareket söz konusu değildi. Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün ünlü cümlesi hatırlanacaktır: "Voltaire'i hapsetmeyeceksiniz." Bu, Sartre'ın en güçlü olduğu andı.

Hiçbir ödül istemediğini vurgulayarak 1964 Nobel Edebiyat Ödülü'nü reddetmesi politik tutumlar aldığı o on yıl içinde gerçekleşen bir olaydır (belki de ciddiyetten yoksun diyerek küçümsemeye çalıştığı Camus'ye de verilmiş bir ödülü kabul etmeye gönül indirememişti). 1966'da Bertrand Russell'ın kurduğu Savaş Suçları Komisyonu'na katıldı. Mısır ve İsrail'i ziyaret edip Vietnam üzerine

konferans verdi, 1968'de Fransa'daki öğrenci ayaklanmasını destekledi ve hattâ Çekoslovakya'nın, Alexander Dubçek yönetimindeki 'Prag Baharı'nın[1] ardından işgal edilmesinden ötürü SSCB'yi kınadı. Çekoslovakya'da gerçekleşmekte olan değişimlerden yeni bir Marksizm biçiminin gelişmiş olabileceğini ummuştu, ama sonuç bir darbe oldu. Ertesi yıl Prag'ı ziyaret etti. Hâlâ Marksistti, ama şimdi Sovyetler Birliği'ne karşıydı.

Yıllar boyu, olağanüstü sayıdaki üretimini uyarıcı, sigara ve kırmızı şarap bileşimiyle sürdürmüştü, gün artık kahve ve viski ile daha fazla uzatılamadığında uyku haplarının vakti geliyordu. Dinlenmek ve keyif almak için her zaman alkol ve tütünü seçmişti. 1930'larda kötü bir meskalin (bir halusinojen) deneyimi yaşamıştı ve tekrarlamaya hiç niyeti yoktu. Çok tatsız yan etkiler üretmişti, algılarını bozmuş, tanıdığı nesnelerin başkalaşmasına sebep olmuştu –*Bulantı*'da Roquetin'in kestane ağacına bakarken algıladığı değişimler bu deneyimin yansıması olabilir.

Bir yazar olarak Sartre çok çalışkandı ve çok fazla üretti. Bazen aynı anda hem konuşur hem de kendi söylediklerini not ederdi, görünen o ki, konuşmaya hiç ara vermeyerek başkalarının sohbete katılma şansını ortadan kaldırmasına aldırmıyormuş.

Cinsel üretimi de aynı derecede göz korkutucuydu, biyografisini yazanlardan biri kitabın dizin maddeleri arasına şunu da almıştı: "Sartre, metresi..." Beauvoir, Olga, Wanda ve Bianca'dan söz ettik, ama ayrıca yirmi yaşındaki şarkıcı Juliet Gréco (kırk bir yaşındaki Sartre 1946'da *Gizli Oturum* oyununa onun için bir şarkı yazmıştı), Dolorès, Amerikalı büyük aşkı, ve ondan ayrıldıktan kısa bir zaman sonra sevgilisi olan ve ileride de dostluğunu sürdüreceği Michelle Léglise-Vian vardı –gençlik maceralarından hiç bahsetmiyoruz bile. Kadınlar onun ilham perileriydi; onları her zaman erkek arkadaşlarına tercih ederdi.

1) Çekoslovakya Komünist Partisi birinci sekreteri Dubçek'in 'insancıl sosyalizm' olarak nitelendirdiği reform dönemi (1968). (çn).

Yaşamının sonlarına doğru, felsefe dünyasının kendi yaklaşımından uzaklaşmakta olduğunu gördü. Foucault ve diğerleri onun "modernist" görüşü olan "yaratıcı özne"yi reddediyorlardı; onların ilgilendiği şey her tür yaratıcı etkinliğin, içlerinde olanaklı oldukları düşünce ve dil yapılarıydı. Sartre'ın bireye getirdiği vurgunun, dilin ancak içinde anlamlı olduğu toplumsal ve düşünsel kalıba hakkını vermediği kanısındaydılar. Foucault *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ni bir 19. yüzyıl düşünürünün 20. yüzyılı anlamak için giriştiği göz alıcı ve umutsuzca başarısız bir çaba olarak tanımlıyor ve Sartre'ın son Hegelci ve aynı zamanda son Marksist olduğunu düşünüyordu.

Zamanla Sartre böyle eleştirilerle karşılaşmayı istemez oldu ve düşünce alanında olup biteni takip etmemeye başladı. Politika alanında ise hâlâ etkindi, hem Sovyet sistemini hem de Amerika'nın Vietnam'a müdahalesini eleştiriyordu. Ama her şey değişirken, gündemi oluşturan entelektüel ve politik meselelerden gittikçe uzaklaşıyor, saplantılı bir şekilde Flaubert üzerine kitabını yazmaya odaklanıyordu.

1970'lerde sağlığı bozuldu, 1971 ve 1973'te kalp krizi geçirdi. 1974 yılında kör olunca başkalarının yardımına muhtaç kaldı, Beauvoir ve 1965'te resmen evlat edindiği ve ona derinden bağlı olan öğrencisi Arlette Elkaïm yardımcılarıydı. Benny Lévy de çalışmasını sürdürmesine yardım ediyor, ona cesaret veriyordu. Sonunda hastalandı, hastaneye götürüldü ve 15 Nisan 1980'de öldü.

Kötü niyet? Sartre'ın varoluşçuluğunun en temel etik ilkesi asıllıktır. Başkalarının dayatabileceği rolleri reddederek insanın kendi kişisel kararlarını yansıtan bir şekilde davranması varoluşçuluğun hedefidir. Hiç şüphesiz, Sartre bazı geleneksel rolleri reddetti, örneğin edebiyatta başarının sembolü olan Nobel Edebiyat Ödülü'nü geri çevirdi. Ama yine de, aynı fikirde olmadığı kişilere ya da görüşlerine kafa tutma cüretini gösterenlere davranışı, entelektüel hiyerarşideki konumunun (ödül almış veya almamış, profesör veya değil) çok iyi farkında olan birinin zorbalığını sergiliyordu. Kontrol

etmek, kendi amacına göre kullanmak ve otoriterce ama samimiyetsiz konuşmak (Sovyetler Birliği konusunda olduğu gibi) eğer kibir göstergesi değilse, konumunu bilen birinin kendini beğenmişliğidir. Ve bu kesinlikle kötü niyet sayılmalıdır.

Hem Sartre'ın hem de Beauvoir'nın davranışlarıyla ilgili bir diğer büyük sorun da, cinsel ilişkilerinde yaşadıklarını, bilinçli bir şekilde, yazılarına malzeme olarak kullanmalarıdır. İnsanın, Husserl'i izleyip, deneyimlediği belli bir gerçekliği felsefesinin temeli olarak alması kurallara yeterince uygundur ve belki bir romancının kendi deneyimini kurgu bir eser oluşturmakta kullanması da kaçınılmazdır, ama bunu normalde mahrem ve çok özel denebilecek yaşantılarını paylaşmış kişilerin açıkça zararına yapacak kadar veya başkalarının duygularını teşhir edip alaya aldıracak kadar zalim olmak gereksiz görünüyor.

Fakat kişi olarak yetersizlikleri ne olursa olsun Sartre'ın felsefeciler arasında bir dev olarak durduğuna hiç şüphe yoktur. Aynı zamanda sevimli, eğlenceli ve hoş olabiliyordu –dost kazanma konusunda olduğu kadar kaybetme konusunda da sahip olduğu yeteneği de unutmayalım. Olağanüstü boyutta hem nefret edildi hem sevildi, küçümsendiği de oldu büyük saygı duyulduğu da. Ayrıca, her ilgi alanından insanın dikkatini çekebilen bir yazardı. Felsefi spekülasyonlara pek ilgi duymuyorsanız, oyunları ve romanları sizi özgürlük ve seçim kavramı ve açılımlarıyla tanıştırır. Felsefesinin en temel özelliklerini bilmek istiyorsanız, 'Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir' gibi çalışmaları bunları doğrudan doğruya karşınıza getirir. Felsefenin engin ve karmaşık açıklamalarına düşkünseniz onun ciddi yapıtları kendinizi kaptırmanız için sonsuz fırsat sağlar. Hepsinden önemlisi, Sartre, kültürünün ürettiği bir felsefeci olarak, akıl yürütmelerini drama ve edebiyata yansıttı, insanın içinde bulunduğu durumu kavramaya çalışırken insanın özgürlüğü ve kendini anlaması için vazgeçilmez saydığı noktaları araştırabilmesini sağlayacak her yola başvurdu.

KÖTÜ DAVRANIŞLI KADIN FELSEFECİLER

Hatalı felsefecilerimiz arasına hiç kadın felsefeci almamamızın çok iyi sebepleri var. Kadınlar uzun süre öncesinden beri özel olarak felsefe çalışmaları yapıyor olsalar da, son zamanlara dek bu alanda kamuoyu karşısına pek çıkmamışlardır, bunun nedeni hepimizin bildiği tarihsel ve kültürel etmenlerdir: ciddi olarak sadece Epikürcülerin karşı durduğu, antikçağda kadınların toplumsal konumunun aşağı düzeyde oluşu ve Yahudi-Hıristiyan geleneğinin her zamanki cinsiyet ayrımcılığı. (Platon ideal Devleti'nde kadınları hemen hemen eşit görse de, gerçek Akademi'sinde görmezdi.) Son pagan felsefecilerden biri 6. yüzyıl İskenderiye'sinde görüşlerinden ötürü bir Hıristiyan güruh tarafından öldürülen Yeni-Platoncu kadın felsefeci Hypatia idi, ama Aristoteles, Rousseau ve Schopenhauer gibi kadın düşmanlarının egemenliğindeki felsefe uzun zaman erkeksi kibrin kalesi olarak kaldı. Yazgısının kötü oluşu kadar entelektüel zekası yüksek olan Héloïse ortaçağ sonrasında bilinen tek figürdü.

Yine de modern zamanlarda kadın felsefecilerin erkek meslektaşlarının açık adaletsizlikleriyle boy ölçüşememiş olmaları, onların doğruluk içinde yaşadıklarını göstermez. Fransız Devrimi sırasında 1792'de *The Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Hakları Savunusu) adlı bir kitap yazmış olan Mary Wollstonecraft eğitim ve kadın özgürlüğü üzerine radikal görüşler dile getiriyordu; yapıtı feminist düşünce üzerinde, gecikmiş de olsa, müthiş bir etki yarattı. Ancak, ilişkilerinde toplumsal normlardan uzak durdu, evlilikdışı çocuklar doğurdu ve evlilik kurumunu bir tür kölelik olarak tanımladı. Politik bilince sahip, düşüncesi ikna edici ve dinamik olan Wollstonecraft ilişkilerinde duygusal açıdan zayıftı, zaman zaman intihar eğilimli ve her zaman geleneklere aykırıydı.

Aynı derecede aykırı biri de Iris Murdoch'tır, daha çok romancı olarak tanınsa da öncelikle felsefecidir. Aşk hayatı renkli ve hareketli olmakla birlikte kimseye zarar vermedi ve erkek meslektaşlarının entelektüel kibri onda yoktu.

20. yüzyıl kadın felsefecileri arasında, cinsel açıdan doymak bilmez, benmerkezci ve sömürücüler içine dahil edilmeye layık belki tek ciddi aday Simone de Beauvoir'dır, en çok *İkinci Cins* adlı kitabı (1949) ve Sartre ile süren yaşam boyu ilişkisiyle tanınır. Cinsel partnerleriyle yaşadıklarını açıksözlülükle anlattıkları karşılıklı yayımlarla Sartre'ın yazınsal röntgenciliğini hem paylaştı hem de teşvik etti ve onu kız arkadaşlarıyla tanıştırarak (Beauvoir biseksüeldi, tercihi ise genç bayan öğrencilerdi) *ménages à trois* oluşturmayacak kadar da gururlu değildi. Seks maceralarını yayımlamak için duyduğu teşhirci istekte ve böylelikle incitecek olduğu insanlara hiç aldırış etmemekte Rousseau ile aşık atıyordu.

Sonuç olarak, eğer sayıları erkekler kadar çok olsaydı, kadın felsefecilerin insanın akılsızlıklarına onlar kadar katkıda bulunmayacaklarına inanmak için sebebimiz yoktur.

8
MICHEL FOUCAULT (1926-84): DELİLİK, SEKS VE CEZA

"Bir anlamda, kitaplarımın her zaman bir otobiyografinin parçaları olmalarını istedim. Kitaplarım her zaman benim delilikle, hapishanelerle, cinsellikle ilgili kişisel sorunlarım olmuşlardır."
– Michel Foucault, Mayıs 1981

25 Haziran 1984'teki ölümünden bir süre sonra gerçek anlaşıldı. Saygın Collège de France'ta Düşünce Sistemleri Tarihi Profesörü olan Michel Foucault AIDS'ten ölmüştü. Eşcinselliği bir sır değildi, fakat uzun zamandır birlikte olduğu Daniel Defert bile durumundan habersizdi. Geriye dönüp bakıldığında, önceki yaz başlayan kuru öksürükleri hastalığın işaretiydi aslında, ama bu onun önceki sonbahar ABD'deyken hayatını dolu dolu yaşamasını engellememişti –Berkeley'de ders veriyor, aynı zamanda San Francisco'daki S&M[1] salonları ve hamamlarına da sık sık gidiyordu, buralarda gerçek adını saklaması ona en kişisel olmayan ve yabanıl haliyle seksi araştırma özgürlüğünü sağlıyordu.

Foucault bazı bakımlardan münzevi biriydi, hiç otobiyografi yazmadı ve en yakınlarıyla bile yaşamının tüm yanlarını paylaşma-

1) Sado-mazoşist seks, (çn).

yı istemedi. Dostları, konuştuğu insana tüm dikkatini verme yeteneğine sahip ve her zaman konuksever olan Foucault'nun yasını tuttular. Akademi dünyası da titiz bir araştırmacı, çok-disiplinli sentez yoluyla düşünce oluşturmakta son derece başarılı ve felsefe, psikoloji ve tarih alanlarında eşit derecede engin bilgi sahibi Foucault'nun yasını tuttu. Tıraşlı kafası ve bisiklet yaka süveterleri dünyanın entelektüel sahnesinde kolayca kabul gördü, S&M dünyasının daha gizli çevrelerinde de deri ve zincirleri aynı kabulü görmüş olmalı.

Ama dürüstçe itiraf ettiği gibi, yazdıkları yaşamını ve cinsel tercihlerini yansıtıyordu, çünkü bunlara, kendisine ait olan her şeyi katan bir yazardı. Kitapları delilik, iktidar, disiplin, ceza ve sekse olan takıntılarını yansıtır. Hiç şüphe yok ki, yaşam tarzı düşüncesine birebir uyan ve muhtemelen davranışlarını –Nietzsche'ci anlamda– "iyinin ve kötünün ötesinde" gören bir düşünürdü.

15 Ekim 1926'da Poitiers'de doğan Michel Foucault ortanın üzerinde bir burjuva konforu içinde yetişti. Annesine miras kalan bir kır evi, Poitiers'de bir ev ve La Baule'de deniz kıyısında bir yazlıkları vardı. Cerrah olan babası sert ve kuralcı biriymiş gibi görünür, ama diğer bakımlardan Michel ablası Francine ve küçük kardeşi Denys ile birlikte normal, mutlu bir çocukluk geçirdi. Ancak, ergenlik döneminde, ona herkesin tıp okuyacak gözüyle bakmasına isyan etti. Eşcinsel olduğunu fark etmişti, bu kritik durum ailenin Poitiers'deki saygın imajıyla kesinlikle uyumsuzdu. Gençliğindeki konfor, savaşın başlamasıyla bozuldu ve aile kendini Alman işgali altında buldu. Deniz kıyısındaki yazlığı ordu talep edince, kır evlerinin toprağında yetiştirebildiklerini değerlendirmeye başladılar –o evde geçirdiği yazların Foucault'nun ileriki yaşamını etkileyen önemli bir rolü olacaktı.

Fransız taşrasında burjuva bir ailede doğduğundan, yetişkinlik yaşamının büyük kısmını taşralı ve burjuva olan her şeye başkaldı-

rarak geçirdi. Bunda şaşırtıcı bir şey yoktur. Felsefenin geleneksel tarzı ve içeriğine karşı başkaldırıp delilik, seks ve iktidarın önemini betimlemeyi yeğlemesi de, kendi aşırı eğilimleri de göz önünde tutulduğunda, şaşırtıcı değildir. Miyop, zeki, şiddete eğilimli ve cinsel açıdan doymak bilmez biri olarak, felsefe, psikoloji, sosyoloji ve tarih disiplinlerinin (üzerine titrediği bir sözcüktür!) alanı içinde yapıtlar verdi ve felsefeye yepyeni bir çeşni getirdi, herkesin beğenisine tam uygun olmayabilir, ama kendisinin özenle oluşturduğu imajı ile mükemmelen harmanlanmıştır.

Yirmi yaşındayken Paris'teki Ecole Normale Supérieure'e (ENS) girmeyi başarması en parlak zekalarla yakın temas içinde olmasını ve taşralı geçmişinden kurtulmasını sağladı. Ünlü bir Hegelci olan Jean Hippolyte ve Merleau-Ponty hocalarıydı. İlk başta Hegel felsefesinden büyülenen Michel Foucault tarihsel değişimi tarihin temelinde yatan akılcılıkla bağlantılandırabildiğini ve böylelikle ilk aşkı –tarih– ile felsefeyi birleştirebildiğini, değişen toplumsal tutumların temelindeki düşünce yapılarını araştırabildiğini gördü.

O günlerde Paris'teki birçok felsefeci gibi Foucault da Heidegger'den ve kaçınılmaz bir olgu olan Paris kafe toplumunda en büyük etkiyi yaratacağı döneme girmekte olan Sartre'dan etkilendi. Hegel'de ve Heidegger'de şimdiki gerçekliğin köklerini araştırmak için tarihsel sürece bakılabileceği düşüncesini buldu. Rağbette olan Sartre'dan –ama aynı zamanda Nietzsche'den de– bir kimsenin varoluşu ve kararlarının o kimsenin gerçekliğini hangi düzeye dek belirlediğini anladı. Burjuva terbiyesinin dar görüşlülüğünden kaçanlar için, kendini doğrulama edimlerinde geleneksel olandan uzak durarak, asıl karar alma yoluyla kendini yaratma umudu ve olasılığı taze bir hava solumak gibiydi.

Muhtemelen, bastırılması güç sado-mazoşist cinsel ihtiyaçların verdiği suçluluk duygusu ve gittikçe daha sık yakalandığı psikosomatik hastalıklar yüzünden girdiği depresyon, öğrencilik günlerini

mahvediyordu. Bir defasında göğsünü usturayla kesti ve 1948'de aşırı doz alarak intihara kalkıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardındaki dönemde moda olandan çok daha fazla içki ve uyuşturucuya alışkın olduğundan şiddet gösterebiliyor ve zaptedilmesi gerekiyordu. Ayrıca, gergin ve saldırgan bir tartışma anlayışı geliştirmiş gibi görünür. Diğer öğrenciler bu yüzden ondan uzak dururlardı. Babası, Hôspital Sainte-Anne'da kıdemli bir psikiyatr olan Jean Delat ile bir görüşme ayarladı, bunun üzerine Foucault'ya ENS'deki sanatoryumda kendine ait bir oda verildi, böylece hoşlanmadığı kimselerle görüşmemiş oluyor ve okumaya daha fazla zaman ayırabiliyordu.

Öğretmenlerinden biri de sanatoryumdaydı. Louis Althusser şizofreni ve manik-depresif psikoza yakalanmıştı. Foucault'ya dostça davranan Althusser ona hastaneye yatmamasını tavsiye etti (kendisi bu konuda fazlasıyla deneyim yaşamıştı) ama aynı zamanda onu Fransız Komünist Partisi'ne katılmaya teşvik etti. Althusser otuz yıl daha ENS'de öğretmenliğe devam etti, Marksizme kendi özel yaklaşımını tanıttı, ta ki Kasım 1980'de karısı Hélène'i boğazını sıkarak öldürene dek. Yaşamının son on yılını akıl hastaları için ayrılmış bir birimde geçirdi (ısrarlı Marksistliği yüzünden değil, cinayet sebebiyle), ne üzücüdür ki, Althusser de davranışlarına akıldışılığın egemen olduğu bir başka felsefeciydi.

O dönemin üzerine düşündüğü problem, insanın daha nasıl felsefe yapabileceğiydi. Wittgenstein, A.J. Ayer, Gilbert Ryle ve diğerlerinin etkisindeki Anglo-Amerikan felsefe dünyasının büyük bölümüne göre, felsefenin kendi özgün içeriğinin anlamı hızla kaybolmaktaydı. Daha doğrusu, felsefe tüm diğer disiplinlerdeki dil ve mantık hatalarını sınıflama süreci olarak görülüyordu. Bu yaklaşıma en büyük alternatif (genelde "Kıta" felsefesi diye adlandırılır) Husserl'in ve onun aracılığıyla Heidegger ve Sartre'ın yapıtından türemiştir. Söz konusu alternatif, deneyimlenen dünyayı inceleyen

gelenekti. Kendinde olduğu şekliyle dış dünya bilinemez olsa bile, en azından dış dünyaya ilişkin kendi deneyimimiz onu anlamamız için güvenilir bir temel sağlayabilirdi.

Özellikle Heidegger'den etkilenen Foucault, çeşitli çağlarda yaşamış insanların insan dünyasına ilişkin kendi deneyimlerini nasıl yorumladıklarını anlamanın bir yolunu aradı. Felsefe, tarih, psikoloji ve sosyolojinin bir alaşımını üretecekti; kendini felsefeci ya da tarihçi olarak tanımlamaya da genellikle gönülsüzdü, çünkü üzerinde çalıştığı yapıtı bu disiplinlerin geleneksel parametrelerinin ötesine geçmesini gerektiriyordu. Tarihsel belgeleri aldı ve yazarlarının onları o şekilde yazmalarına hangi düşünce yapılarının yol açtığını ortaya çıkarmak amacıyla titizlikle inceledi. Bu şekilde, insanların kendilerini ve dünyalarını anlamadaki farklı tarzlarını bulup bir araya getirerek bütüne ulaşabiliyordu –ileride "arkeoloji" terimiyle adlandıracağı bir süreç. Wittgenstein dilin her zaman tikel bir amaç için kullanıldığını söylemişti –ve dilin anlamını bulmak için insan dilin kullanımı üzerine düşünmek zorundaydı. Foucault da benzer bir yöntem izledi. Düşünce yapılarını ve insanın merak konusu olan alanlarda nasıl kullanıldıklarını –özellikle delilik, ceza, iktidar ve cinsellikte– inceledi.

1949 yılında ENS'den psikoloji diploması aldı, o sıra Hôpital Sainte-Anne'da psikiyatri hastalarının tanıtılması toplantılarına düzenli olarak katılıyor ve etüt bittikten sonra kadrosuz olarak çalışmaya devam ediyordu. ENS'de psikoloji bölümünde danışman hoca olarak öğrencileri üzerinde psikolojik testler yapıyordu ve 1952'de Lille'deki ilk öğretmenlik görevi felsefe öğrencilerine psikoloji öğretmekti (haftada sadece iki üç akşamını Lille'de geçiriyor, onun dışında Paris'teki yaşamı tercih ediyordu). Bu evrede, kariyerine hangi yönde devam edeceğinde emin değilmiş gibi görünür, rahatlıkla psikiyatriye de yönelebilirdi.

Foucault, 1953'te Samuel Beckett'in *Godot'yu Beklerken*'ini sey-

rettiği zaman, eserin Marksizm, fenomenoloji ve varoluşçuluğun egemen olduğu var olan felsefi değerler sisteminden kopmasını sağladığını düşündü. Sahne üzerinde ağır ağır atılan sürekli adımlar, herhangi bir metafiziksel veya ahlaksal anlamdan yoksun olarak, sadece bir şeyi veya hiçbir şeyi ya da ölümü bekler. Aynı yıl içinde daha sonraki bir tarihte, İtalya'da tatildeyken Nietzsche'nin *Vakitsiz Meditasyonlar*'ını okudu. Nietzsche'yi ilk okuyuşu değildi, ama bu kez ona vahiy gibi gelmişti. Nietzsche'nin özellikle de kendimizi yarattığımız, iktidarın insan eyleminin anahtarı olduğu ve aklın Apollon'vari yapılarının altında bir Diyonisos itkisinin kaynadığı görüşünden etkilenmiş görünür. Nietzsche'nin ilk denemelerinden 'Eğitimci olarak Schopenhauer' onu çok etkiledi; denemeye göre, insana ilişkin araştırılması gereken şey, kişinin hayattaki kendi amacını şekillendirerek, başka bir şeye değil de kendisi haline nasıl geldiğidir. Beckett'in *Godot*'sunun nihilist arka planıyla birlikte, söz konusu deneme Foucault'nun büyük Nietzsche araştırmasına esin kaynağı olmuştur.

Nietzsche'nin bu kadar derin olmayan başka düşünceleri de Foucault'ya aynı derecede çekici gelmiş olabilir. Nietzsche bir kadının yanına giderken kırbacı unutmamalısınız dese de kendisini kırbaç kullanacağı bir duruma getirmiş olması hiçbir şekilde mümkün değildir. Ama Foucault'ya gelince, Nietzsche'nin öğüdünü hem hoş karşıladı hem de uyguladı (her ne kadar diğer cinse olsa da)! Aslında bu, Nietzsche'nin her insanın bir daimon tarafından ileriye doğru yönlendirildiği görüşüyle tam bir uyum halindedir. Daimonu iyi olanlar için mutluluk hazır bekler, daimonu kötü olanlar içinse felaket –ama insan o daimonu yine de izlemelidir; en büyük mutluluğu kazanmak için "tehlikeli bir şekilde yaşamalıdır". Şunu da biliyoruz ki, o sıralar Foucault intihar fikrinin büyüsü altındaydı, ölümü varoluşun tamama ermesi olarak hayal ediyordu. Nietzsche'deki Diyonisos'tan son derece etkilenen Georges Bataille'in yazıları,

Sade ve cinsel davranışlarda toplumsal sınırlanmaların ötesine geçmek de esin kaynakları arasındaydı. Nietzsche, Bataille ve Sade, Foucault'nun mizacına tamı tamına uyan sarhoşluk verici bir karışım oluşturuyorlardı.

Yine aynı sıralarda Foucault, içkiye ve Nietzsche'ye fena halde merak salmış olan besteci Jean Barraqué ile çok yoğun bir cinsel ilişki içine girdi. Yaşamlarını sado-mazoşist seks, içki ve yoğun tartışmalar belirliyordu. Sadece iki üç yıl süren ilişkiyi Barraqué bitirdi; Foucault'nun biyografisini kaleme alan James Miller'ın deyimiyle, Foucault'nun "erotik zulüm tiyatrosu"ndan uzaklaştı, herhalde onun sado-mazoşizmini kastederek "onur kırıcı durum" dediği şeye katlanmayı reddetti. Ama Barraqué ile ilişkilerinin sonlandığı 1954 Noel'i sıralarında Foucault zaten Isveç'te öğretmenliğe başlamıştı.

Uppsala'da 1954'ten 1958'e kadar Fransızca öğretti, dersleri onun çok özel ilgilerine uyacak gibi şekillendirilmişti, örneğin bir dersin konusu 'Fransız Edebiyatında Aşk; Marquis de Sade'dan Jean Genet'ye' idi. Uppsala'dayken toplum ve delilik arasındaki ilişki üzerine çalıştı; intihar ve ölümden, ilmeğin ucundayken yaşam olasılığının kayıp gitmesinin tarifsiz bir haz olması fikrinden büyülenmesine dair sürekli işaretler vardır. Fakat aşırıya kaçan düşkünlükleri de yok değildi. Bir Jaguar satın aldı ve kimi zaman sarhoş halde onunla hız yapmanın tadını çıkardı. Pek erkek arkadaşsız da kalmıyordu. Ama o dönem akademik kariyeri henüz oluşmamıştı ve yaşam tarzını kısmen ailesinden aldığı harçlıkla sürdürüyordu.

Uppsala'nın ardından bir yıl kadar Varşova Üniversitesi'nde görev aldı, Centre Français'nin sorumluluğunu aldı ve Fransızca dil sınıflarına ders verdi, daha sonraları da kültür elçisi gibi çalıştı. Ne var ki, çekici bulduğu genç bir adamın polis muhbiri olduğu ortaya çıktı ve Foucault'ya olabildiğince çabuk oradan ayrılması öğütlendi. Son denizaşırı görev yeri Hamburg'daki Institut Français ol-

du, orada da yine Fransızca dersleri verdi, bir yandan da kentteki, zaten herkesin bildiği eğlence olanakları hakkında bizzat bilgilenmeye devam ediyordu.

1960'da Fransa'ya geri döndükten sonra, altı yıl boyunca Clermont-Ferrand'da öğretmenlik yaptı, Felsefe Bölümü'nün başkanıydı. Ancak, üniversiteye haftada sadece bir gün gidiyor, geri kalan zamanını Paris'te geçiriyordu. 1961'de ilk büyük kitabı Delilik ve Uygarlık: *Akıl ve Akıl Bozukluğu: Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*'nin yayımlanmasının da etkisiyle akademik ünü arttı. Kitapta, toplumun deliliği anlama biçiminin yaklaşık 1500'den sonra değişmiş olduğu analizini yapıyordu. O tarihten önce 'deli'lere saygıyla davranılıyor ve sık sık da manevi sezgilere sahip kişiler olarak görülüyorlardı, oysa daha sonraları delilik toplumsal denetim ve tedavi gerektiren bir hastalık sayıldı. 1982'de bir röportajında şöyle diyordu: "Felsefe üzerine çalıştıktan sonra, deliliğin ne olduğunu görmek istedim: Akıl üzerine çalışacak kadar deliydim; şimdiyse delilik üzerine çalışacak kadar akıllıyım."

Deliliğin Tarihi Nietzsche'nin Apollon ve Diyonisos'un temsil ettiklerini düşündüğü, akıl ile şiddet içeren ilkel insan dürtüleri arasındaki ilişkiye Foucault'nun ilgisinin sürdüğünü gösterir. "Sade ve Goya sayesinde, Batı dünyası aklı şiddet yoluyla geride bırakma olanağını keşfetti." diyordu. Bu noktada Foucault'ya özgü olan düşünce aklın geride bırakılmasıdır, bu da Foucault'nun gerçekliğin kendi sırlarını, akıl yoluyla yapamayacağı bir şekilde, şiddet yoluyla açığa serdiği varsayımında bulunduğunu gösterir. Elbette bu varsayım sado-mazoşist dürtünün psikolojisinde kilit niteliğindedir –acı deneyimi aracılığıyla daha derin bir kişisel gerçekliğe ilerleyip diğer kişinin içine ulaşmak. Miller'ın *Deliliğin Tarihi*'ndeki etik içeriğe ilişkin yaptığı özet, Foucault'nun 'deli' diye adlandırılan kişinin suçsuz olduğunu düşündüğünü ileri sürer; tersine, suçlu olan toplumdur, ve 'deli' sayılanlarda görülen vahşi dürtü ve hayaller,

doğal Diyonisos dürtülerinin toplum tarafından baskılanmasının sonucudurlar.

1960'larda, ağırlıklı olarak, tarihsel belgelerin titizlikle incelemesini gerektiren ve "arkeoloji" terimiyle adlandırdığı bir tarihsel araştırma yöntemi üzerinde çalıştı. O yüzden yapıtı 20. yüzyıl felsefecilerinin çoğununkinden farklıdır, çünkü Foucault olguları severdi, kitapları onlarla doludur. Olguları, her kuşağın kendi deneyimini yorumlamak için kullandığı düşünce matrisinin genel bir resmini oluşturmak üzere kullanır. İfadelerin anlamlı hale gelmesinin tek yolunun, düşüncelerin oluşturduğu böyle bir çerçeve içine alınmaları olduğunu iddia eder. Onun arkeolojileri, anlamanın tarihindeki değişik düzeyleri inceler –yukarıdaki örnek açısından, toplumun, deliliği değişik anlama tarzlarını. Biraz açarsak, deliliği betimlemenin tek ya da mutlak yolu yoktur, ama her şey ileride Foucault'nun "episteme", yani düşünce yapısı diyeceği şey ile ilişkilidir, ve onun içinde bulunur. Her ufacık bulguyu katmanı ve çevresi ile ilişkilendiren fiziksel bir arkeolog gibi Foucault da topladığı tüm olguları düşünsel katmanları ve ortamları ile ilişkilendiriyordu. Sonuçta ortaya çıkan ürün, toplumun ve dilin, algıyı –ona tarihsel bir *a priori* vererek– nasıl şekillendirdiğini gösteren bir çalışmadır.

Söz konusu süreç Foucault'nun felsefesine çoğu felsefecininkinden çok başka bir çeşni katar, çünkü yapıtları bir tarih kitabına daha çok benzer; yalnız bir farkla, her bir olay ve ifade için bir bağlam sunan kavramsal çerçeveleri de vurgular. Böylelikle, örneğin, 18. yüzyılda hastanelerin rolüne ve yoksulların tedavilerine evde devam edebilmelerini sağlayan kliniklerin gelişimine bakar. Ya da hangi yoksulların bunu "hak ettiği"ne, bir kimsenin çalışıp çalışmayacağına, ve benzeri konulara karar vermekte kullanılan ölçütleri inceler. Bu şekilde, o dönemin bağlamı içinde, sağlık, hastalık, yoksulluk, emek gibi kavramlara ilişkin kendi imgesini yavaş yavaş oluşturur. Foucault'nun çalışma tarzı –hem arkeolojilerde hem de

daha ileride soy araştırmalarında– gerçekçi bir bakış üretir. Anlama süreci mutlak değildir, zamanla gelişir ve baştan sona yapay olarak oluşturulan bir grup görüşün bir parçası olur. Böylece hem bilim hem de fiziksel gerçekliğin doğasına ilişkin kapsamlı görüş yavaş yavaş gelişir, tıpkı toplumun, deliliği anlamasının değişebilmesinde olduğu gibi.

Foucault'nun düşüncenin arka planını araştırması, öğrencilik günlerinden beri kendisini etkilemiş iki düşünürün yapıtıyla bağlantılıdır. Hegel'in Kant'ta eleştirdiği bir nokta, onun her ahlaksal seçimin bağlamını şekillendiren genel düşünce arka planına açıklama getirmeyen bir ahlak felsefesi kurmasıydı. Tikel bir *Geist*'ın, yani bir çağın ruhunun olduğu ve her tür toplumsal ve kültürel üretim için bağlamı onun sağladığı görüşünü ortaya koyan da yine Hegel'di. Heidegger de dünyaya "fırlatılmış" olduğumuzu ve dolayısıyla tüm seçimlerimizin o belirli arka planla ilişkili olduğunu vurguluyor, herhangi bir şeyin tam anlamıyla anlaşılmasından önce açıklanması gereken sonsuz sayıda arka plan olgusuyla karşı karşıya olma sorununu araştırıyordu.

1960'ların başlarında Foucault hayatının geri kalanında birlikte olacağı ve tek eşi olmasa da yakın bir bağ kuracağı Daniel Defert ile tanıştı. Foucault'dan daha genç olan Defert politik bir eylemciydi, bu durum Foucault'nun kendi politik kararlarını etkileyip besledi.

1963 yılında *Kliniğin Doğuşu* yayımladı; kitapta yazar Raymond Roussel'in bir incelemesinden yola çıkarak intihar, sado-mazoşizm ve uyuşturucu konularını araştırıyordu. *Tıbbi Görüşün Bir Arkeolojisi* altbaşlığıyla, kitapta Foucault'nun kendi yaşamının önemli özellikleri haline gelmiş olan insan deneyimi alanları araştırılıyordu. Onu 1966'da çıkan *Kelimeler ve Şeyler* izledi; bu çalışma bilim, ekonomi ve ilgili disiplinlerde 18. ve 19. yüzyıllar boyunca gerçekleşen değişimlerin bir analizi aracılığıyla, insanın kendini anlamasının zaman içindeki gelişme şeklinin araştırılmasıdır. Foucault burada bir

episteme fikri geliştirir –yaşamın onun içinde yorumlandığı bir tam kapsayıcı düşünce çatısı. Böyle bir episteme belli bir dönem boyunca gelişir ve sonra değişerek yerini bir alternatife bırakır. Bu nokta Thomas Kuhn'un bilimin paradigma değişmeleriyle ilerlediği görüşüne benzer; bu değişmelerde bütün bir anlama biçimi gözden geçirilip düzeltilir, sistematik çalışmaların kurulu paradigma içinde yapıldığı normal bilimin süregiden akışı kesilerek içine yerleştirilir.

Kitabın sonunda ilginç, neredeyse şiirsel bir notla birlikte, bir gün insanın "deniz kıyısında kumlara çizilen bir yüz gibi" yok olacağı kehaneti yer alır –önceki iki üç yüzyıl boyunca toplumsal düşünceye hakim olmuş bir kavramın sonu. Burada Nietzsche ile ilginç bir paralellik görülecektir. Nietzsche'ye göre, uysal ve kendisine ya da kaderine dair bir fikirden yoksun son insan ile tam tersine bizzat kendi doğası, olmuş olanların ötesine geçmek olan *Übermensch* arasında yapılması gereken radikal bir ayrım vardı. *Tan Kızıllığı*'nda bu zıtlığı şu soru ile ortaya koyar: "İnsanlığın ateş ve ışık içinde mi sona ermesini yoksa kumlarda mı sona ermesini istiyoruz?" Açıktır ki, Foucault'nun kitabının şiirsel doruğu tamı tamına Nietzsche'nin meydan okumasına paraleldir. Geçen yüzyıllarda insanı baskılamış olan toplumsal düşünüş, Nietzsche'nin son insanını üretmişken, her zaman için çılgın ve tehlikeli olanı akılsal ve düzenli olana, Diyonisos'u Apollon'a tercih etmiş Foucault da *Übermensch*'in özlemini çeker.

İki yıllık askerlik hizmetinden kurtulmak için Daniel Defert, Tunus'ta öğretmenlik yapmayı seçti. Foucault da 1966'da onun ardından gitti ve Tunus Üniversitesi'nde hocalık yaptı; Kuzey Afrika'nın insanı gevşeten hazlarının tadını çıkardı, ama bir yandan da politik açıdan gitgide bilinçli ve etkin olmaya başlıyordu.

1968 yılı süresince radikal politikalarla coşmuş bir atmosferde hükümet aleyhine gösteriler, öğrenci ayaklanması ve öğrencilerle polis arasındaki dramatik karşı karşıya gelişlerin ardından, Fouca-

ult Paris'e geri döndü ve yeni kurulan Vincennes Üniversitesi'nde Felsefe Bölümü'nde profesörlük elde etti. Defert de onu izleyerek sosyoloji dalında öğretim görevlisi oldu. Üniversite radikal sol kanat tarafından kurulmuştu ve yeni öğrenci havasını en fazla temsil eden okullar arasındaydı. İleride Foucault, düşüncelerini yazıyla ve sözle ifade etmeye olan büyük ilgisinden onu sarsarak uzaklaştıran ve politik ve toplumsal konularda gittikçe daha etkin olmasına yol açan şeyin 1968'deki öğrenci ayaklanması olduğu iddiasında bulunacaktı. Sonuçta, bir dizi politik mücadeleye katıldı, bunlar arasında özellikle cezaevi reformu hareketi yer alır. Vincennes Üniversitesi çok geçmeden gösterilerin ve polisle çatışmaların sahnesi haline geldi –ve burada Felsefe Bölümü Profesörü kendi rolünü oynadı, taşlar, şişeler fırlatarak ve barikat için adam bularak. Ne var ki, göstericiler polisle eşit güçte değildi, Foucault ile Defert kendilerini göz yaşartıcı gazdan yaşarmış gözlerle ve birkaç yüz kişiyle birlikte tutuklanmış buldular.

Foucault'nun artık kesinlikle çok farklı bir imajı vardı –radikal bir akademisyen ve politik davaların savunucusu. Rolünün adamı gibi görünüyordu da: Kırk iki yaşındaydı ve gittikçe kelleşiyordu, o da inisiyatifi ele alıp kafasını tıraş etmeye başlamıştı. İmajı ve üzerine öylesine geçiriverdiği giysileri onu ortalama akademisyenden ayırıyordu. Bazıları onun kendini çok Nietzsche'ci bir tarzda doğrulayarak, kendi gerçekliğini bilinçli bir şekilde kurmakta olduğunu öne süreceklerdir; başkaları ise sadece modayı takip ettiğini ve yeni konumundan en iyi biçimde yararlandığını ileri sürebilir.

Foucault'yu başka birçok felsefeciden ayıran şey, devamlı bir düşünme süreci içinde kalarak, yaşama dair kendi somut deneyimini her zaman tekrar gözden geçirmesidir. Mayıs 1984'te, yani ölümünden kısa bir süre önce, Paul Rabinow'un bir röportajında Foucault bu süreci şöyle betimliyordu:

> Düşünce belirli bir davranış içinde yerleşmiş olup ona anlamını veren şey değildir; kişinin bu eylem ya da tepkisinden öncesine gidip onu kendisine bir düşünce nesnesi olarak sunmasına ve anlamı, koşulları ve hedefleri açısından sorgulamasına olanak tanıyan şeydir. Düşünce, kişinin yaptığı şey ile ilgili özgürlüğüdür, kişinin kendini ediminden ayırıp onu bir nesne haline getirmesini ve bir sorun olarak üzerine düşünmesini sağlayan devinimdir.

Burada söylenenler, yapıtlarının otobiyografik olduğu şeklindeki önceki iddiasıyla örtüşür, çünkü bunlar kendisi ve eylemleri üzerine nesnel düşüncelerinin aynısıdır.

Ancak, Foucault'nun bu dönemde kendini bütünüyle Vincennes'de hocalığa veya çeşitli politik davaları desteklemeye adadığını düşünmek yanlış olur. Yaşamında akademinin yeri ancak gerektiği kadar kalmıştı, kısa süre önce Vincennes'de daha az, Bibliothèque Nationale'de daha fazla vakit geçirmeye başlamıştı, yayımladığı kitaplarının temelini oluşturan son derece titiz araştırmasını gerçekleştiriyordu. *Bilginin Arkeolojisi* 1969'da yayımlandı. Bu da onun bir diğer büyük yapıtıdır; Foucault kitapta kavramları ve sorunsalları katman katman açar, düşüncenin eylemi anlamasını sağlayan süreci ve onu şekillendiren iktidar ve kontrol öğelerini yüzeye çıkarır.

Barikatların radikal felsefecisi bir yıl sonra Fransız akademik kurumlarının en saygını olan Collège de France'ta profesörlüğe seçildi, kendisi için Düşünce Sistemleri Tarihi Profesörü ünvanını tercih etti. Ders verme yükünden kurtulunca, çalışma alanını geliştirmesi, halka açık konferanslar vermesi mümkün oldu. Bu onun Fransız felsefesinin merkezine yerleştiğinin göstergesiydi.

Ama yeni statüsü Foucault'nun radikalliğini azaltmadı. 1971 yılında Amerikalı siyaset felsefecisi ve eylemci Noam Chomsky ile girdiği, Hollanda televizyonu için filme alınan bir tartışmada hiçbir adalet ilkesi olmadan da varlığını sürdürmeye hazır olduğunu açık-

ça söyledi. Chomsky devlete zaman zaman kafa tutulması ve karşı çıkılması gerektiğini, ama bunu yapabilmek için kişinin kendi adalet ilkesinin olması gerektiğini ileri sürdü. Foucault dayatıyordu; sınıf savaşında amacın adaleti tesis etmekten çok savaşı kazanmak olduğunda ve işçi sınıfı iktidarı ele geçirdiği zaman, alt ettikleri üzerinde gücünü şiddet dolu ve kanlı biçimlerde uygulayabileceğinde –ve bunda itiraz edilecek bir şey göremediğinde– ısrar etti. Dehşete düşen Chomsky kendisiyle aynı ahlaksal evrende bile yaşamayan biriyle tartışmakta olduğunu anladı. Ertesi yıl Foucault bu görüşü daha ileri götürecekti; artık adalet sisteminden çok "popüler adalet"i savunuyor ve 1792 tarihli Eylül Katliamı'nı açıkça övüyordu –bu Fransız Devrimi'nin en kanlı sayfalarından biridir, aralarında rahipler, aristokratlar ve hain olduklarından kuşkulanılanların da bulunduğu binden fazla insan Paris'te ayaktakımı tarafından öldürülmüştü. Foucault'ya göre acımasızlığın kabul edilebilecek hiçbir sınırı yok görünüyordu: Mahkemelere başvurmak yerine gereken ihbarın yapılıp halkın intikam ve misillemeye olan ihtiyacının gerçekleşmesine izin verilmesinden yanaydı. Zorlandığında, insanları şok etmekten hoşlanıyor gibi görünüyordu, belki de böylelikle aynı zamanda aşırı uçlara olan kendi cinsel gereksinimini de tatmin ediyordu.

Akademik seçkinlikten başka hedefleri de vardı. Bir apartman bloğunun sekizinci katına yerleşerek, başka dairelerde genç erkekler aramak için dürbün kullanması, röntgencilik eğilimlerini tatmin ediyordu. Ama cinsel eğilimleri, dengini Atlantik'in öteki yakasında buldu, 1970 yılında San Fransisco'da hamamlarda yaşanan cinsel özgürlükleri keşfetti. Paris'in daha kısıtlı olanaklarıyla karşılaştırıldığında, Kaliforniya'da bulduğu bitmez tükenmez seks alemleri mest edici bir özgürleşmeydi, önceleri ancak hayal edebileceği şeyleri gerçekleştirmesini sağladı.

1975 tarihli *Hapishanenin Doğuşu*'nun başlangıç kısmı 18. yüzyıl ortalarındaki işkencenin ayrıntılarını uzun uzun anlatır, ardından

hapishanelerin suçluları yok etmektense zaptederek baş etmenin alternatif bir yolu olarak nasıl tasarlandıklarını safha safha verir. Foucault bunda bir toplumsal kontrol ve zaptetme modeli görür. Modern hapishanenin gelişimini izleyerek, iyilik ve insanlık sayılabilecek şeyin gitgide artan toplumsal kontrolün ne düzeyde olduğunu gizlediğini gösterir; onun için bir başka fırsat da toplumda iktidarın doğası ve kullanımını incelemektir. Bazı bakımlardan ruh, bedenin hapishanesi olarak görülür (Platon'un görüşünün tam tersi) ve dolayısıyla toplum da insan bedenlerinin –Diyonisos'vari yaşam biçimlerinden yoksun bırakılarak– kapatıldığı hapishanedir. Masum felsefe öğrencisine, şiddet dolu ayrıntıların pek çoğu kanıt olarak gereksiz görünebilir. Fakat Foucault'nun ilgilerini paylaşanlar için, onun felsefesi son derece tahrik edici olmalı!

1970'lerde yaklaşımı değişti ve gerçekliği tanımlamada insanın yazdıkları ve söylediklerinin kullanıldığı bir arkeolojiden, Nietzsche'nin kullandığı terimle, bir soy araştırmasına döndü. Şimdi Foucault idea ve kavramların değişen bir sosyal yapı ile birlikte değişmelerini sağlayan süreçle daha fazla ilgiliydi. Yine de, açıktır ki, "düşünce sistemleri" ile ilgileniyordu (Collège de France'taki kürsüsü için bulduğu ünvan adındaki gibi), yapıtının iki evresindeki başlıca fark önceki arkeolojilerin yapısalcı olmaları (idealar ve dil matrisi gerçekliği tanımlıyordu), sonraki yapıtların ise ideaların toplum ile birlikte nasıl değiştiğini ve bir kavramın bir diğerini doğurduğunu göstermesidir. Ve sonraki yapıtlarında tekrar başlangıca, özel bir temaya geri dönüyordu: iktidar. Kendisini toplum kuramcısından çok eleştirel tarihçi olarak görüyor, ve bu sıfatla da iktidar ve –ister açık ister gizli olsun– toplumsal kontrolün ceza, hapishaneler ve –ileride– cinsellik gibi meseleleri anlamada nasıl can alıcı önemde olduğunu kanıtlıyordu. Toplum kontrolünü ve insanların "normal" veya "anormal" olarak damgalanmasını, sonuna kadar karşı olduğu bir disiplin biçimi olarak görüyordu.

1975 yılında Kaliforniya, Berkeley'de ders veriyordu ve yine sık sık San Francisco'daki hamamlara ve diğer S&M tesislerine gidiyordu. 1970'lerin ortalarında, her iki tarafın da razı olduğu, yetişkinler arası tüm cinsel edimler Kaliforniya'da yasal kabul edildi, San Francisco'daki eşcinsel toplum da büyümekteydi. Eşcinsel barları, kulüpleri açılıyor, hattâ eşcinsel topluluklar kuruluyordu. Bazı hamamlarda yabancılararası grup seks için alem odaları vardı. Buralarda Foucault adının saklı kalmasının verdiği özgürlükle, yabancılarla cinsel zevk yaratma deneyimleri yaşayabiliyordu. Özellikle kamçı kullanımı ilgisini çekiyor ve rastgele sekse ve uyuşturucular adanmış bir kültür bulmanın şaşkınlığını yaşıyordu. "Zevkin sekssizleştirilmesi" dediği şey sayesinde, sadece cinsel organların değil ama bütün vücudun kullanılmasıyla fiziksel zevk uyandırma ve verme olasılığı, merakını son derece çekiyordu. Kişinin kendi öznel kimliği hakkındaki kaygılardan uzak, sadece fiziksel bir düzeyde, doğrudan ve kişisel olmayan bir biçimde cinsel zevk verebilme ve alabilme yollarını keşfetmeyi de istiyordu. LSD'nin etkisi altında Kaliforniya'daki Death Valley'i seyrederken yaşadığı derin deneyimi de betimler. Aslında, Foucault sanrılar yaşatan bu uyuşturucudan o kadar etkilenmişti ki, şöyle bir yorumda bulunuyordu: "Yaşamımda bu deneyimle karşılaştırabileceğim tek şey bir yabancı ile seks." Collège de France'ın bir profesöründen beklenebilecek türde bir yorum değil!

Fakat yaşamının çok farklı bir yanı da vardı. 1959'da babasının ölümünden sonra her yazı yine ailenin kır evi Le Piroir'da geçirecek, çalışma odasına dönüştürdüğü, eski hizmetkarların odasında çalışacak, zamanını yeğenleriyle geçirecek, ürün toplayacak ve annesine bahçeyi sulmasında yardım edecekti –sağlının bozulduğu 1983'e dek her yıl yerine getirdiği bir görev.

Üç cildi yayımlanan son büyük yapıtı Cinselliğin Tarihi idi –kesinlikle en önem verdiği çalışmasıydı. İlk cilt *La Volonté de savoir*

Bilme İstenci başlığıyla 1976'da çıktı, ikinci ve üçüncü cilt ölümünden ancak birkaç gün önce yayımlandı. Yapıtta Foucault'nun odak noktası, etiği tarihsel bir bağlam içinde anlamaya yönelir –geçmiş çağlarda insanlar kendi eylemlerinin etik içermelerini nasıl anlıyorlardı? İlk ciltte modern çağda cinselliği inceliyorken, ikinci ve üçüncü ciltlerde Eski Yunan ve Roma'da cinselliği araştırıyordu. Öldüğünde dördüncü cilt de tamamlanmak üzereydi, ama hiçbir zaman yayımlanmadı. Bu ciltte yine toplumda iktidarın kullanımını incelemeye geri dönüyordu, çünkü insanlara dayatılan kısıtlamaların güçlerini dışavurmalarını engellediğine, dolayısıyla bu gücün cinsel fantezilerde çıkış yolu bulacağına inanıyordu. Ama çalışmasının bu son evresinde, hem *Cinselliğin Tarihi*'nde hem de son yılında Berkeley'de verdiği derslerde, bireyin rolünü daha fazla önemsemiş görünüyordu –örneğin, bir şeye dikkat çekmek için el kol hareketi yapan ya da geleneğe kasıtlı olarak uymayan bir Stoacı ya da Kinik'in ne düşündüğünü araştırıyordu.

1978 Haziranında bir gün afyonun etkisi altında, evinin önündeki Vaugirard Caddesi'ni geçerken araba çarptı. Ölüyor olduğunu düşündü, bu olayı yaşamının en mutlu deneyimlerinden biri olarak betimledi! Ölümle burun buruna gelmiş olanlar arasında oldukça yaygın bir deneyim olarak Foucault da bedenini terk etmekte olduğunu hissetti ve bunu ifade edilemeyecek kadar haz verici buldu. Belli ki, deneyimin yoğunluğunu istiyordu, içinde acı olsa da –gerçekte, içinde acı olduğu için. Ölüm kesinlikle korkulacak bir şey değildi; aslında ölüm yaşamında daha önce araştırdığı pek çok şeyi doğruluyordu. Mutlak zevk anlayışı ölümle yakından ilişkiliydi.

1970'ler boyunca Daniel Defert ile birlikte, politik açıdan etkindi, İran'da Şah'a karşı devrimi destekledi ve 1978'de İran'a gitti. 1979 Haziranında, Vietnamlı kaçak göçmenlere daha fazla yardım edilmesi için Fransa Cumhurbaşkanı'na başvuruda bulunulurken

Sartre ve diğerlerine katıldı. Aşırı sol görüşleri eskisi kadar destekleme ihtiyacı duymuyor, şimdi artık sığınmacılar ve siyasi muhaliflerin hakları için insancı bir zeminde mücadele edebiliyordu. Tutumları yumuşamıştı, bundan böyle her yasa ya da ilkeyi hemen baskıcı ve kısıtlayıcı olarak görmüyordu.

1970'lerin sonlarında ilgileri bir kez daha yön değiştirdi. Bu kez dikkatini daha çok klasik felsefelere –ve özellikle de Stoacılara– yöneltiyordu, insan konusunu anlamak için bir araştırma içindeydi. Hattâ araştırma için gittiği her zamanki mekan artık Bibliothèque Nationale değil (burada kitap teslimininin yavaşlığından yakınıyordu), Bibliothèque du Saulchoir'dı; Dominikenlerin idare ettiği bu kütüphanede erken dönem Hıristiyan metinlerini çok daha kolay araştırabiliyordu, zira Aziz Augustinus, Ambrose, Jerome ve Benedict'in yapıtlarını okumaya başlamıştı –erken dönem kiliseyi zamanının politik düşüncesi bağlamında ve ayrıca kilisenin tinsel disiplini içerisinde değerlendiriyordu. Hattâ Collège de France'tan ayrılıp kırsala taşınma düşüncesindeydi.

Cinselliğin Tarihi'nin ikinci ve üçüncü ciltleri 1984'ün ilk yarısında yayıncılara dağıtıldı. O sıra Foucault belki bir yıldan daha fazla zamandır AIDS'ten mustaripti. Paris'teki apartman katında fenalaşınca hastaneye kaldırıldı –ve elli yedi yaşındayken, 25 Haziran günü öldü.

Tıp haberlerinde önceleri AIDS'i akla getirecek şeyler söylenmezdi, gazetelerin bu konuda spekülasyonda bulunmaları da yasaktı. AIDS adı daha ancak iki yıl önce konmuştu ve bu hastalıkla ilgili herhangi bir çağrışım halkın ve basının önemli bir kısmı arasında, suçlu olmayı ya da ilahi cezayı akla getiriyordu. Rock Hudson'ın ölümünden önceki iki ay da benzer bir durum yaşanmış ve AIDS'ten böyle imalar olmaksızın söz etmek daha olanaklı hale gelmişti. İleride bazı kimseler Foucault'nun ölümünün bu gibi önyargıları yenme fırsatı olarak değerlendirilmemesine hayıflanacaklardı.

Aslında, ölüm belgesi ölüm sebebinin AIDS olduğunu söylüyordu, ama aile bu bilginin gizli tutulmasında ısrar etti. Foucault'nun AIDS'li olduğunu bilip bilmediği sorusu bakidir ve ölümünden sonra eşcinsel topluluğu onu, eğer AIDS'li olduğunu biliyorsa bunu sakladığı için eleştirmişti.

Önceki yaz bazı dostları güvenli seksi seçmiş ve ona da aynı şeyi yapmasını öğütlemişlerdi. Öğüde aldırmamış ve böylece başkalarının hayatını da bile bile riske atmıştı. Hamamlara korunmasız olarak geri dönmüştü –yalnızca bir yıl sonra bunların inceleme ya da tamamen kapatma amacıyla faaliyeti durdurulacaktı. Ama dünya çapında bir düşünür bile kendisinin ve başkalarının yaşamıyla kumar oynayabilecek kadar akılsız olabiliyordu. Uzun süre boyunca kafası ölüm ve intihar düşüncesiyle meşgul olmuştu. Belki de korunmadan sefahate daldığı o dizginsiz son bir yıl içinde en marazi düşünceleriyle uzun süredir tasarladığı bir şeyi deneyimleyebilmiştir. Riskleri bildiği halde, acının çok yoğun erotik zevke dönüşmesi deneyimini yaşamak için gözü dönmüş olarak yoluna devam etti.

Fakat yine 1983 yılının sonbaharında Foucault'nun bir başka yönünü daha görürüz. Berkeley'de "parrhesia" üzerine bir dizi ders veriyordu, bu Yunanca terim geniş anlamıyla serbestçe konuşma diye çevrilebilir, ama dürüst ya da tok sözlü konuşma içeriği de taşır. Bu dersleri geliştirip gelecek bahar Collège de France'ta verecekti –bunlar onun son dersleri oldu. Son derece titiz ayrıntılara girerek Klasik Yunan yazını ve Yunan felsefesinde sözcüğün örneklerini verir, gerçeklerden bu şekilde konuşmanın yaşam tarzıyla ve de dürüstlüğün sebep olduğu riskle nasıl ilişkili olduğunu araştırır. Ve ardından fazlasıyla iftiraya uğramış bir grup düşünür olan Kiniklere döner; bunlar, söylendiği gibi, toplumsal normları hor gördüklerini ve dürüstçe ve doğal biçimde yaşama kararlılıklarını göstermek için halkın önünde mastürbasyon yapmadılar (Diyojen) ya da hal-

kın önünde intihar etmediler (Peregrinus). Onlar hakkında Foucault *Söylem ve Gerçek: Parrhesia'nın Sorunlaştırılması*'nda şöyle der:

> Kiniklerin kişinin yaşama biçimine verdikleri yüksek değer, kuramsal felsefeye hiçbir ilgilerinin olmadığı anlamına gelmez, ama bir insanın yaşama tarzının o insanın gerçeklikle ilgisinin bir denek taşı olduğu şeklindeki görüşlerini yansıtır –gördüğümüz gibi, Sokratik gelenekte de aynı durum söz konusuydu. Fakat onların bu Sokratik düşünceden çıkardıkları sonuç şuydu: Kabul ettikleri gerçeklikleri herkes için kabul edilebilir olacak bir tarzda ilan edebilmek için, öğretilerinin son derece halka açık, görülebilir, görkemli, kışkırtıcı ve bazen de rezil bir yaşam tarzına dayanması gerektiğiydi. Böylece Kinikler kendileriyle ilgili örnekler ve açıklamalar yoluyla öğrettiler. Bizzat kendi yaşamlarının temel gerçekliklerin bir teşhiri olmasını istediler, bunlar ancak o zaman başkalarının da izleyeceği bir talimat ya da örnek olarak iş göreceklerdi. Ama bir yaşam sanatı olarak felsefe üzerine bu Kinik vurguda Yunan felsefesi için yabancı olan hiçbir şey yoktur... temel formunda Kinik tutum, kişinin yaşama biçimi ile gerçekliğin bilgisi arasındaki ilişkinin tam da Yunanlıların anladığı şeklinin aşırı derecede radikal bir versiyonundan başka bir şey değildir. Bir kimsenin gerçeklikle ilişkisinden ibaret olduğu ve gerçeklikle olan bu ilişkinin kişinin kendi yaşamında şekil aldığı ya da biçimlendiği yönündeki Kinik düşünce, işte bu tamamen Yunanlıdır.

Hamamlarda girdiği ölüm dansında (kendi gerçekliğini olduğu gibi ortaya koyabilmek için her şeyi bile bile riske atıyordu) kendi parrhesia'sını da arayabilmesinin anahtarı belki burada, onu birinci sınıf bir akademisyen yapan, ayrıntılara gösterdiği o bütün dikkatiyle bulunduğu akademinin konferans salonundadır.

Foucault'nun davranışını yapıtı ile ilişkisi içinde açıklarken yanıtlanması gereken temel bir soru doğar: Modayı mı takip etti yoksa bir akım mı başlattı? Kafasını tıraş ettiğinde ve Vincennes Üni-

versitesi'nde barikatlarda görüldüğünde, gerçekten yeni bir inancını mı hayata geçiriyordu yoksa yalnızca moda olan yeni bir hareketi izleyip kendine yeni dinleyiciler mi arıyordu? Yaşamının son on yılında Kaliforniya'daki eşcinsel ortamın arka planını oluşturan değerler sistemi tarafından baştan mı çıkarılmıştı, yoksa bir birey olarak kendi kişisel inancını mı hayata geçiriyordu? Bunlar onun felsefesini anlamada can alıcı önem taşıyan hususlar. Kaliforniya ona seçimler yapma ve geçmişte taşra kasabası Poitiers'de ancak –sözcüğün tam anlamıyla– hayal edebileceği tarzda şeyler yapma izni vermiş olabilir.

Ama eylemleri sadece hamam kültürünün epistemesi içinde mi anlaşılmalı? Yoksa bireyler kendi eylemlerinden herhangi bir mutlak anlamda sorumlu mu olmalılar? Bu yalnızca Hegel'in Kant'ı eleştirdiği nokta değildir, aynı zamanda Foucault'nun kendi yapıtında da ifade bulur, zira yaşamının o son döneminde bireyin kendi kültürünün normlarına karşı muhalefette durma ve meydan okuma yeteneğini araştırıyor gibi görünür. O halde Foucault sadece kültürün buyruklarına itaat mı ediyordu yoksa Kiniklerin geleneğine uygun biçimde, yaşamını riske eden muazzam bir meydan okuma hareketi mi sergiliyordu? Eğer bir yaşamın ya o ya bu diye yanıt vermesini bekliyorsak belki de çok fazla soru soruyoruzdur.

Resmi bir vasiyetname bırakmadı, ama apartman dairesini Defert'in alabileceğini ve ölümünden sonra kendisine ait bir şeyin yayımlanmamasını söyleyen bir not bıraktı. Aslında, birçok notu ve yazısının yok edileceğinden emin olmak için epey zahmete girmişti. Mirasını San Francisco hamamlarında bırakmış olabilmesi ne kadar üzücü olsa da, son yılları boyunca çalışmalarını yürüttüğü Bibliothèque du Saulchoir'ı idare eden Dominikenlere son derece cömert davranmış olduğunu Defert ancak onun ölümünden sonra keşfetti. Burası manastır yalınlığında bir mekandır ve Foucault'nun arşivleri şimdi oradadır. David Macey'in biyografisi *Michel Fouca-*

ult'da dendiği gibi, o, birçok yaşamı olan bir adamdı.

Manastır disiplinine yönelik beğenileri ne olursa olsun, ölümden, intihardan ve riskten her zaman büyülendi. Yaşamının son yılında, AIDS riskini tartışırken, şöyle diyordu: "Üstelik, delikanlıların aşkı uğruna ölmek: Bundan daha güzel ne olabilir?"

DEMETRIOS, ATİNA'NIN FİLOZOF KRALI

Tarihin gülünçlük derecesinde kendini tekrar ettiği herkesin bildiği bir gerçektir. Platon'un insanın içinde bulunduğu açmaz üzerine son ve en sert düşüncelerini ifade ettiği *Yasalar*'ı yazdığı sırada çalışma odasında ölü bulunmasından yirmi beş yıl sonra, Büyük İskender'in takipçileri dünyayı ikiye bölerken, sonunda Atina demokrasisi Makedon generallerin orduları tarafından yıkılıyordu. Atina'da bu yıkımdan faydalanan en olmayacak kişi, Platon'dan çok Aristoteles'in bir izleyicisi olan, ama muhtemelen ikisinin de yapıtlarını bilen, Phaleron'lu Demetrios adında bir çapkın felsefeci oldu.

İÖ 317'de, o dönem Yunanistan'ı kontrolü altına almış general Kassandros, Demetrios'u *epimetheletes*, yani hâlâ en büyük Yunan kenti olan Atina'nın yöneticisi ya da koruyucusu makamına getirdi. Demetrios işbirlikçi, hattâ faşist görülüp lanetlenen biri olmuştu, çünkü Atina'nın uzun ömürlü demokrasisini yok etmişti; yine de renkli bir kişilikti, yönetim şekli zaman zaman neredeyse gerçek-üstü nitelikler gösteriyordu. Onun koruyuculuğuyla ilgili elde yalnızca bir iki sağlam bilgi vardır, ama çok sayıda anekdot günümüze kadar gelmiştir. Yönetimi boyunca Demetrios'un salya çıkaran mekanik bir salyangozun başı çektiği kafileleri vardı. *Heliomorphos* (güneş şekilli) ve *lampito* (ışın yayan) gibi pohpohlayıcı sözleri kabul ederdi. Yunanlı-Mısırlı şifa tanrısı Sarapis tarafından iyileştirilmeden önce bir süre kör olmuş olabilir. Atina yurttaşlarına masrafları kısıtlayıcı sıkı yasalar dayatırken (ekonomik açıdan zor bir dönemdi) kendisi çılgın partiler verirdi. Bu partiler için saçlarını mora boyar, yüzüne allık ve krem sürerdi –bir felsefeci için de bir diktatör için de alışılmadık bir davranış. Cinsel açıdan doymaz biriydi, her gün öğle yemeğinden sonra "onun tarafından fark edilmeyi uman en güzel oğlanların toplandığı" Tripods Caddesi'ni dolaşırdı. Cadde aynı ününü sürdürerek bugün hâlâ oradadır. Demetrios'un onuruna dikilmiş 1500 tane bronz heykeli de vardı, yönetimden alaşağı edilmesinden sonra bunlar Atinalıların onun hakkındaki gerçek fikirlerinin ifadesi olarak eritilip oturak yapıldılar.

Her ne kadar sık sık filozof kral olarak görülse de Demetrios'un bugüne kalan yapıtları aslında felsefeden başka her şeyle ilgilidir: edebiyat, *haute cuisine*[1], kuaförlük, giysiler, vb. Koruyucusu İÖ 307'de Yunanistan'daki gücünü yitirince, Demetrios Mısırlı I. Ptolemaios'a İskenderiye'de çok geniş yeni bir kütüphane kurmasını öğütlemeye gitti. Mısır'da da gözden düşmüştü, ama Eski Dünyanın Yedinci Harikası olan 600.000 kitaplı kütüphane hiç kuşkusuz onun damgasını taşıyordu. *Si monumentum requiris, circumspice* (Anıt istiyorsan, etrafına bakın)...

---

1) Mutfak sanatı, (çn).

SONNOT

Bu öykünün elbette bir başka yanı daha var. Kötü davranışlar sergileyen sekiz felsefecimizi olduklarından iyi gösterecek bir ışık altında sunmadıysak, bunun tek sebebi bir akıl yaşamının zorunlulukla akıllıca bir yaşama götürmediğini anlatmaktır. Felsefeciler topluluğu da insani zaaflara hiçbir biçimde bağışık olmamıştır, zaten yüce düşüncelere sahip kimselerin duyguları ve cinselliklerinin de o paralelde olmasını beklememeliyiz. Yaşamlarında ne gibi akılsızlıklar gözlenirse gözlensin, insan düşüncesine ve insanın kendini anlamasına muazzam katkılarda bulunmuşlardır.

Kendisine yönelik saplantılarının az olduğu zamanlarda Rousseau eğitime ve demokrasiye dair ilkeler ve insan dışındaki doğa ile ilişkimiz üzerine fikirler geliştirmiştir, sonraları başka düşünürlerin daha da ilerleteceği bu fikirler modern bilincimiz üzerinde derin bir etki yaratmışlardır.

Kendi bilincimizin, deneyimimizi hangi düzeye dek şekillendirdiğine yönelik bir kavrayış geliştirirken ve Doğu felsefelerini de göz önünde bulundururken Schopenhauer –kasvetli bir kötümserliğe gömülmüş olmadığı zamanlarda– biz insanların dünyamız ile nasıl bir ilişki içinde olduğumuzun inandırıcı ve etkili bir çözümlemesini sunabilmiştir.

Nietzsche'ye gelince... Onun kendinden sonraki düşünce üzerindeki iyi ya da kötü veya bu iki kategorinin ötesinde kalan etkisini anlatmaya başlayamayız bile. Bedence ve ruhça hasta olmuş olabilir, ama onun aforizmalar şeklindeki içgörüleri insanlığın geleceğine dair görüşümüze esin kaynağı olmuştur. Önceden saptanmış değerlerin vurduğu zincirden kurtulmuş bir dünyada onun meydan okuması özgürce seçilmiş bir geleceğe "Evet" demektir.

Göz kamaştıran mantıksal analizinin yanısıra Russell felsefeyi akademi odalarından dışarı çıkarmış ve ona gazetecilikte olduğu gibi, dönemin tüm meseleleriyle uğraşacağı genişlikte bir çap kazandırmıştır. Aristokrat geçmişi ve içinde bulunduğu ailevi kargaşa ne olursa olsun, Russell gerçek düşünme sürecini halka mükemmelen tanıtan bir düşünürdür.

Wittgenstein için şöyle bir benzetme çekici görünüyor: Tıpkı köpeğimize yaptığımız gibi o da felsefeyi bir yürüyüşe çıkarmıştır, önce bir yöne ilerlemesine izin verip ardından geriye çekmiştir. Kullandığı kayış oldukça kısaydı, mizacının sabırsızlığı gibi; ama o zamandan beri felsefe, Wittgenstein'ın yönlendirdiği dar patikadan kurtulmanın yolunu buldu ve ciddi düşünce heveslilerinin bundan böyle açık yaka beyaz gömlekler giymeleri gerekmiyor!

Heidegger'in insanın kendini geçmiş ve gelecek terimlerinde anlama tarzına ilişkin analizi derinden etkili olmuştur ve teknoloji ile ekoloji üzerine sonraki görüşleri yeni yüzyıla uygundur. Düşüncesi, büyük siyasi akılsızlığından tam olarak ayrı tutulamaz, ama buna rağmen takdir edilebilir.

Felsefeyi konferans salonlarından kafelere götüren, varoluşçuluğu –ne demek olduğunu çok az anlayanlar için bile– karanlık çöktükten sonra, çarşaflar arasında övülen bir moda haline getiren Sartre ise akılsal olanın sınırlarını aşan ve bu sınırları anlatan, mücevher değerinde edebiyat ürünleri kaleme almıştır –saplantılı biçimde, yapıtlarına kendisiyle ilgili her şeyi katar. Onu ister sevelim is-

ter ondan nefret edelim, karşımızda bir dev olarak durur.

Son olarak, aşırılıkları yüzünden hemen kolayca eleştirilen Foucault hem yapıtının cesurluğu hem de düşünce ve dilin değişen kalıpları içinde yer alan gerçekleri görmeye çalışma azmi yüzünden kutlanmalıdır. Delilik, ceza ve seks felsefeciler için alışıldık eğlence konuları olmayabilir, ama çok yönlü insan doğasını anlamak için bunların araştırılmaları kaçınılmazdır.

Ve söz konusu felsefecilerin yanılabilir olduklarını görüp değerlendirmek –kendi akılsızlıklarımızın ve sınırlarımızın ne kadar farkında olursak olalım– bizi kendimizin ötesini düşünmeyi göze alma konusunda cesaretlendirebilir.

KAYNAKÇA

Genel

Applebaum, David ve Mel Thompson (ed.ler) *World Philosophy*, London: Vega, 2002.

Comte-Sponville, André, *A Short Treatise on the Great Virtues*, London: Heinemann, 2002.

Honderich, Ted (ed.), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Lilla Mark, *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*, New York: New York Review of Books, 2001.

Magee Bryan, *Aspects of Wagner*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

– *The Great Philosophers: An Introduction to Western Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

– *The Story of Philosophy*, London: Dorling Kindersley, 1998.

Russell, Bertrand, *A History of Western Philosophy*, London: Routledge, 2004.

Steiner, George, *Lessons of the Masters*, Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 2003.

Jean-Jacques Rousseau

Beer, Sir Gavin de, *Jean-Jacques Rousseau and His World*, London: Thames and Hudson, 1972.

Cranston, Maurice, *Jean-Jacques: The Early Life and Works of Jean-Jacques Rousseau, 1712-54*, London: Allen Lane, 1983.

– *The Noble Savage: Jean-Jacques Rousseau in Exile and Adversity*, London: Allen Lane, 1991.

– *The Solitary Self: Jean-Jacques Rousseau, 1754-62*, London: Allen Lane, 1997.

Dent, N.J.H., *Rousseau: An Introduction to His Psychological, Social and Political Theory*, Oxford: Blackwell, 1989.

– *The Rousseau Dictionary*, Oxford: Blackwell, 1992.

Grimsley, Ronald, *Jean-Jacques Rousseau*, Brighton: Harvester, 1983.

Orwin, Clifford ve Nathan Tarcov (ed.ler), *The Legacyof Rousseau*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1984.

Schwartz, J., *The Sexual Politics of Jean-Jacques Rousseau*, Chacago and Londn: University of Chicago Press. 1984.

Arthur Schopenhauer

Atwell, John E., *Schopenhauer: The Human Character*, Philadelphia: Temple University Press, 1990.

Copleston, Frederick, *Arthur Schopenhauer: Philosopher of Pessimism*, London: Continuum International Publishing Group, 1975.

Hamlyn, D.W., *Schopenhauer*, London: Routledge, 1980.

Jacquette, D. (ed.), *Schopenhauer, Philosophy and the Arts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Janaway, Christopher (ed.), *The Cambridge Companion to Schopenhauer*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Magee, Bryan, *The Philosophy of Schopenhauer*, Oxford: Oxford University Press, 1983.

– *Misunderstanding Schopenhauer*, London: Institute of Germanic Studies, 1989.

Safranski, Rüdiger, *Schopenhauer and the Wild Years of Philosophy*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991.

Simmel, Georg, *Schopenhauer and Nietzsche*, Urbanai, Illinois: University of Illinois Press, 1986.

Young, Julian, *Willing and Unwilling: A Study in the Philosophy of Arthur Schopenhauer*, Dortrecht, Boston and Lanchaster: Martinus Nijhoff Publishers, 1987.

Friedrich Nietzsche

Chamberlain, Lesley, *Nietzsche in Turin: The End of the Future*, London: Quartet Books, 1996.

Diethe, Carol, *Nietzsche's Women: Beyond the Whip*, Berlin: Walter de Gruyter, 1996.

Gilman, Sander (ed.), *Conversations with Nietzsche: A Life in the Words of His Contemporaries*, New York and Oxford: Oxford University Press, 1988.

Golomb, Jacob ve Robert Wistrich (ed.ler), *Nietzsche, Godfather of Fascism? On the Uses and Abuses of a Philosophy*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2002.

Hayman, Ronald, *Nietzsche: A Critical Life*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1980.

Hollingdale, R.J., *Nietzsche: The Man and His Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Kaufmann, Walter, *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 1974.

Safranski, Rüdiger, *Nietzsche: A Philosophical Biography*, London: Granta Books, 2002.

Tanner, Michael, *Nietzsche*, Oxford: Oxford University Press, 1994.

Bertrand Russell

Blackwell, Kenneth, *The Spinozistic Ethics of Bertrand Russell*, London: Allen and Unwin, 1985.

Carr, Brian, *Bertrand Russell: An Introduction*, London: Allen and Unwin, 1975.

Clark, Ronald, *The Life of Bertrand Russell*, London: Thames and Hudson, 1981.

Grayling, A.C., *Russell*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Ironside, Philip, *The Social and Political Thought of Bertrand Russell: The Development of an Aristocratic Liberalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Monk, Ray. *Bertrand Russell 1872-1920: The Spirit of Solitude*, London: Jonathan Cape, 1996.

– *Bertrand Russell 1921-70: The Ghost of Madness*, London, Jonathan Cape, 2000.

Moorhead, Caroline, *Bertrand Russell*, London: Sinclair-Stevenson, 1992.

Ryan, Alan, *Bertrand Russell: A Political Life*; London: Allen Lane, 1988.

Seymour, Miranda, *Ottoline Morrell: Life on the Grand Scale*, London: Hodder and Stoughton, 1992.

Tait, Katharine, *My Father Bertrand Russell*. London: Gollancz, 1976.

Ludwig Wittgenstein

Bartley, William Warren, *Wittgenstein*, London: Quartet Books, 1974.

Bernhard, Thomas, *Wittgenstein's Nephew: A Friendship*, London: Quartet Books, 1987.

Cornish, Kimberley, *The Jew of Linz: Wittgenstein, Hitler and Their Secret Battle for the Mind*, London: Century, 1998.

Edmonds, David ve John Eidonow, *Wittgenstein's Poker: The Story of a Ten-Minute Argument Between Two Great Philosophers*, London: Faber and Faber, 2002.

Finch, A.L., *Wittgenstein*, Rockport, Massachusetts, and Shaftesbury, Dorset: Element, 1995.

McGuinnes, Brian, *Wittgenstein: A Life: Young Ludwig 1889-1921*, London: Gerald Duckworth, 1988.

Malcolm, Norman, *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, New York and Oxford, Clarendon Press, 2001.

– *Wittgenstein, A Religious Point of View?*, London: Routledge, 1993.

Monk, Ray, *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*, London: Jonathan Cape, 1990.

Stroll, Avrum, *Wittgenstein*, Oxford, Oneworld Publications, 2002.

Martin Heidegger

Heidegger, Martin, *Being and Time*, Joan Stambaugh (çev.), Chicago and London: University of Chicago Press, 2002.

Mulball, Stephen, *Heidegger and Being and Time*, London, Routledge, 1966.

Ott, Hugo, *Heidegger: A Political Life*, London: HarperCollins, 1993.

Pattison, George, *Routledge Philosophy Guidebook to the Later Heidegger*, London: Routledge, 2000.

Safranski, Rüdiger, *Martin Heidegger: Between Good and Evil*, Ewald Osers (çev.), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998.

Wolin, Richard, *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*, Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press, 1993.

– *Heidegger's Children*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2001.

– *The Politics of Being*, New York: Columbia University Press, 1990.

Jean-Paul Sartre

Card, Claudia (çev.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Cohen-Solal, Annie, *Sartre: A Life*, London: Heinemann, 1987.

Lamblin, Bianca, *A Disgraceful Affair: Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre and Bianca Lamblin*, Boston: Northeastern University Press, 1993.

Lévy, Bernard-Henri, *Sartre: The Philosopher of the Twentieth Century*, Andrew Brown (çev.), Cambridge: Polity Press, 2003.

Levy, Neil, *Sartre*, Oxford: Oneworld Publications, 2002.

Murphy, Julien S., *Feminist Interpretations of Jean-Paul Sartre*, University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1999.

Wicks, Robert, *Modern French Philosophy: From Existentialism to Postmodernism*, Oxford: Oneworld Publications, 2003.

Michel Foucault

Halperin, David M., *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Hoy, David Cousins (çev.), *Foucault: A Critical Reader*, Oxford: Blackwell, 1986.

Macey, David, *The Lives of Michel Foucault*, New York: Pantheon Books, 1993.

Miller, James, *The Passion of Michel Foucault*, London: HarperCollins, 1993.

NIGEL RODGERS - MEL THOMPSON SIRADIŞI FİLOZOFLAR

Felsefe bir yandan aydınlatırken bir yandan da yanlışa yönlendirebilir ve yanıltabilir. Descartes'ın dediği gibi, "En büyük ruhlar en büyük erdemler kadar en büyük erdemsizliklere de yeteneklidir."

Sıradışı Filozoflar felsefecilerin bazen kötü, bazen üzücü, arada bir büsbütün delice davranışlarının düşünceleri ile tamamen bağlantısız olmadığını gösteriyor.

Rousseau, Schopenhauer, Nietzsche, Russell, Wittgenstein, Heidegger, Sartre ve Foucault... Kitapta yer alan bütün bu büyük felsefecilerin hayatları okura gösterecektir ki, akıl yaşamı zorunlulukla akıllıca bir yaşama götürmez.

O halde, yaşamımızı nasıl sürmemiz gerektiği üzerine öğütlerini almadan önce, bu büyük felsefecilerin kendi hayatlarını nasıl yaşadıklarına ve yaşamdaki seçimlerinin düşüncelerini nasıl doğruladığına ya da yalanladığına bakmak iyi olabilir.

Tarih Toplum Kuram 87

www.ithaki.com.tr

ISBN 978-975-273-328-2

9 789752 733282

İnternet Satış
www.ilknokta.com

KİTAP 2006

ithaki